

Az országbírói bíráskodástól a koncepciók peréig

Szerkesztette
Heil Kristóf Mihály

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

IÓSZ INTÉZET

Az országbírói bíraskodástól a koncepciók pereikig
Szemelvények egy új jogtörténész generáció kutatásaiból

Az országbírói bíraskodástól a koncepciós perekig

Szemelvények egy új jogtörténész
generáció kutatásaiból

Szerkesztő

Heil Kristóf Mihály

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

JÓZSEF INTÉZET

Budapest, 2024

Szerzők:

Biczó András	Kovács-Szépvoidgyi Enikő
Bíró Zsófia	Niklai Patrícia Dominika
Burger Borisz Bendegúz	Pap Péter
Hazafi Áron	Sallai Balázs
Heil Kristóf Mihály	Schlachta Boglárka Lilla
Joó László Ádám	Szívós Kristóf
Kádár Éva	Urbán Kristóf

Szakmai lektorok:

Balogh Judit	Rigó Balázs
Béli Gábor	Stipa István
Bódiné Beliznai Kinga	Szabó István
Herger Csabáné	Varga Norbert
Horváth Attila	Völgyesi Levente
Mezey Barna	

A borító Justice by Pieter Gaal Rijksmuseum Amsterdam SK-A-4827 fotója felhasználásával készült.

Kiadja a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Ludovika Egyetemi Kiadó és a JÖSz Alapítvány
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor és Kolláth Mihály Gábor főigazgató

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Kamarás-Vida Krisztina

Olvasószerkesztő: Szabó Ilse

Korrektor: Fülöp Éva

Tördelőszerkesztő: Stubnya Tibor, Fehér Angéla

ISBN 978-963-531-929-9 (nyomtatott)

ISBN 978-963-531-930-5 (elektronikus PDF) | ISBN 978-963-531-931-2 (ePub)

© A szerkesztők, 2024

© A szerzők, 2024

© A kiadó, 2024

© JÖSz Alapítvány, 2024

Minden jog védve.

Tartalom

Előszó	9
<i>Biczó András: A „soknyelvű kódex”. Néhány megjegyzés II. József 1787-ben kiadott büntetőkódexének fordításaihoz</i>	11
1. Bevezetés	12
2. A feltárt fordításokról és a fordítókról	13
3. A kódex latin nyelvű kiadásairól	20
4. Összegzés	24
Felhasznált irodalom	25
<i>Biró Zsófia: Az országbíró bíraskodása a királyi udvarban</i>	31
1. Az országbírói tisztség kialakulása	32
2. Az országbírói működés önállóságának kezdetei	33
3. Az alországbíró rövid „felemelkedése”	34
4. Az országbíró ítélkezése a királyi kúriában	36
5. Az országbíroság és a helytartóság összefonódása	38
6. Az országbíró további tisztségei, feladatkörei	40
7. Az országbíró vagyoni viszonyai	41
8. A királyné jelenléte és a királynéi országbíró	41
9. Összegzés	42
Felhasznált irodalom	42
<i>Burger Borisz Bendegúz: Egyes alkotmányjogi előkérdések és történeti körülmények kihatása a Tanácsköztársaság egykori népbiztosainak perére</i>	45
1. Bevezetés	46
2. A per történeti vázlatja	48
3. Alkotmányjogi és jogalkalmazási előkérdések	58
4. Bűnösségi és minősítési kérdések	63
5. Összegzés	64
Felhasznált irodalom	65
<i>Hazafi Áron: Rendeleti kormányzás a francia Harmadik Köztársaságban</i>	69
1. Bevezetés	70
2. A rendeletalkotási jog alapja normál időszakban	71
3. Törvény és rendelet viszonya normál időszakban	72
4. Törvényerejű rendeletek az első világháború idején	74
5. A rendeletalkotási jog kiterjesztése az Államtanács joggyakorlatában	78
6. A rendeleti kormányzás okai és általános jellemzői a két világháború között	83
7. A rendeleti kormányzás feltételei, korlátai és bírói ellenőrzése	88
8. A rendeleti kormányzás alkotmányosságának kérdése	91
9. Zár szó	94
Felhasznált irodalom	96

<i>Heil Kristóf Mihály: A polgári átalakulás előzményei: az operátumok rövid története (1791–1832)</i>	99
1. Bevezetés	100
2. A rendszeres bizottsági munkálatok hazai háttere	101
3. A rendszeres bizottsági munkálatok nemzetközi háttere	105
4. A reformtörekvések napirendre vétele	106
5. A megyei javaslatok szerepe a polgári átalakuláshoz vezető úton	108
6. A vármegyei bizottságok felkészültsége	112
7. A reformhajlandóság alapjai	114
8. A megyei munkálatok jelentősége	115
Felhasznált irodalom	116
<i>Joó László Ádám: A kár fogalmának meghatározása az 1940-ben visszatért országrészek kárenyhítési eljárásaiban</i>	121
1. Bevezetés	122
2. Alapvető rendelkezések	124
3. Hogyan állapítható meg a kár mértéke?	126
4. Átértékelés	134
Felhasznált irodalom	134
<i>Kádár Éva: Péter Gábor személyiségének változásai a visszaemlékezések tükrében</i>	137
1. Az engedelmes végrehajtó	138
2. Péter személyiségének rejtett oldala?	142
3. Lázadás és megtörés	146
Felhasznált irodalom	150
<i>Kovács-Szépvolgyi Enikő: Elhagyottnak nyilvánítás, avagy igény az állami gyermekmenhelyek kötelékébe történő felvételre</i>	153
1. Bevezetés	154
2. Út az állami gyermekmenhelyek megszületéséig	154
3. Elhagyottnak nyilvánításra irányuló eljárás	156
4. Záró gondolatok	163
Felhasznált irodalom	164
<i>Niklai Patrícia Dominika: Porosz közoktatásügyi reformok a Német Császárságon belül (1871–1914)</i>	167
1. Bevezetés	168
2. A porosz közoktatási reformok szerepe a Német Császárságban	170
3. Az 1872. évi iskolafelügyeleti törvény	173
4. További porosz közoktatásügyi tervezetek	177
5. A „Schulkompromiss”	179
6. Összegzés	180
Felhasznált irodalom	181

<i>Pap Péter</i> : Végrehajtási költségek az 1920-as és 1930-as évek Tolna vármegyei bírósági gyakorlatában	183
1. Bevezetés és rövid történeti előzmények	184
2. A végrehajtók szerepe a bírósági végrehajtásban	185
3. Díjak és költségek	186
4. A költségek megállapítása és viselése	190
5. A bírósági gyakorlat a vizsgált járásokban	191
6. Összegzés	196
Felhasznált irodalom	198
<i>Sallai Balázs</i> : A magyar közigazgatási fegyelmi jog fejlődésének vázlata, különös tekintettel a törvényhatósági tisztviselők felelősségére	201
1. Bevezetés	202
2. A törvényhatósági tisztviselőkre vonatkozó szabályok	205
3. Összegzés	208
Felhasznált irodalom	210
<i>Schlachta Boglárka Lilla</i> : Az ítélkező bírák titkos minősítése 1891 és 1913 között	215
1. A bírák személyi táblázatainak szabályozása	216
2. Szaktudományi és hírlapi viták a bírák titkos minősítéséről	221
3. A minősítésről szóló rendelet és a titkos minősítés megszüntetése	226
4. Záró gondolatok	228
Felhasznált irodalom	229
<i>Szivós Kristóf</i> : A bíróság visszautasítási joga a német, osztrák és magyar perjogi kodifikáció tükrében	231
1. Bevezetés	232
2. Kiindulópont: a 19. századi reformok előzményei	233
3. A szóbeli tárgyalás egységességének lényege	239
4. A bírósági visszautasítási jog érvényesülésének keretei	239
5. Összegzés	245
Felhasznált irodalom	245
<i>Urbán Kristóf</i> : Afroamerikaiak választójogi harca a rekonstrukciótól az 1965-ös szövetségi választójogi törvényig	251
1. Bevezetés	252
2. Az afroamerikaiak	253
3. Észak és Dél	255
4. Egyenlőségi jogalkotás	256
5. Déli jogalkotás a 19. század végén	259
6. Választójog és szegregáció a 20. század első felében	262
7. Polgárjogi mozgalom és választójog	265
8. Összegzés	266
Felhasznált irodalom	267
A szerzőkről	269

Vákát

Előszó

„Nem vagyunk mások, mint folytatásai a régi időnek, a lábnyomok továbbmennek ugyanazon az úton, jó szem kell hozzá, hogy megláthassa valaki, hol végződik az egyik nemzedék lábnyoma, és hol folytatódik az új nemzedéké.”¹ Krúdy Gyula fenti sorainak szellemében tudományos seregszemlére gyűlt össze a magyar jogtörténész céh legfiatalabb generációja. A koronavírus okozta pandémia miatt az elmúlt években számos szakmai konferencia és esemény maradt el, vagy kényszerült át a – kevésbé személyes – online térbe, így a jogtörténész doktorandusz-hallgatók egymástól elszigetelten kezdhették meg tudományos kutatásaikat, legfeljebb saját műhelyük visszajelzéseire és segítségére támaszkodhattak. Ezért lett nagy jelentőségű az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) kezdeményezése (amelyet az MTA IX. osztály Jogtörténeti Albizottsága is magáévá tett) a doktori iskolák hallgatóinak bemutatkozására s egyben kutatási programjuk bemutatására. A programot a kutatócsoport és az Albizottság gondozta, a konferencia vitáit a magyar jogtörténeti műhelyek vezetői, prominens képviselői vezették.

A sikeres program alapozta meg a felismerést, hogy a fiatal kutatónemzedéknek szüksége van egy társaságra, amely elősegíti a bevezetést a már tapasztalt tudósközösségbe. Így született meg a magyar jogtörténész PhD-hallgatókat tömörítő szakmai egyesülés ideája. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemről induló kezdeményezés nyitott fülekre talált. Az MTA Jogtörténeti Albizottság és az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (napjainkban HUN-REN–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport) szakmai pártfogása mellett 2022 júniusában 18 fiatal jogtörténész fejezte ki lelkesedését az együttműködési lehetőség hallatán. A Magyar Jogtörténész Egyesület első közös munkája ez a tanulmánykötet. A kiadványban hét különböző műhely (egyetem) tizennégy doktorandusza mutatkozik be a jogtörténész céh és az érdeklődő szakmai közvélemény előtt. A tanulmányokat a szerzők vezetékneve szerinti alfabetikus sorrendben közöljük. A könyv célja az új, legfiatalabb jogtörténész kutatógeneráció bemutatkozásán túl a hosszú távú tudományos együttműködés alapjainak letétele. Hisszük, hogy az effajta önszerveződő szakmai közösségek elengedhetetlenek egy ország – nem csupán tudományos – gyarapodásához. Mindenki a saját „kis köreibben”, szakmájában és életterében önmaga kiművelésével és közössége támogatásával hozzájárulhat a „nagy közösség” építéséhez. A nagy munka így, a saját szakterületünkön tett, aprónak tűnő lépésekkel kezdődik.

A szerkesztő

¹ Krúdy Gyula: Rezeda Kázmér szép élete. Regény a szép Budapestről.

Vákát

Biczó András

A „soknyelvű kódex”. Néhány megjegyzés II. József 1787-ben kiadott büntetőkódexének fordításaihoz

Absztrakt

II. József 1787-ben kiadott büntetőkódexének vizsgálata a 18. századi (közép-) európai büntetőjog-történet szempontjából napjainkban is figyelemre méltó kutatási témának tekinthető. E megállapítás annak ellenére igaznak tűnhet, hogy a modern európai anyagi jogi büntető törvénykönyvek előfutáraként (is) felfogható kódexet már többen többféle megközelítésből vizsgálták. A kódexet röviddel a hatálybalépése után számos európai nyelvre lefordították, de a fordítók személye, a fordítási munkálatok főbb mozzanatainak rekonstruálása, illetve a kódex különböző kiadásai eddig még nem igazán kerültek a jogtörténeti kutatások látóterébe. Az alábbi rövid tanulmány elsődleges célja, hogy egy átfogóbb kutatást megalapozva, néhány érdekesnek tűnő adatot közöljön a kódex kiadásairól és fordítóiról; továbbá feltárja a kódex azon latin nyelvű kiadásait, amelyeket 1787–1790 között a magyar és az erdélyi területeken a hazai bírói fórumok alkalmazhattak, valamint rávilágítson a törvénykönyv „soknyelvűségében” rejlő eddig talán még kiaknázatlan lehetőségekre.

“The Polyglot Code.” Some Observations on the Translations of the Josephine Penal Code of 1787

Abstract

Nowadays, the analysis of the Penal Code issued by Joseph II is still a remarkable research field for examinations concentrating on the history of (Central) European criminal law in the 18th century. The assertion above can hold water, even though several researchers have analysed the code deemed a precursor to the modern European criminal codes from various approaches. The new general criminal

regulation entered into force in 1787, and soon, more translations were published. However, the legal historical scrutinies have not focused so intensely on the translators, reconstructing the different phases of their work, and even enumerating the several editions of the code. The main intention of writing the short paper below, establishing a more comprehensive examination of the topic in question, is to publish some pieces of information about the translators, the process of translating, and reveal the Latin editions of the code used by the domestic courts in the area of the Hungarian Kingdom and Transylvania between 1787 and 1790. In addition to these particular goals, this short preliminary writing endeavours to shed light on the still unexploited opportunities implied in the “polyglot feature” of the code.

1. Bevezetés

II. József 1787-ben kiadott és röviden csak *Josephina* néven emlegetett büntető-kódexének (*Allgemeines Gesetz über Verbrechen, und derselben Bestrafung*) – számos különlegessége mellett – egyik sajátos jellegzetessége, hogy normaszövegét meglehetősen sok európai nyelvre lefordították. Az alábbi rövid – egy átfogóbb kutatást bevezetni kívánó – tanulmányban néhány megjegyzést szeretnék fűzni az 1787-ben kiadott büntető törvénykönyv fordításaihoz, a fordítók személyéhez és a kódex eddig feltárt kiadásaihoz, különös tekintettel a latin nyelvű kiadásokra, amelyek a kódex magyar és erdélyi területeken való hatálybaléptetésének és alkalmazásának kutatása szempontjából különösen fontosak.

A kódex fordításainak vizsgálata – tudomásom szerint – eddig talán még kevésbé elemzett kérdéskör a büntető törvénykönyvet érintő, vagy azt egyenesen vizsgálatuk középpontjába állító külföldi és hazai (jog)történeti kutatásokban. A magyar jogtörténeti szakirodalomban az 1787-ben kiadott büntető törvénykönyvvel kapcsolatban Hajdu Lajos végzett – elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (a továbbiakban MNL-OL) fellelhető magyar kancelláriai iratanyagra támaszkodva – jelentős kutatást, amelynek eredményeire jelen elemzés is egyik fő kiindulópontjaként tekint.¹

Minden bizonnyal az alábbiakban megfogalmazott néhány megállapítás kellő alapot teremthet ahhoz, hogy a kódex különböző fordításainak birtokában

¹ Hajdu Lajos: II. József büntetőtörvénykönyve Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 29. (1974), 1–2. 48–55; Hajdu Lajos: *A közjő szolgálatában – A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjairól*. Budapest, Magvető Kiadó, 1983. 307–330.

A „soknyelvű kódex”. Néhány megjegyzés II. József 1787-ben kiadott büntetőkódexének fordításaihoz

a *Josephina* normaszövegét és annak alkalmazását egy tágabb kultúrtörténeti kontextusba ágyazva, mélyebb összefüggéseiben, szélesebb körű – elsősorban az MNL-OL-ben, illetve az Österreichisches Staatsarchivban (a továbbiakban ÖStA) fellelhető – levéltári iratanyagra támaszkodva vizsgáljam.

2. A feltárt fordításokról és a fordítókról

Alapvetően a *Josephina* bizonyos fordításainak elkészítése mögött az uralkodó által vallott „egységállam”-koncepció (*Gesamtstaatsidee*) húzódik, amely a büntető törvénykönyv vonatkozásában a büntető igazságszolgáltatás birodalmi szintű egységesítésében mint célkitűzésben ragadható meg: II. József a számos különböző etnikumot összefogó monarchiája számára akart egy egységes büntetőjogi szabályozást adni. Az viszont egyáltalán nem tekinthető egyedi jelenségnek, hogy a kódexet azért, hogy a birodalom nem német nyelvű területein is hatályba lehessen léptetni és az ottani bírói fórumok is alkalmazni tudják, a monarchia főbb nyelveire (cseh, lengyel, olasz, latin) is lefordították, mivel ez a jelenség a korszakban az elkészült német nyelvű normaszövegek vonatkozásában szokásos gyakorlatnak számított, éppen a centralizálás és az egységesítés érdekében.² A büntető törvénykönyvnek azonban a fentebbi négy fordításán túl létezik magyar és román, de még angol, francia és spanyol nyelvű változata is.³ Ráadásul az eddigi kutatás

² Vö. Gerhard Ammerer: *Das Ende für Schwert und Galgen? Legislativer Prozess und öffentlicher Diskurs zur Reduzierung der Todesstrafe im Ordentlichen Verfahren unter Joseph II. (1781–1787)*. Wien, Studienverlag, 2010. 335.

³ Csak egyes fordításokról, illetve kiadásokról tesz említést Fayer László (szerk.): *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. IV. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1902. 74; Georg Wilhelm Böhmér: *Handbuch der Litteratur des Criminalrechts in seinen allgemeinen Beziehungen in der besonderer Rücksicht auf Criminalpolitik nebst wissenschaftlichen Bemerkungen*. Göttingen, Dieterichschen Buchhandlung, 1816. 113; Moritz von Stubenrauch: *Bibliotheca iuridica austriaca – Verzeichnis der von den ältesten Zeiten bis zum Schlusse d. Jahres 1846 in Oesterreich (außer Ungarn und Siebenbürgen) erschienenen Druckschriften, und der in den österreichischen juristischen Zeitschriften enthaltenen Aufsätze aus allen Theilen der Rechtsgelehrsamkeit*. Wien, Friedrich Beck's Universitäts-Buchhandlung, 1847. 118. A kódexnek jelenleg rendelkezésre álló nyomtatott kiadásai: *Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung*. Wien, Johann Thomas Edlen von Trattnern, k. k. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, 1787 (a továbbiakban *Allgemeines Gesetz 1787*). *Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung*. (h. n.), (k. n.), 1787. *Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung*. Freyburg im Breisgau, Johann Andreas Satron, kaiserl. königl. Regierungs-Kammer- und Universitätsbuchdrucker, 1787. *Universalis sanctio de delictis eorumque poenis*. Viennae, Typis Joan. Thom. Nob. de Trattnern, Caes. Reg. Aulæ Typogr. et Bibliop.,

eredményeképpen a kódex német nyelvű verziójából három, az olasz fordításából kettő, a latinból pedig három kiadást is sikerült azonosítani. A német kiadások közül az 1787-es bécsi kiadás Johann Thomas Edlen von Trattnern császári-királyi udvari nyomdász és könyvkereskedőnél (*k. k. Hofbuchdruckern und Buchhändlern*) jelent meg. A második változatot ugyancsak 1787-ben adták ki, azonban a címlapon sem a kiadási hely, sem pedig a kiadó sincs feltüntetve. Az egyetlen támpont a kiadás éve fölötti rövid szöveg – „A bécsi példány után” („*Nach dem Wiener-Exemplar*”) –, amely feltételezhetően arra utalhat, hogy ez a kiadás nem Bécsben jelent meg, azonban a Trattnern-féle kiadás alapján készült. Az 1787-ben Freiburg im Breisgauban kiadott német változat valószínűleg kifejezetten *Vorderösterreich* számára készülhetett, erre nemcsak a kiadás helye utal, hanem a kiadó is, ugyanis Johann Andreas Satron császári-királyi kormányzati, kamarai és egyetemi nyomdász (*kaiserl. königl. Regierungs-Kammer- und Universitätsbuchdrucker*) neve megtalálható egy 1788-as évre vonatkozó, *Vorderösterreich* tartományi hatóságait (*Landstellen*) felsoroló sematizmusban.⁴ Az olasz kiadások közül az első 1787-ben a trentinói Rovereto városában működő Francescantonio Marchesani – a korszakban igen jelentős – könyvkiadójánál jelent meg.⁵ Ebben a változatban az olasz fordítás mellett a német eredeti szöveg is megtalálható. A második olasz kiadás esetében

1787a; *Universalis sanctio de delictis eorumque poenis*. Viennae, Typis Joan. Thom. Nob. de Trattnern, Caes. Reg. Aulae Typogr. et Bibliop., 1787b; *Universalis sanctio de delictis eorumque poenis*. – *Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung*. Kaschau, Johann Michael Landerer Edlen in Füsikut, (é. n.). *Ustawa powszechna o występkach y ich karaniu* – *Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung*. w Wiedniu, w Drukari Jana Tomasza de Trattner, Ces. Królew. Nadwor. Drukarza i Bibliopoli., 1787. – Wien, Johann Thomas Edlen von Trattnern, k. k. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, 1787. *Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung* – *Codice generale sopra i delitti, e le pene*. Vienna, Ed in Roveredo, Per Francescantonio Marchesani Stamp. Imp. Reg., 1787. *Codice generale sopra i delitti e le pene*. (h. n.), (k. n.), 1787. *Közönséges törvény a' vétkekről és azoknak büntetésekről*. Budán, A' Királyi Akademiának Betüivel, 1788 (a továbbiakban *Közönséges törvény 1788*). *Nouveau Code criminel de l'Empereur, Publié à Vienne le 15 janvier 1787. Traduit de l'allemand*. Amsterdam – Paris, Chez Hardouin & Gatey, Libraires de S.A.S., 1787. *The Emperor's New Code of Criminal Laws*. – *Published at Vienna, the 15th of January, 1787*. – *Translated from German by an Officer*. Dublin, John Rea for Messrs. Moncrieffe, White, Byrne, and Moore, 1787.

⁴ *Kaiserl. Königl. Hof- dann Vorderösterreichischer Landesstellen Schematismus sammt einem Kalender für das Schaltjahr 1788*. Freyburg im Breisgau, Johann Andreas Satron, Kaiserl. Königl. V. Oest. Buchdrucker, (é. n.). 56.

⁵ Ewald Rappaport: Römischer Brief. In Carl Schüddekopf – Georg Witkowski (szerk.): *Zeitschrift für Bücherfreunde. Organ der Gesellschaft der Bibliophilen e. V., des Vereins deutscher Buchgewerbetünstler e. V. und der Wiener Bibliophilen-Gesellschaft*. 7. évfolyam. 1. fél. Leipzig, Verlag von E. A. Seemann, 1915. 222; 224.

A „soknyelvű kódex”. Néhány megjegyzés II. József 1787-ben kiadott büntetőkódexének fordításaihoz

azonban az 1787-es kiadási éven kívül nincsen más bibliográfiai adat feltüntetve. A latin nyelvű kiadások közül a kiadási év nélküli kassai és az egyik 1787-es bécsi kiadás a magyar és az erdélyi területek számára készülhetett.⁶ A kódexnek ismert egy besztercebányai latin nyelvű kiadása, ami Petrik Géza szerint 1787-ben jelent meg, illetve még egy 1788-as pesti magyar nyelvű változata is. Utóbbi kettő szövegéhez azonban az eddigi kutatás során, hasonlóan a cseh, román és a spanyol nyelvű fordításokhoz – azok bibliográfiai adatain kívül –, még nem sikerült hozzáférni.⁷

A lengyel, olasz, latin, cseh és román fordításokkal kapcsolatban Lucia Proto-popescu egy, az ÖStA-ban – azon belül is a Haus-, Hof- und Staatsarchivban – feltárt rendkívül érdekes és értékes német nyelvű forrást közöl függetléként a büntetőkódex román fordítását elkészítő Ion Budai-Deleanuval foglalkozó monográfiájában. A szerző a szóban forgó levéltári forrást a könyv főszövegében román fordításban is szerepelteti. Az irat a büntető törvénykönyv elkészítésében a legjelentősebb szerepet játszó Udvari Kompilációs Bizottságnak (*Kompilationshofkommission*) az Államtanácshoz (*Kaiserl. Königl. Staatsrath in inländischen Geschäften*) intézett – 1787. február 28-i keltezésű – előterjesztése (*Vortrag*), amelynek tárgya a büntetőkódex fordításáért járó díjazás mértékének megállapítása volt. Az Udvari Kompilációs Bizottság arról referált az Államtanácsnak, hogy a kódex lengyel,

⁶ Lásd részletesebben *A kódex latin nyelvű kiadásairól* szóló fejezetben.

⁷ A kódex cseh nyelvű kiadásának bibliográfiai adatai: *Práva wsseobecna nad Prowiněnjmi, a gich Trestmi. – Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung.* we Widui, v Jána Tomáše vroz. z Trattnerüw, c. k. Dwořsk. Kněh Tlačitele, a Prodávatele., 1787. – Wien, Johann Thomas Edlen von Trattnern, k. k. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, 1787. Lásd Stubenrauch (1847): i. m. 118. A kódex spanyol nyelvű kiadásának bibliográfiai adatai: *Nuevo Código criminal del Emperador de Alemania, publicado en Viena en 15 Enero 1787.* Madrid, Gerónimo Ortega, 1788. Lásd *Biblioteca periodica anual para utilidad de los librerios y literatos.* II. kötet. Madrid, En la Imprenta Real, 1789. 47; *Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1785 bis 1790.* I. kötet. I. fél. Jena, in der Expedition der allgemeinen Literatur-Zeitung, 1793. IV. 1526–1535. Lásd még a 22. lábjegyzetben. A kódex román nyelvű kiadásának bibliográfiai adatai: *Pravilă de obște asupra faptelor rele și a pedepsirii lor.* Wien, Kurzböck [Kurzbeck], 1788. Lásd Iulia-Elena Zup: *Trădătorile legislației austriece în Bucovina habsburgică (1775–1918).* Iasi, Editura Universitatii „Alexandru Ioan Cuza”, 2015b. 78. különös tekintettel a 71. lábjegyzetre. 1787-es kiadási évet ad meg Stubenrauch (1847): i. m. 118. A kódex besztercebányai latin nyelvű kiadásának bibliográfiai adatai: *Universalis sanctio de delictis eorumque poenis.* Neosolii, Litteris Tumlerianis, (é. n.). Lásd Petrik Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860. Könyvészeti kimutatás a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak.* III. kötet. Budapest, Dobrowsky Ágost, 1891. 275–276; Alapy Gyula: *Kultsár István 1760–1828 és könyvtára.* Komárom, Jókai Egyesület, 1928. 92. A kódex pesti magyar nyelvű kiadásának bibliográfiai adatai: *Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetésekről.* Pesten, Trattner betőivel, 1788. Lásd Petrik (1891): i. m. 674.

olasz, latin és cseh fordításai elkészültek, és előterjesztésében a fordítók nevét is megemlítve javaslatot tett a fordítási munkákért járó honorárium mértékére.⁸

Az előterjesztés szerint a lengyel fordítást az 1785. december 21-én a *Kaiserlich-Königliche Oberste Justizstellé*hez valóságos udvari tanácsosi pozícióba (*Seiner kaiserlich-königlichen Apostolischen Majestät wirklicher Rath*) kinevezett, több nyelvben is jártas, galíciai származású Josef Ritter von Nikorowicz készítette el. Nikorowicz korábban több különböző hivatali pozíciót is betöltött: 1782. április 13-tól a galíciai ügyek udvari ágense (ügyvivője) (*Hofagent für galizische Geschäfte*) Bécsben, 1784. április 1-jétől galíciai tartományi tanácsos (*Landrat*) Lembergben, 1785-ben pedig már fellebbviteli (bíróági) tanácsos (*Appellationsrat*). Az itt végzett munkája során figyelt fel kiváló kvalitásaira Franz Georg Edler von Keeß, a *Kaiserlich-Königliche Oberste Justizstelle* valóságos udvari tanácsosa (*wirklicher Hofrath*), és Nikorowicz feltételezhetően az ő támogatásával került még ugyanebben az évben az *Oberste Justizstellé*hez.⁹ A Vortrag szövege alapján az ekkor „éppen távol levő” Leopold Fortunat von Giuliani helyett a Hof- und Staatskanzley Johann Georg Obermayert javasolta a kódex olasz nyelvű fordítására. Giuliani a Kaiserl. Königl. geheime Hof- und Staatskanzley der auswärtigen Niederländisch- und Italiänischen Geschäften alá tartozó Kanzley des Italiänischen Departements egyik udvari titkára (Hofsecretar), míg Obermayer az Italienisches Departement levéltárának (Archiv) vezetője, illetve császári-királyi udvari titkár és levéltárnok (K. K. Hofsekretarius und Archivarius) volt.¹⁰

Az előterjesztés is megerősíti azt a korábban már Hajdu Lajos által is feltárt adatot, miszerint a kódex latin nyelvű változata a győri származású, előbb ortodox, később római katolikus pap Szekeres Athanáz (Athanasius Demetrovich

⁸ Lucia Protopopescu: *Noi contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu. Documente inedite*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967. 101, 222–223; Zup (2015): i. m. 78.

⁹ Protopopescu (1967): i. m. 101, 222–223. Nikorowiczról bővebben lásd Friedrich Maschek von Maasburg: *Geschichte der obersten Justizstelle in Wien (1749–1848). Grösstentheils nach amtlichen Quellen bearbeitet*. Prag, Verlag von Joh. B. Reinitzer & Co., 1879. 130–131. Friedrich Maschek von Maasburg: *Geschichte der obersten Justizstelle in Wien (1749–1848). Grösstentheils nach amtlichen Quellen bearbeitet*. Prag, Carl Belmann's Verlag, 1891. 169–172. különös tekintettel a 316. lábjegyzetre. *Hof- und Staats-Schematismus der röm. kais. auch kais. königlich- und erzhertzoglichen Haupt- und Residenzstadt Wien, derer daselbst befindlichen höchsten und hohen unmittelbaren Hofstellen, Chargen, Würden, niedern Kollegie, Instazien, und Expeditionen, nebst vielen anderen zum allerhöchsten Hof, der Stadt und den K. K. Erbländern gehörigen geistlichen, weltlichen und Militär-Bedienungen, Versammlungen, Stellen und Aemtern. Mit einem dreysachen Register versehen auf das 1787*. Wien, Joseph Gerold, kais. Reichshofbuchdruckern und Buchhändlern, (é. n.). 33. (a továbbiakban Schematismus 1787).

¹⁰ Protopopescu (1967): i. m. 101. 222–223. Vö. Ammerer (2010): i. m. 335; Schematismus 1787. 206.

A „soknyelvű kódex”. Néhány megjegyzés II. József 1787-ben kiadott büntetőködexének fordításaihoz

Szekeres, Atanasije Dimitrijević Sekereš), a *Kaiserlich königliche Studien und Büchercensurshofkommission* egyik cenzorának (*Censor*) munkája.¹¹ A Szekeres által készített latin nyelvű változat lépett hatályba a magyar és az erdélyi területeken, azonban Hajdu megemlíti, hogy Kereszturi [Keresztury] József királyi ágens (*Königl. Ungarisch-Siebenbürg Hofagent*) – és ekkor még a Zala vármegyei *sedria* táblabírája (*assessor*) – is készített egy latin nyelvű fordítást.¹² Az uralkodó azonban világossá tette, hogy a Szekeres apát általi fordításnak kell a magyar és az erdélyi területeken hatályba lépnie, egyébiránt pedig engedélyezte, hogy Kereszturinak a munkájáért – a Kancellária által javasolt – 25 dukát jutalmat fizessenek ki.¹³ Az uralkodó különösen fontosnak tartotta az eredeti normaszöveg minél autentikusabb átültetését. Ezt bizonyíthatja az 1787. január 18-án kelt rezolúciója, amely szerint a Szekeres apát által elkészített latin változatot a fentebb már említett, a kódex megalkotásában és megszövegezésében az egyik legjelentősebb szerepet játszó Franz Georg Edler von Keeß udvari tanácsosnak össze kell hasonlítani a német eredetivel, hogy ezáltal biztosítva legyen a szöveghű fordítás, valamint a német eredeti és a latin fordítás közötti minél nagyobb fokú egyezőség.¹⁴ Végezetül a kódexet cseh nyelvre az *Oberste Justizstellé*hez tartozó *Hofregistratur, Expedit und Kanzlei* egyik *Registratorsadjunktja*, Joseph Valentin Zlobický [Zlobitzky] ültette át, aki elsőként tanított a bécsi egyetemen cseh nyelvet és irodalmat.¹⁵

¹¹ Hajdu (1974): i. m. 49; Hajdu (1983): i. m. 310; Protopopescu (1967): i. m. 101, 222–223; Szántay Antal: Gerhard Ammerer Das Ende für Schwert und Galgen? Legislativer Prozess und öffentlicher Diskurs zur Reduzierung der Todesstrafe im Ordentlichen Verfahren unter Joseph II. (1781–1787). *Századok – A Magyar Történelmi Társulat Folyóirata*, 147. (2013), 5. 1337; Schematismus 1787. 29; Ignaz de Luca: *Wiens gegenwärtiger Zustand unter Josephs Regierung*. Wien, Verlag Georg Philipp Wucherers, 1787. 31–32; Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. kötet. *Steiner-Télfy*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1909. 611.

¹² Hajdu (1974): i. m. 49; Hajdu (1983): i. m. 310; Schematismus 1787. 191.

¹³ MNL-OL-A 39-a-1787-No. 4048. „*Die Übersetzung des Abbé Szekeres hat mit ihr angetragenen Abänderung der betreffenden Unterschriften auch für Hungarn, und 7bürgen zu gelten. Übrigens bewillige Ich den Keresztury die eingeratene Remuneration von 25 Species Duggaten. Joseph*” (kiemelés – B. A.).

¹⁴ Hajdu (1974): i. m. 49; Hajdu (1983): i. m. 310; Ammerer (2010): i. m. 335–336; Schematismus 1787. 32, 384, 452.

¹⁵ Protopopescu (1967): i. m. 101, 222–223; Schematismus 1787. 35. Zlobickýról bővebben lásd Ignaz de Luca: *Das gelehrte Oesterreich. Ein Versuch*. I. kötet. II. darab. Wien, Joh. Thom. Edlen v. Trattnern, k. k. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, 1778. 284–286; D’Elvert, Christian Ritter: *Zur Zeit der Aufklärung in Mähren und Oesterr.-Schlesien*. In Christian Ritter D’Elvert (szerk.): *Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur und Landeskunde. Jahrgang 1880*. Brünn, Verlag m.-s.Gesellschaft, 1880. 64;

Az Udvari Kompilációs Bizottság előterjesztésében kérte, hogy az uralkodó méltóztasson Obermayer, Szekeres és Zlobický honoráriumát – ívenként egy dukáttal számolva – 21 dukátban jóváhagyni, és engedélyezze továbbá, hogy az előbbi három fordító az összeg kiutalása végett a *Kaiserlich königliche vereingte bömisch und österreichische Hofkanzley Hofkamer und Ministerialbankodeputation* (a továbbiakban *Vereingte Hofstelle*) elnevezésű központi kormány szervhez fordulhasson. A Bizottság álláspontja szerint, amint Ion-Budai Deleanu is elkészül a kódex román fordításával, neki is ugyanekkora összeget kell kifizetni.¹⁶ Az államtanács tagjainak (*Glieder des Staatraths*) szavazatai (*vota*) a tárgyban kedvezőek voltak, Friedrich Edler von Eger szerint a Bizottság által javasolt összeg azonos a hasonló fordításokért járó honorárium mértékével, ezért nem illendő kevesebbet fizetni. Mivel Izdenczy József és *Judas Thaddäus Anton Joseph Freiherr von Reischach* véleménye is támogató (*similiter*) volt, így végül az 1787. március 5-én kelt és Karl Friedrich Anton von Hatzfeld által aláírt *resolutio augustissima* (*Res. Aug.*) jóváhagyta a *Vortragban* foglaltakat.¹⁷

A Protopopescu által közölt előterjesztés tartalmilag lényegében megegyezik azzal a *Vortraggal*, amire Friedrich Maschek von Maasburg tett utalást az Udvari Kompilációs Bizottság munkájával kapcsolatban. Az elkészült normaszövegeknek a birodalomban használatos főbb nyelvekre történő fordításáról is az Udvari Kompilációs Bizottság gondoskodott, és a bizottság elnökének (*Präses*), gróf Franz Wenzel von Sinzendorfnak [Zinzendorf] 1790. március 18-án kelt előterjesztéséből kitűnik, hogy az elkészült normaszövegek lengyel, olasz, cseh és latin nyelvre való átültetését Nikorowicz ingyenesen, Giuliani, Zlobický és Szekeres apát pedig díjazás ellenében végezte. Az utóbbi három fordító munkájáért járó honoráriumot ívenként egy dukátban határozták meg.¹⁸ Ugyanezen előterjesztést említi Gerhard

Georg Christoph Hamberger – Johann Georg Meusel: *Das gelehrte Teutschland oder Lexikon der jetzt lebenden teutschen Schriftsteller*. 8. kötet. Lemgo, Verlag der Meyerschen Buchhandlung, 1800. 710; Constant von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche Seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben*. LX. rész. Zichy–Zyka. Wien, Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1891. 203–204.

¹⁶ Protopopescu (1967): i. m. 101, 222–223.

¹⁷ Protopopescu (1967): i. m. 101, 222–223. Az Államtanács fent megnevezett tagjait lásd többek között Schematismus 1787. 201.

¹⁸ Maschek von Maasburg (1891): i. m. 313. Vö. Protopopescu (1967): i. m. 101, 222–223. Sinzendorfról bővebben lásd Maschek von Maasburg (1879): i. m. 81; Maschek von Maasburg (1891): i. m. 91–93.

A „soknyelvű kódex”. Néhány megjegyzés II. József 1787-ben kiadott büntetőkódexének fordításaihoz

Ammerer is fentebb hivatkozott jelentős monográfiájában a büntetőkódex fordításai-
saival és a fordítók személyével kapcsolatban.¹⁹

A kódex francia, angol és spanyol fordításai kapcsán eddig viszonylag kevés
biztos adatot sikerült feltárni. Az 1787-es dublini angol változat tanúsága szerint
a fordítást egy önmagát megnevezi nem akaró hivatalnok (*officer*) a német ere-
detiből fordította. Az 1787-es francia kiadás esetében csak annyit tüntettek fel
a címdalton, hogy a kódexet német nyelvből egy bizonyos M. L. D. fordította. Ezen
monogram alapján a fordítás a francia író, műfordító és könyvkereskedő Auguste-
Jacques Lemierre d'Argy munkája.²⁰ A széles nyelvtudással bíró, több fordítást is
készítő D'Argy hivatali karrierje során dolgozott többek között a *Conseil Royal
des Prises* és a *Cour de Cassation* mellett, mint *interprète assermenté des langues
étrangères du Nord et du Midi*, illetve a *Bureau de Législation étrangère* társigaz-
gatójaként (*codirecteur*) az *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten*
francia fordításában (*Code général pour les États Prussiens*) is közreműködött.²¹
Az 1788-as madridi spanyol fordítás a kötet bibliográfiai adatai alapján a német
eredeti és d'Argy francia fordításának felhasználásával készült. A fordító nevét
jelölő [D.] L. [D.] B. O. monogramot egyelőre még nem sikerült azonosítani.²²

¹⁹ Ammerer (2010): i. m. 336.

²⁰ Antoine-Alexandre Barbier: *Dictionnaire des ouvrages anonymes*. III. kötet. M–Q. Paris, Paul Daffis, Libraire–Éditeur, 1875. 494.

²¹ François-Xavier Feller: *Supplément a la cinquième édition dictionnaire historique des grand hommes*. II. kötet. Paris, Méquignon-Havard, 1825. 45–46; Joseph Marie Quérard: *La France littéraire ou dictionnaire bibliographique des savants, historiens et gens de lettres de la France, ainsi que des littérateurs étrangers qui ont écrit en français, plus particulièrement pendant les XVIIIe et XIXe siècles*. V. kötet. Paris, Chez Firmin Didot Frères, Libraires, 1833. 144; *Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours, avec les renseignements bibliographiques et l'indication des sources a consulter*. XXX. kötet. Paris, M. M. Firmin Didot Frères, Fils et Cie Éditeurs, 1859. 608; Pierre Larousse: *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle français, historique, géographique, mythologique, bibliographique, littéraire, artistique, scientifique., etc., etc.* X. kötet. Paris, Administration du Grand Dictionnaire Universel, 1873. 352–353; Liselotte Bihl – Karl Epting: *Bibliographie französischer Übersetzungen aus dem Deutschen – Bibliographie des traductions françaises d'auteurs de langue allemande*. I. kötet. I–V. periódus (1487–1870). Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1987. 179. D'Argyról bővebben lásd Paul Grunebaum-Ballin: *Comment Bonaparte, Premier Consul, fonda le premier organisme français d'étude des législations étrangères et du droit comparé. Revue internationale de droit comparé*, 5. (1953), 2. 267–273.

²² Lásd többek között *Memorial literario, instructivo y curioso de la Corte de Madrid*. XIII. kötet. (h. n.), En La Imprenta Real, 1788. 476; Francisco Aguilar Piñal: *Bibliografía de autores españoles del siglo XVIII*. X. kötet. Anónimos II. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2001. 420; Dionisio Hidalgo: *Boletín bibliográfico español*. III. kötet. Madrid, Imprenta de las Escuelas Pías, 1862. 155.

3. A kódex latin nyelvű kiadásairól

II. József a magyar és az erdélyi területeken az 5105. számot viselő, 1784. május 11-én kelt leiratában (*rescriptum*) hivatalos nyelvvé tette a német nyelvet.²³ A röviden nyelvrendeletként is emlegetett leirat komoly felháborodást váltott ki,²⁴ később pedig a magyar rendek sérelmei (*gravamina*) között is kiemelt helyen szerepelt.²⁵ Mindazonáltal a súlyos nehézségeket okozó reformnak az igazságszolgáltatásba való átültetése többszöri próbálkozás ellenére is sikertelen maradt. Az uralkodó a nyelvrendeletben hároméves határidőt állapított meg a német nyelvnek az igazságszolgáltatásba történő bevezetésére, azonban a magyar bíróságok egymással való érintkezésének és az ügyvitelnek a hivatalos nyelve a latin maradt II. József rendszerének 1790-es összeomlásáig.²⁶

Ezzel a jelenséggel függhet össze, hogy többek között a büntetőkézre meg-előzően hatálybaléptetett, az 1785-től folyamatosan kiépülő új igazságszolgáltatási rend (*Novus Ordo, Justitia Josephina*) alappilléreiként (is) felfogható polgári perrendtartást (*Ordo Judicarius*), az új ügyviteli szabályzatot (*Norma Manipulationis*) és a bírósági illetekre (taksákra) vonatkozó új szabályozást (*Taxarum Novus*

²³ Szinnerszeghi Kereszturi József: *Constituta regia, quae regnante August. Imperatore et Rege Apostol. Josepho II. pro regno Hungariae eidemque adnexis regnis et provinciis, nec non m. principatu Transilvaniae condita sunt*. Politicorum I. rész. De publicorum negotiorum administratione I. kötet. Viennae, Typis Iosephi Nobilis de Kurzbeek, Caes. Reg. Aul. Typogr. et Bibliopholae, 1788. 59, 110–115; *Collectio ordinationum Imperatoris Josephi II-di et repraesentationum diversorum regni Hungariae comitatum*. I. rész. Dioszegini, Typis Pauli Medgyesi, 1790. 54–61 (a továbbiakban *Collectio ordinationum 1790*); Kassics Ignác: *Enchiridion seu extractus benignarum normalium ordinationum regiarum*. 2. kötet. Pestini, Typis Nob. Matthiae, Trattner de Petróza, 1825. 91; Linzbauer Ferenc Xavér: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. III. kötet I. szekció. Budae, Typis Caesareo-Regiae Scientiarum Universitatis, 1853. 88.

²⁴ Reiszig Ede: Esztergom vármegye története. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai, Magyarország monográfiája, A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közmívelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. Esztergom vármegye*. Budapest. Országos Monográfia Társaság, 1908. 392. Lásd bővebben *Collectio ordinationum 1790*. 62–92.

²⁵ Hajdu Lajos: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982. 474.

²⁶ Csergheő Ferenc: *Historia tabulae judicariae districtualis Trans Danubianae ab instaurationis tempore seu anno MDCCXXIV usque annum MDCCCXXIV*. Sopronii, Catharinae Kultsár, 1824. 111; Varga Endre: *A Királyi Curia 1780–1850*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974. 71–72. különös tekintettel a 125. lábjegyzetre. A német nyelv hivatalos nyelvvé tételével kapcsolatos anomáliákra az igazgatásban többek között lásd Hajdu Lajos: *Az állami tisztviselők minősítési rendszere II. József idején. Állam és Igazgatás*, 23. (1973), 6. 524.

Ordo) is (a német mellett) latin nyelven adták ki.²⁷ Több esetben – amint ez a büntetőkódex lengyel és az 1787-es roveretói olasz kiadásánál is látszott – valószínűleg az lehetett a gyakorlat, hogy azokat az osztrák kódexeket, rendtartásokat és instrukciókat, amelyeket a birodalom nem német nyelvű – így például a magyar és az erdélyi – területein is hatályba kívántak léptetni, ott kétnyelvű – a magyar és erdélyi területek esetében német–latin – kiadások formájában nyomtatták ki és küldték meg azokat az alkalmazni köteles magyar és erdélyi szerveknek. Erre a jelenségre II. József büntetőjogi reformjai közül is lehet példákat hozni. A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában megtalálható, 1787-ben hatályba léptetett, a Hajdu Lajos által igazgatási vétségnek fordított *politisches Verbrechen* elkövetésével gyanúsított személyekkel szembeni vizsgálat megindításáról, az ítélethozatalról és a büntetés végrehajtásáról szóló instrukció (*Instruction für die politischen Behörden über die Anstrengung einer Inquisition, Aburteilung und Strafvollziehung wider einen eines politischen Verbrechens Beschuldigten*),²⁸ illetve az 1788-ban – a cseh–osztrák–német örökös tartományok (*bömiscch-österreichisch-deutsche Erblande*) és a Galíciai és Lodomériai Királyság (*Königreich Galizien und Lodomerien*) területén – hatályba léptetett általános büntető rendtartásnak (*Allgemeine Kriminal-Gerichtsordnung*) a magyar és az erdélyi területek esetében csak részlegesen adaptált változatát német és latin kétnyelvű nyomtatványok formájában kapta meg a debreceni magisztrátus.²⁹

Az új igazságszolgáltatási rend ugyancsak fontos elemévé váló büntetőkódex esetében az uralkodói koncepció a kezdetektől fogva határozott volt a tekintetben, hogy a német nyelvű büntető törvénykönyvnek a magyar és az erdélyi területeken is hatályba kell lépnie, amihez azonban szükség van a kódex latin nyelvű fordításának elkészítésére is.³⁰ Ehhez érdemes hozzátenni, hogy 1787 januárjában még ugyanezen év november 1. volt határidőként meghatározva a német nyelvnek

²⁷ Az *Ordo judicarius* és a *Taxarum Novus Ordo* német nyelvű kiadásainak bibliográfiai adatait lásd Petrik Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860. Könyvészeti kimutatás a Magyarországból hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak*. I. kötet. Budapest, Dobrowsky Ágost, 1888. 890.

²⁸ Hajdu (1974): i. m. 51.

²⁹ MNL-HBML IV. A. 1011/n. 2. d. *Instrukzion für die politischen Behörden über die Anstrengung einer Inquisition, Aburtheilung, und Strafvollziehung wider einen eines politischen Verbrechens Beschuldigten – Instructio pro foris politicis circa Inquisitionem contra quempiam de delicto politico delatum instituendum, sententiamque in eundem ferendam, hujusque Executionem*. MNL-HBML IV. A. 1019/a. 2. d. *Ordo Criminalis – Kriminalgerichtsordnung*.

³⁰ MNL-OL-A 39-a-1787-No. 857. Hajdu (1974): i. m. 49; Hajdu (1983): i. m. 309–310. A rezolúcióból több részletet szó szerint is idéz Ammerer (2010): i. m. 335–336.

az igazságszolgáltatásba történő bevezetésére. Fontos azonban kiemelni, hogy később a magyar rendek nyilvánvalóan nem a büntetőkódex latin nyelvű fordításának alkalmazását sérelmezték, hiszen a történeti alkotmány alapján az ország „hivatalos nyelve” a latin volt. A rendek a törvénykönyv tartalmát és hatálybaléptetésének módját tartották a rendi alkotmányossággal teljes mértékben ellentétesnek és elfogadhatatlannak.³¹

Az eddigi kutatás eredményeképpen jelenleg a kódexnek három latin nyelvű kiadása is rendelkezésre áll. A minden bizonnyal a Szekeres apát által készített (hivatalos) latin fordítást tartalmazó kiadások közül kettőt 1787-ben Bécsben egyaránt Johann Thomas Edlen von Trattner császári-királyi udvari nyomdász és könyvkereskedőnél adtak ki, míg a harmadik – a kiadási év feltüntetése nélkül – Kassán jelent meg. A két 1787-es bécsi kiadás között csak annyi különbség fedezhető fel, hogy a kódex elején az azt megerősítő uralkodói pátens (*Kundmachungspatent*, *Eingangspatent*, *Einführungspatent*) keltezése eltérő, illetve annak szövege után – az uralkodó neve alatt – más-más személyek neveit tüntették fel. Az egyik változaton, amely feltételezhetően a magyar és az erdélyi területek számára készült, Pálffy Károly a *Königlich-Ungarisch-Siebenbürgischer Hofrath und Hofkanzley* első alkancellárjának (*Erster Vicekanzler*) és felsőbüki Nagy József titkárnak (*Secretarius*) és kancelláriai tanácsosnak (*Kön. Ungarisch Siebenbürgischer Hofrath*) a neve szerepel. Utóbbi 1780-ban az Udvari Kamarától (*Kais. auch Kais. Kön. Hofkammer*) érkezett a Kancelláriához, és 1795-ben személynői pozícióba emelkedett.³² Ennél a kiadásnál a *Kundmachungspatent* keltezése 1787. április 2., amikor a kódex a magyar és az erdélyi területeken is hatályba lépett. A Magyar Kancellária iratanyagában megtalálható a *Kundmachungspatent* hivatalosnak tekinthető, kézzel írt, latin nyelvű példánya, amelyen az április 2-i dátum

³¹ Hajdu (1982): i. m. 474.

³² Schematismus 1787. 182–183, 453; *Kaiserlich Königlicher Titular und Familienkalendar des Königreichs Böhme*. Prag, bey Johann Ferdinand Edlen von Schönfeld, 1787. 80. (a továbbiakban *Titular und Familienkalendar* 1787); Fazekas István: A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16–18. században. Hivatalnoki karrierlehetőségek a kora újkori Magyarországon. *Századok – A Magyar Történelmi Társulat Folyóirata*, 148. (2014), 5. 1148–1149, 1153. Vö. *Hof- und Staats-Schematismus der röm. kais. auch kais. königlich- und erzhertzoglichen Haupt- und Residenzstadt Wien, derer daselbst befindlichen höchsten und hohen unmittelbaren Hofstellen, Chargen, Würden, niedern Kollegie, Instanzen, und Expeditionen, nebst vielen anderen zum allerhöchsten Hof, der Stadt und den K. K. Erbländern gehörigen geistlichen, weltlichen und Militär-Bedienungen, Versammlungen, Stellen und Aemtern. Mit einem dreysachen Register versehen auf das Jahr 1778*. Wien, Joseph Gerold, kais. Reichshof- und Universitätsbuchdruckern, (é. n.). 22.

A „soknyelvű kódex”. Néhány megjegyzés II. József 1787-ben kiadott büntetőkézjegyének fordításaihoz

szerepel, az uralkodó, Pálffy Károly és Nagy József aláírásával.³³ A másik változaton II. József neve alatt Leopold von Kollowrat-Krakowski a *Vereinigte Hofstelle* élén álló főkancellár (*Oberster Kanzler, Regis Bohemiae Supremus et Archiducis Austriae primus Cancellarius*), az ugyanannál a szervnél kancellári pozíciót (*Kanzler*) betöltő Johann Rudolf Chotek, valamint Anton Friedrich von Mayern neve van feltüntetve.³⁴ Ennél a kiadásnál a *Kundmachungspatent* keltezése 1787. január 13. Ezen a napon az Államtanács elfogadta az Udvari Kompilációs Bizottság többségi álláspontját a kódex időbeli hatályára vonatkozóan, és még ugyanezen a napon az elkészült törvénykönyvet az uralkodó is megerősítette (*sanktionierte*).³⁵

Ugyanezen három személy neve szerepel a német, olasz és lengyel kiadások elején elhelyezett *Kundmachungspatent* szövege után is. Anton Friedrich von Mayern – akinek közvetlenül a neve fölött a kódexben csak „A Szent Császári és Királyi Felsőség saját parancsára” („*Ad Mandatum Sac. ae Caes. Regiae Majestatis proprium*”) szöveg olvasható – feltehetőleg azonos lehet azzal a Friedrich von Mayernnel, aki 1787-ben a *Vereinigte Hofstelle*ben udvari tanácsosi (*Hofrath*) pozíciót töltött be.³⁶ Az 1787. évre vonatkozó sematizmus a *Vereinigte Hofstelle* udvari tanácsosai között nem sorolja fel az ő nevét, hanem egy másik szerv, a *Kaiserliches Königliches Gubernium im Königreiche Böhme* tanácsosai (*Gubernialräthe*) között említ egy Friedrich von Mayern nevű személyt. A két pozíciót azonban feltételezhetően ugyanaz a személy töltötte be, mivel a névazonosságon túl mind a két szerv esetében feltüntették, hogy Friedrich von Mayern valóságos udvari tanácsos (*Seiner kaiserlich-königlichen Apostolischen Majestät wirklicher Rath*) volt.³⁷

A német és latin nyelvű kassai kiadás esetében is ugyanaz a jelenség figyelhető meg, mint az 1787-es két bécsi kiadásnál. A *Kundmachungspatent* német nyelvű szövege után az örökös tartományok központi kormányzervének, az egyesített Cseh és Osztrák Udvari Kancelláriát, az Udvari Kamarát és a Miniszteriális Bankdeputációt magába foglaló *Vereinigte Hofstelle* tagjainak – Kollowrat, Chotek

³³ MNL-OL-A 39-a-1787-No. 4048. Vö. *Universalis Sanctio* 1787b, *Kundmachungspatent*.

³⁴ *Universalis Sanctio* 1787a, *Kundmachungspatent*; *Schematismus* 1787. 10; *Titular und Familienkalender* 1787. 81; *Schematismus für Mähren und Schlesien, sammt einem Schreibkalender für das Jahr 1787*. Brünn, gedruckt mit Siedlerischen Schriften, (é. n.). 3–4. (a továbbiakban *Schematismus für Mähren* 1787).

³⁵ Carl Freiherrn von Hock – Hermann Ignaz Bidermann: *Der österreichische Staatsrath (1760–1848) – Eine geschichtliche Studie*. Wien, Wilhelm Braumüller k. k. Universitätsbuchhändler, 1879. 322; Ammerer (2010): i. m. 333.

³⁶ *Titular und Familienkalender* 1787. 81; *Schematismus für Mähren* 1787. 6.

³⁷ *Schematismus* 1787. 470.

és Mayern – neve szerepel, míg a pátens latin nyelvű szövege után az egyesített Magyar-Erdélyi Udvari Kancelláriát vezető Pálffy alkancellár, valamint Nagy József kancelláriai tanácsos neve olvasható. A pátens német nyelvű változatában a keltezés az uralkodói megerősítés napja, 1787. január 13., a latin fordítás esetében pedig a kódex hatálybalépésének dátuma, 1787. április 2.

4. Összegzés

Az eddigi kutatás alapján megállapítható, hogy a büntetőkódexnek az eredeti német változatán kívül további kilenc – cseh, lengyel, olasz, latin, magyar, román, francia, angol, spanyol – különböző fordítása ismert, amelyek közül jelenleg a cseh, román és a spanyol változat nem áll rendelkezésre. A normaszöveg tíz különböző nyelven írott változata számos érdekes kutatási megközelítésnek adhat teret, lehetőséget kínálva a különböző fordítások egyes fogalmak alapján történő összehasonlítására, illetve a törvénykönyv jogi, kultúrtörténeti, esetleg nyelvtörténeti aspektusból történő vizsgálatára. Ezt a megközelítést alapul véve, a jelenlegi kutatás lehetséges folytatásaként, a kódex egy meglehetősen összetett kategóriáját, a fentebb érintett *politisches Verbrechen* fogalmát szeretném egy hasonló komparatív analízisnek alávetni. A kódex nyelvváltozatain keresztül az egyes nyelvekben a jogi műnyelv és azon belül is elsősorban a büntetőjogi terminológia fejlődési folyamatát is meg lehet vizsgálni, ami alkalmat adhat a nemzeti nyelvek kialakulásának folyamatára való reflektálásra is.³⁸

A törvénykönyv magyar fordítása kapcsán külön témakört képezhet az a jelenség, amelyre már Balogh Elemér felhívta a figyelmet egyik, a magyar büntetőjogi dogmatika történetével foglalkozó 2008-ban publikált tanulmányában.³⁹ A törvénykönyv magyar változatában ugyanis a fordító (akinek kilétéről eddig még nem sikerült adatokat feltárni) néhány kifejezés után azok latin és/vagy német megfelelőjét is feltüntette. Talán a legjobb két példa erre a „meg-előzhetetlen gyilkosság”, amely esetében a fordító a „Meuchelmord” és a „homicidium

³⁸ Ezen megközelítésekkel összefüggésben lásd elsősorban Iulia-Elena Zup kutatásait. Zup (2015b): i. m. 77–83; Iulia-Elena Zup: Die Übersetzungen der Habsburger Strafgesetzbücher ins Rumänische. *ANADISS*, (2015a), 19. 188–190; Iulia-Elena Zup: German and Romanian Legal Terminology in Bukovina. In Le Cheng et al. (szerk.): *The Fourth International Conference on Law, Language and Discourse*. Marietta, The American Scholars Press, 2014. 202.

³⁹ Balogh Elemér: A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei. *Jogtörténeti Szemle*, (2008), 4. 8. különös tekintettel a 17. lábjegyzetre.

A „soknyelvű kódex”. Néhány megjegyzés II. József 1787-ben kiadott büntetőkódexének fordításaihoz

proditorium” fogalmait is feltüntette, illetve a „bérlett gyilkosság”, amely kifejezés mögött a „Bestellung zum Morde” és az „assassinium” kifejezések állnak.⁴⁰ A német és a latin szövegváltozatok összehasonlítása alapján megállapítható, hogy mind a német, mind a latin fogalmakat a fordító a kódex német és latin fordításaiból vette át.⁴¹ Ezek és más hasonló kifejezések mélyebb elemzése külön kutatást igényelhet, amelynek során lehetőség nyílna a kódex magyar fordítását és a magyar jogi nyelv fejlődését (18. század végi állapotát) vizsgálat tárgyává tenni.

A fentebb vázolt néhány megközelítés csupán lehetséges irányvonalnak tekinthető, amelyek talán színesebbé tehetik a normaszövegre és annak alkalmazására fókuszáló (jog)történeti kutatásokat. Mindezeket túl a kódex soknyelvűsége rámutathat a jozefinizmus centralizációs és egységesítő törekvéseinek egyik legnagyobb kihívására is. A kódex „többnyelvűvé tételével”, a minél pontosabb fordítások elkészítésével II. József az egységes szabályozást kívánta összbirodalmi szinten megteremteni, de valójában a kódex soknyelvűsége már éppen, hogy nem az egységesítés felé mutatott, hanem sokkal inkább előrevetítette, sőt bizonyos értelemben elő is készítette a nemzeti nyelv és a nemzeti mozgalmak megerősödését.

Felhasznált irodalom

- Alapy Gyula: *Kultsár István 1760–1828 és könyvtára*. Komárom, Jókai Egyesület, 1928.
- Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung – Codice generale sopra i delitti, e le pene*. Vienna, Ed in Roveredo, Per Francescantonio Marchesani Stamp. Imp. Reg., 1787.
- Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung*. (h. n.), (k. n.), 1787.
- Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung*. Freyburg im Breisgau, Johann Andreas Satron, kaiserl. königl. Regierungs-Kammer- und Universitätsbuchdrucker, 1787.
- Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung*. Wien, Johann Thomas Edlen von Trattnern, k. k. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, 1787.
- Allgemeines Repertorium der Literatur für die Jahre 1785 bis 1790*. I. kötet. I. fél. Jena, in der Expedition der allgemeinen Literatur-Zeitung, 1793.
- Ammerer, Gerhard: *Das Ende für Schwert und Galgen? Legislativer Prozess und öffentlicher Diskurs zur Reduzierung der Todesstrafe im Ordentlichen Verfahren unter Joseph II. (1781–1787)*. Wien, Studienverlag, 2010.

⁴⁰ Közönséges törvény 1788. 44.

⁴¹ Vö. Allgemeines Gesetz 1787. 38; Universalis Sanctio 1787b, 39.

Biczó András

- Balogh Elemér: A magyar büntetőjogi dogmatika kezdetei. *Jogtörténeti Szemle*, (2008), 4. 1–8.
- Barbier, Antoine-Alexandre: *Dictionnaire des ouvrages anonymes*. III. kötet. *M–Q*. Paris, Paul Daffis, Libraire-Éditeur, 1875.
- Biblioteca periodica anual para utilidad de los libreros y literatos*. II. kötet. Madrid, En la Imprenta Real, 1789.
- Bihl, Liselotte – Karl Epting: *Bibliographie französischer Übersetzungen aus dem Deutschen – Bibliographie des traductions françaises d’auteurs de langue allemande*. I. kötet. I–V. periódus (1487–1870). Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1987.
- Böhmer, Georg Wilhelm: *Handbuch der Litteratur des Criminalrechts in seinen allgemeinen Beziehungen in der besonderer Rücksicht auf Criminalpolitik nebst wissenschaftlichen Bemerkungen*. Göttingen, Dieterichschen Buchhandlung, 1816.
- Codice generale sopra i delitti e le pene*. (h. n.), (k. n.), 1787.
- Collectio ordinationum Imperatoris Josephi II-di et repraesentationum diversorum regni Hungariae comitatum*. I. rész. Dioszegini, Typis Pauli Medgyesi, 1790.
- Csergheő Ferenc: *Historia tabulae judiciariae districtualis Trans Danubianae ab instaurationis tempore seu anno MDCCXXIV usque annum MDCCCXXIV*. Sopronii, Catharinae Kultsár, 1824.
- D’Elvert, Christian Ritter: Zur Zeit der Aufklärung in Mähren und Oesterr.-Schlesien. In Christian Ritter D’Elvert (szerk.): *Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur und Landeskunde. Jahrgang 1880*. Brünn, Verlag m.-s.Gesellschaft, 1880. 57–64.
- De Luca, Ignaz: *Das gelehrte Oesterreich. Ein Versuch*. I. kötet. II. darab. Wien, Joh. Thom. Edlen v. Trattnern, k. k. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, 1778.
- De Luca, Ignaz: *Wiens gegenwärtiger Zustand unter Josephs Regierung*. Wien, Verlag Georg Philipp Wucherers, 1787.
- Fayer László (szerk.): *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. IV. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1902.
- Fazekas István: A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16–18. században. Hivatalnoki karrierlehetőségek a kora újkori Magyarországon. *Századok – A Magyar Történelmi Társulat Folyóirata*, 148. (2014), 5. 1131–1155.
- Feller, François-Xavier: *Supplément a la cinquième édition dictionnaire historique des grand hommes*. II. kötet. Paris, Méquignon-Havard, 1825.
- Grunebaum-Ballin, Paul: Comment Bonaparte, Premier Consul, fonda le premier organisme français d’étude des législations étrangères et du droit comparé. *Revue internationale de droit comparé*, 5. (1953), 2. 267–273.
- Hajdu Lajos: *A közjő szolgálatában. A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjairól*. Budapest, Magvető Kiadó, 1983.
- Hajdu Lajos: Az állami tiszttségviselők minősítési rendszere II. József idején. *Állam és Igazgatás*, 23. (1973), 6. 519–529.

- A „soknyelvű kódex”. Néhány megjegyzés II. József 1787-ben kiadott büntetőködexének fordításaihoz
 Hajdu Lajos: II. József büntetőtörvénykönyve Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 29. (1974), 1–2. 48–55.
- Hajdu Lajos: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
- Hamberger, Georg Christoph – Johann Georg Meusel: *Das gelehrte Teutschland oder Lexikon der jetzt lebenden teutschen Schriftsteller*. 8. kötet. Lemgo, Verlag der Meyerschen Buchhandlung, 1800.
- Hidalgo, Dionisio: *Boletín bibliográfico español*. III. kötet. Madrid, Imprenta de las Escuelas Pias, 1862.
- Hock, Carl Freiherrn von – Hermann Ignaz Bidermann: *Der österreichische Staatsrath (1760–1848). Eine geschichtliche Studie*. Wien, Wilhelm Braumüller k. k. Universitätsbuchhändler, 1879.
- Hof- und Staats-Schematismus der röm. kais. auch kais. königlich- und erzherzoglichen Haupt- und Residenzstadt Wien, derer daselbst befindlichen höchsten und hohen unmittelbaren Hofstellen, Chargen, Würden, niedern Kollegie, Instazien, und Expeditionen, nebst vielen anderen zum allerhöchsten Hof, der Stadt und den K. K. Erbländern gehörigen geistlichen, weltlichen und Militär-Bedienungen, Versammlungen, Stellen und Aemtern. Mit einem dreysachen Register versehen auf das Jahr 1787*. Wien, Joseph Gerold, kaiserl. Reichshofbuchdruckern und Buchhändlern, (é. n.).
- Hof- und Staats-Schematismus der röm. kais. auch kais. königlich- und erzherzoglichen Haupt- und Residenzstadt Wien, derer daselbst befindlichen höchsten und hohen unmittelbaren Hofstellen, Chargen, Würden, niedern Kollegie, Instazien, und Expeditionen, nebst vielen anderen zum allerhöchsten Hof, der Stadt und den K. K. Erbländern gehörigen geistlichen, weltlichen und Militär-Bedienungen, Versammlungen, Stellen und Aemtern. Mit einem dreysachen Register versehen auf das Jahr 1778*. Wien, bey Joseph Gerold, kais. Reichshof- und Universitätsbuchdruckern, (é. n.).
- Kaiserl. Königl. Hof- dann Vorderösterreichischer Landesstellen Schematismus sammt einem Kalendar für das Schaltjahr 1788*. Freyburg im Breisgau, Johann Andreas Satron, Kaiserl. Königl. V. Oest. Buchdrucker, (é. n.).
- Kaiserlich Königlicher Titular und Familienkalendar des Königreichs Böhme*. Prag, Johann Ferdinand Edlen von Schönfeld, 1787.
- Kassics Ignác: *Enchiridion seu extractus benignarum normalium ordinationum regiarum*. 2. kötet. Pestini, Typis Nob. Matthiae, Trattner de Petróza, 1825.
- Közönséges törvény a' vétkekröl és azoknak büntetésekröl*. Budán, A' Királyi Akademiának Betüivel, 1788.
- Larousse, Pierre: *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle français, historique, géographique, mythologique, bibliographique, littéraire, artistique, scientifique., etc., etc.* X. kötet. Paris, Administration du Grand Dictionnaire Universel, 1873.
- Linzbauer Ferenc Xavér: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. III. kötet I. szekció. Budae, Typis Caesareo-Regiae Scientiarum Universitatis, 1853.

- Maschek von Maasburg, Friedrich : *Geschichte der obersten Justizstelle in Wien (1749–1848). Grösstentheils nach amtlichen Quellen bearbeitet.* Prag, Verlag von Joh. B. Reintzer & Co., 1879.
- Maschek von Maasburg, Friedrich : *Geschichte der obersten Justizstelle in Wien (1749–1848). Grösstentheils nach amtlichen Quellen bearbeitet.* Prag, Carl Belmann's Verlag, 1891.
- Memorial literario, instructivo y curioso de la Corte de Madrid.* XIII. kötet. (h. n.), En La Imprenta Real, 1788.
- Nouveau Code criminel de l'Empereur, Publié à Vienne le 15 janvier 1787. Traduit de l'allemand.* Amsterdam–Paris, Chez Hardouin & Gatey, Libraires de S.A.S., 1787.
- Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours, avec les renseignements bibliographiques et l'indication des sources a consulter.* XXX. kötet. Paris, M. M. Firmin Didot Frères, Fils et Cie Éditeurs, 1859.
- Petrik Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860. Könyvészeti kimutatás a Magyarorszáiban s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak.* III. kötet. Budapest, Dobrowsky Ágost, 1891.
- Petrik Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860. Könyvészeti kimutatás a Magyarorszáiban s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak.* I. kötet. Budapest, Dobrowsky Ágost, 1888.
- Piñal, Francisco Aguilar: *Bibliografía de autores españoles del siglo XVIII.* X. kötet. Anónimos II. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2001.
- Protopopescu, Lucia: *Noi contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu. Documente inedite.* București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967.
- Quérard, Joseph Marie: *La France littéraire ou dictionnaire bibliographique des savants, historiens et gens de lettres de la France, ainsi que des littérateurs étrangers qui ont écrit en français, plus particulièrement pendant les XVIIIe et XIXe siècles.* V. kötet. Paris, Chez Firmin Didot Frères, Libraires, 1833.
- Rappaport, Ewald: Römischer Brief. In Carl Schüddekopf – Georg Witkowski (szerk.): *Zeitschrift für Bücherfreunde. Organ der Gesellschaft der Bibliophilen e. V., des Vereins deutscher Buchgewerbekünstler e. V. und der Wiener Bibliophilen-Gesellschaft.* 7. évfolyam. 1. fél. Leipzig, Verlag von E. A. Seemann, 1915. 219–227.
- Reiszig Ede: Esztergom vármegye története. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai, Magyarország monografiája, A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. Esztergom vármegye.* Budapest, Országos Monográfia Társaság, 1908. 347–420.
- Schematismus für Mähren und Schlesien, sammt einem Schreibkalender für das Jahr 1787.* Brünn, gedruckt mit Siedlerischen Schriften, (é. n.).
- Stubenrauch, Moritz von: *Bibliotheca iuridica austriaca. Verzeichnis der von den ältesten Zeiten bis zum Schlusse d. Jahres 1846 in Oesterreich (außer Ungarn und Siebenbürgen)*

- A „soknyelvű kódex”. Néhány megjegyzés II. József 1787-ben kiadott büntetőködexeének fordításaihoz *erschienenen Druckschriften, und der in den österreichischen juridischen Zeitschriften erhaltenen Aufsätze aus allen Theilen der Rechtsgelehrsamkeit*. Wien, Friedrich Beck's Universitäts-Buchhandlung, 1847.
- Szántay Antal: Gerhard Ammerer Das Ende für Schwert und Galgen? Legislativer Prozess und öffentlicher Diskurs zur Reduzierung der Todesstrafe im Ordentlichen Verfahren unter Joseph II. (1781–1787). *Századok – A Magyar Történelmi Társulat Folyóirata*, 147. (2013), 5. 1335–1339.
- Szinerzseghi Kereszturi József: *Constitutata regia, quae regnante August. Imperatore et Rege Apostol. Josepho II. pro regno Hungariae eidemque adnexis regnis et provinciis, nec non m. principatu Transilvaniae condita sunt*. Politicorum I. rész. De publicorum negotiorum administratione I. kötet. Viennae, Typis Iosephi Nobilis de Kurzbek, Caes. Reg. Aul. Typogr. et Bibliopholae, 1788.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. kötet. *Steiner–Télfy*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1909.
- The Emperor's New Code of Criminal Laws. – Published at Vienna, the 15th of January, 1787. – Translated from German by an Officer*. Dublin, John Rea for Messrs. Moncrieffe, White, Byrne, and Moore. 1787.
- Universalis sanctio de delictis eorumque poenis. – Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung*. Kaschau, Johann Michael Landerer Edlen in Füsikut, (é. n.).
- Universalis sanctio de delictis eorumque poenis*. Viennae, Typis Joan. Thom. Nob. de Trattnern, Caes. Reg. Aulae Typogr. et Bibliop., 1787a.
- Universalis sanctio de delictis eorumque poenis*. Viennae, Typis Joan. Thom. Nob. de Trattnern, Caes. Reg. Aulae Typogr. et Bibliop., 1787b.
- Ustawa powszechna o występkach y ich karaniu – Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung*. w Wiedniu, w Drukari Jana Tomasza de Trattner, Ces. Królew. Nadwor. Drukarza i Bibliopoli., 1787. – Wien, Johann Thomas Edlen von Trattnern, k. k. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, 1787.
- Varga Endre: *A Királyi Curia 1780–1850*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.
- Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche Seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben*. LX. rész. *Zichy–Zyka*. Wien, Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1891.
- Zup, Iulia-Elena: German and Romanian Legal Terminology in Bukovina. In Le Cheng – Qinglin Ma – Jinbang Du – Lisa Hale et al. (szerk.): *The Fourth International Conference on Law, Language and Discourse*. Marietta, The American Scholars Press, 2014. 199–205.
- Zup, Iulia-Elena: Die Übersetzungen der Habsburger Strafgesetzbücher ins Rumänische. *ANADISS*, (2015a), 19. 187–198.
- Zup, Iulia-Elena: *Traducerile legislației austriece în Bucovina habsburgică (1775–1918)*. Iasi, Editura Universitatii „Alexandru Ioan Cuza”, 2015b.

Levéltári források

- MNL-HBML IV. A. (Debrecen város II. József féle törvényszékének [Judicium Subalternum] iratai 1786–1790) 1019/a. (A Hétszemélyes Tábla rendeletei 1786–1789) 2. d. (Rendeletek 1787:121–194; 1788; 1789) *Ordo Criminalis – Kriminalgerichtsordnung*.
- MNL-HBML IV. A. (Debrecen város tanácsának iratai 1518–1848 [–1905]) 1011/n. (Pátensek, instrukciók, statútumok 1731–1848) 2. d. (Iratok 1781–1787) *Instrukzion für die politischen Behörden über die Anstrengung einer Inquisition, Aburtheilung, und Strafvollziehung wider einen eines politischen Verbrechens Beschuldigten – Instructio pro foris politicis circa Inquisitionem contra quempiam de delicto politico delatum instituendum, sententiamque in eundem ferendam, hujusque Executionem*.
- MNL-OL-A 39 (A Magyar kancelláriai levéltár – A szekció 1414–2000, A 1-90, 135 Magyar Királyi Kancellária regisztratórája 1527–1907, Acta generalia 1770–1848)-a (Iratok)-1787-No. 857.
- MNL-OL-A 39 (A Magyar kancelláriai levéltár – A szekció 1414–2000, A 1-90, 135 Magyar Királyi Kancellária regisztratórája 1527–1907, Acta generalia 1770–1848)-a (Iratok)-1787-No. 4048.

Biró Zsófia

Az országbíró bíraskodása a királyi udvarban¹

Absztrakt

Kezdetben a király mint teljhatalmú úr ítélte az összes országlakó felett, de teendői sokasodásával a királyi jelenlét bíróságán helyettesre volt szüksége. Először az udvarispán, későbbi nevén a nádor látta el a feladatot, de amikor a nádor a királyi udvarból vidékre távozott, a királyi pecsétet nem vihette magával. A nádornak távolléte esetén helyettesre volt szüksége. E helyettesi tisztség pedig az udvarbíróra (*comes curialis*) szállt, akit a 12. századtól országbírónak (*comes curiae regiae*) neveztek. 1138-tól önálló nagybíróként folytatta ítélkező tevékenységét. A 12. századtól átvette a nádortól a királyi udvar irányítását, és ideiglenesen gazdasági teendőit is. Később, amikor a nádor már saját jogán vidéken bíraskodott, az országbíróra maradt a teljes királyi kúriai ítélkezés, vagyis már ő képviselte és helyettesítette a királyt ezen a fórumon, méghozzá állandó jelleggel.

Az országbíró általános működése mellett a tanulmány kitér az alországbíró rövid megerősödésére is a 13. század második felében, valamint ismerteti a perek általános lefolytatásának menetét Nagymartoni Pál országbíró idejében, továbbá kitér Thurzó Elek országbírói és helytartói működésére.

Végkövetkeztetésként a tanulmány megállapítja, hogy az országbíró sem kizárólagosan a bíraskodásban volt érintett, hanem államügyek változatos sora is a felelőssége alá tartozott.

¹ A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3-I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült. Első megjelenése: Biró Zsófia: Az országbíró bíraskodása a királyi udvarban. *Jogtörténeti Szemle*, 20. (2022), 1. 33–38. Online: <https://10.55051/JTSZ2022-1p33>

The Judiciary Power of the Judge Royal in the Royal Court

Abstract

Initially, the king of Hungary exercised the judicial power in his royal court, either personally or by appointed judges. The king's first delegate was the Palatine (*palatinus*), who, as the bearer of the royal seal, adjudicated on behalf of the king. If the Palatine left the royal court, his empty office was fulfilled by the *comes curialis*, later called: Judge Royal (*comes curiae regiae*). Subsequently, when the Palatine was already adjudicating in the countryside, the Judge Royal took over the management of the royal court and temporarily the Palatine's economic duties. With it, the Judge Royal became the representative and deputy of the king and was adjudicating on the king's presence (*praesentia regia*).

In addition to the general functioning of the Judge Royal, the study also discusses the brief strengthening of the Vice of the Judge Royal in the second half of the 13th century; the process of the general conduct of the trials in the time of Pál Nagymartoni, and the era of Elek Thurzó as Judge Royal and Locumtenens. In its summary the study concludes that the Judge Royal was not solely involved in the court, but was also responsible for a variety of state affairs.

1. Az országbírói tisztség kialakulása

Kezdetben a király mint teljhatalmú úr ítelt az összes országlakó felett, de teendői sokasodásával a királyi jelenlét bíróságán helyettesre volt szüksége. Először az udvarispán, későbbi nevén a nádor látta el e feladatot, de amikor a nádor a királyi udvarból vidékre távozott, a királyi pecsétet nem vihette magával: „Azt is akarjuk, hogy ha olykor a nádorispán hazamegy, a király és az udvar pecsétjét hagyja annál, aki helyetteseképpen ott marad, hogy miképpen a királynak egy udvara van, úgy pecsétje is egy legyen. Ameddig pedig eme [nádor]ispán otthon marad, pecsétjét senkire se küldje, csupán azokra, akiket udvarnokoknak mondanak, és akik önként, saját akaratukból mennek hozzá, azok felett legyen neki szabad ítélkezni.”² Ahogy azt Szent László III. dekrétumának 3. része is rögzíti, a nádornak távolléte esetén helyettesre volt szüksége. E helyettesi tisztség pedig az udvarbíróra (*comes*

² Mezey Barna (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 100. Szent László harmadiknak tulajdonított dekrétumának első része. 3. A nádorispánról.

curialis) szállt, akit a 12. századtól országbírónak (*comes curiae regiae*) neveztek, és aki egy rövid időre a királyi udvar pénzügyei körüli feladatok intézését is ellátta.³

A királyi tanács tagjaként kül- és belpolitikai kérdésekben is felszólt, de alapvetően fő tevékenysége a királyi udvarban folytatott bíraskodás volt. Bár 1370-ben kísérletet tettek arra, hogy a királyi városok peres ügyei is országbírói hatáskörbe kerüljenek, ezt elvetették, így megmaradt nemesek ügyeiben eljáró bírónak. Ítélszékének kiterjedt oklevéladó működését az országbírói ítélmester működtette, az országbírói jegyzők segítségével.⁴

2. Az országbírói működés önállósulásának kezdetei

A tisztséget először 1138-ban említik egy dokumentumban a nádorral, innentől kezdve kétségtelenül elkülönül és megkülönböztetendő az országbíró, azaz már nem mint a nádor helyettese, hanem mint önálló nagybíró folytatta működését.⁵ Emellett a 12. századtól átvette a nádortól a királyi udvar irányítását, és ideiglenesen gazdasági teendőit is.⁶ Később, amikor a nádor már saját jogán vidéken bíraskodott, az országbíróra maradt a teljes királyi kúriai ítélkezés, vagyis már ő képviselte és helyettesítette a királyt ezen a fórumon, méghozzá állandó jelleggel.⁷

Az országbírót a királyi tanács meghallgatása után az uralkodó nevezte ki,⁸ a nádort követő legfőbb tisztség volt a királyi udvaron belül. Önálló bírói hatásköre a király jelenléti bíróságán delegált bíróként való ítélkezésből fejlődött ki a 13. század második felére. Ugyanakkor saját bírói joghatósága ellenére működése nem különült el teljes mértékben a királyétól: panaszfelvételkor, valamint az első perbe idézéskor, továbbá az első *evocatio* alkalmával az országbíró a király

³ Bertényi Iván: Főbb magyar méltóságviselők a középkorban. A nádor, az országbíró és a tárnokmester. *História*, 1. (1979), 1. 32.

⁴ Bertényi (1979): i. m. 32.

⁵ Bertényi Iván: *Az országbírói intézmény története a XIV. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976. 52.

⁶ Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Készült: Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán. Szerk. Béli Gábor. Pécs, Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter V. számú Jegyzetszorosító Irodája, 1950/51. 85.

⁷ Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1918. 179.

⁸ Bertényi (1979): i. m. 32.

nevében és annak pecsétjével járt el. A per további iratait már saját nevében és pecsétjével adta ki.⁹

Az országbíró kiváltsága volt, hogy az 1222. évi Aranybulla 9. cikkének értelmében a királyi udvarban bárki perében ítéltethet, és az ott indult pereket akár az udvaron kívül is befejezhette.¹⁰ „Udvari ispánunk, amíg az udvarban tartózkodik, mindenki fölött ítéltet, és az udvarban elkezdett ügyeket bárhol befejezheti. De ha a birtokán tartózkodik, nem küldhet poroszlót, a feleket sem idézheti meg.”¹¹ Ezt erősítette meg II. András 1231. évi dekrétuma is. Személyesen ugyanakkor ritkán járt el, többnyire helyettese, az alországbíró ült az ítélői székben, egészen az Anjou-kor végéig.¹²

Eljárása színességét tekintve többször ítéltkezett egyházi és világi birtokvitákban, gyilkossági, hatalmaskodási és más bűncselekmények esetén; megbízásokat adott a megyéknek és a hiteleshelyeknek is, sőt néha az országbírói hivatal maga is hiteleshelyi feladatokat töltött be.¹³ Olykor még ítéletet hozott nemcsak közvetlenül a hatáskörébe tartozó ügyekben, hanem hozzá való fellebbezések kapcsán is: „[...] választott elöljárójuk által ítéltessenek, az ügyek nehézsége miatt pedig az nem lévén elégséges a nádorispán vagy királyi ítélőszék elé idéztessenek”.¹⁴ A 13. századtól egyre nagyobb hangsúlyt kaptak az oklevél általi bizonyítások (ami az írásbeliség terjedésére is utalt), ráadásul I. Károly uralkodása alatt olyan esetről is tudni, ahol huszonnégy eskütársat kötelezett eskütételre.¹⁵

3. Az alországbíró rövid „felemelkedése”

Az országbíró helyett – főleg az Árpád-korban – többnyire helyettese, az alországbíró járt el, első kiadott oklevele 1221-ből ismert. Mivel az országbíró teendői is meg-

⁹ Gerics József: A magyar királyi kúriai bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez. In Csizmadia Andor (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok*. I. kötet. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966. 285–286.

¹⁰ Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1995. 92.

¹¹ Mezey (2000): i. m. 104. II. András első dekrétuma – Az Aranybulla. 9. Az udvarbíróról.

¹² Béli (1995): i. m. 93.

¹³ Bertényi (1976): i. m. 53–54.

¹⁴ Imre király a potoki telepéseknek adott szabadság levele. Lásd Fraknói Vilmos: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése*. Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1863. 140.

¹⁵ Bertényi (1976): i. m. 53, 65.

szaporodtak, helyettesre volt szüksége, akire – amikor az udvart elhagyta – pecsétjét hagyta: „Ha a Judex Curiae a Curiából távozik, a Curia pecsétjét annak hagyja, ki helyében ott marad.”¹⁶

Helyettesét – néhány kivételtől eltekintve – maga az országbíró nevezte ki, és a hivatali ideje is egybeesett kinevezője idejével.¹⁷ Működését tekintve ítéleteit kezdetben az országbíró utólagos megerősítése jellemezte, de a 13. század végére az alországbírói szék hangsúlyosabbá vált az országbíróénál is: Budáról, a királyi udvarból adta ki ítéletleveleit, amelyeknek a száma jóval meghaladta az országbíróét, sőt, a királyné 1295-ben mint a király albirája utalt rá. Továbbá 1293-ban az uralkodó már maga nevezte ki az alországbírót, nem pedig az országbíró. Gerics József szerint ebből arra is lehet következtetni, hogy a király az albirói fórumra mint személyes bíraskodásának helytartóságára tekinthetett. Ezzel az alországbíró majdhogynem kiszakadt a familiáris rendszerből, és önálló, országos tisztséget alkotott.¹⁸

Az alországbíró immár nemcsak az országbíróval, hanem a királlyal is szoros kapcsolatot ápolt. Nem véletlenül, hiszen ekkorra már az országbíró inkább politikai tisztségnek számított, ezért szükség volt egy ténylegesen is bírói feladatot ellátó személyre a királyi kúriában, ahol az alországbíró most már nem az országbíró, hanem a király hatóságát képviselte.¹⁹

Mint említettem, az alországbírót néhány ritka esettől eltekintve az országbíró nevezte ki. Ugyanakkor e szokásostól eltérő kivételes kinevezéseknek megvolt a maguk jelentősége: egyrészt a király bírói kinevezési joga került szembe a bárók – és magának az országbírónak az – akaratával, másrészt a már említett ügyteher vezetett az albirói szék megerősödéséhez.²⁰

Az 1260-as évektől kezdődően megindult egy lassú átmenet, aminek rövid ideig tartó eredményeként a királyi jelenlétet és magát az uralkodót már nem az országbíró, hanem az alországbíró képviselte a kúrián. Kezdetben csak egyre többször tűnik fel az alországbíró a királyi környezetben, a király elé vitt ügyeket tárgyalva, de még országbírói alárendeltként. Később, amikor az országbíró politikai teendőivel vált elfoglalttá, helyettese még inkább átvette ítélezési szerepét az udvarban.²¹

¹⁶ III. László 3. törvénycikke. Lásd Fraknoi (1863): i. m. 142.

¹⁷ Szöcs Tibor: Kinek az embere? Az alországbíró és az országbíró viszonya a 13. század második felében. *Történelmi Szemle*, 58. (2016), 2. 247.

¹⁸ Gerics (1966): i. m. 287.

¹⁹ Szöcs (2016): i. m. 246.

²⁰ Szöcs (2016): i. m. 247.

²¹ Szöcs (2016): i. m. 251.

III. Andrástól kezdődően viszont megváltozott az udvar berendezkedése: a királyi tanács szerepkörének erősödésének is köszönhetően a királlyal a nemesek és főpapok egyre inkább osztoztak a hatalmon, és szorgalmazták egy állandó, budai székhelyű bírói fórum felállítását, ahol egy Pál nevezetű alországbíró a király megbízásából már önállóan folytatott bírói tevékenységet és hozott ítéletet 1292-ben.²² Ezt követően az 1293–1301 közötti időszakban az alországbírói ítélőlevelek megszorodtak, az országbíró pedig szinte teljesen visszaszorult az ítélkezési feladatait illetően.²³

A királyi jelenlétet ebben az időszakban kizárólag az alországbíró képviselte. Köszönhette mindezt az országbíró politikai feladatainak, annak, hogy a zászlósúr – saját gazdasági érdekeit is figyelembe véve – szívesebben tartózkodott saját birtokain, illetve az ügyek folyamatos sokasodásának. Így történt, hogy az országbíró „meghosszabbított kezéből” a király saját nevében és képviselőként eljáró bírāja lett az alországbíró.²⁴

Azonban az Anjouktól kezdődően a királyi udvar legfőbb bírāja ismét az országbíró lett (lévén a nádor bírászkodása vidékre tevődött át 1342-ig), köszönhetően annak is, hogy I. Károly a nehezen megszerzett trónt és hatalmat a híveinek juttatott magas tisztségek által is biztosítani kívánta.²⁵

4. Az országbíró ítélkezése a királyi kúriában

Akárcsak az ország többi nagybírája, az országbíró is a királyi kúria bíróságai-ban ítélkezett. Az Anjou-kortól kezdődően az országbírók leginkább Budán, majd I. Károly átmeneti székhelyén: Temesváron, aztán az Anjou-központként állandósuló Visegrádon folytatták ítélkező tevékenységüket.²⁶ A 13. századtól kezdődően – miután a nádor bírászkodási tevékenysége nagyobbrészt vidékre tevődött át – a királyi jelenlét (*praesentia regia*) az országbíró kezébe került. Így amennyiben valakit a király jelenlétére idéztek, annak az országbíró és bírótársai előtt kellett megjelennie. Az országbíró innentől kezdve a kúriában zajló perek rendes bírójának

²² Szócs (2016): i. m. 254–255.

²³ Szócs (2016): i. m. 258.

²⁴ Szócs (2016): i. m. 258–260.

²⁵ Gerics (1966): i. m. 288.

²⁶ Bertényi (1976): i. m. 63.

számított, néhány kivételtől eltekintve, amikor az uralkodó másként rendelkezett, és saját hatáskörébe vonta az ügyeket.²⁷

Az ügyek sokasodásával azonban nemegyszer előfordult, hogy a király saját, személyes eljárása helyett mégis az országbíróra bízta az ítélezést. A kúria lovagi becsületbíróságán (*curia militaris*) sem történt ez másként. E bírói fórum adott helyet az uralkodó osztály tagjainak becsületét sértő panaszok elbírálásának, ahol a feleket mindig személyes megjelenésre idézték, és a bizonyítást bajvívással folytatták le.²⁸

Az országbíró hatáskörébe tartozott azoknak a peres ügye is, akiket a királyi kiváltságok kiemelték a vármegyék vagy más bíróságok joghatósága alól, de ugyanúgy az országbíró ítelt királyi privilégium alapján folyó birtokperekben, illetve az alsóbbrendű bíróságok ellen, panasz okán a királyi kúriába került ügyekben is.²⁹

1347-ben Budára költözött a királyi udvar, és mint a királyhoz szorosan kötődő tisztség, az országbíró, akkor Nagymartoni Pál is Budára tette át bírói székhelyét.³⁰ Munkáját nem egyesbíróként végezte, hanem meghatározott nemes urak körében, tanácsban járt el, ám a tanácstagoknak csak véleménynyilvánításra volt jogosultságuk, az ítéletet az országbíró mindig önállóan, a királyt képviselve hozta meg. Esetenként az immár újra familiárisként értelmezhető alországbíró is a bírótársak körében tartózkodott, ritkán önállóan is ítelt, ura megbízásából.³¹

Nagymartoni Pál országbíró működése idejéről számos forrás maradt ránk, így lehetséges rekonstruálni a perek általános lefolyását. A perek többnyire a király jelenlétén indultak, ahol a felperes előadta panaszát, majd a király nevében kiadott parancslevéllel a király jelenlétére idézték az alperest, ahol az országbíró ítélezett. A felek meghallgatása az oktávák alkalmával történt,³² de természetesen olyan is előfordult, hogy egy peres ügyet el kellett halasztani, akár királyi parancs, akár az egyik fél meg nem jelenése okán, de olykor a felek közös kérelmére is. Megesett, hogy egy-egy nagyobb horderejű ügynél, amennyiben fontos nemesi vagy főpapi bírótársak távol maradtak, szintén a halasztás mellett döntött a bírói fórum. A peres felek együtt várakoztak a bíróság előtt, ahol a felperes kikiáltását

²⁷ Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, Igazságügyi Minisztérium – Magyar Jogászegylet, 1996. 25.

²⁸ Bónis–Degré–Varga (1996): i. m. 28.

²⁹ Bónis–Degré–Varga (1996): i. m. 25.

³⁰ Bertényi (1976): i. m. 91.

³¹ Degré (1950/51): i. m. 114–115.

³² Fraknoi (1863): i. m. 145.

követően az alperesnek kellett jelentkeznie és az ügy okát megérdeklődni. A felek ügyvédvalló levél által ügyvédjeikkel is képviseltethették magukat.³³

Miután a felperes előadta a kereset tárgyát, az alperesnek kellett válaszolnia, de válaszában nem feltétlenül kellett megfelelnie az őt perlőnek, hanem a pert akadályozó indokokat is felhozhatott, például, hogy az ügy nem országbírói hatáskörbe tartozik. Az alperesek természetesen többnyire tagadták a felperesek állításait. Ezt követően az országbíró elrendelte a felek állításainak bizonyítását, legtöbbször egyszerű tudományvétel formájában. A tudományvételt a királyi emberek és hiteles helyek lefolytatták, majd az alperes ellen szóló tudományvételek számától függően szabta meg az országbíró az alperes „ellenbizonyítási” módját. Ahhoz, hogy az alperes szabaduljon a vádak alól, volt, hogy teljes körű esküt kellett letennie, esetleg tanúbizonyítást kellett eszközölnie, de előfordult, hogy párbaj útján akarták rendezni az esetet, amire a felek egymást is kihívhatták. Párbaj esetén a tanúbizonyítás eredményétől függően az alperesnek általában nehezített körülmények között kellett megvédenie a maga igazát, például bajvívója rosszabb minőségű fegyvereket vehetett csak magához.³⁴

Amennyiben az alperes nem jelent meg a párbajon, és az hűtlenségi ügy kapcsán lett volna esedékes, úgy az országbíró fő- és jószágvesztésre ítélte az alperest. Ugyanakkor, ha még a párbaj előtt egyezsége jutottak, akkor azt nem kellett végrehajtani. Ebben az esetben békebírságot kellett megfizetniük az országbíró részére.³⁵

A földbirtokokkal kapcsolatos ügyekben a 14. századtól elterjedt az oklevelekkel történő bizonyítás. A peres ügyek esetében pedig általánosságban elmondható, hogy Nagymartoni Pál idejéből ránk maradt források alapján kiderült, hogy a felek még ítélet előtt kiegyeztek egymással.³⁶

5. Az országbírótság és a helytartóság összefonódása

A mohácsi vést követően a magyar király – Habsburg-uralkodó – nem tartózkodott az országban, ezért őt a nádor helyettesítette mint helytartó, aki kormányzati tevékenysége mellett a 17. századtól bírói teendőket is ellátott e minőségében. Rövid idő elteltével a helytartó tisztsége különvált a nádorétól, azzal, hogy ha a nádori

³³ Bertényi (1976): i. m. 82.

³⁴ Bertényi (1976): i. m. 83.

³⁵ Bertényi (1976): i. m. 84–85.

³⁶ Bertényi (1976): i. m. 87–88.

méltóság betöltetlen, akkor a bíraskodási ügyeket a nádori helynök intézte. A nádor hét bírótárral járt el, a 17. századtól ez volt a helytartói tanács. Ha a nádori tisztség épp üresen állt, akkor ennek élén is a nádori helynök járt el.³⁷

I. Lajos halála után I. Ferdinánd elődje özvegyét, Mária királynét nevezte ki az ország helytartójának, mert csehországi ügyei elszóltották, és nem tudott Magyarországra jönni. Érdekesség, hogy ekkor még a nádori tisztség betöltött volt. 1527-ben Ferdinánd Báthory Istvánt nevezte ki új helytartójává, akinek kinevező levele egyértelműen rámutatott arra, hogy a király egy, a helytartó elnöklete alatt működő, állandó tanácsot kívánt kialakítani. A tanács bírói jogkörrel rendelkező tagjai továbbra is ellátták igazságszolgáltatási teendőiket, mintha csak az uralkodó is az országban tartózkodott volna.³⁸

Báthory István 1530-as halálát követően a tanácsot kényszerűségből Szalaházy Tamás kancellár és Thurzó Elek országbíró vezette tovább, majd 1531-ben legitim felhatalmazást is kaptak az uralkodótól, ami a következő országgyűlésig szólt, és hatáskörüket általánosságban állapította meg. Feladataik közé tartozott az igazságszolgáltatás és az ország ügyeinek intézése.³⁹

Az országgyűlés azonban elmaradt, nádort tehát a rendek nem választottak, viszont a király rendezte a helytartóság kérdését, és 1532-ben Thurzó Elek országbíró nevezte ki helytartójává. A helytartó pontosan meghatározott jogkörei mellett a király az igazságszolgáltatást jelölte meg Thurzó Elek fő feladatául, ráadásul ítéletei ellen nem volt helye fellebbezésnek. 1537-ben a XXIV. törvénycikk értelmében bírói hatásköre tovább szélesedett: a sürgős, hatalmaskodási és magszakadási perekben – feltéve, hogy a rendes bíróságok szünetelnek – a helytartó az országban bárhol megszakítás nélkül ítélezhetett. Ezt később magyar tanácsosok tiltakozásának hatására I. Ferdinánd úgy változtatta meg, hogy az igazságszolgáltatás a továbbiakban a régi szokás szerint kellett hogy történjék.⁴⁰

Összességében Szalaházy Tamásnak és Thurzó Eleknek, valamint utódaiknak köszönhető, hogy a török időkben is fennmaradt a helytartói tanács, ami a 17. század végére Hétszemélyes Táblává alakult.

Az elkövetkező Habsburg-királyok idején már az uralkodó elnöklete nélkül működtek a magyar királyi kúria bíróságai, öt rendszerint a nádor vagy a helytartó helyettesítette. Az 1609. évi LXX. törvénycikk értelmében a nádor mellett

³⁷ Béli Gábor: A vármegyei nemesi bíraskodás szervezete 1723-ig. *Jogtörténeti Szemle*, (2017), 1–2. 16.

³⁸ Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története. Mohácsiól a török kiűzéséig*. Budapest, Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, 1946. 92–93.

³⁹ Ember (1946): i. m. 93–94.

⁴⁰ Ember (1946): i. m. 95–96.

három főpap és három báró volt a bíróság tagja, közülük egyik legtöbbször az országbíró, személyesen. Ebből a főruból alakult ki a 17. század végére a Hétszemélyes Tábla, amely az ország rendes bírától fellebbezett ügyeket tárgyalta.⁴¹ Amennyiben a nádor nem tudta ellátni elnöki feladatait, úgy az országbíró helyettesítette.⁴²

Az 1651. évi CI. törvénycikk értelmében olyan helyzet is előállt, amikor az országbíró ellenőrizte a nádor által hozott ítéleteket, illetve az országbíró ítéleteit esetenként maga a király vizsgálta felül, megsemmisítette vagy helybenhagyta őket.⁴³

6. Az országbíró további tisztségei, feladatkörei

Ákárcsak a nádor, az országbíró is kiadhatott bizonyítványokat, hiteles másolatokat, privilégiumok átíratát és parancsokat, megbízásokat adott a hiteles helyeknek. Az 1498. évi 3. törvénycikk értelmében országbírói hatáskörbe tartozott a végvárok részbeni felügyelete, azok állapotfelmérése, a királynak jelentés tétele.⁴⁴

Az 1608. évi III. törvénycikk értelmében az országbírónak joga, valamint tisztsége elvesztésének terhe mellett kötelezettsége volt összehívni a nádorválasztó országgyűlést, amennyiben azt az uralkodó egy éven belül nem tette meg. A nádor helytartói feladatainak ellátása okán az országbíróra hárult a királyi kúria állandó elnöklete, akárcsak a hétszemélyes tábláé 1723 és 1868 között. Továbbá 1723-tól a helytartótanács másodelnöki tisztségét is betöltötte, szintúgy az országgyűlés főrendi táblájában. Sőt egyszer megesett, hogy országbíróvá neveztek ki helytartóvá: 1531-ben I. Ferdinánd bethlenfalvi gróf Turzó Eleket.⁴⁵ Jelképes, ugyanakkor főúri szerepét hangsúlyozó feladata volt még koronázáskor a jogar vitele a koronázási menetben.⁴⁶

Hivatalát 1849-ben felfüggesztették, és majd csak 1860-ban állították vissza, amikor is gróf Apponyi Györgyöt nevezték ki országbíróvá, aki nevezetes az 1861-es országbírói értekezlet összehívásáról is. Az 1868. évi LIV. törvény értelmében az országbíró a legfőbb semmitőszéki osztály elnöki tisztségét töltötte be a megújított Magyar Királyi Kúriában, majd 1882-től 1884-ig a Kúria elnöke is lett egyben.

⁴¹ Degré (1950/51): i. m. 260–261.

⁴² Béli (1995): i. m. 97.

⁴³ Fraknói (1863): i. m. 148.

⁴⁴ Fraknói (1863): i. m. 149.

⁴⁵ Fraknói (1863): i. m. 150.

⁴⁶ Bölöny József: Országzászlósok az újkorban. *História*, 2. (1980), 2. 33–34.

Miután pedig a 19. század második felében a nádorválasztás elmaradt, az országbíró, mint az országgyűlés főrendi házának legmagasabb rangú tagja, annak elnöki székét is betöltötte, amikor a király arra kinevezte.⁴⁷

7. Az országbíró vagyoni viszonyai

Az országbíró jövedelmei három forrásból voltak eredeztethetőek: az ítélkezésből és bírságokból származó bevételek (az ítélet szerinti vagyon kétharmada) képezték az egyik részét, másrésztől tisztségével együtt szolgálati birtokok (*honor*: beszercei várispánság, tehát a váruradalmak jövedelmei) is jártak, harmadrésztől pedig egyéb, az uralkodó által rábízott és sikeresen teljesített feladatok és szolgálatok kapcsán megszerzett királyi jutalmak és adományok. Ítélezése kapcsán bevételhez juthatott még a már említett esetben, miszerint a felek egyezsége jutnak; ekkor bírói engesztelésként békebírságot kellett fizetniük. A bírói bevételek az országbíró gyarapodása mellett a bírósági szervezet fenntartására is szolgáltak, fedezték a személyzet és a hivatal fenntartási költségeit.⁴⁸

Összességében két évtizednyi országbírói működéssel kivételes méretű vagyonra lehetett szert tenni, nem véletlenül a király legfőbb és leghűségesebb kegyeltjei részesülhettek e kinevezésben.

8. A királyné jelenléte és a királynéi országbíró

A király jelenléti bírósága mellett – ahol az országbíró elnökölt – létezett egy hasonló megnevezésű fórum is, a „királyné jelenléte”, aminek pedig nem más, mint a királynéi országbíró állt az élén. E bíróságon a 14. századtól növekedett meg a tárgyalt ügyek száma, elsősorban a királyné birtokait érintő jogviták kapcsán, majd sorra kerültek egyéb, végrendeleti, vám-, hatalmaskodási és határjárásai ügyek is. Hamarosan a kúria országos bíróságai között tartották számon.⁴⁹

⁴⁷ Bölöny (1980): i. m. 33–34.

⁴⁸ Almási Tibor: Megjegyzések Nagymartoni Pál királyi országbíró pályájához és működéséhez (1328–1349). *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta juridica et politica*, (2018), 2. 17–18.

⁴⁹ Bertényi (1976): i. m. 48, 59.

9. Összegzés

Országbírónak lenni a történelem folyamán bármely időszakban az „életpályamodell” egyik csúcspontjának számított. Az uralkodók az állami tisztségek ranglétráján egyre feljebb lépkedő kegyeltjeiknek egyfajta jutalomként nádor, vajda, bán vagy országbírói kinevezést adományoztak többéves, hűséges áldozataikért cserébe. A tanulmány végigkövette, hogyan alakult ki a nádort kezdetben alkalmanként helyettesítő udvarbíróból az ország egyik legnagyobb befolyással rendelkező zászlósúri tisztsége. Az 1138-ban elkülönülő, immár önálló, rendes, illetve a négy nagybíró egyikeként emlegetett országbíró, a királyi tanács tagja a 13. század második felére a királyi kúria élére állt, és mint a nádort követő legfőbb tisztség, a királyi udvarban bárki perében ítéltetett, és az ott indult pereket akár az udvaron kívül is befejezhette.

1530-tól kényszerpályán, 1531-től legitim módon is a helytartói tanács élén állt az országbíró, majd 1532-től a helytartói tisztséget is betöltötte Thurzó Elek személyében. Ekkor némi átfedés érzékelhető a kormányzati és a bírói hatalom között, akárcsak korábban a nádor esetében.

1608-tól szintén az országbíró feladata volt összehívni a nádorválasztó országgyűlést, és a királyi kúria, valamint a Hétszemélyes Tábla is az országbíró elnöklétével működött. 1723-tól a helytartótanács és az országgyűlés felsőtáblájának másodelnökeként fungált, végül a kiegyezést követően a Királyi Kúria legfőbb semmítőszéki osztályának elnöke, majd a teljes Kúria elnökévé lépett elő. A 19. század végén pedig az országbíró volt az országgyűlés főrendiházának legmagasabb rangú tagja, esetenként elnökölt is rajta.

Vagyis akárcsak a nádor, az országbíró sem kizárólagosan a bíraskodásban volt érintett, hanem ugyanúgy államügyek változatos sora tartozott felelőssége alá, nemegyszer a törvényhozásban is fontos szerepet töltött be, valamint nem feledhető a királyi tanácsban mint részben végrehajtoi szervben való tagsága sem. Összességében az országbíró működése is átszötte mind a három hatalmi tényező működését.

Felhasznált irodalom

- Almási Tibor: Megjegyzések Nagymartoni Pál királyi országbíró pályájához és működéséhez (1328–1349). *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta juridica et politica*, 8. (2018), 2. 5–34.
- Béli Gábor: A vármegyei nemesi bíraskodás szervezete 1723-ig. *Jogtörténeti Szemle*, (2017), 1–2. 21–31.
- Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1995.
- Bertényi Iván: *Az országbírói intézmény története a XIV. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
- Bertényi Iván: Főbb magyar méltóságviselők a középkorban. A nádor, az országbíró és a tárnokmester. *História*, 1. (1979), 1. 32.
- Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, Igazságügyi Minisztérium – Magyar Jogászegylet, 1996.
- Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Készült: Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán. Szerk. Béli Gábor. Pécs, Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter V. számú Jegyzetsokszorosító Irodája, 1950/51.
- Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története. Mohácstól a török kiűzéséig*. Budapest, Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, 1946.
- Fraknói Vilmos: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése*. Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1863.
- Gericz József: A magyar királyi kúriai bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez. In Cszimadia Andor (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok*. I. kötet. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966.
- Mezey Barna (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- Szöcs Tibor: Kinek az embere? Az alországbíró és az országbíró viszonya a 13. század második felében. *Történelmi Szemle*, 58. (2016), 2. 245–276.
- Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1918.

Vákát

Burger Borisz Bendegúz

Egyes alkotmányjogi előkérdések és történeti körülmények kihatása a Tanácsköztársaság egykori népbiztosainak perére

„Ekkor azonban elkövetett egy helyrehozhatatlan hibát. Papírján az állt, hogy az ország régen érvénytelenné vált térképeit gyűjtötták volna föl, ám ő azt találta mondani, hogy a régen érvénytelenné vált ország térképeit gyűjtötták föl. Ami valóban majdnem azt jelentette, amit valóban jelentett.”

Nádas Péter: *Mese a tűzről és a tudásról*

Absztrakt

A Bkgy. 6274/1920. ügyszámon lefolytatott, úgynevezett népbiztosper nem értékelhető annak tágabb történeti (társadalmi, politikai, nemzetközi) környezetétől, így különösen annak igazságtételi jellegétől elválasztva, amely szükségszerű velejárója az egykorvolt, ám elbukott diktatúrákat felváltó államoknak az előző rendszer legfontosabb politikai hatalmát gyakorlókkal szembeni büntetőeljárásaiban. A népbiztosper során, lévén az egyik első ilyen büntetőeljárás, a kormány és az igazságszolgáltatás szervei a büntetőjogi felelősség megállapítása érdekében – elkerülve a jogállamiság helyreállítása szempontjából nemkívánatos visszamenőleges hatályú jogalkotást, illetve jogalkalmazást – közjogi jellegű érveléssel a Tanácsköztársaság jogrendjének érvénytelenségét vezették le, így a népbiztosok vád tárgyává tett jogalkotását egyes köztörvényes bűncselekmények elkövetésére való felbujtásként értékelték, amely a cselekvőségek büntetőjogi minősítésével kapcsolatosan sajátos problémákat vet fel.

The Impact of Certain Preliminary Questions of Constitutional Law and Historical Circumstances on the Trial of the Former People's Commissioners of the Soviet Republic of Hungary

Abstract

The trial of the People's Commissioners of the Hungarian Soviet Republic of 1919 cannot be evaluated without its broader historical (social, political, international) context, and in particular having regard to its retaliatory and reconciliatory character, which is inevitable in the criminal proceedings of states replacing former but failed dictatorships against the main political power holders of the previous regime. In the trial, one of the first of such kind, the Government and the judicial authorities, in order to establish the criminal responsibility of the defendants, avoided retroactive legislation, which was undesirable for the restoration of the rule of law, and instead deduced the invalidity of the legal order of the Soviet Republic by arguing on a public law basis, thus assessing the legislation activities of the People's Commissioners subject to the indictment, as incitement to commit certain non-political offences, which raised specific problems in relation to the criminal classification of the acts.

1. Bevezetés

A Tanácsköztársaság bukását követően megindított, korabeli jogi terminológiával élve kommunista bűnperek közül – amelyeknek elbírálása a proletárdiktatúrát követően visszaállított igazságszolgáltatási szervezet első számú feladatává lépett elő – kiemelkedő jelentőségű a Budapesti Királyi Büntető Törvényszék előtt Vántus Károly és társai ellen felségsértés büntette és egyéb bűncselekmények miatt a 1920. június 6. napján benyújtott vádirat alapján B.kgy. 6274/1920. ügyszám alatt folyamatba tett, úgynevezett népbiztosper.

A népbiztosper kiemelkedő jelentőségét nem pusztán a széles nyilvánosság közérdeklődése, hanem azon jogtörténeti kuriózumszámba menő jellege adja, hogy az eljárásban a hatalmat államcsíny útján megszerző és az így létrehozott diktatórikus államszervezetet működtető személyek politikai felelősségének büntetőjogi értékelésére egyrészt ezen politikai tevékenységnek a köztörvényes bűncselekményekként történő újraértékelésével került sor, másrészt az alkalmazandó törvények államellenes tényállásainak körében – tekintettel arra,

hogya a Tanácsköztársaság meglehet alkotmányellenes felállítására nem közvetlenül magát a Magyar Királyságot, hanem az azt már korábban megdőntő Népköztársaságot váltotta fel – a Törvényszék alapvető alkotmányjogi kérdések beható vizsgálatától sem zárkozhatott el.¹

A fenti büntetőjogi és alkotmányjogi jellegű jogértelmezési kérdések történeti gyökérokra természetesen az volt, hogy a Tanácsköztársaság mint az egyik elsőként elbukó 20. századi totalitárius diktatúra idején elkövetett cselekmények megfelelő értékelését lehetővé tevő büntetőjogi jogintézmények kimunkálására ekkor még nem került sor. A 20. századi diktatúrák véres tevékenysége folytán a későbbiekben megalkotott emberiesség elleni bűncselekményi tényállások az emberi élet kioltásáért fennálló közvetett (politikai) felelősség büntetni rendelésével az élet- és államellenes bűnfelelősséget egyesítik, így tételes jogi alapot biztosítanak ezen cselekmények büntetőjogi értékelésének. Mivel a korban e bűncselekmény-típus ismeretlen, tehát tudományos-elméleti oldalról természetszerűleg kidolgozatlan, ezért az ítélkező bíróságok a diktatórikus államhatalom-gyakorlás lehetőségével, illetve annak például a Tanácsköztársaság idejében megvalósuló gyakorlatával előzetesen nem számol, így azt kifejezetten nem pönalizáló 1878. évi V. törvény-cikk különös részi tényállásait alkalmazták – újszerű, egyes esetekben kiterjesztő módon – a megvalósult cselekményekre.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a Tanácsköztársaság népbiztosainak a politikai tevékenysége a Csemegi-kódex egyetlen különös részi tényállását sem merítette volna ki, (lásd például a Btk. 153–155. §-ai szerinti lázadás büntetéseit), hanem azt, hogy a népbiztosok által megvalósított politikai hatalomgyakorlás során elkövetett, legsúlyosabban értékelendő erkölcsi normasértések (így elsősorban a vörösterrore fogalma alá sorolható tevékenységekért fennálló politikai felelősség) nem illeszkedtek a Btk. normarendszerébe, mivel az koncepciója folytán az állam ellenére elkövetett magatartásokat rendelte büntetni, az államhatalom letéteményesei által az egyes magánszemélyekkel szemben tanúsított cselekményeket azonban nem (a jogalkotó azt az esetkört nem szabályozta, hogy mi történik, amennyiben az egyebekben büntetni rendelt lázadás netalán sikeres). Ahogyan a perben a közbíró képviselő Aczél Imre főügyész helyettes összefoglalta: „A negyvenéves magyar törvény ősi szövegezése nem úgy illik a modern fegyverekkel a tökéletességig felszerelt bűnözésre, amely magát bolsevizmusnak nevezi, mintha reá szabták

¹ Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 6274/1920. 1–5. Budapest Főváros Levéltára (BFL) VII.5.c. CXXXIV. 6255–6258.

volna. A bíróság azonban ezen a nehézségen is túl fogja tenni magát, és a törvény szövegének hiányait vagy hézagait pótolni fogja a törvény értelmével, szellemével, az anyagi igazsággal.”²

2. A per történeti vázlata

A népbiztosper tárgyává tett bűncselekményekkel kapcsolatos minősítési kérdésektől nem különíthetők el légmentesen, így nem hagyhatók figyelmen kívül sem az inkriminált bűncselekmények történeti tényállásának, vagyis a Tanácsköztársaság létrejöttének, működésének, sem pedig az ezek kapcsán lefolytatott büntetőeljárás történelmi környezetének (a kormány és az eljáró bíróság Tanácsköztársasággal kapcsolatos viszonyrendszerének) az eljárást lényegileg meghatározó jellemzői.

2.1. A Tanácsköztársaság létrejötte és működése

2.1.1. A Tanácsköztársaság létrejötte (a perbeli államellenes bűncselekmények történeti tényállása)

A per tárgyát képező államellenes bűncselekmények történeti tényállásának ismertetése céljából röviden felidézve a Tanácsköztársaság megalakulásához vezető történelmi folyamatot: az első világháborús vereséget követően, 1918. október 31-én a saját elhatározásából, bármiféle alkotmányos összehívás hiányában összeülő Magyar Nemzeti Tanács ragadta magához a hatalmat Budapesten, majd 1918. november 13-án IV. Károly eckartsaui nyilatkozatában kijelentette, hogy Magyarország tekintetében „a közügyek intézésétől visszavonul”, amelyet követően 1918. november 16. napján a Képviselőház feloszlatta magát, a Főrendiház elnöke pedig annak üléseit berekesztette. Ezen jogi aktusokkal pedig a Magyar Királyság történeti alkotmányával való jogfolytonosság az államhatalom letéteményeseiként eljáró intézmények (habár a király esetében a miniszteri ellenjegyzés és a lemondás országgyűlési elfogadása, a Képviselőház tekintetében pedig az önfeloszlatáshoz

² Dr. Aczél Imre főügyész helyettes közvádló beszéde. Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 614.f. 1/1920/6274. 8. VII.5.c. XXVIII. 1428.

való jog hiánya okán alkotmányellenes, de kifejezetten aktív) közreműködésével teljes mértékben megszakadt.³

A Kommunisták Magyarországi Pártja az Első Köztársaság fennállásának rövid ideje alatt annak megdöntésére törekedett, politikai és állami tevékenységét, pusztá létét (különösen a legnagyobb kormánypártét, a Szociáldemokrata Pártét) folyamatosan és hevesen bírálva, az állam megdöntésére törekedett, ami az 1919. február 20-án a Szociáldemokrata Párt napilapja, a *Népszava* székházának – öt rendőr halálát és legalább harminc személy súlyos sérülését okozó – úgynevezett ostromában csúcsosodott ki, amelynek megszervezése miatt 1919. február 22-én a népköztársaság ellen való szövetkezés és izgatás büntetési elkövetésének gyanújával a kommunista párt vezetőinek letartóztatására került sor.⁴

Így a szociáldemokrata pártvezetés, miután a Károlyi-kormány a Vix-jegyzéknek sem az elutasításáról, sem annak elfogadásáról határozott döntést hozni nem tudott, március 20. estéjén az Országos Gyűjtőfogházban írták alá a fogva tartott bolsevik politikusokkal a két párt egyesülése tárgyában született úgynevezett platformot.⁵

2.1.2. A Tanácsköztársaság működése (a perbeli köztörvényes büntettek történeti tényállása)

Bár kétségtől érdekes gondolat kísérlet volna, nem tárgya a jelen cikknek a Tanácsköztársaság közhatalmával élve, illetve visszaélve elkövetett bűncselekményeknek a teljes körű számbavétele, már csak azért sem, mert maga az ügyészség sem ezt tűzte magának feladatául a vád képviselője során, hanem az állam sérelmére elkövetett bűncselekményeken túlmenően a Btk. 278. § szerinti gyilkosságra való fejbujtás,

³ Szabó István: Az első nemzetgyűlés és a jogfolytonosság. In Molnár Gábor Miklós – Koltay András (szerk.): *Bonus Iudex. Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Kúria – Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara, 2018. 393–396; Bathó Gábor: A főrendiház közjogi pozíciója a köztársaság kikiáltása után Wlassics Gyula és Rudnyánszky József álláspontján keresztül, 1918–1920. *Állam- és jogtudomány*, 60. (2019), 3. 3–17.

⁴ BFL VII.5.c. 1919-3298, 2; Kupiné Drócsa Izabella: *Rendtörvények a két világháború között: különös tekintettel az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény anyagi és eljárásjogi elemzésére a Budapesti királyi Törvényszéken kialakult bírói gyakorlaton keresztül*. PhD-dolgozat. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2021. 87–89.

⁵ Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 6274/1920. 27–30. BFL VII.5.c. CXXIV. 6278–6279; Nánási László: Politika, alkotmányjog, büntetőjog az 1918/19-es hatalomváltásokkal kapcsolatos büntető-eljárásokban. *Jog, Állam, Politika*, 9. (2017), 2. 6–7; Hatos Pál: *Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2021. 57–71.

a Btk. 203. § szerinti pénzhamisítás,⁶ a Btk. 350. §-a szerint minősülő – vagyis gyilkossággal vagy súlyos testi sértéssel való fenyegetés útján elkövetett – zsarolás⁷ és a Btk. 336. § 5. és 10. pontja szerint minősülő – tehát közveszély színhelyén, továbbá közhivatalnoki jelleg színlelésével elkövetett – lopás⁸ bűntetteinek elkövetését róttá a felperesek terhére, amelyek közül az utóbbi két bűncselekmény, azaz a zsarolás és lopás vádpontjait az ügyészség indítványára a perből elkülönítették, és ezek további tárgyalására – vádindítvány hiányában – nem került sor.⁹

Ha elfogadjuk, hogy a Tanácsköztársaság alkotmányellenesen jött létre, és ebből fakadóan semmilyen jogalkotási vagy végrehajtási aktusa mögött nem állt olyan jogilag érvényes állami hatalom, amely ezen cselekmények útján gyakoroltatott, ami a perbeli vád koncepciójának jogelméleti kiindulópontját jelentette, akkor megérthetjük, hogy a Tanácsköztársaság által elkövetett köztörvényes bűncselekmények teljes körű büntetőjogi értékelésére nem vállalkozhatott az ügyészség, hiszen ebben az esetben kényszer alkalmazására semmilyen tisztségviselő sem lehet jogosult, így valamennyi, az inkriminált 133 nap alatt a proletárállam bármely szerve által kényszer vagy fenyegetés alkalmazásával elkövetett cselekményt fel kellett volna tární, amiről belátható, hogy gyakorlatilag teljesíthetetlen vállalkozás. Érdekes módon az állami kényszer alkalmazásának köztörvényes bűncselekményként történő értékelése gondolati síkon, ha nem is szándékoltan, de némiképp a radikális anarchizmus jogelméleti konstrukciójára rimel, a proudhoni „a tulajdon lopás” gondolatnak a közjogi megfelelője.¹⁰

De különösen megnehezítette a proletárállam alkotmányos főhatalom hiányában a Csemegi-kódexbe ütköző közhatalmi aktusainak teljes körű felderítését az a körülmény is, hogy a Tanácsköztársaság társadalomszervezési gyakorlatát egyébként az jellemezte, hogy nem csupán a közjogi, de magánjog hiányában a társadalom tagjainak egymás közötti, magánjogi jellegű viszonyait felülről, igazgatási kérdésként kísérelte meg szabályozás alá vonni, még hozzá a felsővezetés igényeit bizonyos igazgatási kérdésekben a társadalom legalsóbb rétegeiben is képviselő, de egzakt módon nem körülhatárolt hatáskörű – a gyakorlatban tehát az adott kérdésben kvázi teljhatalmú – biztosok felhatalmazásával. Gondoljunk itt akár a gazdaságigazgatási hatáskörű termelési biztosok tisztségére, a bér-

⁶ K.ü. 19738/1920. ügyiratszámú vádirat (Vádirat) 35–36. BFL VII.5.c. XXVII. 1409–1410.

⁷ Vádirat 14–31. BFL VII.5.c. XXVII. 1399–1407.

⁸ Vádirat 32–33. BFL VII.5.c. XXVII. 1408.

⁹ Nánási (2017): i. m. 16.

¹⁰ Pierre-Joseph Proudhon: Qu'est-ce la Propriété? In *Oeuvres Complètes de P. J. Proudhon*. Paris, Rivière, 1926. 325–347.

házakkal kapcsolatos ügyek vitelére kinevezett házbizalmik működésére, illetve a lakáshasználatnak a Forradalmi Kormányzótanács (FKT) X. számú úgynevezett házkommunizálási rendeletének szabályai szerint alakított házbizottságok hatalmába utalására, vagy a fővárosi népbiztosság 1919. március 24. napján kelt rendeletére, amely nem csupán a közfürdők, de a magánlakásokban levő fürdőszobák igénybevételéről is rendelkezett „a proletárgyermekek ingyenes fürdése érdekében”, nem feledkezve meg a fürdőszoba-birtokosok fűtőanyag-, szappan- és törülközőbiztosítási kötelezettségének az előírásáról sem.¹¹

Az eredetileg a lopás és zsarolás vádpontjai alapját képező – és később elkülönített – történeti tényállások így a Tanácsköztársaság legnagyobb tárgyi súlyú bűncselekményeiként értékelhető cselekményeket ölelték fel; a zsarolás körében a vádirat szerint a Tanácsköztársaság ellenőrzése alá vont pénzüzetek vezetői, tisztségviselői és tulajdonosai képezték e bűncselekmény passzív alanyát, a célcselekmény pedig azáltal valósult meg, hogy a „pénzüzetek értékkezletei felett [...] jogtalan rendelkezések tülésére és foganatosítására kényszerítették”, a zsarolás eszközcselekményét jelentő erőszakot és fenyegetést értelemszerűen a Forradalmi Kormányzótanács XII. számú, a pénzüzetek államosítását elrendelő rendeletét végrehajtó fegyveres különítmények tagjai fejtették ki tettesként a rendeletet megalkotó népbiztosok felbujtói felelőssége mellett, a haszonszerzési célt pedig a Tanácsköztársaság vagyongyarapodása alapozta meg.¹² A pénzüzetek államosításán túlmenően a zsarolás vádját alapozta meg továbbá az ipari, bányász- és közlekedési üzemeknek az FKT IX. számú rendelete elfogadásával, illetve végrehajtásával, továbbá a pénzüzetekben elhelyezett valuta- és aranykészleteknek az FKT XIV. rendelete, a lakóházaknak az KFT X. rendelete, a nem állami nevelési és oktatási intézményeknek az FKT XXIV. rendelete, a biztosítóintézetek FKT. XXV. rendelete, az áruüzleteknek és árukészleteiknek az FKT XXXI. rendelete útján elkövetett kommunizálása, valamint a 2000 koronánál nagyobb értékű aranytárgyaknak, ékszereknek és drágaköveknek térítés nélkül való beszolgáltatásának az FKT. LVII. rendeletével történt elrendelése is.¹³

A vádindítvány szerinti 31 rendbeli lopás büntetésere való felbujtási cselekményt a külföldön, illetve megszállt területeken tartózkodó és a Tanácsköztársaság megdöntésére irányuló tevékenységeket kifejtő magyar állampolgárok teljes vagyonának

¹¹ A házbizalmiak és a házfelügyelők kötelezettségei. Somló Dezső országos lakásügyi biztos parancsa. *Pesti Hírlap*, 1919. május 10. 4; A fővárosi népbiztosainak rendeletei. *Fővárosi Közlöny*, 1919. március 28. 1–2.

¹² Vádirat (19738/1920 k.ü.) 14–17. BFL VII.5.c. XXVII. 1399–1400.

¹³ Vádirat (19738/1920 k.ü.) 17–31. BFL VII.5.c. XXVII. 1401–1407.

a Forradalmi Törvényszékek útján történő elkobzását előíró FKT XCVIII. számú rendeletének megalkotása jelentette, értelemszerűen azért, mivel ezen személyek vonatkozásában a sértettek irányában erőszak vagy fenyegetés kifejtésére nem került sor.¹⁴

Az emberölésre vonatkozó vádpontoknak az alapját a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 26-án kiadott FKT IV. rendeletének elfogadása képezte, amely az igazságszolgáltatás rendszerét mint egész hatályon kívül helyezte – tehát a bírósági és ügyészi szervezeten, az ügyvédi és közjegyzői kamarán kívül az anyagi és eljárási szabályokat is –, helyette a „szükségnek megfelelően” forradalmi törvényszékeket állított fel, amelyek bárhol, bármikor ülésezhettek. A rendelet alapján a Forradalmi Kormányzótanács nevezte ki a törvényszék elnökét, két szavazóbíróját és a vádbiztost, ezen hivatalok betöltésének nem volt előfeltétele a jogi vagy bármilyen más végzettség.¹⁵ A tárgyalást lehetőség szerint megszakítás nélkül kellett lefolytatni, jogorvoslatnak helye nem volt, az ítéletet meghozatala után rögtön végre kellett hajtani. A forradalmi törvényszékek felállításának teljességgel ad hoc rendszerét 1919 májusában a FKT XCIV. rendelete annyiban szabályozta, hogy azokat kizárólag Budapesten és a vármegyék székhelyein rendelte felállítani.¹⁶

A rendelet a büntető anyagi jog körében tehát *abszolút határozatlan* büntetési rendszert vezetett be, büntetéstani rendelkezéseket egyáltalán nem tartalmazott, amin nem változtatott a FKT XLV. rendeletének 1. §-ába beiktatott, fokozhatatlan egyszerűséggel megfogalmazott tételmondat sem, miszerint „[a] forradalmi törvényszék a büntetést az eset súlyához képest szabja ki.”¹⁷

Nem foglalva állást abban a jogkérdésben, hogy a Forradalmi Törvényszékek ítélkezési tevékenysége államhatalom birtokában végzett tevékenységnek, illetőleg igazságszolgáltatásnak minősül-e, a Tanácsköztársaság proletárjogának érvényességét feltéve, ám azt vád tárgyává tett felbujtási tevékenységekhez tartozó alaphűncselekmények (halálbüntetés esetén tehát a gyilkosságok) történeti tényállásainak szemléletesebb bemutatása végett a lefolytatott eljárásokat két csoportra oszthatjuk.

Tekintettel a forradalmi törvényszéki eljárások törvényi szabályozottságának teljes hiányára vagy az azzal felérően tág szabályozásra, az eljárásban részt vevő személyek kvalifikátlanságára, az eljárási garanciák és minden további formális

¹⁴ Vádirat (19738/1920 k.ü.) 32–33. BFL VII.5.c. XXVII. 1408.

¹⁵ Erdős András Patrik: Köztörvényes bűncselekmények elkövetői a Budapesti Forradalmi Törvényszék előtt. *Múltunk*, 64. (2019), 1. 67.

¹⁶ Sarlós Béla: *A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961. 44–45.

¹⁷ *Tanácsköztársaság [Budapesti Közlöny]*, 1919. április 9. 1.

elem teljes hiányára, a „rendteremtési”, vagyis a központi hatalom fenntartását célzó terrorakciók formálisan és a proletárjog szempontjából éppúgy forradalmi törvényszéki eljárásoknak minősültek, mint a köztörvényes ügyekben eljáró törvényszékek ítélkező tevékenysége, amely alól azonban Szamuely Tibor népbiztost a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 21. napján kelt határozatával a tiszántúli vöröshadserg mögött a rend és fegyelem fenntartása körében egyébként is felmentette, illetve felhatalmazta, hogy „e célra, ha szükséges, a forradalmi törvényszék mellőzésével is bárminemű eszközt igénybe vegyen”.¹⁸

Külön kell említeni az egyéb bűncselekmények elkövetése tárgyában lefolytatott forradalmi törvényszéki eljárásokat. Mivel a Tanácsköztársaság anyagi büntetőjogalkotói tevékenysége során elsősorban politikai jellegű bűncselekményeket pónalizált, a gyakorlatban legalábbis a köztörvényes bűncselekmények eljárásai a hatálytalannak nyilvánított Csemegi-kódexben megállapított tényállások, bűncselekmény-fogalmak alapján folytak, ám ezeket is többnyire a büntetési nemek és tételek nyilvánvaló figyelmen kívül hagyása jellemezte.¹⁹

Ennek megfelelően a köztörvényes bűncselekmények elkövetéséért kivégzettek ügyeiről pusztán történeti értékelés szempontjából elmondható, hogy ezek a terrorbrigádok eljárásánál – hangsúlyozottan csak relatíve – formálisabb eljárások voltak, azonban ezt a megállapítást árnyalja az eljárási garanciák hiánya, és a metajurisztikus jellemzők túlsúlya, amely ezeket az eljárásokat is fémjelmezte. Illusztratív példaként szolgál a Budapesti Forradalmi Törvényszéknek az első elé került erőszakos bűncselekményben hozott ítélete, amelyben rablás (!) miatt halálra ítélte Schlacker Károlyt, amit a közvéddőnek „a forradalmi törvényszék első halálos ítéletét nem proletáron kellene végrehajtani” in dokolású kegyelmi kérelmének helyt adva a kivégzés napján életfogytiglani szabadságvesztésre változtatott, de csak miután „kegyelem nincs, Cserny elvtárs ellenőrzi az aktust” indokolással ellátva már korábban elutasította azt.²⁰

A fenti két csoport egymáshoz viszonyított arányára vonatkozóan Bónis György összesítése szerint a Budapesti Forradalmi Törvényszék előtt megindult

¹⁸ Lásd például Halmágyi Pál (szerk.): *A makói terroristák pere (a Návay-per) 1919–1921*. Makó, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2001. 61–63; *Tanácsköztársaság [Budapesti Közlöny]*, 1919. április 24. 1; Vádirat (19738/1920 k.ü.) 32–33. BFL VII.5.c. XXVII. 1391.

¹⁹ Nagy Szabolcs: A Csemegi-kódex hatályosságának kérdései a Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei előtt lefolyt büntetőperekben. In Szabó Miklós (szerk.): *Doktoranduszok Fóruma: Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2017. 271–276.

²⁰ BFL XVI.2. 1. Tanácsköztársaság. Budapesti Forradalmi Törvényszék iratai 70/1919. 1r., 7–8, 13–20. Idézi Erdős (2019): i. m. 74–75.

640 büntetőügy közül 242 minősült volna a Btk. szerinti köztörvényes bűncselekménynek, 95 esetben pedig kihágások miatt indult eljárás, ezek közül 42 esetben a proletárdiktatúra szesztilalmának áthágása miatt.²¹

2.2. *A népbiztosok felelőssége vonásának történeti körülményei*

Az 1920. április 21-én, vagyis éppen egy évvel és egy hónappal a Tanácsköztársaság hatalomra jutását követően kelt vádirattal kezdeményezett népbiztosperben csak a Magyarországon kézre kerített tíz népbiztos – a szociáldemokrata Vántus Károly, Haubrich József, Bokányi Dezső, Kalmár Hanrik és Ágoston Péter, valamint a kommunista Dovcsák Antal, Bajáki Ferenc, Nyisztor György, Kelen József és Szabados Sándor – büntetőjogi felelőssége vonására irányulhatott.

Több késleltető körülmény együttes, illetve egymást követő hatása okozta, hogy a per nem rögtön a Tanácsköztársaság bukása után kezdődött. A Tanácsköztársaság bukását közvetlenül követően a megszálló román hadsereg a kommunista jellegű deliktumokkal kapcsolatos eljárásokat – ezeknek a politikai jellegére tekintettel – a román királyi katonai városparancsnokság hatáskörébe, illetőleg joghatóságába utalta.²² A román hadsereg a kommunista bűncselekmények ügyében folytatott nyomozásokkal kapcsolatban is kizárólagos hatáskörét proklamálta, azonban a magyar hatóságok nyomozati tevékenységét gyakorlatilag tudomásul vette, azzal, hogy a letartóztatott személyek román őrizetben történő fogva tartás céljából való átadását megkövetelték, a gyakorlatban azonban több esetben a fogvatartottakat szabadlábba helyezték, illetőleg a fogvatartottak szökésére vonatkozó hivatalos álláspont fenntartása mellett gyakorlatilag az országból történő kimenekítésüket eszközölték, mint az Garbai Sándornak, a Forradalmi Kormányzótanács elnökének esetében is történt.²³

A román megszállást követően a Budapesti Királyi Büntető Törvényszék 1919. december 26. napján kelt elfogatóparancsában rendelte el a legnagyobb részét Ausztriába menekült népbiztosok letartóztatását, illetőleg kiadását.²⁴ Ausztria

²¹ Bónis György: Adatok a Budapesti Forradalmi Törvényszék történetéhez. *Levéltári Közlemények*, 29. (1959). 299–300.

²² Be kell szolgáltatni a fegyvereket. A budai román helyőrség parancsnokának rendelete. *Budapesti Közlöny*, Reggeli kiadás. 1919. augusztus 10. 1.

²³ Nánási (2017): i. m. 12.

²⁴ Nánási (2017): i. m. 10.

nem adta ki a területére menekült népbiztosokat, tekintettel arra, hogy a politikai bűncselekmények elkövetőinek kiadására – az államfő ellen elkövetett merényletek kivételével – a nemzetközi jog szabályai nem terjedtek ki.²⁵ A politikai hatalom birtokában elkövetett cselekményeket éppen ezért már az elfogatóparancsban köztörvényes bűncselekményekként fogalmazták meg, közelebről gyilkosságra való felbujtás, rablás és pénzhamisítás bűncselekményeinek elkövetéséért kérte az elfogatást a törvényszék, indokolásként hozzátéve egyúttal azt is, hogy „amit Kun Béla a vezérlete alatt álló népbiztostársaival hónapokon át a polgárok élete és vagyona ellen végrehajtatott, nem vonható a politikus ténykedéseinek a körébe: nem politikai uralom volt az, hanem egy megszervezett banda jogot, erkölcsöt, törvényt típró garázdálkodása, mellyel szemben állam, mely a jog, törvény, s igazság alapján áll, a jogvédelmet nem tagadhatja meg”.²⁶ Az indokolás tárgyi ügybeli helytállóságától függetlenül a kiadatás megtagadása a nemzetközi jog időállapota szerint jogilag alappal nehezen vitatható.

A Cserny József különítményének tagjaival szemben lefolytatott, a közbeszédben a terroristák pereként ismert, a Bkgy. 8931/1919. számú ügynevezett kommunista gyorsított büntetőeljárásban – az ügyszám előtti ügýtýpus-rövidítés is erre a megnevezésre utal – a Törvényszék 1919. december 11. napján meghozott ítéletében 14 halálbüntetést szabott ki, az indokolás pedig mintegy megalapozta, megelőlegezte a népbiztosper indokolásának a vonatkozó jogelméleti kérdésekben elfoglalt álláspontját.²⁷

Tekintettel pedig arra, hogy a kivételes hatalomról szóló 1912. évi LXIII. törvénycikk, valamint annak végrehajtási rendeletei szerint a politikai bűncselekmények tekintetében a vád kizárólag az Igazságügyminisztérium jóváhagyása esetén nyújtható be a büntetőbírórság részére, az 1920. április 21. napján kelt vádirat benyújtására június 6. napján került sor.²⁸

A per tárgyalásának megkezdését követően kelt táviratában Szovjet-Oroszország arról tájékoztatta a magyar kormányt, hogy a „justizmord elkerülése végett” az oroszországi magyar hadifoglyok közül tíz tisztet fogolynak minősített – ahogyan

²⁵ Finkey Ferenc: *A politikai bűncselekmények és a büntetőtörvénykönyv*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1927. 14.

²⁶ Bp. Áü. 23628, 50328/1919. á. ü. BFL VII.5.c; Bp. Büntető Törvényszék 5736/1919. BFL VII.5.c. Idézi Nánási (2017): i. m. 10.

²⁷ Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 8931/1919. BFL VII.5.c.

²⁸ Vádirat (19738/1920 k.ü.) I. BFL VII.5.c. XXVII. 1388.

a túszedés a Tanácsköztársaság helyi közhatalom-gyakorlási-uralmi technikájának is bevett részét képezte –, amely tisztek kapcsán a perbe fogott népbiztosokon végrehajtott büntetést tükrözve jár majd el a szovjet állam.²⁹

Frijdtof Nansen exsarkkutató, népszövetségi megbízott egyidejűleg tájékoztatta a kormányt arról, hogy a szovjet fogságban lévő hadifoglyok hazaszállítása a népbiztosperre tekintettel felfüggesztésre kerül, a körülményekre tekintettel pedig gróf Teleki Pál miniszterelnök javaslatára a kormány arról biztosította a szovjet államot, hogy a terhelteknek, amennyiben el is ítéltetnének, a kiszabott büntetésére nem fog sor kerülni.³⁰

A szovjet nyomásgyakorlásra tekintettel tehát a népbiztosper tétje – büntetéstani megfogalmazással élve – a vádlottakkal szemben gyakorolt speciális prevencióról és kanyarral a (társadalmi igazságérzet, illetőleg rendszer-legitimációs szempontból eleve erős súllyal latba eső) generálprevencióra helyeződött át.

Az eljárás alá volt népbiztosok politikai felelősségét árnyalja az a védelem által hangsúlyozott tény is, hogy nem a legjelentősebb politikai hatalommal bíró népbiztosok voltak, másrészt egy részük (Ágoston Péter, Haubrich József és Dovcsák Antal) éppen a Tanácsköztársaságot felváltó és a népköztársasági államformát újfent bevezető, tiszavirág-életű Peidl-, vagy közkeletű kifejezéssel élve szakszervezeti kormányban vállaltak tisztséget.³¹

Ez természetesen a vád tárgyává tett bűncselekmények minősítésén nem változtat, legfeljebb a büntetés mértékének a körében értékelhető büntetőjogilag, ugyanakkor fontos ténykörülmeny, hogy a Tanácsköztársaság közjogi és közigazgatási rendszerét is állandó intézményi és személyi változások jellemezték, illetve a Tanácsköztársaság – érvénytelen, vagy ennek tekintett – jogrendje által biztosított közjogi hatáskörök a ténylegesen ezek birtokában eljáró személyek valódi politikai hatalmának mértékétől és jellegétől tökéletesen függetlenek voltak; így a történeti alkotmányban nemzeti büszkeség tárgyát tisztelő általános jogtudományi közmeggyőződés ellenére a Tanácsköztársaság fennállásának egy nyárra kiterjedő időszaka alatt kibocsájtott alkotmányok rendelkezési alapján alkotmányjogi csúcshierarchiként tételezett Szövetséges Központi Intézőbizottság valójában rövid fennállása alatt mindössze két rendeletet alkotott, tényleges politikai hatalmat pedig sohasem gyakorolt, a népbiztosok gyakran több népbiztosságot vezettek, míg egyes

²⁹ Nagy Szabolcs: *1919-es „kommunista bűnperek” az Észak-Dunántúlon. A Tanácsköztársaság vidéki szervei működésének és az azokkal kapcsolatos büntetőjogi felelősségre vonásnak egyes kérdései a helyi perek tükrében.* Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolája, 2021.

³⁰ Nánási (2017): i. m. 15–16.

³¹ Budapesti Büntető Törvényssék Bkgy. 50328/1919. BFL VII.5.c. vol. CXII. 5765.

népbiztosságok élén több népbiztos állt. A Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésének meghatározó alkotmányjogi pozíciója ellenére ennél jóval befolyásosabb szervként működött a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács, ahogyan a Forradalmi Kormányzótanácson belül is a tényleges politikai vezetést gyakorló Kun Béla javaslatára nevezték ki az események folyására kevés hatást gyakorló Garbai Sándort, a külügyi népbiztos szavaival élve, mert „szép, keresztény ember, az Isten is elnöknek teremtette”.³²

Fontos eljárásjogi körülményként említendő, hogy az igazságszolgáltatás legfőbb feladatává váló, nagyszámú bűnper elbírálásának megkönnyítése végett a kormány 1919. augusztus 19. napján elfogadott 1919. évi 4.039. M. E. számú rendeletével a Tanácsköztársaságnak hatósági jogkört bitorló vagy színlelő szerveinek, közegeinek és megbízottjainak a büntetőtvényekbe ütköző cselekményeit az úgynevezett kommunista gyorsított „k.gy.” különeljárásra utalta, az eljárási szabályok jelentős mértékű egyszerűsítésével. A rendelet ezen eljárásokban kizárta példának okáért a letartóztatás elleni perorvoslat lehetőségét (4. §), az eljárás lefolytatását lehetővé tette a terhelttel szemben folyamatban lévő, általános szabályok szerint lefolytatott büntetőeljárástól függetlenül is, ezzel kizárva a halmazati szabályok alkalmazását e körben (5. §), a vizsgálóbírói jogkört pedig az államügyészséghez telepítette, a nyomozóeljárás alakszerűségének elhagyása mellett (7. §), továbbá a bíróság határozata elleni perorvoslat lehetőségét főszabályként kizárta, egyben az eljáró tanács feladatává tette – halálbüntetés kiszabása esetén – a kegyelmi eljárás automatikus lefolytatását is.³³

A rendeleti szabályozást később a 1919. december 4. napján kihirdetett, a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról szóló 4.038/1919. M. E. számú rendeletet kiegészítő 4.039/1919. M. E. számú rendelet egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló 1919. évi 6.395. M. E. számú rendelete annyiban változtatta meg, hogy a kegyelmezési jogkört halálbüntetés kiszabása esetén az eljáró tanácsról a Kúriára telepítette olyanformán, hogy a bűnvádi prerendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk

³² Tomcsányi Móric: *Magyarország közjoga*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1940. 364; a Tanácsköztársaság úgynevezett végleges alkotmányának 20–31. §§-ai; a személyi változásokra, illetve átszervezésekre lásd Hatos (2021): i. m. 77–88; továbbá Bölöny József: *Magyarország kormányai 1848–1975*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978; az ítéletre pedig: Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 6274/1920. BFL VII.5.c. 6285. 38; végül a Forradalmi Kormányzótanács ülésére Politikatörténeti Intézet Levéltára 965. f. 1. II.414. Vincze Sándor: *Az erdélyi forradalom. I–II.*

³³ A magyar kormány 1919. évi 4.039. M. E. számú rendelete, a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról szóló 1919. évi 4.038. M. E. számú rendelet kiegészítéséről. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Magyar Királyi Belügyminisztérium. 53. (1919). 651–656.

(Bp.) 497. § szerint az elnök mindenekelőtt a vádlottat nyilatkoztatja arról, kíván-e kegyelemért folyamodni, igenlő válasz esetén pedig azonnal határoz a kegyelmi kérdés támogatásáról, majd – akár méltónak találja a kegyelemre az elítéltet, akár nem – az ügy iratait a Kúriához felterjeszti, amely soron kívül, zárt tanácsülésen dönt a kegyelem ügyében.³⁴

Megjegyzendő, hogy a népbiztosper eljárási és anyagi jogi kérdéseiben alkalmazott jogi megoldásokkal szemben széles körű és éles kritikát megfogalmazó szerzők állításainak ellenére nem a fenti kormányrendelet biztosította a „számonkéréshez szükséges jogalapot”, hiszen a felelősségre vonás jogalapját a Csemegi-kódex anyagi jogi rendelkezései képezték, továbbá a kormányrendelet – bár természetszerűleg szűkítette az eljárás alá vont személyek eljárási jogait – 1. §-ának megfogalmazása, amely a jogszabályt „tekintet nélkül arra” rendeli alkalmazni, „hogy a cselekményt a jelen rendelet életbeléptetése előtt vagy utóbb követték el”, nem értelmezhető visszamenőleges hatályú jogalkotásként, hiszen eljárási tárgyú, anyagi jogi rendelkezést egyáltalán nem tartalmazó normáról lévén szó, az a szabályozott – értelemszerűen eljárási – jogviszonyokról a jövőre nézve rendelkezik.³⁵

3. Alkotmányjogi és jogalkalmazási előkérdések

A megdöntött diktatúrák politikai vezetői büntetőjogi felelősségre vonásának elsődleges és jogilag igen nehezen megoldható problémáját az a faramuci körülmény képezi, hogy ezen személyeknek az (ugyan közjogilag érvénytelen úton megszerzett) államhatalom birtokában elkövetett cselekményei a korábbi diktatórikus állam jogrendje szempontjából nézve jogszerűek; nem volt ez másként a Tanácsköztársaság népbiztosainak esetében sem. Mint ismeretes, a nemzetközi büntetőjognak éppen a korábbi diktatúrák politikai felelősei fölötti ítélezés során kialakult tudományterülete ezt a nemzetközi büntetőjog normáinak szokásjogi, *ius cogens*, illetve *erga omnes* jellegének kimondásával hidalja át.³⁶

³⁴ A magyar kormány 1919. évi 6.395. M. E. számú rendelete, a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról szóló 4.038/1919. M. E. számú rendeletet kiegészítő 4.039/1919. M. E. számú rendelet egyes rendelkezéseinek módosításáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Magyar Királyi Belügyminisztérium. 53. (1919). 940–941.

³⁵ Csonka Laura: A Magyarországi Tanácsköztársaság utáni számonkérés: az 1920-as népbiztos-per. *Modern Magyarország*, 3. (2014), 1. (Különszám.) 46–61.

³⁶ Lásd például az ENSZ Nemzetközi jogi bizottsága által *A nürnbergi törvényszék alapokmányában és ítéletében elismert nemzetközi jogi elvek* címmel kiadott határozatot: *Affirmation of the Principles of*

3.1. Alkalmazandó jog

A Tanácsköztársaság népbiztosainak felelősségre vonása során a magyar bíróságok ehhez képest a fenti problémát úgy kezelték, hogy a Tanácsköztársaság jogrendjét (nem mellesleg a Népköztársaságét is) egy az egyben érvénytelennek tekintették, és mint ilyet, az alkalmazandó jogszabályok köréből a tanácsköztársasági, illetőleg népköztársasági joganyagot eltávolították.

Erre nem pusztán az ítélkező törvényszékek, illetőleg a Kúria egyes határozatainak jogértelmezése nyomán nyílt mód, hanem a jogalkotó szervek által kibocsátott vonatkozó normák is kimondták ezek semmisségét. Fontos megjegyezni, hogy a bíróságoknak a kérdésben elfoglalt álláspontjának kiemelt jelentőséget kölcsönzött az a történeti körülmény, hogy a Tanácsköztársaság bukását követő alkotmányjogi zűrzavarban – amelynek alapvető oka a megelőző két állam, de különösen a Népköztársaság jogrendje érvényességének a megkérdőjelezhetőségéből fakadóan az érvényes közjogi szabályok körének bizonytalan jellege volt – az igazságszolgáltatási rendszer szervei voltak azok, amelyek közjogilag érvényes fennállását senki sem vonhatta kétségbe, ami a jogalkotó, illetőleg végrehajtói hatalmat gyakorló szervekről nem volt elmondható; a kormány legitimitációja erősen kétséges volt (a szakszervezeti kormányé a Tanácsköztársasággal fennálló kapcsolata miatt, a későbbieké pedig azért, mert azok legitimitációját gyakorlatilag pusztán a román hadsereg, illetőleg az antant jóváhagyása jelentette), az államfői pozíció pedig közismert módon megüresedett, a Nemzetgyűlés későbbi (és közjogilag szintén vitatható jogalapú) összehívásáig pedig a törvényhozás sem működött.³⁷

A bírósági határozatok közül kiemelkedő jelentőségű a Kúria 1886/1920. számon meghozott határozata, amelyben megállapította a Tanácsköztársaság államiségének hiányát, lerakva a Tanácsköztársaság nevében eljáró személyekkel szemben e cselekményeikért a büntetőjogi felelősségre vonás konstrukciójának elméleti alapjait. Az abban megfogalmazott jogelméleti és alkotmányjogi megállapítások alapulvételével meghozott ítéletek inkább axiomatikus jelleggel, mintsem bármely elméleti levezetés következményeként állapítják meg, hogy a Tanácsköztársaságot államnak (következésképp jogszabályait érvényes jognak) tekinteni nem lehet.³⁸

International Law recognized by the Charter of the Nurnberg Tribunal, G.A. Res. 95, 55th plen. mtg., 11 December 1946 95 (I.), U.N. Doc. A/RES/1/95.

³⁷ Nánási (2017): i. m. 9; Szabó (2018): i. m. 396.

³⁸ Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 50328/1919. BFL VII.5.c.

A fenti szövegrészből is látható, hogy a bolsevik állam fennálltának (illetőleg jogrendszere érvényességének) az elismerését a kommunista bűnperekben eljáró magyar bíróságok sajátos jogi fikcióval élve valójában a proletárjog anyagi igazságtalanságaira alapozva tagadták meg. Az indokolásnak terjedelmileg is jelentős részét teszi ki a Tanácsköztársaság politikájának morális értékelése, és ebből fakadóan – tehát materiális alapon – mondja azt érvénytelennek, a Tanácsköztársaság államiságának tudományos értékelésére csak közvetve és ezzel összefüggésben utal (például a „m megszervezett banda” kifejezés alkalmazásával).

A népbiztosper megindításának idejére az alkotmányos főhatalmat – még ha ideiglenesen is – gyakorló szervek rendszere kijegecesedett, illetőleg a Népköztársaság és a Tanácsköztársaság jogrendjének érvénytelenségét megállapító tétel-jogi rendelkezéseket is kihirdették, így az 1919. augusztus 19-én meghozott, a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról szóló 1919. évi 4.038. M. E. rendeletet, amely a jogfolytonosság megszakadásának konzekvenciáit levonva a legegésőbb gyakorlati kérdések rendezését végezte el, így kimondta a Tanácsköztársaság fennállása alatt (a rendelet semlegesebb és jogtechnikai szempontból is indokolt módon egyébként ezt „a rendes bíróságok és államügyészségek működésének szünetelésének” idejeként említi) hozott határozatok semmisségét (2. §), a határidők nyugvását (3. és 10. §§), a Tanácsköztársaság által liquidált eljárások folytatását (11. §), az esküdtbíráskodás szabályainak kizárását (12. §), és rendezte az ez idő alatt eszközölt anyakönyvezések, nagykorúsítások, házasságok és halottnyilvántartások érvényességét is (4–7. §§).³⁹

Később az 1920. évi I. törvénycikk 9. §-a a Tanácsköztársaság mellett már a Népköztársaság jogalkotási aktusainak az érvénytelenségét is kimondta, majd az 1920. március 18. napján a kormánynak az állami hatóságok, hivatalok és intézmények elnevezéséről, és az állami címereken a szent koronának alkalmazásáról szóló 1920. évi 2.394. M. E. számú rendelete a monarchikus államformát is restaurálta, azt visszamenőlegesen is érvényesnek nyilvánítva, kifejtve, hogy az 1920. évi I. törvénycikk „megállapította ugyan, hogy a királyi hatalom gyakorlása 1918. évi november hó 13. napján megszűnt, azonban Magyarország ezeréves államformáját nem változtatta meg”.⁴⁰

³⁹ A magyar kormány 1919. évi 4.038. M. E. számú rendelete, a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Magyar Királyi Belügyminisztérium. 53. (1919).647–651.

⁴⁰ A magyar kormány 1920. évi 2.394. M. E. számú rendelete az állami hatóságok, hivatalok és intézmények elnevezéséről, és az állami címereken a szent koronának alkalmazásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium. 54. (1920). 140–142.

3.2. A Tanácsköztársaság és jogrendje érvényessége

A fenti alkotmányjogi érvelést követte az ügyészség és a népbiztosperben eljáró bíróság is, amit jól szemléltet, hogy mind a vádirat, mind az ítélet kifejezetten kerüli még magának a Tanácsköztársaság szónak a használatát is, illetőleg amennyiben az nem kerülhető el, idézőjelek között használja, vagy úgynevezett Tanácsköztársaságként említi, leggyakrabban pedig „a »Tanácsköztársaság« elnevezés alatt működő bünszövetkezet” fordulat alkalmazásával hivatkozik rá.⁴¹

Bár a királyság államrendjét a Magyar Királyság létezésének de facto hiányától függetlenül érvényesnek nyilvánító jogszabályi rendelkezések áthidalták azt a kérdést, hogy a Tanácsköztársaság egyébként államnak minősül-e, ezáltal praktikusán eldöntötték az alkalmazandó jog kérdését, elkerülve a visszamenőleges hatályú büntető jogalkalmazást is, összhangban az alkotmányosság helyreállítására irányuló politikai törekvésekkel, a Tanácsköztársaság kérdése jogtudományi oldalról is felvethető.

A Tanácsköztársaság államiségének vizsgálata körében érdemes megemlékezni róla, hogy az első világháborús vereséget és összeomlást követően a történelmi Magyarország területén több olyan rövid ideig fennálló és a szuverenitás igényével fellépő alakulat jött létre, amely kisebb földrajzi területen ideig-óráig egyes állami funkciókat ellátott, D'Annunzio Fiumében felállított Carnarói Olasz Kormányzóságától a Lajtabánságon át a Hucul Köztársaságig, de idesorolható a Tanácsköztársaság sikeres hadjáratai nyomán kialakított Szlovákiai Tanácsköztársaság is. Egyes közhatalmi jogosultságok rövid ideig történő tényleges gyakorlása ellenére ezeknek a formációknak az államisége erősen megkérdőjelezhető, ugyan nem ezen államok nemzetközi elismerése hiányára, a fennállásuk rövid időtartamára vagy az uralmuk alá vont terület kicsiny méretére tekintettel, hiszen az államiség létrejöttét az előzőek egyike sem zárhatja ki, hanem azon körülmény okán, hogy a gyakorlatban a kaotikus állapotok, a napirenden levő zavargások miatt tényleges állami főhatalom megszilárdítására, kiépítésére nem került sor, ebben a tekintetben pedig véleményes ugyan, de szakmailag elfogadható az az álláspont is, amely a Tanácsköztársaságot, mivel jogrendjét, illetve szuverenitását teljes mértékben az uralma alatt álló területeken érvényesíteni nem tudta, szintén ezekhez a jogi szempontból érvényes

⁴¹ Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 50328/1919. BFL VII.5.c. XXVII. 1401. ügyiratszám. 19738/1920 k.ü. 19.

államisággal nem rendelkező entitásokhoz sorolja.⁴² A Tanácsköztársaság ezen kérészállamok sorából szembetűnő módon az uralma alatt álló terület nagyságával emelkedik ki, és nem feltétlenül „tartósságával”, bár igaz, hogy a kérészállamok legnagyobb része még a Tanácsköztársaság államokhoz mérten igen zsenge életkorát sem érte el, de példának okáért meghaladta azt a Hucul Köztársaságé vagy a Carnarói Olasz Kormányzóságé.⁴³

3.3. A népbiztosper lefolytatásának politikai jelentősége

A Tanácsköztársaság mint állam érvényessége nem pusztán jogi, illetve jogelméleti kérdés (ez természetesen a népbiztosperről összességében is elmondható), hiszen a felelősségre vonást alapvetően meghatározta a közállapotok rendezésére, a társadalmi megbékélésre és a morális szempontú igazságtételre irányuló jellege, amelyet a társadalom széles rétegei ellen szisztematikus erőszakos cselekményeket elkövető diktatúrák megdöntését követő igazságtétellel foglalkozó interdiszciplináris tudományág, a *transitional justice* az ilyen úgynevezett posztkonfliktusos államok legfontosabb közérdekeként tételez.⁴⁴ Az átmenet közérdeknek legmegfelelőbb módját ilyen esetekben nem pusztán a jogi igazságszolgáltatás, de az erkölcsi igazságtétel, az anyagi igazság feltárása mozdítja elő, nem tagadva el azt sem, hogy a jogállamiság visszaállítása érdekében természetesen a klasszikus jogintézmények igénybevétele sem nélkülözhető.⁴⁵ A népbiztospernek szélesebb értelemben vett igazságtételi jellegét annak ténélkülisége – jelesül a vádlottaknak a Szovjetunió által a magyar hadifogolyok visszatartása útján már előzetesen kieszközölt későbbi kiadatása – még inkább kidomborítja.

Másrészt, mint Magyarország is szembesült vele, az ilyen rendszerváltás utáni igazságszolgáltatás már pusztán mennyisége folytán is úgyszólván elvégezhetetlenül

⁴² Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921.* Budapest, Jaffa Kiadó, 1921. 145–162.

⁴³ Ablonczy (1921): i. m. 146–147.

⁴⁴ Roger Duthie: *Justice Mosaics. How Context Shapes Transitional Justice in Fractured Societies.* New York, International Center for Transitional Justice, 2011. 42–44; UN Security Council: *The Rules of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies. Report of the Secretary-General. S/2004/616 August 23, 2004.* New York, United Nations, 2004.

⁴⁵ Jon Elster: *Closing the Books. Transitional Justice in Historical Perspective.* Cambridge, Cambridge University Press, 2004. 10–13.

nagy munka elé állítja a büntető igazságszolgáltatás rendszerét, és kétségkívül ennek köszönhető, hogy a Népköztársaság közhatalom-gyakorlóival szemben e minőségben végzett politikai, illetve állami cselekményeik okán – ha az az 1920. évi I. törvény cikk 9. §-ának a Népköztársaság jogrendjének érvénytelenségét proklamáló rendelkezéséből szigorúan logikai alapon következett is volna – büntetőeljárások megindítására nem került sor, Váry Albert koronaügyész-helyettes szavaival élve „lehetetlen és keresztülvihetetlen”, hogy a „tömeg bolsevista bűncselekmények mellett még egy nagyobb kiterjedésű politikai bűnvádi eljárás indíttassék”.⁴⁶

4. Bűnösségi és minősítési kérdések

A fenti alkotmányjogi problémák, tehát egyrészt az, hogy a bolsevik állam nem közvetlenül a Btk. büntetőjogi védelmét élvező királyságot döntötte meg, másrészt pedig, hogy a népbiztosok jogalkotó tevékenysége a Tanácsköztársaság joga szerint legális volt, a cselekvések büntetőjogi értékelése során több, szigorúan büntetőjogi problémát is felvetettek egyes bűncselekmények minősítése, illetve az azokkal kapcsolatos bűnösség körében, amelyeket összefoglalóan a védők által kifejtett, valamint az ítéleti jogi érvelés alapján mutatok be.

A védelem érvelése szerint a Tanácsköztársaság jogrendjének érvénytelensége olyan körülmény, amelynek a népbiztosok tényleges hatalmuk gyakorlása során nem lehettek tudatában, mivel tehát az elkövetők tudata ebből fakadóan a cselekvéseik jogellenességét nem fogta át, a bűnösség tudati oldala, korabeli kifejezéssel a jogtalanság tudata így hiányzik, a bűncselekmény-fogalom elemét képező bűnösség (szándékoság) sem állapítható meg, amely valamennyi, a vád tárgyává tett bűncselekmény megállapítását kizárja.⁴⁷ Ezzel szemben elmondható, hogy a jogtalanság tudata a korabeli judikatúra alapján – a maival egyezően – a felelősségre vonás gátját nem képezheti, hiszen a szándékra vonatkoztatva a jogosság, illetve jogtalanság nem alkalmazható.⁴⁸

A lázadás és felségsértés vádjaival kapcsolatban a Törvényszék arra a megállapításra jutott – összhangban a fent hivatkozott 1920. évi 2.394. M. E. rendelettel – , hogy a törvényes államhatalomnak pusztán a gyakorlása szünetelt,

⁴⁶ Károlyi Mihály ellen bűnvádi eljárást rendelt el az igazságügyminiszter. *Az Est*, 1919. október 8. 1.

⁴⁷ Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 6274/1920. BFL VII.5.c. CXII. 5762–5820.

⁴⁸ Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1914. 265–269.

ugyanakkor meg nem szűnt, ezért a vád által megállapítani kért tényállások alkalmazása megalapozott, továbbá a köztörvényes bűncselekményekkel szemben előterjesztett védekezés visszatérő elemét képező hivatkozást sem fogadta el, hogy felbujtásként csak olyan cselekmény értékelhető, amely közvetlen és egyedileg meghatározott bűncselekmény elkövetésére irányul, ezért a vád szerinti bűncselekmények elkövetéséért Vántus Károlyt, Bokányi Dezsőt, Ágoston Pétert és Haubrich Józsefet halálbüntetésre, a többi vádlottat pedig életfogytig tartó fegyházra ítélte.⁴⁹

5. Összegzés

A népbiztosper kiemelkedő jogtörténeti jelentőségét az adja, hogy abban a korábban megdőlt diktatúra politikai fő felelősei feletti ítélkezésre került sor, de ez a 20. században az ilyen deliktumok minősítésére kimunkált büntetőjogi jogintézmények hiányában történt. A pernek a jogi jelentőségén túlmenően nem pusztán igazságszolgáltatási, hanem igazságtételi jelentősége is volt abban az értelemben, hogy az anyagi igazság feltárásával és Tanácsköztársaság cselekményeinek az ítéletben is megjelenő erkölcsi értékelése⁵⁰ útján járult hozzá a posztkonfliktusos társadalom konszolidálásához, míg a terheltekkel kapcsolatosan az alkalmazott büntetések végrehajtására nem került sor.

⁴⁹ Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 6274/1920. BFL VII.5.c.

⁵⁰ Jellemző példa az indokolás részlete: „A felhóztok halvány képei mindannak a rossznak, amit a proletárdiktatúra okozott, de bőven elégségesek annak megállapítására, hogy romlott szívek és gonosz lelkek kerültek őket meg nem illető helyekre, négy és fél hónapos uralmukkal századokra feldúlták ennek az országnak a nyugalalmát, egymásra uszították az egymásrautaltakat, eljátszották az ország becsületét a külföld előtt, siralom völgyévé változtatták a országunkat, romok, gyász és ez a mérhetetlen sok csapás azért háramlott reánk mert ők a felebaráti szeretet helyett az osztálygyűlöletet, az igazság helyett a terror gazdaságait juttatták érvényre uralmuk alatt” BFL VII.5.c. 6331. Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 6274/1920.

Felhasznált irodalom

- Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés történetei, 1918–1921.* Budapest, Jaffa Kiadó, 1921.
- A Kúria elnöke és másodelnöke a bolsevizmus szörnyű bűneiről, s a Magyar bíróság feladatairól. *Budapesti Közlöny*, Esti kiadás. 1919. augusztus 11. 1–2.
- Bathó Gábor: A főrendiház közjogi pozíciója a köztársaság kikiáltása után Wlassics Gyula és Rudnyánszky József álláspontján keresztül, 1918–1920. *Állam- és Jogtudomány*, 60. (2019), 3. 3–17.
- Bónis György: Adatok a Budapesti Forradalmi Törvényszék történetéhez. *Levéltári Közlemények*, 29. (1959). 293–312.
- Bölgöny József: *Magyarország kormányai 1848–1975.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.
- Csonka Laura: A Magyarországi Tanácsköztársaság utáni számonkérés: az 1920-as népbiztos-per. *Modern Magyarország*, 3. (2014), 1. (Különszám.) 46–61.
- Duthie, Roger: *Justice Mosaics. How Context Shapes Transitional Justice in Fractured Societies.* New York, International Center for Transitional Justice, 2011.
- Elster, Jon: *Closing the Books. Transitional Justice in Historical Perspective.* Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Erdős András Patrik: Köztörvényes bűncselekmények elkövetői a Budapesti Forradalmi Törvényszék előtt. *Múltunk*, 64. (2019), 1. 65–95.
- Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1914.
- Finkey Ferenc: *A politikai bűncselekmények és a büntetőtörvénykönyv.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1927.
- Halmágyi Pál (szerk.): *A makói terroristák pere (a Návay-per) 1919–1921.* Makó, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2001.
- Hatos Pál: *Rosszfiúk világhorradalma. Az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság története.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2021.
- Károlyi Mihály ellen bűnvádi eljárást rendelt el az igazságügyminiszter. *Az Est*, 1919. október 8. 1.
- Kupiné Drócsa Izabella: *Rendtörvények a két világháború között. Különös tekintettel az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény anyagi és eljárásjogi elemzésére a Budapesti Királyi Törvényszéken kialakult bírói gyakorlaton keresztül.* PhD-dolgozat. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 2021. Online: <https://doi.org/10.15774/PPKE.JAK.2021.003>
- Nagy Szabolcs: A Csemegi-kódex hatályosságának kérdései a Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei előtt lefolyt büntetőperekben. In Szabó Miklós (szerk.): *Doktoranduszok Fóruma: Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa.* Miskolc, Miskolci Egyetem, 2017. 271–276.

Burger Borisz Bendegúz

- Nagy Szabolcs: *1919-es „kommunista bűnperek” az Észak-Dunántúlon. A Tanácsköztársaság vidéki szervei működésének és az azokkal kapcsolatos büntetőjogi felelősségre vonásnak egyes kérdései a helyi perek tükrében.* Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolája, 2021.
- Nánási László: Politika, alkotmányjog, büntetőjog az 1918/19-es hatalomváltásokkal kapcsolatos büntetőeljárásokban. *Jog, Állam, Politika*, 9. (2017), 2. 3–23.
- Proudhon, Pierre-Joseph: Qu'est-ce la Propriété? In *Oeuvres Complètes de P. J. Proudhon*. Paris, Rivière, 1926. 325–347.
- Sarlós Béla: *A Tanácsköztársaság forradalmi törvénykezései.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961.
- Szabó István: Az első nemzetgyűlés és a jogfolytonosság. In Molnár Gábor Miklós – Koltay András (szerk.): *Bonus Iudex. Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából.* Budapest, Kúria – Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara, 2018. 393–396.
- Tomesányi Móric: *Magyarország közjoga.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1940.

Levéltári források

- Budapest Főváros Levéltára (BFL): Budapesti Királyi Büntető Törvényszék iratai. Büntetőperek iratai. Kiemelt „munkásmozgalmi perek”. VII.5.c. Politikatörténeti Intézet Levéltára 965. f. 1. II.414.

Jogforrások

- Affirmation of the Principles of International Law recognized by the Charter of the Nurnberg Tribunal, G.A. Res. 95, 55th plen. mtg., 11 December 1946 95 (I), U.N. Doc. A/RES/1/95. Online: www.un-documents.net/alr95.htm
- A főváros népbiztosainak rendeletei. *Fővárosi Közlöny*, 1919. március 28. 1–2.
- A házbizalmiak és a házfelügyelők kötelezettségei. Somló Dezső országos lakásügyi biztos parancsa. *Pesti Hírlap*, 1919. május 10. 4.
- A magyar kormány 1919. évi 4.038. M. E. számú rendelete, a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Magyar Királyi Belügyminisztérium. 53. (1919). 647–651.
- A magyar kormány 1919. évi 4.039. M. E. számú rendelete, a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról szóló 1919. évi 4.038. M. E. számú rendelet kiegészítéséről. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Magyar Királyi Belügyminisztérium. 53. (1919). 651–656.

- A magyar kormány 1919. évi 6.395. M. E. számú rendelete, a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról szóló 4.038/1919. M. E. számú rendeletet kiegészítő 4.039/1919. M. E. számú rendelet egyes rendelkezéseinek módosításáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Magyar Királyi Belügyminisztérium. 53. (1919). 940–941.
- A magyar kormány 1920. évi 2.394. M. E. számú rendelete az állami hatóságok, hivatalok és intézmények elnevezéséről, és az állami címereken a szent koronának alkalmazásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára*. Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium. 54. (1920). 140–142.
- Be kell szolgáltatni a fegyvereket. A budai román helyőrség parancsnokának rendelete. *Budapesti Közlöny*, Reggeli kiadás. 1919. augusztus 10.
- Tanácsköztársaság [Budapesti Közlöny]*, 1919. április 24. Online: https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiKozlony_1919_04/?pg=74&layout=s
- UN Security Council: *The Rules of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies. Report of the Secretary-General. S/2004/616 August 23, 2004*. New York, United Nations, 2004.

Vákát

Hazafi Áron

Rendeleti kormányzás a francia Harmadik Köztársaságban

Absztrakt

A francia Harmadik Köztársaság első évtizedeiben a végrehajtó hatalom rendeletalkotási jogát a törvényeknek való szigorú alárendeltség jellemezte. Az első világháború, majd a gazdasági, pénzügyi és szociális válságok azonban gyökeresen felforgatták a törvényhozó és a végrehajtó hatalom viszonyát. A parlament nem volt képes ellátni a rászűkülő jogalkotási feladatokat, ezért itt is megjelentek a törvényerejű rendeletek. A kormány először önhatalmúlag hozott törvényhozói hatáskörbe tartozó döntéseket, majd erre külön felhatalmazást kapott a parlamenttől, és a rendeleti kormányzás végül teljesen bevett technikává vált a két világháború között. Csakhogy tételes jogi szempontból ez egy alaptörvény-ellenes gyakorlat volt, az 1875. évi alkotmány nem tartalmazott olyan rendelkezést, amely kifejezetten lehetővé tette volna ezt. A tanulmány arra keresi a választ, hogy a kormány hogyan tehetett mégis szert a törvények végrehajtásán fokozatosan túllépő és egyre szélesebb körű rendeletalkotó hatalomra.

Decree Powers in France under the Third Republic

Abstract

In the first decades of the French Third Republic, the statutory power of the executive was kept within narrow limits and, except in a few areas, it was characterised by strict subordination to the law. However, the outbreak of the First World War and the economic, financial and social crises radically changed the relationship between the legislative and the executive power. The Parliament was unable to cope with the legislative tasks placed on it and, therefore decree laws were introduced. The government first took legislative decisions on its own initiative, then received a special mandate from the parliament, and the rule by decree laws became a fully accepted and established technique between the two world wars period. However,

from a point of view of the substantive law, it was an unconstitutional practice, the 1875 Constitution did not contain any provision explicitly allowing it. This paper seeks to answer the question of how the government could nevertheless acquire a power of regulation that gradually went beyond the enforcement of the law, becoming increasingly detached from it and ever more extensive.

1. Bevezetés

Az utóbbi évtized biztonsági kihívásai miatt az európai államok többsége kénytelen egyre többször és egyre hosszabb ideig különleges jogrend keretei között működni. A témával foglalkozó szakirodalom gyakran hivatkozik ezzel kapcsolatban Giorgio Agamben olasz filozófusra, aki szerint egy bizonyos idő elteltével a kivételes állapot lesz a normális, ez válik megszokottá és a mindennapok részévé. Az állandósult kivételesség problémáját Agamben főként Franciaországon keresztül mutatja be, s arra a Harmadik Köztársaság (1870–1940) idején megjelenő rendeleti kormányzást hozza fel példaként.¹

A Harmadik Köztársaság első évtizedeiben a végrehajtó hatalom rendeletalkotási hatáskörét igyekeztek szűk keretek közé szorítani, azt néhány területtől eltekintve a törvényeknek való szigorú alárendeltség jellemezte. Az első világháború kitörése, a gazdasági, pénzügyi és belpolitikai válságok azonban gyökeresen felforgatták a törvényhozó és a végrehajtó hatalom viszonyát. A parlament nem volt képes ellátni a rázúduló jogalkotási feladatokat, ezért más államokhoz hasonlóan itt is megjelentek a szükségrendeletek. A kormány először önhatálmúlag hozott törvényhozói hatáskörbe tartozó döntéseket, majd külön felhatalmazást kapott erre a parlamenttől, s a rendeleti kormányzás – a körülötte folyó viták lecsendesedésével – végül teljesen elfogadott és bevett technikává vált a két világháború között. Csakhogy tételesjogi szempontból ez egy alaptörvényellenes gyakorlat volt, az 1875. évi alkotmány legalábbis nem tartalmazott olyan rendelkezést, amely kifejezetten lehetővé tette volna ezt. Jelen tanulmány arra keresi a választ, hogy a kormány mégis hogyan tudott szert tenni a törvények végrehajtásán fokozatosan túllépő, attól mindinkább elszakadó és egyre kiterjedtebb rendeletalkotó hatalomra.

¹ Giorgio Agamben: *State of Exception*. Chicago, The University of Chicago Press, 2005. 12–13.

2. A rendeletalkotási jog alapja normál időszakban

A 19. század végétől Franciaország a klasszikus parlamentarizmus elvei szerint működött. A rendeletalkotási jog névleg a köztársasági elnököt illette meg, de ennek gyakorlása valójában a miniszterek és a miniszterelnök kezébe került át, mivel a miniszteri ellenjegyzés folytán ők viseltek érte felelősséget a kamarák előtt.² Ennek megfelelően a minisztériumok készítették elő a rendeletek tervezeteit, majd az illetékes miniszterek a köztársasági elnök elé terjesztették, aki lényegében már csak arról dönthetett, hogy aláírja-e azokat, vagy sem. Ez tehát inkább egyfajta vétőjogként jelentkezett az ő oldalán, mintsem valódi iniciatívaként.³

A rendeletalkotás jogalapját mind a jogtudomány,⁴ mind a bírói gyakorlat különböző jogforrásokból és jogi elméletekből vezette le attól függően, hogy a rendeletre közigazgatási vagy törvényhozói aktusként tekintett-e. A probléma abból fakadt, hogy a köztársasági elnök mint közigazgatási szerv bocsátotta ki a rendeleteket, vagyis organikus szempontból közigazgatási aktusnak minősültek, ugyanakkor tartalmilag a törvényekkel mutattak egyezőséget abban, hogy a jövőre nézve, általános és kötelező jelleggel szabályozták az életviszonyokat.

A közigazgatási aktus melletti felfogás a 1875. február 25-i alkotmánytörvény 3. cikkéből indult ki, amelynek zárófordulata szerint *a köztársasági elnök felügyeli és biztosítja a törvények végrehajtását*. Itt konkrétan nem esik szó rendeletalkotásról, mégis nyilvánvaló volt, hogy ez a végrehajtás elengedhetetlen eszköze. Ez magában foglalta az egyedi ügyben meghozott és a szabályozó aktusok kibocsátását, ami mindkét esetben dekrétum formájában történt. Fontos hangsúlyozni, hogy ezt a passzust már békeidőben is rendkívül tágan értelmezték, ez távolról sem korlátozódott a végrehajtási rendeletek kiadására.

A másik felfogás viszont, ami a rendeletet törvényhozói aktusnak tekintette, nem fért össze az 1875. február 25-i alkotmánytörvény 1. §-ában írtakkal, miszerint *a törvényhozó hatalmat a két kamara, a szenátus és a képviselőház gyakorolja*. A köztársasági elnök a törvényalkotás folyamatában csak a törvények kezdeményezésével

² Erre tekintettel, amikor a köztársasági elnökről esik szó, azon a szűkebb értelemben vett kormányt is érteni kell, és fordítva.

³ Marcel Poiso: *L'extension progressive du pouvoir réglementaire du Président de la République sous l'empire des lois constitutionnelles de 1875*. Paris, Sirey, 1941. 3; Tchen Yon-Sun: *Le contreseing sous la Constitution de 1875 et dans la pratique française actuelle*. Lyon, Imprimerie Générale Lyonnaise, 1943. 87–88.

⁴ A különböző álláspontokat összegzi: Roger Bonnard: *Précis de droit public*. Paris, Recueil Sirey, 1944. 99–100.

és kihirdetésével vett részt. Ebben az olvasatban hiányzott a rendeletalkotás jogalapja, ezért különböző elméleteket dolgoztak ki ennek igazolására.

Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a parlament átruházta a köztársasági elnökre a törvényhozói hatáskörét. Különösen a közigazgatási szabályrendeletekről gondolták ezt, amelyeket a köztársasági elnök törvényi felhívásra alkotott meg, s amelyeket előzetesen véleményeztetni kellett az Államtanács teljes ülésével. Az Államtanács⁵ is a törvények folytatásának, másodlagos törvényalkotásnak tekintette azokat, amit az is jelzett, hogy hosszú időn át visszautasította az ellenük benyújtott kereseteket. Idővel azonban felismerték, hogy ez az elmélet ellentétes a hatalmi ágak elválasztásának elvével, s hogy az alkotmányban meghatározott funkcióik nem értelmezhetők szabadon átruházható jogként, mintha csak magánjogi jogviszonyokról lenne szó.

Miután a hatáskör-átruházás elméletét elvetették, megjelent egy olyan nézet, amely szerint a rendeletalkotási jog valójában *a hosszú időre visszanyúló alkotmányfejlődésben gyökerezik*. Rámutattak arra, hogy az 1799-es konzulátusi alkotmány óta a végrehajtó hatalom szakadatlanul élt ezzel a joggal, még akkor is, amikor az alkotmány kifejezetten nem ruházta fel vele. Ezzel a töretlen gyakorlattal egy úgynevezett *alkotmányos szokás* keletkezett, ami lehetővé tette a közjogi tradíció továbbélését. Úgy vélték, hogy az alkotmányos szokás kötőerejének feloldásához az 1875-ös alkotmánynak félreérthetetlenül meg kellett volna vonnia ezt a jogot a köztársasági elnöktől (kimondva, hogy nem gyakorolhatja), vagy azt más szervre kellett volna átruházni.

3. Törvény és rendelet viszonya normál időszakban

Nem csak a rendeletalkotási jog alapjának megtalálása jelentett kihívást, a törvényi és a rendeleti útra tartozó kérdések elhatárolása szinte lehetetlen feladatnak tűnt. Ekkor még nem létezett egy olyan demarkációs vonal, amely mentén ez könnyen elvégezhető lett volna. Az alkotmány öt tárgyat nevezett meg szétszórta, amit mindenképpen törvénynek kellett szabályozni: a képviselőházi választásokat, a közkegyelem gyakorlását, az éves költségvetést, az államterület változásával kapcsolatos döntéseket és az úgynevezett Felsőbírótság előtti eljárás szabályait. A republikánus hagyományból merítve a szakirodalom ide sorolta még az állampolgári szabad-

⁵ Az Államtanács (*le Conseil d'État*) kettős rendeltetésű állami intézmény. Egyfelől a kormány tanácsadó, jogszabály-veleményező szerve, másfelől a közigazgatási bíróságok legfelső ítélkező fóruma.

ságjogokat, a büntetőjogi normákat, az adókat, a vámokat, az illetékeket, valamint a bíróságok felállítását és hatásköreik megállapítását.⁶ Ez a példálózó felsorolás azonban csak a törvényhozás minimumát jelentette. A parlament bármilyen egyéb területet magához vonhatott, és azt olyan mélységig szabályozhatta, ahogyan jónak látta, vagy éppen ellenkezőleg, részben vagy egészében érintetlenül hagyhatta. Teljes szabadságot élvezett abban, hogy behatárolja saját normatív hatáskörét, a végrehajtó hatalom rendeletalkotási joga pedig ennek függvényében változott. Mivel a törvényalkotás tereuma rugalmasan alakítható volt, egyes szerzők még annak sem látták akadályát, hogy a parlament átengedje a kormánynak a republikánus hagyomány szerinti törvényi tárgyak szabályozását.⁷

A parlament mindenhatósága abból az 1789-es liberális szemléletről eredt, amely a törvényben az általános akarat kifejeződését látta, amelyet szuverén jellegből adódóan nem lehet korlátok közé szorítani. A törvény megalkotója és ezáltal a szuverenitás letéteményese a kétkamarás Nemzetgyűlés volt, amelynek a kormány alá volt rendelve, ebből következően az általa kibocsátott aktusok is alárendelt helyzetbe kerültek a törvényhozói aktusokkal szemben.⁸ Ez a törvényesség elvében, a *rendeletek törvényeknek való alávettségében* nyilvánult meg. Rendelet nem lehetett ellentétes törvénnyel vagy annak szellemiségével, nem függeszthette fel a végrehajtását, nem helyezhette hatályon kívül, és nem módosíthatta.⁹ Ennek szankciója az volt, hogy a törvénytörő rendeletet a bíróságok figyelmen kívül hagyhatták, az Államtanács pedig megsemmisíthette. Fontos megkötés volt, hogy a *rendeletnek valamilyen törvényhez kellett kapcsolódnia*, vagyis fő szabály szerint nem lehetett a törvényektől független rendeleteket alkotni.

Ez alól viszont *néhány terület kivételt képezett*. Ilyenek voltak a közigazgatási szervek és a közszolgálat belső működését érintő *szervezetszabályozó rendeletek*, mivel *közvetlenül* nem hatottak ki az állampolgárokra, továbbá a *rendészeti tárgyú* rendeletek, amelyek a köznyugalom, a közbiztonság és a közegészségügy

⁶ Eugène Raiga: *Le pouvoir réglementaire du président de la république*. Paris, L. Larose, 1900. 71–83; Félix Moreau: *Le règlement administratif*. Paris, Fontemoing, 1902. 209–213; Raymond Carré de Malberg: *Contribution à la théorie générale de l'Etat: spécialement d'après les données fournies par le Droit constitutionnel français*. I. kötet. Paris, Recueil Sirey, 1920. 563–564.

⁷ Louis Favoreu et al.: *Droit constitutionnel*. Paris, Dalloz, 2013. 796–798; Joseph Barthélemy – Paul Duez: *Traité de droit constitutionnel*. Paris, Panthéon Assas, 2004. 777.

⁸ Raymond Carré de Malberg: *La loi, expression de la volonté générale. Étude sur le concept de la loi dans la Constitution de 1875*. Paris, Recueil Sirey, 1931; Bonnard (1944): i. m. 101; Ferdinand Mélin-Soucramanien – Pierre Pactet: *Droit constitutionnel*. Paris, Sirey, 2019. 315–316.

⁹ Maurice Hauriou: *Précis de droit constitutionnel*. Paris, Recueil Sirey, 1929a. 446–448; Marcel Waline: *Traité élémentaire de droit administratif*. Paris, Recueil Sirey, 1950. 22–24.

védelmét szolgálták, és részben *a gyarmati jogalkotás*, ahol a törvényhozás jellemzően másodlagos szerepet töltött be. Ezeken a területeken *az államfő autonóm rendeleteket bocsáthatott ki*, vagyis eredeti jogalkotói minőségben léphetett fel.¹⁰

A parlamentáris rendszer csaknem negyven évig az imént felvázolt elvek szerint működött. Az első világháború kitörése azonban gyökeresen átalakította a törvényhozó és a végrehajtó hatalom viszonyát, a jogalkotás súlypontja a parlamenttől a kormányhoz került át.

4. Törvényerejű rendeletek az első világháború idején

Más európai államoktól eltérően Franciaország nem rendelkezett az első világháború kitörésekor olyan törvénnyel, amely kivételes hatalommal ruházta volna fel a kormányt. Ez kezdettől fogva komoly gondot okozott, mivel az alkotmány nem tett különbséget háború és békeidőszak között, a különleges jogrend egyetlen formája, az ostromállapot pedig elégtelennek bizonyult a totális háború kezelésére. Poincaré elnök ezt már a német hadüzenet megérkezése előtt kihirdette az ország egész területére, ám ennek révén elsősorban a katonai hatóságok jutottak kiterjedtebb rendészeti jogkörökhöz, és a katonai bíróságok hatásköre bővült jelentősen. A kormány cselekvési lehetőségei annyiban változtak, hogy felfüggeszthetett bizonyos szabadságjogokat, de összességében ez nem jelentett olyan többletfelhatalmazást, amelyet a háborús körülmények megköveteltek volna.¹¹

Amikor 1914. augusztus 4-én összeült a parlament rendkívüli ülészakra, a kormány által benyújtott törvénytervezeteket vita és felszólalás nélkül, egyhangúlag megszavazta. Meghosszabbították az ostromállapotot a háború végéig, és engedélyezték a kormánynak, hogy a honvédelmi szükségletek fedezésére rendkívüli és póthiteleket nyisson a költségvetésben. Bár a kamaráknak az ostromállapot ideje alatt végig ülésezniük kellett volna, az általános mozgósításra tekintettel elnapolták üléseiket, majd az államfő szeptember 3-án berekesztette az ülészakot. A honvédelem megszervezése halaszthatatlan intézkedéseket kívánt, így *a magára maradt*

¹⁰ Bonnard (1944): i. m. 101; Louis Rolland: *Précis de droit administratif*. Paris, Dalloz, 1947. 164. Hozzá kell tenni, hogy az autonóm rendeletek létjogosultságát nem minden szerző ismerte el. Carré de Malberg (1920): i. m. 494–495, 652–653. a törvényektől teljesen elszakadó, eredeti rendeletalkotást alkotmányellenesnek tartotta.

¹¹ Joseph Barthélemy: *Le droit public en temps de guerre. Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, 22. (1915). 134–139. és 154. Emilien Quinart: *L'émancipation du pouvoir réglementaire (1914–1958)*. Lille, Université de Lille, 2019. 80–86.

Viviani-kabinet rendeleti kormányzásba kezdett. A törvényhozás hatáskörébe tartozó intézkedéseket hozott, a hatályos törvényektől eltért, azokat módosította, vagy felfüggesztette bizonyos rendelkezéseiket. Ezt a néhány hónapos időszakot a végrehajtó hatalom diktatúrájaként emlegették, hiszen a parlament nem ülésezett, és az ekkor meghozott *szükségrendeletek előzetes törvényhozói felhatalmazás nélkül születtek.* Főként a hadsereg szervezetét és működését, a közszolgálatot, a kereskedelmet, az ipart, a sajtószabadságot és a tulajdonjogokat érintették, valamint felfüggesztettek egyes választási eljárásokat. A legsúlyosabb intézkedés a rögtönítélő hadbíróóságok felállítása volt, amelyek a katonai büntetőkódex garanciáit nélkülöző eljárásban közel száz esetben szabtak ki halálbüntetést.¹² A rendeletek illegálisával természetesen a kabinet is tisztában volt, ezért előre jelezte, hogy a parlament általi megerősítésüket kéri.

December végén már minden nehézség nélkül összeülhettek a kamarák, 1915 januárjában pedig megnyílhatott a rendes ülésszak. A parlament ekkor a szükségrendeletek túlnyomó részét visszamenőlegesen törvényerővel ruházta fel. Ez az eljárás, amit a szakirodalom *regularizációnak* nevezett, az angol jogban meghonosodott *bills of indemnity* mintáját követte. Itt is az történt, hogy a törvényhozás *utólag jóváhagyta* a végrehajtó hatalom törvénysértő intézkedéseit, felmentést adva a minisztereknek a politikai, polgári és büntetőjogi felelősség alól.¹³

Egyes alkotmányjogászok úgy vélték, hogy a rendeletek kiadásához mindenképpen a kamarák előzetes engedélyére lett volna szükség, így azok *nemcsak érvénytelenek, hanem semmisek (nemlétezők) voltak.* Tévesnek tartották azt az elképzelést, hogy a rendeletek validálhatók vagy ratifikálhatók lennének, mivel egy nemlétező aktust nem lehet sem érvényessé tenni, sem megerősíteni. Azt viszont elismerték, hogy a szükségrendeletek tartalma törvénnyé alakítható, s mint törvényi rendelkezések a rendeletek közzétételének időpontjára visszamenőlegesen hatályba léptethetők.¹⁴

Megjelent ugyanakkor egy másik jogirodalmi álláspont, amely a „szükségszerű törvénysértés” (*l'illégalité nécessaire*) elméletével operálva eleve érvényesnek

¹² Adhémar Esmein: *Éléments de droit constitutionnel français et comparé.* Paris, Recueil Sirey, 1928. II. 98–99; Alexandra Peri: *Le pouvoir exécutif dans le processus de formation de la loi dans l'histoire constitutionnelle française (1789–1958).* Paris, L.G.D.J., 2008. 245, 249; Quinart (2019): i. m. 96–98.

¹³ Peri (2008): i. m. 246; Quinart (2019): i. m. 104–105.

¹⁴ Carré de Malberg (1920): i. m. 684–685; Malberget követve: André Mycielski: *Les décrets-lois en droit constitutionnel comparé.* In Gilbert Gidel et al. (szerk.): *Travaux pratiques de Droit Public Comparé.* Paris, Domat-Montchrestien, 1936. 72; és Esmein (1928): i. m. 105.

tekintette a szükségrendeleteket. E szerint a nemzetet fenyegető veszélyhelyzet esetén, amikor a parlament képtelen ülésezni, a nemzet létérdekeinek megóvása céljából a kormány meghozhat törvényi intézkedéseket, feltéve, hogy azokat a lehető leghamarabb a parlament elé terjeszti megerősítésre.¹⁵

Természetesen azután, hogy a Nemzetgyűlés visszanyerte működőképességét, a szükséghelyzetre hivatkozás egyre kevésbé volt elfogadható indok a törvényhozói hatáskört érintő rendeletek kibocsátására. Ezt a jogirodalmi bírálatokon kívül világosan jelezte, hogy a rendes bíróságok megtagadták a törvényi útra tévedő rendeletek alkalmazását. A bírói gyakorlat ingadozott, előfordult, hogy ugyanazt a rendeletet a Semmitőszék törvénytértőnek találta, az Államtanács viszont érvényesnek ismerte el.¹⁶

Mindenesetre a parlament tovább folytatta törvényalkotó és ellenőrző tevékenységét. Megszaporodtak a bizottsági meghallgatások, felderítő delegációkat küldtek a frontra, 1916 júniusától pedig zárt üléseket is tartottak a hadvezetési kérdések (például Verdun ostromának) megvitatására. Az alkotmányos rendhez való visszatérés azt jelentette, hogy a kormány újra képes jogszerűen cselekedni, így a szükségrendeleteknek nem lehetett már létjogosultsága. Csakhogy a háború elhúzódásával az ellátási és fegyverkezési problémák kritikussá váltak. Ezek megoldása pedig gyors állami beavatkozást igényelt, aminek a törvényalkotás lassúsága miatt a parlament nem tudott eleget tenni. A kormány előzetesen engedélyt kért arra, hogy átvegye a hadigazdaság irányítását, amit felhatalmazási törvények (*loi d'habilitation*) sorozata biztosított számára. Ám ezek csupán egy-egy kérdést (például rekvizitálás, élelmiszerek és alapanyagok árszabása, mezőgazdaság) érintettek, így a kabinet még mindig nem rendelkezett kellően tág mozgástérrel a háborús kormányzáshoz.¹⁷

Aristide Briand ezért arra kért engedélyt 1916 decemberében, hogy az ellenségeskedések végéig a kormány bármilyen intézkedést meghozhasson a honvédelem érdekében. Az erről szóló törvényjavaslat megnevezett bizonyos tárgyköröket,

¹⁵ Louis Rolland, Léon Duguit, Maurice Hauriou és Joseph Barthélemy nézeteit összegzi: Quinart (2019): i. m. 98–101. Az elmélet elemei többé-kevésbé átfedést mutatnak a jelenlegi alkotmány 16. cikkében foglalt kivételes elnöki hatalommal. Esmein tanítványa, Henry Nézard elutasítja a gondolatmenetüket, ugyanakkor úgy véli, hogy rendkívüli körülmények között a kormánynak nemcsak joga, hanem *kötelessége* törvénytértést elkövetni, ha azt a honvédelem érdekei megkövetelik. Nincs mitől tartania, mert amennyiben helyesen mérte fel a helyzet súlyát, a parlament ügyis felmentést fog adni a büntetőjogi felelősség alól. Esmein (1928): i. m. 104–105.

¹⁶ Peri (2008): i. m. 244–246. lj. 469; Quinart (2019): i. m. 102–103.

¹⁷ Quinart (2019): i. m. 106–107.

de az előttük olvasható „különösen” kitétel arra utalt, hogy példálózó felsorolásról van szó, a javaslat a törvényhozó hatalom teljes körű megszerzését célozza. A képviselőház tiltakozásával szembesülve a miniszterelnök azzal próbálta menteni a helyzetet, hogy tévedésből került bele a különösen kifejezés, a felhatalmazás csak a felsorolt tárgyakra vonatkozik. Hiába vették ki a javaslatból a „különösen” szót, még ebben a formájában sem tudott a szenátusig eljutni. A felhatalmazás általánossága mellett leginkább amiatt bírálták, hogy büntetőjogi szankciók megállapítására is kiterjedt, és nem szerepelt benne parlamenti jóváhagyás.¹⁸ Emiatt azzal vádolták a kormányt, hogy antidemokratikus lépéseket tesz a diktatúra bevezetése felé, Briand-t Napóleonhoz hasonlították, hangot adva annak a félelmüknek, hogy „gránátosok fogják szétkergetni a parlamentet”. A törvényjavaslat vizsgálatával megbízott bizottság főelőadója is a brumaire 18-i államcsinnel és a napóleoni dekrétumtörvényekkel állította párhuzamba. Úgy vélte, hogy ez a törvényhozó hatalom delegálása lenne, ami összeegyeztethetetlen a francia közjog alapelveivel, és formálisan is sérti az alkotmány azon előírását, miszerint a törvényhozó hatalmat a két kamara gyakorolja. A szakirodalom megosztott volt abban a kérdésben, hogy ez a törvényhozó hatalom átruházását vagy a köztársasági elnök rendeletalkotó jogának kiszélesítését jelenti-e, de mindkét nézőpont alkotmány sértőnek találta a túlzottan általános jellege és feltétel nélküliége miatt.¹⁹ A képviselőház és a sajtó heves ellenállása miatt a kormány kénytelen volt visszavonni a javaslatot. Ekkor csak a hárszabályt módosították, a háború idejére bevezették a rendkívüli sürgősségi eljárást, hogy felgyorsítsák a honvédelemmel kapcsolatos törvényjavaslatok tárgyalásának menetét.²⁰

Briand kísérlete tehát kudarcot vallott, viszont ez később elfogadhatóbbá tette Georges Clemenceau „óvatos és mértéktartó” kérését a rendeleti kormányzás bevezetésére. Az 1918 februárjában megszavazott *első felhatalmazási törvény*²¹ tárgya szigorúan a lakosság élelmiszer-ellátására korlátozódott, a törvényerejű rendeletek saját maguk nem helyezhettek kilátásba büntetést a megsértésük esetére, továbbá előírta a törvény, hogy a rendeleteket a közzétételüket követő hónap végéig a kamarák elé kell terjeszteni megerősítés végett. A felhatalmazás

¹⁸ Poisot (1941): i. m. 44–45; Peri (2008): i. m. 250.

¹⁹ Joseph Barthélemy, Louis Rolland és Carré de Malberg műveire hivatkozik: Quinart (2019): i. m. 109; Léon Duguit: *Manuel de droit constitutionnel*. Paris, Boccard, 1923. 538–539; Esmein (1928): i. m. 109–111.

²⁰ Peri (2008): i. m. 251; Quinart (2019): i. m. 117.

²¹ Loi du 10 février 1918 établissant des sanctions aux décrets et arrêtés rendus pour le ravitaillement national. Journal Officielle de la République Française (a továbbiakban: J.O.R.F.) du 12 février 1918. 1515–1516.

az ellenségeskedések befejezését követő hat hónapig tartott, ezt a compiegne-i fegyverszünet után még egy alkalommal, 1920 augusztusáig meghosszabbították.²²

A háború eseményeivel összefüggésben végül az 1919. október 18-i felhatalmazási törvényt²³ kell megemlítenünk. Ez arról rendelkezett, hogy átmenetileg kormányrendeletek vezessék be a francia jogszabályokat a versailles-i békeszerződéssel visszaszerzett Elzász-Lotaringiában. Ennek háttérében az állt, hogy a francia törvények hirtelen, egyetlen aktussal való hatályba léptetése hátrányosan érintette volna a visszacsatolt megyék lakosságát, ezért inkább úgy döntöttek, hogy fokozatosan hozzáigazítják azokat az ottani partikuláris joghoz.²⁴

5. A rendeletalkotási jog kiterjesztése az Államtanács joggyakorlatában

Ahogy az előző pontban említettem, az első világháború elején kiadott szükségrendeletek megítélése kettévált a felsőbbíróságok gyakorlatában. A rendes bírói szervezet élén álló Semmitőszék arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem tehető különbség békeidő és háború között, ezért a törvénytörtő jellegük miatt mellőzte a szükségrendeletek alkalmazását, illetve megtagadta, hogy szankcióval sújtsa a megszegőit.²⁵ Az Államtanács ezzel szemben elismerte a rendeletek érvényességét, és a háborús viszonyokhoz igazodva jelentősen kitágította a rendeletalkotási jog dimenzióit. Az alábbiakban három precedensértékű döntést ismertetek a *Conseil d'État* joggyakorlatából, amelyek egyértelműen ebbe az irányba mutattak.

5.1. Verrier-határozat

Az első, igazi mérföldkőnek számító döntés *Verrier tábornok* ügyében született.²⁶ Egy törvény²⁷ felhatalmazta a köztársasági elnököt arra, hogy hivatalból nyugál-

²² Quinart (2019): i. m. 109–112.

²³ Loi du 17 octobre 1919 relative au régime transitoire de l'Alsace et de la Lorraine. J.O.R.F. du 18 octobre 1919. 11522.

²⁴ Antoinette Pichat: *Les décrets en matière législative: décrets-lois*. Paris, Dalloz, 1935. 141–146.

²⁵ Esmein (1928): i. m. 103, 107–108; Hauriou (1929a): i. m. 453; Poisot (1941): i. m. 29–30; Peri (2008): i. m. 246.

²⁶ CE, du 30 juillet 1915. *Verrier*. *Revue de droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, 22. (1915), 33. 479–490. Gaston Jèze jogesethez fűzött magyarázatával.

²⁷ Loi du 16 février 1912.

lományba helyezzen tábornokokat, de ennek gyakorlását, ha az nem egészségügyi, hanem egyéb okból történt, a Legfelső Haditanács titkos szavazással kialakított véleményéhez kötötte. 1914 augusztusában azonban a haditanács összehívása lehetetlen volt, mert valamennyi tagját a frontra vezényelték. A kormány, amely a lehető leggyorsabban dönteni akart egyes tábornokok nyugdíjazásáról, rendeletben²⁸ módosította a törvényt akként, hogy a háború idejére az előzetes véleményadást hadművelleti területeken a hadtestparancsnokra, azon kívül a hadügyminiszter által kijelölt tábornokra bízta.

Ennek megfelelően került sor Verrier tábornok nyugdíjazására, aki hatáskörtúllépés címén megtámadta az erről szóló határozatot. A kormányrendelet törvényellenességére hivatkozott, véleménye szerint az nem függeszthette volna fel a törvény garanciális rendelkezését. Rámutatott arra, hogy a hadtestparancsnok egyszerre fél és bíró az eljárásban, mivel egy személyben véleményezője és előterjesztője a kormányzati döntésnek. Azáltal, hogy előzetesen nem kézbesítették számára a hadtestparancsnoki jellemzést, sérült a védekezéshez való joga, hiszen nem tudott reagálni az abban megfogalmazott állításokra. Az ügy dogmatikai különlegessége volt, hogy a rendeletet a kereset benyújtását követően a parlament visszamenőleges hatállyal törvényerőre emelte. Éppen a megerősítésre szorulása miatt látta igazoltnak a kérelmező, hogy a rendelet törvénytörő volt, azt pedig a visszamenőleges hatály tilalmára figyelemmel vitatta, hogy ez utólag orvosolható lenne.

Utóbbi érvelését az ügyet előadó kormánybiztos azzal hárította el, hogy a Code Civil²⁹ ugyanolyan törvény, mint a többi, így a törvényhozó bármikor módosíthatja az időbeli hatályra vonatkozó rendelkezését, ahogy ezt a rendeletet megerősítő törvény megtette. A kormánybiztos azonban a regularizációtól függetlenül is rá kívánt mutatni arra, hogy a *rendelet önmagában sem volt törvénytörő*. Az alkotmányt úgy kell értelmezni, hogy a köztársasági elnöknek csak a törvények szellemét kell szem előtt tartania, a rendeletnek pedig az a feladata, hogy megkönnyítse a törvény végrehajtását. A törvény célja az volt, hogy a köztársasági elnök hivatalból is nyugállományba helyezhesse és lecserélhesse a nyilvánvalóan kimerült tábornokokat, s ennek gyakorlását bizonyos formalitásokhoz kötötte. Ha egy válsághelyzet miatt a garanciális előírások betartása lehetetlen, az önmagában nem akadályozhatja a kormányt abban, hogy a törvényből eredő jogát érvényesítse, és eltávolítsa a szolgálat ellátására alkalmatlan tábornokokat. A rendelet célja az volt,

²⁸ Décret du 15 août 1914. J.O.R.F. du 16 Août 1914. 7454.

²⁹ A visszamenőleges hatály tilalmát a korabeli közjogi dogmatika a Polgári törvénykönyv 2. §-ából vezette le.

hogy a rendkívüli körülményekhez igazodó eljárásrendet alakítson ki, így biztosítva a törvény végrehajtását egy olyan időszakban, amikor az sürgős és elengedhetetlen volt a nemzet létfontosságú érdekei szempontjából.

Az Államtanács mindenben osztotta a kormánybiztos okfejtését, és elutasította a keresetet. Leszögezte, hogy a köztársasági elnök honvédelmi érdekből köteles volt meghozni a körülmények által megkövetelt intézkedéseket, és köteles volt meghatározni a kormányt megillető jog gyakorlásának feltételeit, amikor az alaki követelmények teljesítése a háborús események miatt lehetetlenné vált. Az Államtanács is azt a logikát követte, hogy ha rendkívüli körülmények között egy törvény rendelkezései összeütközésbe kerülnek egymással, akkor a törvény lényegi részének elsőbbséget kell élveznie a járulékos résszel szemben. Éppen a törvény végrehajthatósága érdekében kellett felfüggeszteni a járulékos rendelkezéseket (az eljárási garanciákat), hogy lehetővé váljon a lényegi rendelkezés (a kényszernyugdíjazás) alkalmazása.³⁰ Bár az Államtanács utalást tett a rendelet megerősítésére, azt ettől függetlenül is törvényesnek tekintette.

5.2. *Heyriès-határozat*

A francia szakirodalom korszakalkotóként tartja számon a *Heyriès*-ügyet,³¹ mivel az Államtanács a *kormány háborús hatalmára hivatkozott benne*, ami később alapját képezte az úgynevezett *rendkívüli körülmények elméletének*. Valójában nem sokban jelentett újdonságot, mert itt csak továbbfejlesztette a Verrier-határozatában kifejtett érvelését.

Az ügy lényege szerint egy 1914. augusztusi rendelet³² felfüggesztette a háború idejére annak a törvényi rendelkezésnek³³ az alkalmazását, amely alapján a fegyelmi intézkedés meghozatala előtt álló tisztviselőknek betekintést kell biztosítani a személyi aktájukba. Ez éppen egyike volt annak a néhány szükségrendeletnek, amit a parlament tévedésből elfelejtett törvénybe foglalni, így a *regularizációja elmaradt*. 1916-ban egy polgári tisztviselőt, aki térképészként dolgozott a hadmérnöki karban,

³⁰ Quinart (2019): i. m. 89–92. A kérelmező eljárási kifogásai kapcsán megjegyezte, hogy a nyugdíjazás nem fegyelmi intézkedés, ezért nem kellett az érintettel közölni a hadtestparancsnok előterjesztését, erre vonatkozó előírást a törvény sem tartalmazott.

³¹ CE, du 28 juin 1918. *Heyriès*. Hasonló indokolást tartalmazó ügyek: CE, du 14 mai 1920. *Syndicat patronal de la Boulangerie*; CE, du 18 février 1921. *Époux Maréchal*.

³² Décret du 10 septembre 1914. J.O.R.F. du 11 septembre 1914. 7883.

³³ Article 65 de la loi du 22 avril 1905. A törvény jelenleg is hatályos.

a hadügyminiszter felmentette tiszttségéből anélkül, hogy előzetesen betekintést biztosított volna a személyi anyagaiba. Az elbocsátott tisztviselő a szükségrendelet és a fegyelmi határozat megsemmisítését kérte. Arra hivatkozott, hogy a kormánynak nem volt hatásköre felfüggeszteni az önkényes elbocsátásokkal szemben védelmet nyújtó rendelkezést, s mivel figyelmen kívül hagyták a törvény előírását, jogellenesen mentették fel állásából.

A törvényesség elvének és a jogforrási hierarchia tiszteletben tartásának az felelt volna meg, ha helyt adó ítélet születik, a *Conseil d'État* mégis elutasította a keresetet. Tekintettel volt egyfelől azokra a háborús körülményekre, amelyek a rendelet kiadását indokolták, másfelől kiterjesztően értelmezte a köztársasági elnök rendeletalkotási jogára vonatkozó alkotmányszöveget. Mindezek figyelembevételével kimondta, hogy a köztársasági elnöknek mint a francia közigazgatás fejének alkotmányból eredő feladata a törvények végrehajtása. Ezért ügyelnie kell arra, hogy a közszolgálat mindig működőképes legyen, s hogy azt a háború nehézségei se lehetetlenítsék el. Figyelembe véve, hogy abban az időben milyen feltételek mellett működhetek az állami intézmények, a köztársasági elnök köteles volt meghozni azokat az intézkedéseket, amelyek elengedhetetlenek voltak az irányítása alá tartozó közszolgálat működtetéséhez. Helyes mérlegeléssel jutott arra a következtetésre, hogy ha a fegyelmi szankciók kiszabása előtt minden tisztviselőnek át kellett volna adni a személyi aktáját, az sok esetben megakadályozta volna a fegyelmi eljárás gyors lefolytatását, ez pedig végső soron megakasztotta volna a *nemzet életéhez nélkülözhetetlen közigazgatási szervek működését*.³⁴

A döntés indokaiból elsősorban azt kell észrevennünk, hogy a törvények végrehajtásában megjelent *egy diszkrecionális elem*: a köztársasági elnök *mérlegelésétől függött*, hogy egy törvény hátráltatja-e a közszolgálat és a közigazgatás helyes működését, vagy sem. Az államfő nemcsak arról dönthetett, hogy egy törvény egyidejűleg végrehajthatatlan rendelkezései közül melyiket engedi érvényesülni, hanem *különböző törvények kollízióját is feloldhatta* annak érdekében, hogy az állami intézmények megfelelően és gördülékenyen működjenek. Ez egy „merészen konstruktív”³⁵ értelmezés volt a közigazgatási felsőbíróság részéről, hiszen a törvények végrehajtásába beleértette a felfüggesztésüket, ráadásul úgy, hogy *az alkotmány interpretálásába bocsátkozott*, amire egyes jogtudományi nézetek szerint nem lett

³⁴ *Recueil des arrêts du Conseil d'État*. 88. kötet. Paris, Recueil Sirey, 1918. 651–652. A Conseil d'État hozzátette, hogy az ellenségeskedések után az érintetteknek lehetőségük nyílt a fegyelmi határozat felülvizsgálatát kérni. A fegyelmi eljárásban egyébként meghallgatták a kérelmezőt, így megismerhette a vele szemben megfogalmazott panaszokat, s védekezésképpen előadhatta saját álláspontját.

³⁵ Maurice Hauriou: *La jurisprudence administrative de 1892 à 1929*. Paris, Reuceil Sirey, 1929b. I. 78–84.

volna jogosult.³⁶ Más jogtudósok azért bírálták, mert szerintük az Államtanács ezzel feljogosította a köztársasági elnököt annak eldöntésére, hogy mely törvény végrehajtása szolgálja az állam érdekét (üdvét), és melyik nem. Mindez csak úgy képzelhető el, ha a törvények végrehajtásába a törvények megsértését is beleérté-
nénk, ami önmagában is egy logikai ellentmondás.³⁷

A rendeletalkotási jog kiterjesztése azonban korántsem jelentette azt, hogy a kormány és a közigazgatás önkényesen, saját belátása szerint cselekedhetne. Az Államtanács éppen a törvények tiszteletben tartása érdekében igyekezett pontosítani azokat a feltételeket, amelyek adott esetben megalapozhatják az úgynevezett rendkívüli körülmények elméletét (*la théorie des circonstances exceptionnelles*). Csak súlyos és előre nem látható események indokolhatják, amikor a közigazgatás (a kormány) számára lehetetlen a törvényi előírások betartása, és a kivételes hatáskörök igénybevételét kellően nyomós közérdek indokolja. Csak e feltételek együttes teljesülésével lehetnek érvényesek azok az intézkedések, amelyek normális körülmények között nyilvánvalóan törvényt sértők lennének, és a megsemmisítésüket vonják maguk után.³⁸

5.3. *Labonne-határozat*

Noha a *Labonne*-ügy³⁹ nincs összefüggésben a háborúval, érdemes néhány mondatban ismertetnünk, mert az Államtanács ebben is tovább szélesítette az államfő rendeletalkotó hatalmát. A tényállás lényege szerint a köztársasági elnök saját elhatározásból rendeletet⁴⁰ hozott a gépjárműforgalom szabályozásáról anélkül, hogy erre bármilyen törvény külön felhatalmazta volna. A rendelet a közúti forgalomban való részvételt „gépjárművezetői alkalmassági bizonyítvány” megszerzéséhez kötötte, és lehetővé tette annak visszavonását, amennyiben a birtokosa egy éven belül két közúti kihágást követett el. Ennek alkalmazásával a rendőrprefektus visszavonta Labonne úrtól a vezetői engedélyét. Utóbbi arra hivatkozva kérte a határozat megsemmisítését, hogy a köztársasági elnök törvényhozói felhatalmazás hiányában nem adhatta volna ki azt a rendeletet, ami a rendőrprefektus intézkedésének alapját

³⁶ Adhémar Esmein: *Éléments de droit constitutionnel français et comparé*. Paris, Recueil Sirey, 1927. I. 633.

³⁷ Barthélemy–Duez (2004): i. m. 244.

³⁸ Long et al.: *Les grands arrêts de la jurisprudence administrative*. Paris, Dalloz, 2001. 201–202.

³⁹ CE, du 8 août 1919, *Labonne*.

⁴⁰ Décret du 10 mars 1899.

képezte. Az Államtanács elutasította a keresetet azzal az indokkal, hogy az államfő az ország egész területére saját hatáskörben, törvényi felhatalmazás nélkül is bevezethet rendészeti intézkedéseket a köznyugalom, a közbiztonság és a közegészség védelme érdekében.

Jól látható a fenti döntésekből, hogy a törvények végrehajtása nem egy szolgai módon végzett jogalkotási művelet, hanem ennél sokkal többet jelent. A *Conseil d'État* kiterjesztő értelmezése szerint ebbe beletartozik a közrend fenntartása és a közszolgálat folyamatos működésének biztosítása. A rendeletalkotási jog egy eszköz az államfő kezében, amely a törvények végrehajtását *mint alkotmányos cél* elérését szolgálja, ennek terjedelmét a lehető legtágabban értelmezve csupán ez a *célhoz kötöttség* határolja be. Gyakorlati szükségszerűségből ez adott esetben egyes törvényi rendelkezések felfüggesztését vagy törvényi felhatalmazástól független, autonóm jogszabályok megalkotását is magában foglalja.⁴¹ A rendeletalkotási jog kiszélesítésének ennél is magasabb fokozata a rendeleti kormányzás bevezetése volt.

6. A rendeleti kormányzás okai és általános jellemzői a két világháború között

A két világháború közötti időszakban Franciaországnak is különösen súlyos pénzügyi, gazdasági, társadalmi és politikai válságokkal kellett szembenéznie, amelyek az élet minden területén éreztették hatásukat. Az ebből való kilábalás kulcsát a politikai elit a *rendeleti kormányzáshoz való visszatérésben* találta meg. A baloldali pártok kezdetben ellenségesen viszonyultak hozzá, idővel azonban ők is elfogadták, és a harmincas évek közepétől a törvényerejű rendeletek a kormányzás mindennapos eszközeivé váltak. Mielőtt rátérnénk arra, hogy milyen okok vezettek a felélesztésükhez, röviden szót kell ejtenünk azokról a politikai folyamatokról, amelyek az *alkotmányos rendszer torzulását eredményezték*. Azért kell rávilágítani erre, mert bár a rendeleti kormányzás különböző krízisek leküzdésére szolgált, nagyobb perspektívából nézve maga is egy betegségtünete volt a közjogi intézményrendszer kóros működésének.

⁴¹ Poissot (1941): i. m. 39; Olivier Steck: *La contribution de la jurisprudence à la renaissance du pouvoir réglementaire sous la IIIe République*. Paris, L.G.D.J., 2007. 334–338, 513–514; Quinart (2019): i. m. 316–323.

A parlamentarizmus egyik sajátosságaként a *gyenge és fejletlen, széttöredezett pártrendszert* kell kiemelnünk, amely nem volt képes tartós parlamenti többséget biztosítani a kormányok számára. Az erős, jól szervezett kormánypárt létrehozására irányuló kísérletek egyike sem járt sikerrel, a kormányok kivétel nélkül koalíciós alapon jöttek létre. A politikai felelősség érvényesítésének szabályai nem voltak lefektetve, így egy jelentéktelen ügy miatti interpelláció is könnyen a kabinet bukásához vezethetett. Ennek ellenkezője ugyanúgy előfordulhatott, akár egyetlen miniszter is felvethette a bizalmi kérdést, s ha a kamarák bármelyike bizalmatlanságát fejezte ki, akkor az egész kormánynak távoznia kellett. Mindezt kellőképpen ellensúlyozhatta volna a képviselőház feloszlatása, ám az 1877-es házfeloszlatást a republikánusok a monarchista Mac-Mahon elnök államesínykísérleteként értékelték. Az államfői intézmény hanyatlásnak indult, a *feloszlatási jogot* pedig a megbélyegzettsége és eljárási akadályok⁴² miatt *nem lehetett többé alkalmazni*. Miután a képviselőknek nem kellett azzal számolniuk, hogy idő előtt a választók elé küldik őket, a törvényhozó és a végrehajtó közötti egyensúly menthetetlenül felborult, és féktelen kormányzati instabilitást eredményezett. Az első világháború kitöréséig a kormányok átlagosan mindössze hat, azt követően kilenc hónapig maradhattak hivatalban. A választási rendszerek gyakori váltogatásával sem lehetett stabil és állandó többséget kialakítani.⁴³ Megállapíthatjuk, hogy ilyen szélsőségesen ingatag helyzetben a törvényalkotás nem lehetett a kormányzás hatékony eszköze. Még a parlament bizalmát élvező kormányok sem tudták megvalósítani programjaikat, ugyanakkor a széthúzó pártok paradox módon egy *ad hoc* kabinet köré tömörültek, s egy különleges törvényalkotási feladattal bízták meg az aktuális válsághelyzet kezelése érdekében.⁴⁴ Egyes kormányoknak éppen azért kellett távozniuk, mert a kamaráknak nem tetsző felhatalmazásitörvény-javaslatot nyújtottak be, az a kabinet viszont, amelyik megkapta a felhatalmazást, annak időtartamára védtettséget élvezett, hogy a rá bízott jogalkotási feladatot zavartalanul elvégezhesse.

⁴² A képviselőházat csak a szenátus engedélyével lehetett feloszlatni, 1879-től azonban mindkét kamarában a republikánusok kerültek többségbe, így a politikai szolidaritás okán a felsőház nem járult volna hozzá az alsóház feloszlatásához. Alexandre Millerand államfő és Gaston Doumergue miniszterelnök alkotmányreformjainak is részét képezte a szenátus engedélyének eltörlése, de a kamarák ellenállása miatt nem sikerült megvalósítaniuk, sőt mindketten lemondásra kényszerültek. Mélin-Soucramanien–Pactet (2019): i. m. 317–318.

⁴³ Marcel Morabito: *Histoire constitutionnelle de la France (1789–1958)*. Paris, Montchrestien, 2008. 331–334.

⁴⁴ Peri (2008): i. m. 239.

Fontos tényező volt ebben, hogy a gazdasági, pénzügyi, költségvetési problémák megoldása *különleges szaktudást igényelt*, amivel a legtöbb politikus nem rendelkezett. Ők nem voltak jártasak ilyen kérdésekben, a rendeleti kormányzás viszont lehetővé tette pártsemleges szakértők (technokraták) bevonását a kormányzati tevékenységbe. Ahogy az állami feladatok megsokasodtak és összetettebbé váltak, a parlament egyre kevésbé tudott lépést tartani a modern kor kihívásaival, a törvényalkotás folyamata ugyanis rendkívül hosszadalmas volt. A törvényjavaslatokat először a túlterhelt bizottságok tárgyalták meg. Ezt követően az alsó- és a felsőház plenáris ülései elé kerültek részletes megvitatásra, majd addig ingáztak a két kamara között, amíg teljesen azonos szöveggel el nem fogadták. Egy törvénytervezet benyújtása és kihirdetése között akár több év is eltelhetett.⁴⁵ A törvényerejű rendeletek alternatívát jelentettek a parlamenti tanácskozások lassúságával szemben. Égető szükség volt erre, mivel az egymást érő válságok sürgős állami beavatkozást igényeltek. A húszas években például a frank devizapiaci zuhanásának megállítása, a monetáris bizalom helyreállítása és a befektetők megnyugtatása érdekében gyors döntések sorozatára volt szükség, így lehetett csak kivédeni a spekulációt és elkerülni a pénzügyi és bankszektor összeomlását. Az 1930-as évek protekcionista kereskedelempolitikája, a nemzetközi verseny leküzdése, a vámok emelése és a mennyiségi kvóták bevezetése ugyancsak energikus intézkedéseket igényeltek, hogy a piaci várakozásokat és a spekulatív magatartást váratlanul érjék. A krónikus infláció arra kényszerítette a kormányokat, hogy deflációs politikát folytassanak, azaz csökkentsék az állami kiadásokat a költségvetési egyensúly helyreállítása, a forgalomban lévő pénzmennyiség csökkentése és ezáltal az áremelkedés lassítása érdekében. Ez a költségvetési szigor, vagy akkori szóhasználattal a takarékosági politika természetesen rendkívül *népszerűtlen* volt, hiszen adóemeléssel, leépítésekkel, álláshelyek megszüntetésével, bércsökkentésekkel járt együtt. A parlament viszont stratégiai okokból nem akarta felvállalni a felelősséget a megszorító intézkedésekért, ezt kényelmesebb volt inkább a kormányra hárítani.⁴⁶

1924-ben a frank árfolyamzuhanását Raymond Poincaré miniszterelnök csak rendeleti szabályozással tartotta megállíthatónak. Az állami kiadások legalább 1000 milliárd frankkal történő csökkentését irányozta elő, és felhatalmazást kért arra, hogy a kormány e célból bármilyen közigazgatási reformot végrehajthasson.

⁴⁵ Joseph Barthélemy: *Précis de droit constitutionnel*. Paris, Librairie du Recueil Sirey, 1936. 212; Poisot (1941): i. m. 107.

⁴⁶ Quinart (2019): i. m. 113–120.

Ezt azzal indokolta, hogy az árfolyamok ingadozása gyors reakciót igényel, amire a parlament nem képes, a reformok megvalósítása is évekbe telne, ezért lehetővé kell tenni a lassú és bonyolult törvényalkotási eljárás megkerülését. A baloldali pártok élesen támadták az antidemokratikus jellege miatt, a parlament többségét viszont meggyőzték a kormány érvei, és megszavazták a törvényjavaslatot.⁴⁷ A nemzetgyűlési választásokon azonban a rendeleti kormányzást elutasító Baloldali Kartell aratott győzelmet, így a felhatalmazási törvény végül holt betű maradt. A kartell bukása után, 1926-ban újra Poincaré került a miniszterelnöki székbe, akinek sikerült újabb felhatalmazási törvényt⁴⁸ elfogadtatnia. A törvényerejű rendeletek ekkor mint a nemzeti egységpolitika eszközei számos gazdasági, közigazgatási és a bírósági szervezetet érintő reformot hajtottak végre.

A politikai erők szélesebb körű egyetértését a rendeleti kormányzás szükségességéről az *1934 elején kitört belpolitikai válság* teremtette meg. A szélsőjobboldali ligák és szervezetek nagyszabású tüntetést szerveztek február 6-ára, amely politikai botrányokba keveredett képviselők ellen irányult, és nem titkolt célja volt a parlament szétűzése. Ennek során véres utcai összecsapásokra került sor a tüntetők és a rendőri erők között, amelynek számos sérültje és halálos áldozata volt. A szélsőjobboldali puccskíséret miatt ekkor már a polgári és baloldali pártok is kedvezően fogadták Gaston Doumergue miniszterelnök kérését a rendeleti kormányzásra.⁴⁹ A fasizmus franciaországi felemelkedésétől való félelmükben a pártok határozottan kiálltak a törvényerejű rendeletek mellett. Egyfajta kivételes állapotként, a „*törvényes diktatúra*” *eszközeként adták a kormány kezébe, hogy megóvhassa a demokratikus államberendezkedést* a szélsőséges irányzatokkal szemben.⁵⁰

Ettől kezdve 1936 kivételével minden évben rendeleti kormányzáshoz folyamodtak a kormányok, bal- és jobboldali többségűek egyaránt. 1935-ben Pierre

⁴⁷ Loi du 22 mars 1924 ayant pour l'objet la réalisation d'économies, la création de nouvelles ressources fiscales, et diverses mesures d'ordre financier. J.O.R.F. du 23 mars 1924. 2754–2761. Jérôme Henning: Les conditions posées pour le recours aux décrets-lois sous la Troisième République. *Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, (2019), 5. 6–7.

⁴⁸ Loi du 3 août 1926 portant ouverture de crédits supplémentaires, au titre du budget général de l'exercice 1926, et création de nouvelles ressources fiscales pour la couverture des dépenses et la dotation d'une caisse d'amortissement. J.O.R.F. du 4 août 1926. 8786–8790.

⁴⁹ Loi du 28 février 1934 portant fixation du budget général de l'exercice 1934. J.O.F.R. du 1er mars 1934. 2018–2027.

⁵⁰ Henning (2019): i. m. 8–9.

Laval,⁵¹ 1937-ben Camille Chautemps,⁵² majd 1938-tól négy alkalommal Édouard Daladier⁵³ kormányának biztosítottak egyre kiterjedtebb rendkívüli jogköröket. Amikor Franciaország 1939. szeptember 3-án hadat üzent Németországnak, a törvényhozói feladatokat már hónapok óta a kormány látta el. A háborúra való felkészülés jegyében pedig a Daladier-kormány megkapta azt, ami az első világháború idején a Briand-kormánynak nem sikerült: teljhatalmat arra, hogy *minden szükséges intézkedést megtegyen a honvédelem érdekében*.⁵⁴ 1939 végén a kamarák elnapolták üléseiket, és teljesen a kormányra bízta a hadvezetési feladatok ellátását.

A vizsgált korszakban összesen 11 felhatalmazási törvényt szavazott meg a parlament, a normatív aktusok fele ratifikációra benyújtott rendeletek formájában született. Pontos számukat nehéz megállapítani, egyes becslések szerint meghaladta az ezret. A Harmadik Köztársaság fennállásának utolsó 76 hónapjából több mint 34 hónapig rendeleti kormányzás érvényesült. A Chautemps-kormány a hároméves hivatali idejének mintegy kétharmadát a törvényhozó hatalom birtokában töltötte. A jogalkotás volumenére jellemző, hogy a Laval-kormány egyes számítások szerint 644 törvényerejű rendeletet fogadott el mindössze öt hónap alatt.⁵⁵ Ezekből a mennyiségi mutatókból sokan arra következtetnek, hogy a parlament fokozatosan kivonult a törvényalkotás és a kormány ellenőrzésének területéről, és a korszak végére már csak árnyéka lett önmagának. A folyamat betetőzését a német megszállás után elfogadott 1940. július 11-i alkotmánytörvényben látják, amelyben a parlament már nemcsak a törvényhozó, hanem *az alkotmányozó hatalomról is lemondott* Pétain marsall kormánya javára.

A fentiek alapján valóban úgy tűnhet, hogy a parlament teljesen a „miniszterek közé dobta a gyeplőt”, ez azonban csak a legutolsó a második világháború kitörése körüli időszakra volt igaz. *A rendeleti kormányzás minden esetben eljárásjogi feltételekhez és politikai kompromisszumokhoz volt kötve*, a következő pontban ezeket vesszük sorra.

⁵¹ Loi du 8 juin 1935 tendant à accorder au Gouvernement des pouvoirs exceptionnels pour assurer la défense du franc et la lutte contre la spéculation. J.O.R.F. du 12 juin 1935. 6298.

⁵² Loi du 30 juin 1937 tendant à accorder au Gouvernement des pouvoirs en vue d'assurer le redressement financier. J.O.R.F. du 1er juillet 1937. 7418.

⁵³ Loi du 13 avril 1938 tendant au redressement financier. J.O.R.F. du 14 avr. 1938. 4426; Loi du 5 octobre 1938 tendant à accorder au Gouvernement les pouvoirs pour réaliser le redressement immédiat de la situation économique et financière du pays. J.O.R.F. du 6 octobre 1938. 11666; Loi du 19 mars 1939 tendant à accorder au Gouvernement des pouvoirs spéciaux. J.O.R.F. du 20 mars 1939. 3646; Loi du 8 décembre 1939 modifiant l'article 36 de la loi du 11 juillet 1938 sur l'organisation de la nation en temps de guerre. J.O.R.F. du 10 décembre 1939. 13834.

⁵⁴ Peri (2008): i. m. 252.

⁵⁵ Poisot (1941): i. m. 100; Waline (1950): i. m. 26; Peri (2008): i. m. 258.

7. A rendeleti kormányzás feltételei, korlátai és bírói ellenőrzése

Első lépésben egy felhatalmazási törvényt szavazott meg a parlament, amelyben engedélyezte a kormány számára, hogy egy adott program megvalósítása érdekében korlátozott ideig, meghatározott tárgykörben, illetve cél elérésére rendeletekben hozzon meg a törvényhozás hatáskörébe tartozó intézkedéseket. Ezek a rendelkezések törvényerővel bírtak, innen eredt a törvényerejű rendelet, vagy szó szerinti fordításban a „rendelet-törvény” (*décret-loi*) elnevezés. A törvényi erejükből következett, hogy törvényhozási tárgyakat érinthettek, a hatályos törvényektől eltérhettek, illetve módosíthatták vagy felfüggeszthették azokat. Legfontosabb tulajdonságuk az volt, hogy a hivatalos közlönyben való közzétételükkel *azonnal hatályba léptek*. Ahhoz azonban, hogy a hatályuk fennmaradjon, meghatározott időn belül *a parlament elé kellett terjeszteni őket megerősítésre, azaz ratifikációra*.⁵⁶ A kormány ennek azzal tett eleget, hogy törvényjavaslat formájában benyújtotta őket a képviselőház vagy a szenátus hivatalánál.

Egyes felhatalmazási törvények előírták, hogy *a törvényerejű rendeleteket a minisztertanácsnak kell elfogadnia, vagy legalább megtárgyalnia*. A szélesebb körű politikai egyeztetés azért volt fontos, mert koalíciós kormányokról volt szó, így elvileg minden párt álláspontját figyelembe vették, és kollektív felelősséget vállaltak a testületi döntésért.⁵⁷ A felhatalmazási törvények egyebekben nem részletezték azt, hogy milyen módon kell őket megalkotni,⁵⁸ így az az egyszerű rendeletekre vonatkozó szabályok szerint történt.

Lényeges feltétel volt, hogy a parlament előzetesen meghatározta a szabályozás tárgyát vagy célját, illetve előfordult a kettő kombinatív alkalmazása. *A tárgykör szerinti meghatározással* már az első világháború idején találkozhattunk (a lakosság élelmiszer-ellátása, a francia jogszabályok bevezetése Elzász-Lotaringiában), a két világháború közötti törvényekben egyebek mellett a frank védelme, a pénzügyi és gazdasági helyreállítás, az ország védelme kitétel szerepelt. Néhány tárgykörben, például *az adóügyi kérdésekben hallgatólagos tilalom volt érvényben a pártok között*. 1926-ban a Briand–Caillaux-kormány azért bukott meg, mert az általa benyújtott törvénytervezet a közvetlen adók

⁵⁶ Roger Bonnard: *Précis de droit administratif*. Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1943. 293–294; Georges Vedel – Pierre Delvolvé: *Droit administratif*. Paris, Presses Universitaires de France, 1984. 310.

⁵⁷ Waline (1950): i. m. 26; Henning (2019): i. m. 10–11.

⁵⁸ Az 1924-es felhatalmazási törvény még előírta az Államtanács általi véleményeztetést, ami garanciát nyújtott volna a jogszabályszerkesztés szakmai színvonalára, ám később teljesen elhagyták ezt a feltételt.

módosítására is lehetőséget adott volna. Mivel a Poincaré-kormány nem akart ugyanilyen ellenállásba ütközni a képviselőházban, a felhatalmazást csak a közvetett adók emelésére korlátozta. Gaston Doumergue sem akarta felzaklatni a legérzékenyebb parlamenti képviselőket, ezért a közvetlen adók esetében egy sajátos munkamegosztást vezetett be: a parlementre bízta az adóreform főbb irányvonalainak kidolgozását, és a kormány csak a felhatalmazási törvényben lefektetett alapelveket valósíthatta meg.⁵⁹

A *célhoz kötöttség* jóval szélesebb körű felhatalmazást biztosított a kormány számára, mivel annak eléréséhez bármilyen területen törvényt módosíthatott, és újakat alkothattott. Ilyen volt például a költségvetési egyensúly helyreállítása,⁶⁰ vagy a pénz értékcsökkenésének elkerülése, a spekuláció elleni küzdelem és a frank védelme. Utóbbi a Laval-kormány rendkívül tágan értelmezte, és a monetáris intézkedéseken kívül a valuta védelme ürügyén általános jogszabály-revízióba kezdett.⁶¹ Léon Blum kormányának szintén megszavazta a képviselőház a célhoz kötött kormányzást, a szenátus viszont, amely bizalmatlan volt a kabinettel szemben, a célon kívül megszabta a tárgyköröket, és felállított egy tiltólistát azokról az eszközökről, amelyeket nem szabad igénybe vennie. Miután a kabinet úgy ítélte meg, hogy a felsőház által megtagadott eszközök nélkül „semmi hasznosat nem tehet”, benyújtotta lemondását.⁶² Utódja, a szenátus bizalmát élvező Chautemps-kormány esetében a tárgy szerinti korlátozástól is eltekintettek, így a soron következő felhatalmazási törvény ismét csak célhoz kötöttséget tartalmazott. Ebből is látható, hogy a felhatalmazás terjedelme nemcsak az aktuális válság súlyosságától, hanem a kabinet támogattságától is nagymértékben függött. Ez a példa arra is rávilágít, hogy a kormányok ekkor már nagyobb cselekvési szabadság nélkül nem vállalták a kormányzást, mert a tornyosuló problémák megoldása eleve reménytelennek tűnt.

Említettem, hogy a Daladier-kormány rendelkezett a legszélesebb körű felhatalmazással, amit messzemenően ki is használt. A katonai kérdések szabályozása mellett pénzügyi és gazdasági intézkedéseket vezetett be, hogy megkezdjék a pénzügyi rendszer és a nemzetgazdaság hozzáigazítását a háborús állapothoz. Emellett számos intézkedést hoztak a mozgósítással, a hadsereggel és a hadiállappal

⁵⁹ Henning (2019): i. m. 13.

⁶⁰ Gaston Doumergue mértéktartásáról az a szállóige terjedt el, hogy „bár több százmillió frank hitelkerete van a banknál, ő mégis csupán 100 centime-ről állít ki csekket”. Barthélemy (1936): i. m. 374.

⁶¹ Bonnard (1943): i. m. 297. Nem világos, hogy például a honosított gyermekek gyámáságáról szóló rendelet miként szolgálta a spekuláció elleni küzdelmet és a frank védelmét.

⁶² Bonnard (1943): i. m. 297–298.

kapcsolatban (például ostromállapot kihirdetése, képviselői mandátumok meghosszabbítása, a nemzetgyűlési választások elhalasztása, prefektusok hatáskörének kiszélesítése stb.).

A rendeleti kormányzás kapcsán kétféle határidőt kell megkülönböztetnünk egymástól. Egyrészt azt az időtartamot, ameddig a parlament felhatalmazta a kormányt, hogy törvényerejű rendeletet alkosson, másrészt azt a határidőt, ameddig a közzétett törvényerejű rendeleteket törvényjavaslat formájában a parlament elé kell terjeszteni ratifikációra. A Daladier-kormány legutolsó felhatalmazása nem konkrét időponthoz volt kötve, hanem a háború végéig tartott. Ettől eltekintve *a felhatalmazás időtartama soha nem haladta meg a hat hónapot*,⁶³ és a törvényerejű rendeletek benyújtására is rendszerint néhány hónap állt rendelkezésére.

A felhatalmazás határidejének betartását a bírói gyakorlat szigorúan ellenőrizte. Amikor a kormány azzal próbálta kijátszani a határidőt, hogy egy törvényerejű rendeletben bizonyos intézkedések meghozatalát későbbi, a felhatalmazás lejárta után meghozandó rendeletekre bízta, az átmentési kísérlet kudarcba fulladt, mert a felhatalmazás lejárta után kiadott rendeleteket az Államtanács következetesen megsemmisítette. A hivatalos közlönyben rendszeresített hibajegyzék ugyancsak a „visszaélések paradicsoma” lehetett volna. A felhatalmazás lejártát követően azonban a Semmitőszék és az Államtanács csak a nyilvánvaló elírási hibákat kijavító módosításokat fogadta el, az érdemi módosításokkal felérő „javításokat” a felhatalmazás bitorlásaként értékelték, és levonták ennek eljárásjogi következményeit.⁶⁴

Ha a kormány elmulasztotta a ratifikációs törvényjavaslat benyújtására nyitva álló határidőt, akkor *a törvényerejű rendelet automatikusan hatályát veszítette.* Amennyiben ennek határidőben eleget tett, úgy elméletileg háromféle eljárásjogi helyzet alakulhatott ki. Az első az volt, hogy a parlament napirendre tűzte és elfogadta a törvényjavaslatot. A második eshetőség szerint napirendre tűzte a törvényjavaslatot, de a zárószavazás eredményeként nem erősítette meg, ekkor *az elutasító döntéssel a törvényerejű rendelet hatályát veszítette.*⁶⁵ Ez nagyon ritkán fordult elő, a jobbiztonság megóvása érdekében a parlament nem igazán élt ezzel a lehetőséggel.⁶⁶ A harmadik esetben pedig a parlament egyáltalán nem foglalkozott a törvényjavaslattal, még csak nem is tűzte napirendre, erre ugyanis nem

⁶³ Henning (2019): i. m. 15–17.

⁶⁴ Waline (1950): i. m. 26; Poisot (1941): i. m. 103.

⁶⁵ Esmein (1928): i. m. 115.

⁶⁶ Barthélemy–Duez (2004): i. m. 781.

volt köteles. Ekkor a törvényerejű rendeletek továbbra is hatályban maradtak, de megőrizték rendeleti jellegüket. A felhatalmazás időtartama alatt módosíthatóak voltak más rendelettel, azután viszont csak törvénnyel, mert a rendeleti módosításuk a felhatalmazás időbeli túllépését jelentette volna.⁶⁷

A törvényerejű rendeletek *vegyes jellegű, hibrid jogforrások* voltak. Jogi természetük és a bírói felülvizsgálhatóságuk aszerint alakult, hogy milyen létszakaszba jutottak. Az Államtanács úgy foglalt állást, hogy *a parlament általi megerősítésükig*⁶⁸ *alaki szempontból közigazgatási aktusok maradnak*. Ez egyrészt azt jelentette, hogy *hatáskörtúllépés címén megtámadhatók voltak a közigazgatási bíróság előtt* ugyanúgy, mint minden egyéb rendelet, másrészt a kormány saját hatáskörben módosíthatta őket mindaddig, amíg a rendkívüli felhatalmazása fennállt. *A parlament általi megerősítésükkel viszont formálisan is törvényhozói aktussá váltak, így bírói úton többé nem voltak vitathatók*, s ezt követően már csak a parlament által elfogadott törvénnyel lehetett őket módosítani. Az Államtanács elfogadta annak lehetőségét, hogy a kormányrendeletekben módosítsa a törvényeket, azonban a törvényesség elvét egy lényeges ponton nem tartotta feladhatónak. A kormány bármilyen törvényt figyelmen kívül hagyhatott, de *a felhatalmazási törvényt tiszteletben kellett tartania*. Az Államtanács 1930-tól elkezdte vizsgálni, hogy a rendeletek megfelelnek-e a felhatalmazási törvény előírásainak, s hogy nem lépik-e túl az ott megszabott kereteket. Ennek megsértését részleges vagy teljes körű megsemmisítéssel szankcionálta.⁶⁹ De vajon összeegyeztethetőek voltak-e a felhatalmazási törvények az alkotmánnyal?

8. A rendeleti kormányzás alkotmányosságának kérdése

Mint említettem, az 1875. évi alkotmány nem tartalmazott olyan rendelkezést, amely lehetővé tette volna a kormány számára, hogy törvényi útra tartozó kérdéseket rendeletben szabályozzon. A törvényhozó hatalom gyakorlását kifejezetten a kamarák számára tartotta fenn, és nem engedte meg, hogy azt továbbdelegálják. A kamarák

⁶⁷ Vedel–Delvolvé (1984): i. m. 310.

⁶⁸ A ratifikáció nemcsak kifejezett lehetett, hanem hallgatólagos. Az utóbbi esetben a parlament nem szavazott a ratifikációs törvényjavaslatról, de később olyan utalásokat tett, amelyekből a jóváhagyásra lehetett következtetni. Ezt juttatta például kifejezésre, ha egy törvény a törvényerejű rendeletre hivatkozott, vagy módosította azt. Poisot (1941): i. m. 62. és 104.

⁶⁹ CE, du 30 mai 1930. *Syndicat professionnel des épiciers en détail*; CE, du 25 juin 1937. *Union de véhicules industriels*. Waline (1950): i. m. 28.

ezt mégis könnyen megtehették, mert *az alkotmány megsértésének semmilyen gyakorlati következménye nem volt*. Az Államtanács egy 1936-ban meghozott döntésében⁷⁰ kikerülte azt, hogy állást foglaljon a felhatalmazási törvények alkotmányosságáról, ami érthető, hiszen a közigazgatási bíróságok nem vizsgálhatták a parlamenttől származó aktusokat. Bár számos jogtudós szorgalmazta az amerikai minta átvételét, a rendes bíróságok mégsem érezték magukat feljogosítva arra, hogy alkotmányossági szempontból felülvizsgálják a törvényeket. Ebben az időben még erőteljesen a törvényközpontú szemlélet (*légicentrisme*) uralkodott, ami útját állta annak, hogy az alkotmányvédelem akár központosított, akár decentralizált formában kifejlődjön. Miután nem volt olyan bírói szerv, amely megállapíthatta volna a felhatalmazási törvények alaptörvényekbe ütközését, a kérdés pusztán elméleti jelentőséggel bírt. Számptalan teória látott napvilágot ezzel kapcsolatban, a főbb irányvonalakat az alábbiak szerint csoportosíthatjuk.

Ákárcsak a normál időszakban gyakorolt rendeletalkotási jog, a törvényerejű rendeletek esetében is elterjedt nézet volt, hogy *a törvényhozó hatalom átruházásán* alapulnak. Vannak, akik ezt rögtön megkérdőjelezik, azzal érvelve, hogy a törvényerejű rendelet a ratifikációig közigazgatási aktus marad, a jogi természete különbözik a parlament által elfogadott törvényektől.⁷¹ Ám ha mégis delegálásként fogjuk fel a folyamatot, akkor ismét abba a problémába ütközünk, hogy a közjogban – jogszabály kifejezett engedélye nélkül – egyik államhatalmi szerv sem delegálhatja át a másakra az alkotmányból eredő és ott rögzített hatáskörét, mert az sértene a hatáskörök elosztásának alaptörvényben kialakított rendjét. Korábban már szó esett arról, hogy egy hatáskör nem értelmezhető jogosultságként, ami a magánjog szabályai szerint korlátlanul átruházható lenne, s amellyel a hatáskör címzettje szabadon rendelkezhetne.⁷² A parlamenti gyakorlat is ellentmondásos volt a tekintetben, hogy pontosan mi zajlik a „színfalak mögött”. Az 1935. május 28-i felhatalmazási törvény tervezete, amelyben a „törvényhozás átruházása” fordulat szerepelt, a képviselőházon még gond nélkül átmehetett (!), de a szenátus már visszadobta a tervezetet, és mindannyiszor megbuktatta a kormányt, amíg ez a szóösszetétel teljesen ki nem került belőle.⁷³

⁷⁰ CE, 6 novembre 1936. *Arrighi*.

⁷¹ Roger Pinto: *Éléments de droit constitutionnel*. Lille, Morel et Corduant, 1952. 356.

⁷² Maurice Duverger: *Manuel de droit constitutionnel et de science politique*. Paris, Presses Universitaires de France, 1948. 286.

⁷³ Poisot (1941): i. m. 65. és 106.

Valamelyest árnyaltabb, de nem kevésbé vitatható a *delegalizálás elmélete*, amely a hatáskör-átruházás helyett az államfő rendeletalkotási jogára vezette vissza a törvényerejű rendeleteket. E szerint a végrehajtó hatalom azért módosíthatja a törvényeket, mert a parlament a felhatalmazási törvénnyel kinyilvánította az azzal érintett törvények delegalizálására, azaz a *törvényi jellegűtől való megfosztásra* irányuló akaratát. Ettől kezdve már csak egyszerű rendeleti rangot tulajdonított nekik, így a lefokozásuk folytán hatályon kívül helyezhetők vagy módosíthatók lettek más rendeletekkel.⁷⁴ Ezen érvelés számos nehézségbe ütközik, egyfelől abba, hogy a felhatalmazási törvények szövegében sehol nem érhető tetten ilyen szándék, másfelől, ha valóban rendeleteknek minősültek volna, akkor később miért volt szükség a ratifikációjukra?⁷⁵

Egy másik megközelítés szerint, még ha a kormány rendkívüli felhatalmazása kezdetben alkotmányellenes is volt, egy idő után megszűnt az lenni, mivel az egyre gyakoribb és rövid időn belül ismétlődő alkalmazása miatt általánosan elfogadottá vált. Ezen elmélet szerint egy *alkotmányos szokás* jött létre, amely jogszerűvé tette ezt a jogalkotási eljárást. Úgy vélték, hogy az alkotmányos szokás – *contra constitutionem* – módosította az 1875. februári 25-i alkotmánytörvény 1. §-át, amely a törvényhozást a képviselőház és a szenátus abszolút hatalmának tekintette.⁷⁶

Meggyőző érveléssel mutatott rá ennek tarthatatlanságára Georges Vedel. Véleménye szerint bizonyos politikai szükségszerűségek azt talán tolerálhatóvá tehetik, ha „kisebb karcolások”, sérelmek esnek az alkotmányon. De vajon elfogadható-e az, hogy egy alkotmányellenes gyakorlat, ha elég hosszan ismétlődik, akkor az az alkotmány módosításával végződjön? Ha igen, akkor egészen addig a logikai következettségig is el kellene jutnunk, hogy bármely írott alkotmány, sőt bármilyen írott jogrendszer csak a mögötte álló szokásjogi szabályok foglalataként lehet érvényes, és érvényét veszti, amint szembekerül az időközben megváltozott

⁷⁴ Louis Rolland: Le projet du 17 janvier et la question des décret-lois. *Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, 31. (1924). 41. 60–61. Ehhez hasonló fejtegetés: Carré de Malberg (1931): i. m. 96–100. A felhatalmazás keretében a parlament nem tesz egyebet, mint átmenetileg áthelyez bizonyos tárgyakat a törvény tereumából a rendeletére. Ezen elméleteket ismerteti például Poisot (1941): i. m. 68–69.

⁷⁵ Duverger (1948): i. m. 287.

⁷⁶ Léon Duguit i. m.; Henri Berthélemy – Jean Rivero: *Cinq ans de réformes administratives (1933–1938)*. Paris, Rousseau, 1938. 5–6; Bonnard (1943): i. m. 292; Waline (1950): i. m. 28. A rendeleti kormányzás jogalapját Marcel Waline is jobb híján a pozitív jogrend felett álló *salus populi suprema lex esto* (a nép üdve legyen a legfőbb törvény) iratlan jogelvéből vezeti le, elismerve ugyanakkor, hogy az 1875. évi alkotmány eközben „darabokra hullott”. Uo.

gyakorlattal. Ebben az esetben viszont el kellene vetni a teljes francia jogrendszert, és le kellene mondani a szó klasszikus értelmében vett írott alkotmányról, mivel az alkotmányjognak éppúgy forrása lenne az alkotmánysértő gyakorlat, mint az alkotmány tételes előírásai.⁷⁷

A Francis Hamon – Michel Troper szerzőpáros nem tartja megalapozottnak a kritikákat. Véleményük szerint tételesjogi szempontból sem tekinthető alkotmánysértőnek, mert bár az alkotmány kifejezetten nem tette lehetővé a hatáskörátruházást, de nem is tiltotta azt. Ennek tilalma akkoriban csak a közigazgatási jog területén érvényesült, az alkotmányjogban nem volt irányadó. De egyébként sem beszélhetünk erről, mivel a kormány a felhatalmazás keretében nem gyakorolt törvényhozó hatalmat, a törvényerejű rendeletek a parlamenti megerősítésükig közigazgatási aktusok maradtak, a Nemzetgyűlés intézkedése kellett ahhoz, hogy törvénnyé váljanak. Okfejtésüket egy kétségkívül bravúrosnak tűnő, ám a probléma lényegét kikerülő érveléssel zárják: a kormány végeredményben megmaradt a végrehajtás keretein belül, mert *a törvényerejű rendeletekkel éppen a felhatalmazási törvényt hajította végre.*⁷⁸

9. Zárszó

A bevezető pontokban láthattuk, hogy a köztársasági elnök rendeletalkotó hatalma az államélet békés időszakában sem korlátozódott a végrehajtási rendeletek kiadására. Néhány területen spontán módon, törvényi felhatalmazás nélkül is rendeleteket bocsáthatott ki kormányzati hatalmából eredően. A törvény és a rendelet képlékeny határvonalainak köszönhetően a közjogi doktrína és a bírói gyakorlat is tágan értelmezte az államfő rendeletalkotási jogát, ezzel együtt a törvényeknek való alávetettsége volt ebben az időszakban a meghatározó.

Az első világháború kitérésekor a különleges jogrendi szabályok hiánya, illetve az ostromállapot elégtelensége arra készítette a kormányt, hogy szükségrendeletekkel kormányozzon, majd a szükséghelyzet elmúltával felhatalmazást kért és kapott a parlamenttől egy-egy törvényi útra tartozó kérdés rendeleti szabályozására. Érdekes megfigyelni, hogy a Franciaországot érő veszteségek ellenére ez nemzetközi

⁷⁷ Georges Vedel: *Manuel élémentaire de droit constitutionnel*. Paris, Sirey, 1949. 121. A törvénytárgyarázó és a törvénykiegészítő szokásjog létjogosultságát Vedel elismerte, a törvényrontóé azonban nem.

⁷⁸ Francis Hamon – Michel Troper: *Droit constitutionnel*. Paris, L.G.D.J., 2015. 374–375.

összehasonlításban mennyire elmaradt azokhoz a felhatalmazásokhoz képest, amelyeket más nyugati demokráciák kormányai (Egyesült Királyság, Svájc, Belgium, Olaszország) minden további nélkül megkaphattak.

A törvényerejű rendeletek visszatérése a háború után egyértelműen a klasszikus parlamentarizmus egyik válságjelensége volt. A törvényalkotás hagyományos technikáival nem lehetett megfelelő választ adni a modern kor kihívásaira. Az egyre összetettebb és nehezebben átlátható állami feladatok ellátása – különösen a gazdasági, pénzügyi válságok közepette – csak koncentrált és dinamikus jogalkotással volt lehetséges. Az alkotmány felszíne alatt zajló politikai folyamatok feltárásával rávilágítottunk arra is, hogy a klasszikus törvényalkotás miért nem lehetett a kormányzás hatékony eszköze. Politikai kényszerűségből végül azok a pártok is beletörődtek a törvényerejű rendeletek alkalmazásába, akik kezdetben hevesen kikeltek ellenük. Az 1930-as évektől már nem a Napóleon-féle egyeduralmi törekvéseket látták benne visszatükröződni, hanem az egyetlen lehetséges kiutat az egymást érő válsághelyzetekből. A rendeleti kormányzást tehát gyakorlati szükségszerűségek hívták életre, meglátásom szerint azonban ez nem változtat azon a tényen, hogy egy alkotmányellenes gyakorlat volt.⁷⁹

Éppen ennek próbált véget vetni az 1946-os francia alkotmány, amely a 13. cikkében kifejezetten megtiltotta a törvényhozó hatalom átruházását. A törvényerejű rendeletek mégis felbukkantak, és a rendeleti kormányzás ismét a jogalkotási eljárás megszokott formája lett. Belátva a tiltás hatástalanságát, a jelenleg hatályos 1958. évi alkotmány 38. cikke rendszerezte és alaptörvényi szintre emelte a Harmadik és Negyedik Köztársaság idején kialakított gyakorlatot. Bár az Ötödik Köztársaság kormányai sokáig csak elvétve éltek ezzel a lehetőséggel, a 2000-es évek elejétől az immár *ordonnance* nevet viselő törvényerejű rendeletek alkalmazása látványosan fellendült, napjainkban pedig a tömegessé válásukat lehet megfigyelni.⁸⁰ Ez a jelenség megint csak Giorgio Agamben megállapítását támasztja alá, miszerint a kivételesnek szánt eljárás előbb-utóbb általánossá válik.

⁷⁹ Bár az 1875-ben elfogadott alkotmánytörvények rendkívüli rövidségük és szűkszavúságuk miatt nagy teret engedtek a jogtudományi értelmezésnek és a parlamenti gyakorlatnak, véleményem szerint a rendeleti kormányzáshoz kifejezett alaptörvényi felhatalmazásra lett volna szükség. Ezt formális alkotmánymódosítással könnyen megadhatták volna, de a politikai pártok, vélhetően az alkotmánybíráskodás hiánya miatt, nem tartották ezt szükségesnek. E tekintetben is megelégedtek azzal, hogy ez az adott politikai helyzet által meghatározott kompromisszumokon és konvenciókon alapuljon.

⁸⁰ Henning (2019): i. m. 2.

Felhasznált irodalom

- Agamben, Giorgio: *State of Exception*. Chicago, The University of Chicago Press, 2005.
- Barthélemy, Joseph: Le droit public en temps de guerre. *Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, 22. (1915), 32. 134–162. Online: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k71240488?rk=42918;4>
- Barthélemy, Joseph: *Précis de droit constitutionnel*. Paris, Librairie du Recueil Sirey, 1936.
- Barthélemy, Joseph – Paul Duez: *Traité de droit constitutionnel*. Paris, Panthéon Assas, [1933] 2004.
- Berthélemy, Henri – Jean Rivero: *Cinq ans de réformes administratives (1933–1938)*. Paris, Rousseau, 1938.
- Bonnard, Roger: *Précis de droit administratif*. Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1943.
- Bonnard, Roger: *Précis de droit public*. Paris, Recueil Sirey, 1944.
- Carré de Malberg, Raymond: *Contribution à la Théorie Générale de l'Etat spécialement d'après les Données fournies par le Droit Constitutionnel français*. I. kötet. Paris, Recueil Sirey, Léon Tenin, 1920.
- Carré de Malberg, Raymond: *La loi, expression de la volonté générale. Étude sur le concept de la loi dans la Constitution de 1875*. Paris, Recueil Sirey, 1931.
- Duguit, Léon: *Manuel de droit constitutionnel: théorie générale de l'Etat, le droit et l'Etat, les libertés publiques, l'organisation politique de la France*. Paris, Boccard, 1923.
- Duguit, Léon: *Traité élémentaire de droit constitutionnel. L'organisation politique de la France*. IV. kötet. Paris, Boccard, 1924.
- Duverger, Maurice: *Manuel de droit constitutionnel et de science politique*. Paris, Presses Universitaires de France, 1948.
- Esmein, Adhémar: *Éléments de droit constitutionnel français et comparé*. I. kötet. *La liberté moderne: Principes et institutions*. Átdolgozta: Henry Nézard. Paris, Recueil Sirey, 1927.
- Esmein, Adhémar: *Éléments de droit constitutionnel français et comparé*. II. kötet. *Le Droit constitutionnel de la République française*. Átdolgozta: Henry Nézard. Paris, Recueil Sirey, 1928.
- Favoreu, Louis – Patrick Gaïa – Richard Ghevontian – Jean Louis Mestre – Otto Pfersmann – André Roux – Guy Scoffoni: *Droit constitutionnel*. Paris, Dalloz, 2014.
- Hamon, Francis – Michel Troper: *Droit constitutionnel*. Paris, L.G.D.J., 2015.
- Hauriou, Maurice: *Précis de droit constitutionnel*. Paris, Recueil Sirey, 1929a.
- Hauriou, Maurice: *La jurisprudence administrative de 1892 à 1929*. I. kötet. Paris, Recueil Sirey, 1929b.

- Henning, Jérôme: Les conditions posées pour le recours aux décrets-lois sous la Troisième République. *Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, (2019), 5. Online: <https://publications.ut-capitole.fr/id/eprint/42781/1/Les%20conditions%20pos%C3%A9es%20pour%20le%20recours%20aux%20d%C3%A9crets-lois%20sous%20la%20Troisi%C3%A8me%20R%C3%A9publique%20-%20Version%20publi%C3%A9e.pdf>
- Jéze, Gaston: Ratification rétroactive de décrets-lois. *Revue de droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, 22. (1915), 33. 479–490.
- Long, Marceau – Prosper Weil – Guy Braibant – Pierre Delvolvé – Bruno Genevois: *Les grands arrêts de la jurisprudence administrative*. Paris, Dalloz, 2001.
- Mélin-Soucramanien, Ferdinand – Pierre Pactet: *Droit constitutionnel*. Paris, Sirey, 2019.
- Morabito, Marcel: *Histoire constitutionnelle de la France (1789–1958)*. Paris, Montchrestien, 2008.
- Moreau, Félix: *Le règlement administratif. Étude théorique et pratique de droit public français*. Paris, Albert Fontemoing, 1902.
- Mycielski, André: Les décrets-lois en droit constitutionnel comparé. In Gilbert Gidel – Julien Lafférière – Achille Mestre – Boris Mirkine Guetzevitch (szerk.): *Travaux pratiques de droit public comparé*. Paris, Domat-Montchrestien, 1936.
- Peri, Alexandra: *Le pouvoir exécutif dans le processus de formation de la loi dans l'histoire constitutionnelle française. (1789–1958)*. Paris, L.G.D.J., 2008.
- Pichat, Antoinette: *Les décrets en matière législative: décrets-lois*. Paris, Dalloz, 1935.
- Pinto, Roger: *Éléments de droit constitutionnel*. Lille, Morel et Corduant, 1952.
- Poisot, Marcel: *L'extension progressive du pouvoir réglementaire du Président de la République sous l'empire des lois constitutionnelles de 1875*. Paris, Recueil Sirey, 1941.
- Quinart, Emilien: *L'émancipation du pouvoir réglementaire (1914–1958)*. Doktori disszertáció. Lille, Université de Lille, 2019. Online: <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-02928236/document>
- Raiga, Eugène: *Le pouvoir réglementaire du président de la république*. Paris, L. Larose, 1900.
- Recueil des arrêts du Conseil d'État*. 88. kötet. Paris, Recueil Sirey, 1918.
- Rolland, Louis: Le projet du 17 janvier et la question des décret-lois. *Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, 31. (1924), 41. 42–74.
- Rolland, Louis: *Précis de droit administratif*. Paris, Dalloz, 1947.
- Steck, Olivier: *La contribution de la jurisprudence à la renaissance du pouvoir réglementaire sous la IIIe République*. Paris, L.G.D.J., 2007.
- Vedel, Georges: *Manuel élémentaire de droit constitutionnel*. Paris, Recueil Sirey, 1949.
- Vedel, Georges – Pierre Delvolvé: *Droit administratif*. Paris, Presses Universitaires de France, 1984.
- Waline, Marcel: *Traité élémentaire de droit administratif*. Paris, Recueil Sirey, 1950.
- Yon-Sun, Tchen: *Le contreseing sous la Constituion de 1875 et dans la pratique française actuelle*. Lyon, Imprimerie Générale Lyonnaise, 1943.

Vákát

Heil Kristóf Mihály

A polgári átalakulás előzményei: az operátumok rövid története (1791–1832)

Absztrakt

A tanulmány az 1790-es évek felvilágosodásának és az 1830-as, illetve 1840-es évek liberalizmusának kodifikációs kísérletei közötti összefüggést és azok hátterét vizsgálja. Az 1791. évi LXVII. törvénycikk felállított kilenc országos rendszeres bizottságot azzal a feladattal, hogy a szokásjogra és privilégiumokra alapuló rendi állam megreformálására készítsenek elő törvényjavaslatokat az alapvető közjogi keretek megváltoztatása nélkül. A bizottságok 1792 és 1795 között elvégezték munkájukat, és elküldték a királynak tervezeteiket, az úgynevezett *operátumokat*. Végül a bel- és külpolitikai status quo változása miatt az elkészült operátumok nem kerültek az országgyűlés napirendjére. A kancellária irattárából csak az 1827. évi VIII. törvénycikk által felállított bizottságoknak köszönhetően kerültek ki. Ezeknek a bizottságoknak feladata volt az „elfeledett” operátumok felülvizsgálata, amelyeket végül kinyomtattak és megküldtek a vármegyéknek, hogy fűzzenek hozzá észrevételeket. Ezen vármegyei viták (1831–1832) alatt szerveződött meg a magyar liberális nemesi ellenzék, előbb mozgalommá, majd párttá, hogy végül 1848 tavaszán, az áprilisi törvényekben manifesztálják a rendi-feudális rendszert leváltó polgári átalakulás alapvetéseit.

The Precursors to the Road to Civil Transition: Regular Committee Works and Their Domestic and International Context

Abstract

In this study, I review the immediate antecedents of the civil transition as the most profound development. The codification attempts of the Enlightenment of the 1790s and the liberalism of the 1830s and 1840s are the focal points of my doctoral research. In order to drafting bills to reform the feudal state based on customary law and privileges without changing the basic public law framework, nine so-called national

regular committees were set forth by Act LXVII of 1791. The committees completed their work and sent their drafts, known as so-called operatives, to the king between 1792 and 1795. After all, the completed operatives were not put on the agenda of Parliament due to changes in the domestic and foreign policy status quo. They only emerged from the archives of the Chancellery thanks to the committees set up by Act VIII of 1827. These committees were responsible for reviewing the ‘forgotten’ operatives, which were finally printed and sent to the counties for comments. The Hungarian liberal noble opposition was organised first as a movement and then as a party during these county debates (1831–1832) in order to replace the feudal system by manifesting the basic principles of the civil transition in the so-called laws of April.

1. Bevezetés

A társadalom szövetében bekövetkezett jelentősebb változások pontos időpontját ritkán tudjuk elcsípni és kifejtteni a tágabb kontextusból, a több szinten futó, hosszabb és egymást keresztező, illetve egymásra hatást gyakorló folyamatok kavalkádjából. Egy biztos, amikor a magyar polgárosodás történetét vizsgáljuk, akkor kiemelt figyelmet kell szentelnünk az *1848-as évnék*. Az utolsó rendi országgyűlés (1847–48), a márciusi forradalmi események és legfőképpen az áprilisi törvények teremtették meg a *polgári átalakulás* jogi kereteit. S bár Petőfi Sándor¹ a naplójában az 1848. március 15-i forradalmi eseményekről – attól szinte megrészegülve – úgy ír, mint egy *örökké emlékezetes* napról, miszerint „események folytatásának ez [a nap] közönséges volna, kétségkívül, de tekintve annak, a mi volt, *kezdetnek*, nagyszerű, dicső. Nehezebb a gyermekeknek az első lépést megtennie, mint mérföldeket gyalogolni a meglett embernek.”² Azonban mint ma már tudjuk, a márciusi forradalom eredményei sem előzmény nélküliek. Közel hat évtizedes „előkészítő munka” preventálta, amelynek első kétharmada az úgynevezett *rendszeres bizottsági munkálatokhoz* és azoknak a közéletre gyakorolt erjesztő hatásához köthető, amire építve a reformországgyűlések korára a magyar nemesi mozgalom felkészülten láthatott munkához a hazai politika nagyszínpadán, a *diétán*.

¹ Petőfi Sándor (1823–1849) magyar költő, forradalmár, az 1848. március 15-i forradalom egyik vezéralakja.

² Petőfi Sándor naplóbejegyzése 1848. március 30-án. Martinkó András (szerk.): *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése*. Budapest, Osiris Kiadó, 2022. [Kiemelés tőlem – H. K.]

Tanulmányomban a polgári átalakuláshoz vezető kezdeti folyamatokat és azok hazai, valamint nemzetközi hátterét mutatom be, különös tekintettel az országos és helyi politikai aktivitás lehetőségét megteremtő *törvényjavaslati vitákra*.

2. A rendszeres bizottsági munkálatok hazai háttere

A 18. század Európája – a társadalom- és gazdaságtörténet bizonyosságai szerint – egy felemelkedő korszak volt. A demográfiát tekintve a kontinens lakossága ez idő alatt közel megduplázódott, amely mögött az ember „természet alóli emancipációjának” gyorsuló folyamata állt, azaz a század népessége kevésbé volt kiszolgáltatva a természet kegyének. Nem söpört végig a kontinensen a lakosság jelentős részét magával vivő járvány, s a terméseredmények növelésének köszönhetően egy-egy kedvezőtlenebb aratás már nem feltétlenül vonta maga után a társadalom megtizedelődését sem.³ A 18. században a földrészen cikázó *anarchia*⁴ ellenére – vagy éppen annak köszönhetően – a Habsburg-abszolutizmus és a magyarság kapcsolatát – Poór János szavaival élve – *kompromisszum* jellemezte 1711 és 1815 között. Ami azonban magában hordozott egyfajta *kisszerűséget* és *kettősséget* is, mivel a megállapodások nem az ország, csupán a politikai képvisellel rendelkező rendiség érdekében jöttek létre, akik jogaikat évtizedek alatt a lehető legjobban körbe is bástyázták. Végül a bécsi felvilágosult abszolutizmus mind politikai, mind gazdasági értelemben szembeállította magával a kiváltságoltak jelentős csoportjait, így végül a magyar reformok képviselői „*légiüres térben*” találták maguk, ahol sem a jogfosztott tömegekkel, sem az abszolutizmussal, de még a nemesi nemzetben gondolkodó konzervatív többséggel sem tudtak és akartak együttműködni. Mindezekből is következik, hogy bár a népességszám növekedett, és az anyagi kultúra is fejlődött, de a magyar társadalom rétegein – beleértve a nemesség, a polgárság és a jobbágyosság többségét is – különösebb strukturális változás nélkül „suhant át” a felvilágosodás évszázada.⁵ Így a 19. század eleji társadalom jogi és politikai keretrendszerét továbbra is a feudalizmus évszázados kötöttségei határozták meg. Magyarország megőrizte *önállóságát* a birodalmon belül – amit az 1790. évi

³ Poór János: *A kompromisszumok kora*. Budapest, Adams Kiadó, 1992. 7–8.

⁴ Lásd a 18. századi Európa nagyobb háborúit: spanyol örökösödési háború (1701–1714), török háborúk (1716–1718, 1736–1739), lengyel örökösödési háború (1733–1735), osztrák örökösödési háború (1740–1748) vagy a hétéves háború (1756–1763).

⁵ Poór (1992): i. m. 5–6.

10. törvénycikk erősített meg⁶ –, s így az uralkodó csak a diéta egyetértésével hozhatott törvényeket,⁷ sőt a rendek a területi államigazgatást, a vármegyéket bírva a végrehajtói hatalom gyakorlásával időnként valós ellenállást is képesek voltak kifejteni a bécsi abszolutizmussal szemben.⁸ Az igazán jelentős országos döntések azonban a birodalom irányításért felelős *kollegialis* – azaz a társadalomnak nem felelős – intézményekben születtek meg Bécsben.⁹ A centralizált bürokrácia és az abszolutizmus első átfogó rendszerszintű kritikáját az 1791. évi 67. törvénycikk értelmében felállított ügynevezett *országos rendszeres bizottságok* (*regnicolaris deputációk*) munkái, azaz az *operátumok* jelentették.

II. József (1780–1790) halálát követően a magyarországi politikai közélet felpezsdült. A rendek az új uralkodó, II. Lipót (1790–1792) koronázó országgyűlésén elérték – a közjogi szuverenitás és a rendi kiváltságok megerősítése mellett – a *rendszeres országos bizottságok* felállítását, amelyek feladatuk kapták, hogy mérjék fel a hazai állapotokat, és a diétán függőben maradt ügyekben készítsenek elő törvényjavaslatot az elkövetkező országgyűlés számára.¹⁰ A felvilágosodás és a francia

⁶ Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről szóló 1791. évi 10. törvénycikk. Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1740–1835. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin-Társulat, 1901. 159.

⁷ A rendi országgyűlés működéséről bővebben lásd Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2019; Jean Bérenger – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008; Bódiné Beliznai Kinga: *Országgyűlés. Mezey Barna – Gosztonyi Gergely (szerk.): Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 149–165.

⁸ A *vármegye* az egyik legősibb és legtartósabb magyar – középszintű – területi egység. Történetileg három fajtája alakult ki: az államalapítást követően az első magyar király, Szent István alapította meg az első ügynevezett *királyi vármegyéket*, amelyek elsősorban az uralkodói hatalom lokalizálására szolgáltak. A 13. század közepétől 1848-ig állt fenn az ügynevezett *nemesi vármegye*, amely a rendi korszakban évszázadokon át képviselte a köznemesség érdekeit. Széles jogkörökkel volt felruházva, úgymint *törvényhozói, végrehajtói, igazságszolgálati jogkörök*, és különböző *politikai jogosultságokkal* is rendelkezett. Végül harmadik a *polgári vármegye* 1848 és 1950 között. A vármegyékről bővebben lásd Mezey Barna – Stipta István: *A vármegyék és a kiváltságos kerületek*. In Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 144–153; Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakulására*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1995. 7–15.

⁹ Veliky János: *A polgárosodás hajnala*. Budapest, Adams Kiadó, 1993. 5–10; A Habsburg Birodalom és Magyarország 1848 előtti kapcsolatáról, kormányzati berendezkedéséről lásd Gergely András – Pajkossy Gábor: *A Habsburg Birodalom és Magyarország 1848 előtt*. In Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 11–25.

¹⁰ A közpolitikai és bírósági ügyeknek s más tárgyaknak, melyek az országgyűlésen nem voltak bevégezhetőek, rendszeres kidolgozásra bizottságok rendeltettek és megbízottak nevezetnek ki című 1791. évi 67. törvénycikk. Márkus (1901): i. m. 203.

forradalom, illetve az ezekből kinövekvő liberalizmus nem csupán Európa nyugati, úgynevezett *centrumországaiban*, hanem – igaz, megkésve, de – a *periférián* is indikátorként hatott, s olyan mértékű társadalmi átrendeződést idézett elő Magyarországon a 18. század második felétől, elsősorban 1790 és 1848 között, amilyenre az államalapítás és a kereszténység felvétele óta nem volt példa a Kárpát-medencében. Ekkor, a *változások* korában dőlt el, hogy a *feudális szisztémát felváltja a kapitalizmus*. Bár a bizottságok hatásköre korlátozott volt, nem terjedt ki a kizárólagosan az uralkodó felségjogait képező, úgynevezett *rezervátákra* (külügy, pénzügy, vámügy és hadügy), valamint a király, a kormányzervek és a rendek érdekeit közvetlen sértő ügyekre, azonban néhány „tiltott” kérdés így is napirendre kerülhetett, és ha a bizottságok nem is jutottak még el a társadalmi átalakuláshoz szükséges reformokhoz, de alapvető céljukat betöltötték, miszerint általuk a *reformfolyamat megkezdődött*. Az abszolutizmussal szembehelyezkedő nemesi sérelmek nemzeti jelleget öltve ösztönöztek egyre többeket az évszázados rendszer átalakítására. Az országot politikai röpiratok lepték el, a modernizáció élharcosai a felvilágosult – patrióta – *nemesi mozgalom* tagjai voltak, akik – ekkor még – nem alkottak egységes pártot, hanem önálló kezdeményezőkként egyéni programokat dolgoztak ki.¹¹ Kezdetben még nem a polgári átalakulást fogalmazták meg mint célt, hanem alkotmányterveikben sokkal inkább a felvilágosodás gondolkodóinak társadalmi, gazdasági és közigazgatási terveit valósították volna meg a nemzeti érdek figyelembevételével.¹² „Programtervezeteik hangsúlyos elemeit képezte a jobbságra nehezedő nyomás enyhítésének kezdeményezése, a teljes nemesi adómentesség részleges feladásának igénylése, az alkotmányos jogok kiterjesztése a nem nemesekre, a bíraskodás és a közigazgatás reformja (Montesquieu), a mezőgazdasági termelés modernizálásának szorgalmazása (fiziokraták), a reformok alkotmányos úton, az országgyűlés beleegyezésével történő megvalósítása, a nemzeti önrendelkezés kivívása, a katolikus egyház monopolhelyzetének megváltoztatása, a protestánsok teljes egyenjogúsítása.”¹³ A nemesi mozgalomtól eltérő

¹¹ A röpiratokról lásd Ballagi Géza: *Politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest, Franklin-Társulat, 1888; a nemesi mozgalomról lásd Benda Kálmán: *A magyar nemesi mozgalom (1790–1792)*. In Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben*. 5/1. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 29–115.

¹² Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978. 64–104.

¹³ Erdődy Gábor: *A rendszeres országgyűlési bizottsági munkálatok hazai és nemzetközi kontextusa*. In Heil Kristóf (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok*. (munkacím) Megjelenés alatt lévő kézirat.

fókuszponttal dolgozó jozefinisták¹⁴ balszárnyát jelentő, korai liberális irányzatot alkotó kisszámú polgári csoport radikálisabb elveket vallott. Legmerészebb képviselőik, Versegly Ferenc, Koppi Károly és legfőképpen Hajnóczy József a *polgári nemzet* megteremtésén dolgozott.¹⁵

II. Lipót okos, kompromisszumkész politikával hamar helyreállította a birodalom bel- és külpolitikájának stabilitását, amihez szüksége volt a magyar rendekre is. Felvilágosult abszolutista törekvései a nem nemesek (polgárság és jobbágy-ság) helyzetének javítására irányultak, be kívánta vonni az évszázadokon át jogfosztott – vagy csupán korlátozott jogalanyisággal rendelkező – tömegeket az alkotmány védelme alá. Azonban sajnálatosan váratlan és gyors halála megakadályozta a reformer uralkodót tervei megvalósításában. 1792. március 1-jei halála az operátumokra is kihatással volt. Az új megkoronázott király, I. Ferenc (1792–1835) elődjénél tehetségtelenebb, mindenfajta újítást elvető, retrográd szemléletű uralkodó volt. Továbbá a Habsburg-udvar felett bel- és külpolitikai viharfelhők egyaránt gyülekeztek. Az élesedő európai konfliktusok és a hazai jakobinus összeesküvés nemkülönben megerősítette Ferenc reformoktól meghátráló magatartását. Az országos rendszeres bizottságok tehát a megváltozott légkörben voltak kénytelenek végezni munkájukat 1792-től. Amíg II. Lipót a megyei nemesi réteg számára hátrányos, a nem nemeseket támogató törvényjavaslatokat várt, addig utódja, I. Ferenc nem kívánta a reformokat, megszabadítva ezáltal – az ekkor még konzervatív többségű – köznemességet „a meggyőződésük és az uralkodó kívánsága közti ellentét súlyos dilemmájából”.¹⁶ A reform igényét immár nélkülöző bizottsági munkálatok elvesztették a közvélemény figyelmét és támogatását, aminek eredményeként 1795-ig csak elvétve születtek a feudális rendi társadalmat megváltoztatni szándékozó törvényjavaslatok.

¹⁴ A felvilágosult abszolutista uralkodóról, II. Józsefről elnevezett irányzat. Tagjai a felülről jövő reformok híveként támogatták többek között a kapitalista törekvéseket, nyomást kívántak gyakorolni az egyházra, a nem tanítással és gyógyítással foglalkozó szerzetesrendek bezárását szorgalmazták, bővíteni kívánták a protestánsok hitbuzgalmi jogait, támogatták az alsófokú iskolakötelezettséget, és meg akarták szüntetni a nemesi adómentességet.

¹⁵ Bővebben lásd Benda (1978): i. m. 105–210; Pajkossy Gábor: Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. Az első reformtörekvések. In Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 125–153; Erdődy (Kézirat).

¹⁶ Benda Kálmán: *A magyar jakobinus mozgalom (1792–1795)*. In Mérei (1980): i. m. 164–167.

3. A rendszeres bizottsági munkálatok nemzetközi háttere

A rendszeres bizottságok a francia forradalom évtizedes (1789. május 5. – 1799. november 9.) történetének harmadik évében és pattanásig feszült, háborúra készülő európai légkörben kezdték meg munkájukat. A magyar reformerek elsősorban a Poroszországgal való együttműködésben látták a külső segítség reményét, amikor potenciális szövetségesként tekintettek rá Ausztria ellenében. 1790-ben felvették a kapcsolatot Berlinnel abban bízva, hogy II. Frigyes támogatását megnyerhetik az új alkotmányhoz. S bár kezdetekben mutatkozott hajlandóság a porosz félnél az együttműködésre, de végül az 1791. július 27-én az osztrák és a porosz fél által elfogadott *reichenbachi konvencióba* nem került semmilyen, a magyar-kérdésre vonatkozó kikötés.¹⁷ Hasonlóan hamar elvesztették a magyarok a másik, leginkább vágyott lehetséges szövetségesüket is, a lengyeleket, akiket természetes partnereknek tekintettek Béccsel szembeni küzdelmükben. A lengyel köznemesi párt mellett a polgárságot és parasztságot megerősítő új rendi alkotmányban számos, a magyar felvilágosult nemesség által is kívánt elem jelent meg, azonban Lengyelország 1792-es és 1795-ös felosztása eloszlatta a lengyel együttműködés utolsó halvány reményeit is. Ugyancsak tiszavirág-életűnek bizonyult a Dél-Németalfölddel kötendő szövetség eshetősége is. A függetlenségi harcaikban megosztott belgák 1792-ben francia befolyás alá kerültek.¹⁸

A felvilágosult abszolutista, elődjét megtagadó új kormányzat átmenetileg sikerrel küzdött „az egyre anakronisztikusabb birodalom megerősítéséért”, kényszerpályára tudta szorítani a magyar köz- és szellemi életet, azonban – Poór János helyesen mutat rá, hogy – maga is *kényszerpályán* volt.¹⁹ A katonai és diplomáciai kudarcok béklyóba kötötték a birodalom császárát is. A magyar nemesség válaszul pedig visszavonult, és évszázados tapasztalatait követve privilégiumait, törvényeit és az ősi alkotmányát védelmezte.

¹⁷ Erdődy (Kézirat).

¹⁸ Erdődy Gábor: „Szabadságot mindenben és mindenkinek”. *A belga alkotmányos rendszer létrejötte és működése 1831–1848*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2006. 38–40; Erdődy (Kézirat).

¹⁹ Poór János: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1988. 5.

4. A reformtörekvések napirendre vétele

Bár az elkészült operátumokat I. Ferenc nem engedte az országgyűlés napirendjére tűzni, és a kancellária irattárába számúzta őket, sőt 1795 és 1825–1830 között az „eszmesurlódást”²⁰ is ellehetetlenítette a postai és könyvcenzúra szigorításával, azonban a haladó gondolatok elfojtására tett kísérletek csupán a közbeszédből, a felszínről tüntették el a reformigényeket. „Az operátumok emléke és szellemisége bűvópataként élt tovább.”²¹ A „kényszerpályák nemzedéke” családi, illetve baráti körökben őrizte a paraszat a fiaik számára. Kecskeméti Károly²² egy helyütt így fogalmaz: „A folyamatosság megszakítása 1792 és 1832 között illuzórikus, mert semmiféle cenzúra, semmiféle rendőrség, bármilyen hatékonyak is legyenek, nem akadályozhatja meg a fiúkat, hogy apáikat kövessék, ha úgy akarják.”²³ Számos családban, ahol az apa szabadkőműves volt, ott a fiú liberálissá lett.²⁴ Az operátumok megkerülhetetlen kapocsnak bizonyultak a 18. század végi felvilágosulás és az 1820–1830-as években felszínre törő liberalizmus között,²⁵ még akkor is, ha többségük a vártnál végül konzervatívabb maradt, és soha sem töltötték be rendeltetésüket, azaz nem emelkedtek törvényi erőre. Azonban az 1790-es évek operátumai „intellektuális emlékművekké váltak, gyakorlati hatás nélkül”.²⁶

A napóleoni háborúk alatti diéták mindegyike a következőre hagyta az operátumok megvitatását, majd 1812 után az országgyűlést sem hívta össze az uralkodó, csak az abszolutista törekvés feladását követően, 1825-ben. Az 1825–1827-es diéta egyik legnagyobb eredménye volt az országos bizottsági munkálatok napirendre

²⁰ Kecskeméti Károly: *A magyar liberalizmus (1790–1848)*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2008. 10.

²¹ Erdődy (Kézirat).

²² Kecskeméti Károly (1933–2021) Franciaországban élt egykori magyar származású levéltáros-történész. Kutatási témái a magyar liberalizmus és parlamentizmus, valamint a magyar zsidóság története a 18. század végétől 1918-ig.

²³ Kecskeméti, Károly: *La Hongrie et le reformisme libéral. Problèmes politiques et sociaux (1790–1848)*. Roma, Il centro di ricerca, 1989. 23.

²⁴ A legközismertebb példa korban Széchenyi Ferenc és fia, Széchenyi István esete. István eszmeiségét és gondolkodásmódját befolyásoló tanulmányokról, olvasmányokról és tapasztalatokról lásd Gergely András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.

²⁵ A két korszak közötti kapcsolat fennállásáról és annak tulajdonságairól, az évtizedes úgynevezett „folytonosság vagy megszakítottság” történésvitáról bővebben lásd Miskolcay Ambrus: *A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről” 1790–1848*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2006; Melkovics Tamás: Felsőbüki Nagy Pál jelentősége a folytonosság-vitában: Egy történésvita margójára. *Vasi Szemle*, 69. (2015), 4. 451–466; Kecskeméti (2008): i. m.

²⁶ Kecskeméti (1989): i. m. 241.

vétele, azonban a több évtizede lezárt javaslatok elavultsága miatt az országgyűlés úgy döntött, hogy újabb országos deputációkat rendel ki a korábbiak korszerűsítésére (1827. évi 8. törvénycikk).²⁷ 1828. január 20-án Pesten kezdte meg működését az a 81 tagú bizottság, amely szerkezetileg a korábbihoz hasonlóan lett összeállítva, de feladatában kiegészült a diéta által hatáskörébe rendelt nemesi felkelés és bandériális hadsereg ügyeivel. 1827-ben a törvény két bizottságot küldött ki, az első nyolc munkálat felülvizsgálatával lett megbízva: a közintézmények (*Deputatio publicopolitica*), az adók és hadbizottság (*Deputatio Contributionalis et commissariatica*), az úrbéri ügyek (*Deputatio urbarialis*), a kereskedelem, a vámok és a gazdaság (*Deputatio commercialis, tricesimalis et in objectis publicae oeconomiae*), az igazságszolgáltatás (*Deputatio juridica*), a nevelés (*Deputatio litteraria*), az egyházi ügyek (*Deputatio ecclesiastica*), valamint az országos kérések és sérelmek (*Deputatio elaborandorum postulatorum et gravaminum regni*), a második pedig a bányászati és pénzügyi bizottság (*Deputatio montana et monetaria*) jelentéseit vizsgálta felül.²⁸ A tagok albizottságokba osztva kapták meg a kinyomtatott javaslatokat, és igény szerint bizonyos irattári anyagokat. Az 1829 januárjában összeülő teljes deputáció 1830 nyarára végzett a tervezetek vitájával és egységes szerkezetbe foglalásával, amelyek már a diéta elé voltak terjeszthetők. Az újabb javallatok híven tükrözték a kor átmeneti jellegét. Az elavult feudális rendi intézményrendszer problémái már letagadhatatlanok voltak, akkor is, ha – még bírálói számára is – számos előnnyel is bírtak. A bizonytalanról való félelemben itt is érvényesült a korábbi alapelv, miszerint a fennálló renden változtatni csak annak alapvetéseit megtartva lehetett.²⁹

Az újabb országos javaslatokat a szakirodalom eltérően értékeli, csak néhányat említve: Gergely András szerint „a konzervatív többségű bizottságok még az 1791-es javaslatokhoz képest is visszaléptek [...] néhány pontban”.³⁰ Kecskeméti is hangsúlyozza, hogy a munka „messze nem elégítette ki a reformot váró közvéleményt” – ő ennek okát a Kancellária és a rendőrség szigorú ellenőrzésében látta.³¹ Barta István – aki nagydoktori disszertációjában az operátumokat először helyezte

²⁷ A bizottsági rendszeres munkálatok további tárgyalása a legközelebbi országgyűlésre halasztatik című 1827. évi 8. törvénycikk. Márkus (1901): i. m. 438–442.

²⁸ Ua. és a bányászati ügyben bizottság rendeltetik, mely az 1790/91:67. cikkely foganatosítása körül a további eljárást teljesítendő című 1827. évi 9. törvénycikk. Márkus (1901): i. m. 442–444.

²⁹ Vörös Károly: *Abszolutizmus és rendiség konfliktusának kiújulása (1812–1830)*. In Mérei (1980): i. m. 639–643.

³⁰ Gergely András: A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj*, 28. (1974), 6. 37.

³¹ Kecskeméti (2008): i. m. 186.

a korszak kulcskérdései közé – két reformpolitikus, Barkassy Imre és Lónyay Gábor 1831. augusztus 23-án kelt levelezését idézi, amelyen az előbbi maradinak titulálja az újabb javaslatokat.³² Veliky János már „több tekintetben haladónak mondhatónak” véli a javaslatok egyes eredményeit. Például a jobbágy helyzetének könnyítését azáltal, hogy a telek haszonvételének szabad adásvételét engedélyezték volna, vagy a nemesség tőkehiányán enyhíteni képes földhitelintézet alapításának javaslata is előremutató ötlet volt.³³ A jogtörténészek között sincs egységes álláspont. Például Béli Gábor az 1830. évi büntetőtörvény-tervezetet „a korábbihoz képest jelentős visszaesésnek” értékeli,³⁴ miközben Balogh Elemér számos tanulmányában árnyalta már ezt a sommás képet.³⁵

5. A megyei javaslatok szerepe a polgári átalakuláshoz vezető úton

1830 tavaszától a vármegyék egyre hangosabban követelték a zárt ajtók mögött ülésező országos bizottságok munkálatainak kinyomtatását és nyilvános vitára bocsátását. Az udvar a megyék nyomásának nem tudott ellenállni, a kinyomtatott javaslatokat szétküldték a megyéknek, amelyek 1831 elején legfőbb döntéshozó szervük, a közgyűlés elé is vitték ezeket. A közgyűlésen minden a megyében lakó nemes részt vehetett, és így a comitatus teljes jogalanyisággal rendelkező tagja – azaz a rendek, vármegyékben jellemzően a középnemesek – részesei lehetett a vitának. A törvényhatóságok³⁶ hasonlóan az országos munkamódszerhez részbizottságokat

³² Lónyay Gáborhoz írt levél. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) P 458. f. 5. cs.; valamint lásd Barta István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 107; Kecskeméti idézi is a levelet, Kecskeméti (2008): i. m. 186–187.

³³ Veliky (1993): i. m. 14.

³⁴ Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2000. 150.

³⁵ Bővebben lásd többek között Balogh Elemér: Az anyagi büntetőjog egyes intézményei első kódex-tervezeteinkben. In Szabó Imre – Tóth Károly (szerk.): *Tanulmányok Dr. Besenyei Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2007. 9–24; Balogh Elemér: Eljárásjogi alapelvek az 1830. évi magyar büntető törvénykönyv-tervezetben. In Juhász Zsuzsanna – Nagy Ferenc – Fantoly Zsanett (szerk.): *Sapientia sat. Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012. 25–33; Balogh Elemér: A magyar büntetőtörvény-tervezetek szerkezeti fejlődése. In Tóth Károly (szerk.): *Tanulmányok Dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2004.

³⁶ Törvényhatóságoknak tekintjük 1876-ig a nemesi vármegyéket és a szabad királyi vármegyéket.

(másnéven fiók- vagy albizottságokat) hoztak létre a kilenc³⁷ tárgykörben, amelyeket bizonyos esetekben további szakaszbizottságokra osztottak a jelentősebb kérdések megtárgyalására. Majd fordított sorrendben haladva, egyre bővülő körben vitatták meg javaslataikat, amelyeket a megyei közgyűlésnek kellett jóváhagyni, hogy végül a követutasításba foglalva a két vármegyei követ képviselhesse a comitatus érdekeit és véleményét az országgyűlés alsótabláján.³⁸

Amíg az 1830-as országos javaslatok jelentőségéről és haladáságáról megoszlanak a szakmai vélemények, addig az azokra reflektáló vármegyei észrevételek esetében már sokkal könnyebb dolgunk van. Völgyesi Orsolya kitűnően foglalta össze a kortárs történetíró, Horváth Mihály gondolatait, valamint Barta István véleményét, aki a modern történetírás részére felfedezte ezen munkálatok jelentőségét, alább ezt idézem: „Barta István szerint az országos munkálatainak kinyomtatása és az operátumok megyei vitái döntő mértékben járultak hozzá az 1830-as évek elején jelentkező reformmozgalom kibontakozásához. »Az ország politikai és egyben köz viszonyainak ily nagy nyilvánosságú tárgyalása«³⁹ lehetővé tette ugyanis, hogy a kialakuló helyi ellenzéki csoportok megkíséreljék az alapvetően konzervatív jellegű operátumok korszerű tartalommal való megtöltését.⁴⁰ Végeredményben ezek a megyei viták teremtették meg azt a *nyilvánosságot*, ami megfelelő fórum és cenzúrázatlan sajtó hiányában lehetővé tette a *liberális ellenzék* megszerveződését.⁴¹ A társadalomban megérett a polgári átalakulás igénye. A társadalomfejlődés központi kérdésévé vált a feudalizmusból a szabad magántulajdonra épülő kapitalista berendezkedésre való áttérés. A magyar átmenet sajátossága, hogy számos európai példával ellentétben Magyarországon alapvetően nem a polgári osztály

³⁷ A vármegyék többsége kilenc albizottságot állított fel (úrbéri, kereskedelmi, adóügyi, köznevelési, egyház- és alapítványügyi, jogügyi, közjogi és banderiális munkálatokra), azonban az volt ritka, hogy egyes törvényhatóságok bizonyos kérdésekben nem rendeltek ki fiók- és szakaszbizottságokat, mivel nem foglalkoztak az adott kérdéssel. Ez általában érdektelenségből történt meg, például a bányák nélküli megyék kevésbé voltak aktívak a kérdésben. A vármegyék által készített javaslatok tárgyról lásd Völgyesi Orsolya monográfiájának 2. számú függelékét. Völgyesi Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832*. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2002. 227–235.

³⁸ A *követutasítástól* a vármegyei követek nem térhettek el, mint egy kvázi kötött mandátum funkcionált, kizárólag aszerint járhattak el, szólalhattak fel és szavazhattak az országgyűlés alsótabláján.

³⁹ Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823–1848*. I. kötet. Budapest, Ráth Mór, 1868. 271.

⁴⁰ Völgyesi (2002): i. m. 7.

⁴¹ A közvélemény nyilvánosságáról lásd Bató Szilvia: *Közvélemény és a büntetőjog a reformkori Magyarországon. Aetas*, 16. (2001), 3. 182–216.

megerősödése révén és sorsuk saját kezükbe vételével harcolták ki a változásokat, hanem a *rendi-nemesi szemlélet* alakult át *polgári reformer* nézőponttá.⁴² A köznemesség és néhány arisztokrata volt a reformok korának belső motorja.

Mindazonáltal fontos hangsúlyozni, hogy 1832-ben még közel sem volt egységes országos *haladó liberális baloldali ellenzéki erő*. Noha a reformpártiak immáron számos megyében szűk többséget tudtak kivívni, de a megyék jelentős része továbbra is *konzervatív jobboldali*, illetőleg *változó többségű* maradt, akiket a francia forradalom terminológiáját használva *marais*-nak, *mocsárnak* is nevezhetünk. Ők, a mocsár alkotta centrumerő csupán az elkövetkező másfél évtizedben közeledtek a haladók felé a legfontosabb kérdésekben, úgymint a rendi kiváltságokra épülő aránytalan rendszer lebontása, az önrendelkezés megvalósítása vagy a polgári intézmények felállítása.⁴³ Jól látható, hogy az európai példákhoz hasonlóan Magyarországon is egyre többen vállalkoztak rá, hogy fellépjenek a bécsi kongresszus (1815) és a Szent Szövetség feudális erőivel szemben, akik megfogadták, hogy eltipornak minden szolidaritásra épülő, liberális és nemzeti törekvést. E konzervatív-legitimista ideológiával szemben egyre többen léptek fel. A francia felvilágosodás és az angol forradalom tapasztalataira építve felvilágosult és korai liberális reformgondolatokat fogalmaztak meg mind a német területeken, mind Magyarországon.

A nemesi közvélemény a leginkább az ország függő helyzetében talált kivetnivalót, így célul tűzték ki, hogy minél több területen szerezzenek vissza hatásköröket az uralkodótól saját maguk, a nemzet számára. Számos részkérdésben tettek javaslatot a megyei bizottságok egyes rezerváták „megszerzésére”. A legnagyobb figyelem a *kereskedelmi jog* és a *kereskedelem ügye* – vagy máshol közgazdasági javaslat (commerciális) – mellett a *vámrendszer* átalakítására tett kísérletekre irányult.⁴⁴ Nem véletlen, hogy a megyék többsége a majdani országgyűlésen a kereskedelmi

⁴² Barta (1966): i. m. 5–10.

⁴³ A vármegyék politikai nézeteiről lásd Barta (1966): i. m. 172–173; Kecskeméti (2008): i. m. 309–314.

⁴⁴ A magyar kereskedelmi jog fejlődéséről lásd Képes, György: An Overview of the Hungarian Private Law Codification until 1918, with Special Regard to the Codification Aspects of a Separate Commercial Law. Adriana Švecová – Ingrid Lanczová (szerk.): *Legal-Historical Trends and Perspectives V*. Trnava, Universitas Tyrnaviensis, 2020. 45–76; Heil Kristóf Mihály: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok. Kereskedelmi- és adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád Vármegyékben. In Megyeri-Pálffy Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020. 72–92; Heil Kristóf Mihály: Adalékok a magyar borkereskedelem történetéhez. Törvényjavaslatok és tervezetek a 18–19. század fordulóján és a reformkor elején. In Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021a. 120–129; Völgyesi (2002): i. m. 91–104.

javaslatot kívánta első napirendi pontnak.⁴⁵ A reformerek a vámok birodalmon belüli viszonyosságában látták a megoldást, meggátolva ezzel az ausztriai ipar protekcionizmusát a többi tagországgal szemben.⁴⁶ A vámok kölcsönössége mellett gyakran előbukkant – Széchenyi nyomán – a belső díjak és árszabások teljes eltörlése. Ahogy a szakirodalomban már szállóigévé vált, „a reformhajlandóság próbakövét mégis az *úrbéri munkálat* jelentette”.⁴⁷ A leghaladóbb megyék, mint például Pest és Nógrád már ekkor eljutottak az *önkéntes örökváltság* elvéhez, azaz hogy a jobbágy a földre tulajdonjogot szerezhet, ha azt egy összegben örökre megváltja azt urától, amivel megszabadul annak terheitől is (az egyháznak fizetendő tizedtől, a földesúrnak fizetendő kilencedtől, a kötelezően végzendő ingyenmunkától, azaz a robottól, és egyéb természetbeni juttatásoktól). A *jogügyi munkálat* öt nagy fejezete hivatott a rendi kiváltságokon alapuló jogrendszer kritikáit összegyűjteni.⁴⁸ Kiemelendő Nógrád véleménye, amely a nemesi jogok mindenkire való kiterjesztése mellett érvelt,⁴⁹ ugyancsak kiállt több megye a halálbüntetés és a tortúra eltörlése mellett, valamint számos nyugaton már ismert alapvető jogelvet kívántak kodifikálni.⁵⁰ A *köznevelési és tudományos munkálat* kísérletet tett az oktatás megszerzésére az osztrák kormányzattól, valamint szorgalmazta a magyar nyelv mint hivatalos és tannyelv bevezetését.⁵¹ A megyék a *közjogi munkálat* véleményezésekor a politikai önrendelkezés kivívását tartották szem előtt. A törvényhozás jogköreinek – uralkodóval szembeni – kiszélesítését célozták meg. Egyes megyék még a korábban

⁴⁵ E vitáról bővebben lásd Völgyesi (2002): i. m. 11–23.

⁴⁶ Bővebben lásd Heil (2020a): i. m. 78–92.

⁴⁷ Gergely (1974): i. m. 39.

⁴⁸ Bővebben lásd Heil Kristóf Mihály: A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlata. *Jogtörténeti Szemle*, 17. (2019), 3–4. 75–81; Heil Kristóf Mihály: Országos és vármegyei büntetőjogi rendszeres bizottsági munkálatok (1791–1832). In Fazekas Marianna (szerk.): *Jogi tanulmányok 2021*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2021b. 287–297.

⁴⁹ MNL OL Archivum palatinale secretum archiducis Josephi (1795–1847). N 22 f. 17. cs. *Nógrád igazságügyi munkálata*.

⁵⁰ Többek között lásd *Nógrád igazságügyi munkálatait*. Molnár András (szerk.): „*Javitva változtatni*”. *Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2000; Homoki-Nagy Mária: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek*. Szeged, JATEPress, 2004 és Hajdu Lajos: *Az első (1795-ös) magyar bünetetőkódex-tervezet*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971.

⁵¹ Bővebben lásd Kornis Gyula: *A magyar művelődés eredményei 1777–1848*. I–II. kötet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927; Mikó Imre: *A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790–1825*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1943; Heil Kristóf Mihály: „Embernek születünk, polgárnak neveltetünk”. Nógrád vármegye észrevételei a közoktatás és a magyar nyelv ügyében (1831–1832). In Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020b.

jogfosztott jobbágyság diétai képviselőjét (népképviselőt) is felvetették.⁵² Az *egyháziügyi javaslatok* terén jellemzően szűkszavúak maradtak a vármegyék. Ezt Gergely András a liberális tábor antiklerikalizmusával magyarázta.⁵³ Elsősorban a szerzetesrendek eltörlésének II. József uralkodása óta húzódo ügyére reflektáltak, valamint a papképzés országgyűlés felügyelete alá vonásáról születtek tervezetek.⁵⁴ A bandériumok ügyében az országos javaslatokhoz hasonlóan a nemesi felkelés rendszerének fenntartása mellett érvelt a megyék többsége,⁵⁵ illetőleg a jobbágyságok ellátási kötelezettségét kívánták korlátozni.⁵⁶ Az *adóügy* tekintetében a legjelentősebb kérdéseket a kereskedelmi, az úrbéri és a bandériumokkal foglalkozó bizottságok tárgyalták meg.

6. A vármegyei bizottságok felkészültsége

A bizottságok egymástól függetlenül, önállóan alakították ki véleményüket, így országos átfogó vitafolyamat nem alakulhatott ki, ezért gyakori volt, hogy a megyék ugyanarra a problémára eltérő megoldással szolgáltak. Azonban a törvényhatóságok ötöde a kinyomtatott állásfoglalásait a többi vármegyéhez eljuttatva hangot adott saját meggyőződésének.⁵⁷ A fent említetteken túl az is jellemezte a törvényhatóságokat, hogy levelezés vagy személyes látogatások útján élénk információcserét folytattak egymással.⁵⁸ Sréter Jánosról,⁵⁹ nógrádi jegyzőről ismert, hogy „[é]venként utazásokat tőn [sic!] Magyarország minden részeiben, s alig van megye, melyem nem lett volna. Ez utazások alatt a megyék jegyzőkönyveit szorgalmasan megtekintí úgy minden nevezetesebb könyvtárt, s ahol

⁵² Pajkossy Gábor: *Az 1791/3-as közpolitikai bizottság javaslatai. Az országgyűlés, a közigazgatás és a cenzúra rendezése*. Bölcsészdoktori disszertáció. Budapest, 1978. (Kézirat); Völgyesi (2002): i. m. 155–182; Gergely (1974): i. m. 38–39.

⁵³ Gergely (1974): i. m. 39–40.

⁵⁴ Fazekas Csaba: A szerzetesrendek közeleti szerepének megítélése a reformkorban, különös tekintettel a jezsuitákra. In Fazekas Csaba (szerk.): *Fiatal egyháztörténészek írásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 1999. 76–113; Gergely (1974): i. m. 39–40; Völgyesi (2002): i. m. 123–130.

⁵⁵ Vörös (1980): i. m. 658–663.

⁵⁶ MNL OL Acta diaetalia II. (1790–1848). A 96 f. 10 cs. *Nógrád bandériumügyi munkálat*.

⁵⁷ Élen járt ebben Pest vármegye, amely eddigre kezdte felvenni a mintaadó vezető szerepet a megyei politikálásban.

⁵⁸ Sréter János: *Visszaemlékezések*. Buda, a' Magy. Kir. Egyetem betűivel, 1842. VII.

⁵⁹ Sréter Jánosról röviden lásd Heil Kristóf Mihály: Sréter János, a reformkor ismeretlen hőse. *Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport Blogja*, 2021. március 2.

csak valami világosságot szerezhette magának Magyarország közügyéről, minden alkalmat hévvel ragadott meg.⁶⁰ Ennek eredményeként aktív politikai kapcsolati háló szövődhetett a vármegyerendszerben.

A más megyékkel való kapcsolattartáson túl a liberális nemesség nagy gondot fordított saját helyzete elemzésére és kiértékelésére, amelynek alapján tette meg javaslatait és fogalmazta meg követutasításait. Ez egyben – régen látott – pezsgő helyi közéletet is eredményezett.⁶¹

Az egyes – közvetett vagy közvetlen – hatások mellett kiemelendő a különböző hazai és nemzetközi művek befolyása. Természetesen Széchenyi István munkássága figyelhető meg a legimpresszívebben a megyei közéletben. S bár Széchenyi műveit (*Hitel*,⁶² *Világ*,⁶³ *Stádium*⁶⁴) nagy érdeklődéssel fogadta a közvélemény, politikai téren elsősorban csak a reformpárti tábornak szolgált mankóul terveik véghezvitelében. Mindenesetre elvitathatatlan Széchenyi munkásságának – elsősorban a *Hitel* megjelenésének – megtermékenyítő hatása. „Hiszen innen nyerhettek [a bizottságok – *HKM*] bizonyosságot, hogyan lehet a válságból a kiutat megtalálni.”⁶⁵ Sréter így számolt be a *Hitel* által keltett impulzusokról: „Nógrádba került első példányok azonnal az egész művelt közönség figyelmét e könyvre vonzották. Irigykedve kapkodtak a könyv után azok, kiknek meg nem volt: mindenik akarta olvasni. Kézről kézre jártak a néhány példányok. Kevésnek volt türelme várakozni, míg más végig olvasta, vagy több példányok hozattak volna. Kisebbség nagyobb társaságban magános s nyilvános helyeken, valahol csak többen együtt lehettek a *Hitel* olvastatott, s aki így sem tudott hozzájutni, elmondhatta mások által a *Hitel* nevezetesebb részleteit. Nógrádban ekkor minden érdekes beszélgetés tárgya, minden politika szóváltás célkeréke folyvást a *Hitel* volt. Széchenyi könyve mindjárt megjelenésekor terjedt tapssal fogadtatott.”⁶⁶ Politikai táborától függetlenül megállapítható, hogy a kor értelmisége ismerte jelene nemzetközi gazdasági és államszervezési kútfőit. A magyar felvilágosodás, majd a liberalizmus a külföldi szerzőkre is alapozott. Jól ismerték többek között Voltaire, Montesquieu, Rousseau vagy Kant szabadságjogokról írt, valamint államigazgatási és államszervezési

⁶⁰ Sréter (1842): i. m. VII.

⁶¹ Horváth István: Politikai nézetek és viták a reformkori Nógrád megyében az 1830-as évek elején. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, 6. (1980). 17.

⁶² Széchenyi István: *Hitel*. Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, 1830.

⁶³ Széchenyi István: *Világ*. Pest, Fűskúti Landerer, 1831.

⁶⁴ Széchenyi István: *Stádium*. Lipcse, Wigand Ottó, 1833.

⁶⁵ Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006. 44.

⁶⁶ Sréter (1842): i. m. 4.

tanait, illetve a közgazdaság-tudomány területén elsősorban Adam Smith hatása mellett Say Jean-Baptiste francia polgári közgazdász gondolkodásának impulzusai figyelhetők meg a megyei politikai diskurzusokban.⁶⁷

Az európai események szintén befolyással voltak a magyar közvéleményre. A legnagyobb közvetlen hatást a francia forradalom gyakorolta a nemességre. „A forradalom kivétel nélkül, mint elrettentő alternatíva szerepel a munkálatokban, mint történelmi tévút, a nemzetek eltévelyedése.”⁶⁸ A nemesi közvélemény – Széchenyi vélekedésének megfelelően – egy forradalomban a nemzethalált vizionálta: reformokkal a forradalom ellen vált sokak jelszavává.

7. A reformhajlandóság alapjai

A politizáló nemesség csoportjai, bár mind belátták a rendszeres bizottsági munkálatok jelentőségét, de azoknak eltérő célokat tulajdonítottak. Az általános, leggyakrabban idézett célkitűzés az adózó nép állapotának javítása volt, amire politikai nézettől függetlenül hivatkoztak. Ez persze több gyakorlati megoldási javaslatot eredményezett: többek között a válságát élő feudális rend kiigazítását, megjavítását hangsúlyozták. Az országos munkálatokkal összhangban a reformer megyék (még) nem kívánták az ősi alkotmányos rend – azaz a földesúri és a nemesi előjogok – épségét veszélyeztetni. Egyes vármegyék – mint például Pest – a valóságosnál súlyosabbnak ítélték meg az adózó nép helyzetét, számításaik alapján a jobbágy telkének jövedelméből nem élhetett meg. Az ilyen szélsőségesen borulátó törvényhatóságok jellemzően az ősi alkotmány által lehetővé tett visszaéléseket tartották a bajok forrásának, így javaslataik szerint nem is reformokra, hanem a törvényes rend helyreállítására volt szükség.⁶⁹

Számos megye (Baranya, Borsod, Csanád, Pest stb.) felismerte, hogy lehetetlen egyidejűleg a két cél megvalósítása, azaz a jobbágyság helyzetén való javítás és a földesúri jogok épségben tartása. A nemességtől bizonyos lemondásokat vártak,

⁶⁷ Horváth (1980): i. m. 19; Mátyás Antal: *A polgári közgazdaságtan története*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1963. 191.

⁶⁸ Fónagy Zoltán: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása (1831–32). *Agrártörténeti Szemle*, 30. (1988), 1–2. 26–27.

⁶⁹ Fónagy megjegyzi, hogy tulajdonképpen ez megegyező álláspont az országos rendszeres bizottságot kirendelő 1824. évi 8. tc. indoklásával, illetve találoan kiemeli Torontál véleményét a tárgykörben, miszerint „az egész úrbéri törvényhozásra csupán a földesurak kegyetlenkedő kisebbsége miatt volt szükség”. Fónagy (1988): i. m. 25.

cserébe biztosítani kívánták, hogy a „birtokosok természeti és törvényes jogai nem korlátozottnak méltatlan önkénnyel”,⁷⁰ tehát csak a szükségesség és arányosság szerint korlátozzák a nemesi kiváltságokat. A szemlélet követőinek újonnan ható felismerése volt, hogy „a közteher viselőinek állapotától függ a nemzet virágzása vagy sorvadása”.⁷¹ Vagy, ahogy Szatmár megye fogalmazott: „átok fog feküdni a népen, mely maga magának ássa sírvermét”.⁷²

További ösztönzője volt a megyéknek saját belső morális tartásuk, „az erkölcsiség tiszta kívánatainak figyelembevétele”.⁷³ A választmányok e típusú motivációjukat a felvilágosodás eszméiből merítették. További célként jelent meg az iparosodás és az annak alapját képző pénztechnikai viszonyok akadályainak elhárítása. Fónagy summázva állapítja meg: „mindezek a célok egy magasabb rendű végcél szolgáltatásban állnak csupán. Ennek kifejtése a leghaladottabb megyék – Pest, Temes, Nógrád, Baranya, Arad – által adott véleményekben történik.”⁷⁴

8. A megyei munkálatok jelentősége

Jelen írásban nem törekedhettem az operátumok tartalmi ismertetésére. Célom az országos és megyei deputációk munkájának alkotmánytörténeti bemutatása és azok jelentőségének hangsúlyozása volt, mivel ezen törvényjavaslatok súlya napjainkban már megkérdőjelezhetetlen, mégis méltatlanul kevés figyelem háruul rájuk. Ennek elsődleges okát a forrásanyagok feldolgozatlanságában látom.⁷⁵

Az országos és megyei tervezetek ugyan a gyakorlatban csak részlegesen valósultak meg, ennek ellenére hivatkozási alapul szolgáltak a rendek számára egészen 1848-ig. Az, hogy a polgári átalakulás nem ment végbe az 1830-as években, csupán egy bő évtizeddel később, az abból fakadt, hogy a diéta felvilágosult többsége – ekkor még – nem tudta vagy nem merte felvállalni a haladó eszméket. Tehát látható, hogy Petőfi jól érzékelt: 1848. március 15. valóban „nagyszerű és dicső” volt, de

⁷⁰ Fónagy (1988): i. m. 25.

⁷¹ Fónagy (1988): i. m. 25.

⁷² Fónagy (1988): i. m. 25.

⁷³ Fónagy (1988): i. m. 25.

⁷⁴ Fónagy (1988): i. m. 25.

⁷⁵ A történettudomány eredményei mellett jogtörténeti önálló monografikus munkára a témában csak Homoki-Nagy Mária és Hajdú Lajos vállalkozott, akik az 1795. évi tervezetek egy-egy töredékével, a polgári és büntető törvénykönyv tervezetével foglalkoztak. Homoki-Nagy (2004): i. m.; Hajdu (1971): i. m.

semmiféleképpen sem kezdet. Az első gyermeki lépéseket a magyar felvilágosult rendi társadalom tette meg az 1790-es években, majd „kamasz” liberális nemesek folytatták a munkát az 1820–1840-es évek első felében, hogy felcseperedvén, felnőttként egyenesedhessen fel a nemzet 1848 tavaszán. A rendek a reformokhoz vezető rögzös út első lépéseit megtették a bizottságok felállításával, amelyek széles körű publicitást adtak a társadalmi-politikai vita megindításához, és ezzel mint indikátorok, hozzájárultak a következő évtizedek reformjaihoz, majd a polgári átalakulást manifesztáló áprilisi törvénycsomaghoz. Ezáltal szigorúan alkotmánytörténeti értelemben bátran állíthatjuk, hogy a reformkor kezdetét az országos bizottságok munkái jelentették, kezdve az 1791-es évvel.

Felhasznált irodalom

- Ballagi Géza: *Politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest, Franklin-Társulat, 1888.
- Balogh Elemér: A magyar büntetőtörvény-tervezetek szerkezeti fejlődése. In Tóth Károly (szerk.): *Tanulmányok Dr. Nagy László egyetemi tanár születésének 90. évfordulójára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2004.
- Balogh Elemér: Az anyagi büntetőjog egyes intézményei első kódextervezeteinkben. In Szabó Imre – Tóth Károly (szerk.): *Tanulmányok Dr. Besenyei Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2007.
- Balogh Elemér: Eljárásjogi alapelvek az 1830. évi magyar büntető törvénykönyv-tervezetben. Juhász Zsuzsanna – Nagy Ferenc – Fantoly Zsanett (szerk.): *Sapientia sat. Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012.
- Barta István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.
- Bató Szilvia: Közvélemény és büntetőjog a reformkori Magyarországon. *Aetas*, 16. (2001), 3. 182–216.
- Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2000.
- Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978.
- Benda Kálmán: A magyar nemesi mozgalom (1790–1792). In Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben*. 5/1. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 29–115.

A polgári átalakulás előzményei: az operátumok rövid története (1791–1832)

- Benda Kálmán: A magyar jakobinus mozgalom (1792–1795). In Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben. 5/1. kötet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 159–212.
- Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.
- Bódiné Beliznai Kinga: Országgyűlés. Mezey Barna – Gosztonyi Gergely (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 149–165.
- Dobszay Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848).* Budapest, Országgház Könyvkiadó, 2019.
- Erdődy Gábor: „Szabadságot mindenben és mindenkinek”. *A belga alkotmányos rendszer létrejötte és működése 1831–1848.* Budapest, Argumentum Kiadó, 2006.
- Erdődy Gábor: A rendszeres országgyűlési bizottsági munkálatok hazai és nemzetközi kontextusa. In Heil Kristóf (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok.* (Munkacím, a Jogtörténeti Értekezések sorozatban megjelenés alatt.)
- Fazekas Csaba: A szerzetesrendek közéleti szerepének megítélése a reformkorban, különös tekintettel a jezsuitákra. In Fazekas Csaba (szerk.): *Fiatál egyháztörténeszek írásai.* Miskolc, Miskolci Egyetem, 1999.
- Fónagy Zoltán: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása (1831–32). *Agrártörténeti Szemle*, 30. (1988), 1–2. 26–27.
- Gergely András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.
- Gergely András: A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj*, 28. (1974), 6. 37–41.
- Gergely András – Pajkossy Gábor: A Habsburg Birodalom és Magyarország 1848 előtt. In Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 11–25.
- Hajdu Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971.
- Heil Kristóf Mihály: A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlata. *Jogtörténeti Szemle*, 17. (2019), 3–4. 75–81.
- Heil Kristóf Mihály: A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok. Kereskedelmi-és adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád Vármegyékben. In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2020a. 72–92.
- Heil Kristóf Mihály: „Embernek születünk, polgárnak neveltetünk”. Nógrád vármegye észrevételei a közoktatás és a magyar nyelv ügyében (1831–1832). In Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2020b.

Heil Kristóf Mihály

- Heil Kristóf Mihály: Adalékok a magyar borkereskedelem történetéhez. Törvényjavaslatok és tervezetek a 18–19. század fordulóján és a reformkor elején. In Mezey Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021a. 120–129.
- Heil Kristóf Mihály: Országos és vármegyei büntetőjogi rendszeres bizottsági munkálatok (1791–1832). In Fazekas Marianna (szerk.): *Jogi tanulmányok 2021*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2021b. 287–297.
- Heil Kristóf Mihály: Sréter János, a reformkor ismeretlen hőse. *Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport Blogja*, 2021. március 2. Online: <https://mtajogtortenet.elte.hu/media/eb/31/3ca9d8b52f2707194ecd4e227a1f821ed5a81af839d917529d74bf5781cd/Heil-Kristof-Mihaly-Sreter-J%C3%A1nos.pdf>
- Homoki-Nagy Mária: *Az 1795. évi magánjogi tervezetek*. Szeged, JATEPress, 2004.
- Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006.
- Horváth István: Politikai nézetek és viták a reformkori Nógrád megyében az 1830-as évek elején. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, 6. (1980). 5–34.
- Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823–1848*. I. kötet. Budapest, Ráth Mór, 1868.
- Kecskeméti, Károly: *La Hongrie et le reformisme libéral. Problèmes politiques et sociaux (1790–1848)*. Roma, Il centro di ricerca, 1989.
- Kecskeméti Károly: *A magyar liberalizmus (1790–1848)*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2008.
- Képes György: An Overview of the Hungarian Private Law Codification until 1918, with Special Regard to the Codification Aspects of a Separate Commercial Law. Adriana Švecová – Ingrid Lanczová (szerk.): *Legal-Historical Trends and Perspectives V*. Trnava, Universitas Tyrnaviensis, 2020.
- Kornis Gyula: *A magyar művelődés eredményei 1777–1848*. I–II. kötet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927.
- Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1740–1835. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin-Társulat, 1901.
- Martinkó András (szerk.): *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése*. Budapest, Osiris Kiadó, 2022.
- Mátyás Antal: *A polgári közgazdaságtan története*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963.
- Melkovics Tamás: Felsőbüki Nagy Pál jelentősége a folytonosság-vitában: Egy történészvita margójára. *Vasi Szemle*, 69. (2015), 4. 451–466.
- Mezey Barna – Siptai István: A vármegyék és a kiváltságos kerületek. In Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 144–153
- Mikó Imre: *A magyar államnelyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790–1825*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1943.

A polgári átalakulás előzményei: az operátumok rövid története (1791–1832)

- Miskolc Ambrus: *A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről” 1790–1848*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2006.
- Molnár András (szerk.): „*Javítva változtatni*”. *Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2000.
- Pajkossy Gábor: *Az 1791/3-as közpolitikai bizottság javaslatai. Az országgyűlés, a közigazgatás és a cenzúra rendezése*. Bölcsészdoktori disszertáció. Budapest, 1978. (Kézirat)
- Pajkossy Gábor: *Az abszolútizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. Az első reformtörekvések*. In Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 125–153.
- Poór János: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1988.
- Poór János: *A kompromisszumok kora*. Budapest, Adams Kiadó, 1992.
- Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakulására*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1995.
- Sréter János: *Visszaemlékezések*. Buda, a' Magy. Kir. Egyetem betűivel, 1842.
- Széchenyi István: *Hitel*. Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, 1830.
- Széchenyi István: *Világ*. Pest, Fűskúti Landerer, 1831.
- Széchenyi István: *Stádium*. Lipcse, Wigand Ottó, 1833.
- Veliky János: *A polgárosodás hajnala*. Budapest, Adams Kiadó, 1993.
- Völgyesi Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832*. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2002.
- Vörös Károly: *Abszolútizmus és rendiség konfliktusának kiújulása (1812–1830)*. In Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története tíz kötetben. 5/1. kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 601–667.

Levéltári források

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Acta diaetalia II. (1790–1848). A 96 f. 10 cs. *Nógrád bandériumügyi munkálat*.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Archivum palatinae secretum archiducis Josephi (1795–1847). N 22 f. 17. cs. *Nógrád igazságügyi munkálata*.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár P 458. f. 5. cs. *Lónyay Gáborhoz írt levél*.

Vákát

Joó László Ádám

A kár fogalmának meghatározása az 1940-ben visszatért országrészek kárenyhítési eljárásaiban

Absztrakt

A második bécsi döntés révén visszatért területek lakosságában méltányolható igény keletkezett a román fennhatóság idején őket ért sérelmek orvoslására. A kormány ezt szem előtt tartva alkotta meg az 1440/1941. M. E. számú rendeletet, amelynek 7. §-a méltányos kárenyhítés megítélését tette lehetővé azok számára, akik az értékviszonyok rendezetlensége miatt a valóságos értékük alatt tudták eladni ingatlanaikat, vagy elvesztették azokat. A kár fogalmának meghatározásában jelentős eltérések mutatkoztak az egyes bíróságok között, amelyeket először az érintett négy ítélőtábla értekezlete, majd a kormány kiegészítő és értelmező rendeletei próbáltak feloldani. A gyakorló jogászok számos tanulmányban tették közzé a rendelet értelmezésével kapcsolatos nézeteiket, ezzel segítve a jogalkalmazást. Minden nehézség ellenére kijelenthető, hogy a rendelet megalkotása szükséges volt, és a hasonló esetekhez mintaként szolgál az alkalmazása.

Definition of the Concept of Damage in Proceedings of Compensation in the Territories Returned in 1940

Abstract

A fair demand arose on the side of the people who lived in the territories returned to Hungary through the Second Vienna Award to get redress after the grievances they had had during the period of the Romanian supremacy. With that in mind, the Hungarian Government adopted Decree 1440 of 1941, the paragraph 7 of which allowed to award fair compensation for persons who lost their real properties or could only sell them at a loss due to the fluctuation of the sale value. Significant discrepancies were shown among the courts regarding the concept of this type of damage. At first the conference of the concerned four courts of appeal, subsequently the complementary and interpretive decrees of the Government tried to solve the

problem. Legal practitioners published their opinions concerning the interpretation of the decrees in several essays, in order to support the adjudication. In spite of all difficulties it is ascertainable that the adoption of Decree 1440 of 1941 was necessary, and its application serves as a sample for similar cases.

1. Bevezetés

Az 1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntés visszajuttatta Magyarországnak Erdély északi részét, valamint a tőle nyugatra és északra fekvő romániai területeket, összesen több mint 43 000 km²-t. Az országgyűlés a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről szóló 1940. évi XXVI. törvénycikkben (3. §) felhatalmazta a kormányt arra, hogy megtehesse mindazokat az intézkedéseket, amelyek a visszacsatolt terület egész jogrendszerének az ország fennálló jogrendszerébe való beillesztése végett szükségesek. A magánjogi joganyagot hatálybaléptető jelentősebb rendeletek közé tartozott, és e tekintetben elsőnek számított a m. kir. minisztérium 1440/1941. M. E. számú rendelete (a továbbiakban: alaprendelet), amely a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrészekre terjesztette ki az ingatlanokra vonatkozó magánjogi jogszabályok, így többek között az osztatlan közös legelőkre, a vízezi telekre és a társasháztulajdonra vonatkozó törvények és rendeletek hatályát. A kormány célja nemcsak a joganyag kiterjesztése volt, hanem a huszonkét év alatt végbement ingatlan-elidegenítésekből az értékviszonyok rendezetlensége folytán eredt károsodások részbeni orvoslása is, így az alaprendelet 7. §-a lehetővé tette polgári peres és nemperes eljárások megindítását kárenyhítés megítélése végett, míg a 6. § alapján *in integrum restitutió*t lehetett követelni.¹

¹ Nem értek egyet Tóth-Bartos Andrással abban, hogy az alaprendelet 7. (és e tanulmányban nem tárgyalt 6.) szakasza a román földreform (agrárreform) során végrehajtott kisajátítások orvoslását szolgálta volna. Az alaprendelet után alig másfél hónappal kiadott 2780/1941. M. E. sz. rendelet 1. §-a szerint sem per útján, sem nemperes eljárás útján nem lehetett érvényesíteni azt a kárt, amelyet a román földbirtok-politikai jogszabályok (agrárreform) alapján kisajátított ingatlan volt tulajdonosa vagy annak jogutóda a kisajátítás következtében szenvedett. A megindított eljárást a költségek kölcsönös megszüntetése mellett meg kellett szüntetni (3. §). A földreform felülvizsgálatát a kormány gondos előkészítés után akarta elvégezni, aminek politikai okai is voltak. Tóth-Bartos András: Birtokpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944. *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 13. (2012), 47. 101–125; Benkő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate*, (2002), ősz. 27–30. A 6. szakasz alkalmazására nézve lásd Joó László Ádám: Kényszer vagy fenyegetés alatt. Különleges telekkönyvi törlési perek a második bécsi döntés után. *Iustum Aequum Salutare*, 19. (2023), 1. 109–126.

Nem szolgálhatott mintaként a hasonló céllal alkotott, a Felvidék déli részén hatályos 3730/1939. M. E. számú rendelet, sem a Kárpátalja vonatkozásában kiadott 6050/1939. M. E. számú rendelet, amelyek nem tartalmaztak kárenyhítéssel kapcsolatos rendelkezéseket, ennél fogva kezdetben sem a bírói gyakorlatból, sem a szakirodalomból nem meríthettek a keleti és erdélyi országrészek bíróságai. A következő évben bocsátotta ki a kormány a 2810/1942. M. E. számú rendeletet a Délvidékre kiterjedő hatállyal, amelynek 25. és azt követő szakaszai az alaprendelet 7. §-ára épültek, az addigi tapasztalatokat felhasználva.²

Az alaprendelet nemcsak számos eljárás megindítását eredményezte, hanem a jogászok heves vitáját is, amely a kor jogi témájú folyóirataiban követhető végig. Számos részletszabály, amelyet nem tartalmaztak a rendeletek, a bírósági határozatokban kristályosodott ki, akár a kir. Kúria előtti eljárásban.³ A visszatért országrészek 1940-ben újjászervezett bíróságainak dokumentumai, habár az érintett romániai levéltárak fondjegyzékei szerint részben fennmaradtak, a Nemzeti Levéltárról szóló 16/1996. számú román törvény 6. számú melléklete alapján – a többi bírósági irathoz hasonlóan – keletkezésüktől számított kilencven évig nem kutathatók. Kivételt képez a máramarosszigeti kir. törvényszék, amely 1941. április 1-jétől a debreceni kir. ítélőtábla kerületéhez tartozott, így csekély mennyiségű iratát a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára őrzi, de kárenyhítési ügy nem található közöttük. Mindezekből következően e tanulmányom primer forrásait főként a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában leltem fel, a kir. Kúria kárenyhítési ügyei között. Elsősorban arra fordítottam figyelmet, hogy a bíróságok hogyan határozták meg a kár fogalmát, és a bírói gyakorlat mennyiben járult hozzá az alaprendelet és a további rendeletek kiegészítéséhez. Jelen tanulmányomban az elsődleges forrásnak tekintett jogforrások és bírósági határozatok mellett a szakirodalomra támaszkodva szeretnék valós képet adni a különleges, kárenyhítési eljárásokról, nyolc évtized távlatából.

² Az eltérő szabályozás okait tárgyalja: Ruzshti Károly: Az „érték” és „forgalmi ár” viszonya az erdélyi ingatlanok elidegenítéséből származó kárenyhítési követelések elbírálásánál. *Erdélyi Jogélet*, 1. (1942), 6. 113–120.

³ Jó László Ádám: Egy rendelet – több ezer eljárás. In Karlovitz János Tibor (szerk.): *Jogok és lehetőségek a társadalomban*. Komárno, International Research Institute s.r.o., 2020. 48–56.

2. Alapvető rendelkezések

A 7. § lehetővé tette, hogy az, aki ingatlanát 1918. október 28. és 1940. szeptember 15. között *a)* árverés vagy más hatósági intézkedés (határozat) folytán, vagy *b)* az ebben az időben befejeződött elbirtoklás vagy *c)* a tényleges birtoklás alapján való telekkönyvi bejegyzés következtében veszítette el, vagy pedig *d)* jogügylettel elidegenítette, és ennek következtében súlyos kárt szenvedett, a szerző fél pedig a méltányossággal ellentétben aránytalan nyereségre tett szert, az alaprendelet hatálybalépésétől számított egy év alatt (1942. február 23-ig) a szerző féltől *kárának méltányos enyhítését követelhet*e az ingatlan egy részének visszaadása, pénzbeli vagy más módon való kártalanítás útján. A károsodott fél a kártalanítást nemcsak az ingatlan közvetlen megszerzőjétől, hanem a további szerzőtől is követelhet, amennyiben ez utóbbi jutott a méltányossággal ellentétben álló aránytalan nyereséghez. Így adott esetben a sokadik vevőt is érinthette az eljárás. A bíróság nemperes eljárás esetén először egyezségi tárgyalásra idézte a feleket. Ha az egyezség meghiúsult, mind a két fél viszonyainak méltányos figyelembevételével határozott (9. §).

Borbély Lajos nagyváradai kir. ítélőtáblai bíró az alaprendelet szükségességét azzal indokolta, hogy a rendes magánjogi kárfelelősség ezekben az esetekben nem lenne alkalmazható (hiszen nem értelmezhető a kár, az azt előidéző magatartás és a kettő közötti ok-okozati összefüggés, mert a vevő a korábbi értékviszonyoknak megfelelő vételárat fizetett), de az a tény, hogy abban a huszonkét évben különböző tényezők miatt nem mindig alakulhatott ki az ingatlan valós értékének megfelelő értékviszony, megalapozottá teszi. Azzal támasztotta alá érvelését, hogy ez idő alatt az ingatlanok forgalmi értéke nagyjából a tízszeresére nőtt, míg a lej értéke csak egyharmadára csökkent.⁴ Tehát az értékviszonyok erőteljes változása miatt sokkal kedvezőtlenebbül járt az, aki az akkor éppen aktuális alacsony áron adta el az ingatlanát, mintha néhány évvel később idegenítette volna el, amikor már esetleg a vételár a korábbi többszörösét is kitette volna. Emellett a vevőnek az ingatlanba fektetett korábbi pénze megsokszorozta önmagát. A teljesség igénye nélkül az ingatlanok értékviszonyait negatívan befolyásoló tényezők között lehet említeni azt, hogy a román állam (főleg a magyar határ mentén) az agrárreform részeként alacsony áron sajátított ki számos ingatlant, amelyeket nagyon kedvezően juttatott az új tulajdonosoknak. 1923-tól csak román állampolgárok tulajdonában állhatott termőföld, így akik nagy számban a magyar állampolgárságot választották, meg

⁴ Borbély Lajos: A kártalanítási eljárás. Az 1440/1941. M. E. sz. rendelet 7–9. szakaszainak magyarázata. *Magyar Jogi Szemle*, 23. (1942), 7. 126–129.

kellott válniuk tőle.⁵ Az esküt nem tett tisztviselők, bírók, ügyvédek, ügyészek a Magyarországra költözés miatt eladták (lakó)ingatlanaikat, de a magas hitelkamatok és a konverziós törvények is kedvezőtlenül hatottak az ingatlanárakra. 1923-ban „Szatmárnémetiben, mint határszéli városban az a különös körülmény is hozzájárult az ingatlanok értékének csökkenéséhez, hogy a szatmárnémeti kereskedők csehszlovákiai kereskedők és iparosokkal állottak összeköttetésben s a cseh pénz rohamos megjavulása következtében sok szatmári kereskedő és pénzügyes ment tönkre, úgy hogy abban az időben ingatlanokra kölcsönt sem lehetett kapni, ami kedvezőtlenül befolyásolta az ingatlan forgalmat és az ingatlan árak kialakulását”.⁶

Mielőtt az alaprendelet szerinti kár meghatározását tárgyalnám, szükségesnek tartom összevetni a feléntüli sérelem (*laesio enormis*) esetével. A magyar magánjog szerint nem lehetett erre hivatkozni, azonban az osztrák polgári törvénykönyv (a továbbiakban: Optk.) 934. §-a alapján az az ügyletkötő fél, aki az általa teljesített szolgáltatás forgalmi értékének felét sem kapta meg, *in integrum restitutiót* követelhetett, az átvételtől számított három éven belül (1487. §). Ezzel szemben a másik fél fenntarthatta a jogügyletet azzal, hogy kipótolta a hiányt az ügyletkötéskori (forgalmi) értékig. Az alaprendelet a bíróságokra bízta a kár megállapításának módját, tudniillik azt, hogy milyen értékeknek a különbözetét kell alapul venni, illetve ez milyen mértékben számít súlyos kárnak, másfelől aránytalan nyereségnek. Az alaprendelet az eredeti állapot visszaállítására nem adott lehetőséget, csupán a kár méltányos enyhítésére, tehát nem a teljes különbözet megtérítésére. Amíg a feléntüli sérelem kifejezetten kétoldalú jogügyletekre volt fenntartva, és ki volt zárva bírósági árverés esetében (935. §), addig az alaprendelet szerinti elvesztési módok és elidegenítés alapján szinte minden korábbi tulajdonos indíthatott eljárást. A *laesio enormis*ra a visszatért keleti országrészen (mivel ott 1918 után is a magyar magánjogot alkalmazták) nem lehetett keresetet alapítani, kizárólag az Optk. területén, Erdélyben. Az a tény, hogy a szerződő felek a legtöbb esetben lemondtak a jogukról, az alaprendelet által biztosított lehetőségüket nem érintette,⁷ többek között azért sem, mert az ügyletkötés időpontjában még nem is tudhattak róla.

⁵ Glósz Miksa: Az 1440/1941. M. E. számú rendelet 6–11. §-ainak, valamint az ezek alkalmazása körül kialakult nézeteknek és bírói gyakorlatnak ismertetése (I.). *Erdélyi Jogélet*, 1. (1942a), 3. 2.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Igazságügyminisztériumi levéltár, K 583 Egyesített Királyi Kúria Általános iratai (1882–1944) (a továbbiakban: K 583), 88. cs. 27. t., Pk. V. 5623/1942/19.

⁷ Sándorfalvi Pap István: Az erdélyi és keletmagyarországi ingatlanokról. *Királyi Közjegyzők Közlönye*, 40. (1941), 12. 248–249.

Ugyanakkor – figyelemmel a feltételek pontos meghatározására – ezzel nem lehetett visszaélni: a nagyvárad kir. ítélőtábla ugyanis helybenhagyta azt a határozatot, amelyben az első fokon eljáró bíróság megállapította, hogy nem támaszthat kárenyhítési igényt az, aki üzletszerűen kötött ingatlanforgalmi ügyleteket.⁸

3. Hogyan állapítható meg a kár mértéke?

Az alaprendelet kibocsátását követően – mivel az a bíróságokra bízta a kár megállapításának módját – a bírói gyakorlat ebben a tekintetben igen változatos képet mutatott. Ahogyan Medvigy Gábor nagyvárad kir. ítélőtáblai bíró fogalmazott: a „kárenyhítési ügyek az anyagi jog alkalmazásában az értelmet lekötő, a jogász érdeklődést felkeltő és a tudást megpróbáló feladat elé állították a bírót”.⁹ Egyetlen tényezőt azonban mindegyik fórum figyelembe vett, jelesül az elidegenítéskori vételárat. Mivel a meghatározott huszonnégy éves időszak az adott területeken az aranykorona, a papírkorona, a románok által lebélyegzett papírkorona, majd a lej volt forgalomban, a visszacsatolás után pedig Magyarország többi részéhez hasonlóan a pengő, bármilyen értéket is vettek számításba a bíróságok, a kárenyhítés mértékét már az utóbbi pénznemben kellett kifejezni. Az érintett ítélőtáblák és az igazságügyi tárca is felismerte az egységesítés szükségességét, ezért 1941. december 9-én táblaközi értekezlet, a következő évben pedig a 3000/1942. M. E. számú rendelet foglalkozott ezzel a kérdéssel. Meg kell még említeni a 2810/1942. M. E. számú rendeletet, amelynek a hatálya bár a Délvidékre terjedt ki, a 26. §-ában foglalt értelmező rendelkezést a keleti és erdélyi országrészek bíróságai is segítségül hívták. A következőkben ezen mérföldkövek szerint tárgyalom a kár megállapításának módjait és azok változását.

3.1. Az alaprendelet kibocsátásától a táblaközi értekezletig

Az első átfogó művet – amely az alaprendelet 6. §-ának magyarázatát is magában foglalta – Fekete Dezső budapesti ügyvéd készítette el még 1941-ben. Ebben

⁸ Joggyakorlat. Jogesetek az 1440-1941. M. E. sz. alkalmazása köréből. *Erdélyi Jogélet*, 2. (1943), 1. 15.

⁹ Medvigy Gábor: A telexkönyvi törlési perek és a kárenyhítési kérelmek a felszabadult keleti és erdélyrészi bíróságok gyakorlatában (II.). *Magyar Jogi Szemle*, 23. (1942), 14. 288.

magáévá tette a nagyváradi kir. ítélőtábla álláspontját, miszerint *minden körülményt* figyelembe kellett venni a kár megállapításánál. Ezek a teljesség igénye nélkül a következők lehettek: az ingatlan eladáskori és a helyi viszonyoknak megfelelő forgalmi értéke, ennek a valóságos értékhez való viszonya, a vételár felhasználása (esetleges befektetése), az ingatlan elbíráláskori értéke, a pénz értékcsökkenése és a felek vagyoni viszonyai.¹⁰ Ezen áttekintésben nem tudott átfogó képet adni a bírói gyakorlatról, hiszen a 7. § alapján a peres és nemperes eljárások 95%-át 1942 februárjában indították az érdekelt felek.¹¹

Sándorfalvi Pap István nyugalmazott kir. kúriai tanácselnök a kár megállapításánál a fentiek közül kizárólag az elidegenítéskori valóságos érték alapulvételét tekintette fontosnak, a többi körülmény számbavételét a kárenyhítés mértékének meghatározására tartotta fenn. A valóságos érték tekintetében pedig az első világháború előtti években kialakult értékeket tartotta irányadónak, „amikor rendes és egészséges forgalomban, rendes és egészséges gazdasági viszonyok közt minden vidéken, minden községben, városban az országos viszonyok és a helyi viszonyok vezetésével alakultak ki a forgalmi árak. Mindenütt lehet megbízható árkialakulást találni s ha ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a peres ingatlan mit érhetett a békeidőben valamely időpontban s figyelembe vesszük az onnan kezdve az elidegenítésig eltelt időt, az azóta beállott fejlődést vagy visszaesést, tehát az értékelkedésre vagy értékcsökkenésre befolyással bíró körülményeket, akkor meghatározhatjuk azt is, hogy mit érhetett az ingatlan az elidegenítés idejében.”¹²

Glósz Miksa marosvásárhelyi kir. ítélőtáblai tanácselnök adta közre a leginkább érintett három ítélőtábla álláspontját ebben a kérdésben. A kolozsvári kir. ítélőtábla az elidegenítéskori értékviszonyokat (forgalmi értéket) vette alapul, így nem állapította meg a kár fennállását, amennyiben az eladó annak megfelelő vételárat kapott. Ezzel szemben a nagyváradi kir. ítélőtábla a román fennhatóság időszakát olyannak tekintette, amelyben nem alakulhatott ki az ingatlan arany[-korona]értékének megfelelő forgalmi ár, tehát az előbbit tartotta összevetendőnek a vételárral. Végül a marosvásárhelyi kir. ítélőtábla az ingatlan valóságos értékét

¹⁰ Fekete Dezső: *Az erdélyi ingatlan és kártalanítási perek magyarázata*. Nagyvárad, „Grafika” Nyomdai Műintézet, 1941. 28–32.

¹¹ Hegedüs Frigyes: Az 1440/1941. M. E. sz. rendelet 7–9. §-ainak sem kiegészítésére, sem módosítására nincs szükség. *Magyar Jogi Szemle*, 23. (1942), 9. 184.

¹² Sándorfalvi Pap (1941): i. m. 249–251.

tekintette irányadónak, amelyet rendszerint a forgalmi ár fejezett ki, azonban az elidegenítés helyén és idején fennállt különleges okok miatt a kétfő jelentősen eltérhetett egymástól.¹³

Ahogy az eddigiekből is kiderül, egészen különböző vélemények alakultak ki abban a kérdésben, hogy mi tekinthető kárnak (a súlyos kár pedig csak ez alapján volt megállapítható). A kérdés fontosságára tekintettel az érintett négy ítélőtábla¹⁴ 1941. december 9-én értekezletet tartott Nagyváradon, ahol a marosvásárhelyi kir. ítélőtábla addig is követett gyakorlatát alapul véve megállapodtak abban, hogy az eljáró bíróság az alaprendelet 7. §-a szerinti kártalanítási eljárásban az érték megállapításánál az ingatlan elvesztésének vagy elidegenítésének idejekor fennállott árszínhez nincs kötve, hanem az ingatlan valószínű értéket az 1918. október 28. előtt vagy 1940. szeptember 15. után kialakult ingatlanárak és egyéb értékmegállapító tényezők alapján is megállapíthatta. Ennek az volt a jelentősége, hogy az eljáró bíróságot minden, az értékelésre vonatkozó megkötöttség alól mentesítette, és lehetővé tette az adott ügy sajátos körülményeire tekintettel az anyagi igazságnak megfelelő döntés kialakítását.¹⁵ A kár, illetve nyereség fennforgását a bíróság eladás esetén az eladási ár és a most említett valószínű ingatlanérték között mutatkozó különbség figyelembevételével állapíthatta meg, ha a felperes vagy a kérelmező azt állította, hogy az elidegenítéskori forgalmi ár nem felelt meg a valószínű értéknek. Arról is megállapodtak, hogy az alaprendelet 6. és 7. §-aiban meghatározott igény az ingatlanát elvesztő vagy elidegenítő örökösre átszállt, de élők között elvileg nem volt átruházható. Az alaprendelet 7. §-a szerinti eljárás (kártalanítási eljárás) jogerős befejezése után a perújítás szabályai szerint az eljárás megújításának volt helye. A megállapodás természetesen csak az ajánlás erejével bírt, hiszen a bírói függetlenség miatt kötelező szabályként nem érvényesülhetett.¹⁶

A második összefoglaló mű, amely Drágffy Miklós Igazságügyminisztériumba beosztott kir. törvényszéki bírósági és Villányi Pál budapesti ügyvéd munkája eredményeképpen jelent meg 1942 februárjában, az elsőnél jóval részletesebben tárgyalta

¹³ Glósz Miksa: Az 1440/1941. M. E. számú rendelet 6–11. §-ainak, valamint az ezek alkalmazása körül kialakult nézeteknek és bírói gyakorlatnak ismertetése (II). *Erdélyi Jogélet*, 1. (1942b), 4. 58–60.

¹⁴ A marosvásárhelyi, a kolozsvári, a nagyváradai és a debreceni kir. ítélőtábla. Utóbbi illetékességébe tartozott – amint fentebb említettem – 1941. április 1-jétől a máramaroszigeti kir. törvényszék.

¹⁵ Drágffy Miklós – Villányi Pál: *Az erdélyi ingatlanelidegenítések jóváétele*. Budapest, (k. n.), 1942. 89.

¹⁶ Torday Lajos: Az 1440/1941. M. E. sz. rendeleten alapuló törlési per, illetőleg kártalanítási eljárás és az illetékes kir. ítélőtáblák között létrejött megállapodás. *Gazdasági Jog*, 3. (1942), 4. 223–224.

az alaprendelet 7. §-a megalkotásának okait, valamint az ítéletábrák megállapodásait és az egészen friss bírói gyakorlat kivonatát is tartalmazta. A szerzőpáros teljes mértékben elfogadta az értekezlet eredményeit, ugyanakkor Szőnyi Zoltánnal (lásd lentebb) ellentétben a huszonkét éves időszakot nem kezelték egységesen: „Nyilvánvaló, hogy az agrárreform első éveiben az eladások nagy száma és a kisajátítás által előidézett alacsony árszint folytán rendes forgalmi ár nem alakulhatott ki. Voltak azonban a kritikus határidőnek olyan későbbi időszakai, amikor helyenként rendes forgalmi ár kialakulásával már számolni lehetett.”¹⁷

Harsányi Imre nagyváradai kir. ítéletábrái bíró szerint a kár összege a vételár értéke és az esetleges beruházásokkal elért értékelkedéssel csökkentett aktuális forgalmi érték közötti különbözet, az aránytalan nyereség pedig a szerzéssel felmerült költséggel nagyobbodó vételár értéke és ugyancsak az esetleges beruházásokkal elért értékelkedéssel csökkentett aktuális forgalmi érték közötti különbözet. Azon álláspontját, miszerint a valóságos érték az ingatlan elbíráláskori forgalmi értéke, azzal támasztotta alá, hogy a kárenyhítés az ingatlan egy részének visszaadása által is megítélhető, így abban az esetben, ha a felperes vagy a kérelmező pénzt követel, méltánytalan lenne máshoz viszonyítani. A súlyos kár és aránytalan nyereség pedig akkor főrog fenn, ha a kapott, illetve az adott ellenérték az ingatlan valóságos értékénél legalább 25%-kal kisebb. Javasolta, hogy a jogalkotó ezzel egészítse ki az alaprendelet 7. §-át.¹⁸ A jogkereső közönség bizonyára az ő értelmezését tekintette mérvadónak, ami abból látszik, hogy a 7. § alapján – amint említettem – a peres és nemperes eljárások 95%-át 1942 februárjában indították az érdekelt felek, amikor az ingatlanok pengőben kifejezett értéke 25-35%-kal magasabb volt az 1940 szeptemberében kialakult értéknél.¹⁹

Vele szemben foglalt állást Szőnyi Zoltán marosvásárhelyi ügyvéd, aki az ingatlanok *békebeli*, az első világháború előtti években kialakult forgalmi értékét tekintette valóságos, belső értéknek, hiszen akkor még semmilyen rendkívüli körülmény nem zavarta az értékviszonyokat. „[M]íg a megszállás alatt egy állandó disparitás állott fenn az ingatlanok valóságos értéke és a forgalmi ár között, a megszálló hatalom gestiói, a repatriálások, kisajátítások, abnormis kamat és hitelviszonyok stb. következtében, mely tényezők az ingatlan értékének megfelelő áralakulását megakadályozták: addig az első világháború előtti békeidőkben volt normális és állandósult

¹⁷ Drágffy–Villányi (1942): i. m. 90.

¹⁸ Harsányi Imre: Szükség van-e az 1440/1941. M. E. sz. rendelet 7–9. §-ainak kiegészítésére? *Magyar Jogi Szemle*, 23. (1942), 7. 133.

¹⁹ Hegedüs (1942): i. m. 184.

gazdasági viszonyok közepette az ingatlanok szabadforgalmi értéke oly állandó szinteződést mutat, mely az ingatlanok belső valóságos értékét tükrözi.” Továbbá a nagyváradi megállapodásokra alapozva elvetette azt a gyakorlatot, amely először az elidegenítéskori forgalmi árral vetette össze az eladási árat, mondván, abban már – az általános nézettel egyezően – konszenzusra jutottak az ítélőtáblák, hogy a meghatározott időszakban rendes forgalmi viszonyok nem alakultak ki.²⁰ Nem egészen helyesen értelmezte ezt a konszenzust, ugyanis a nagyváradi kir. ítélőtábla egyik határozatában az eladáskori és a helybeli viszonyoknak megfelelő forgalmi értéket összevetendőnek tartotta a valóságos értékkel.²¹

A Harsányi Imréével ellentétes álláspontra helyezkedett Hegedüs Frigyes szé-
kelyhídi kir. járásbíró is, mégpedig a 25%-os különbözet tekintetében. A kormány
szándékával összhangban, de a kiegészítő 3000/1942. M. E. számú rendelet előtt
elvetette a súlyos kár számszerűsítését vagy definiálását. Véleménye szerint *ese-
tenként volt szükséges megállapítani* a kár mértékét és súlyosságának voltát, amit
az eladó személyi körülményei mellett az ingatlan fekvése is befolyásolt.²² (Véle-
ményem szerint nem a kár megállapításánál lett volna célszerű figyelembe venni
az eladó személyi körülményeit, hanem a méltányos kártalanítás megállapításakor,
a vevő személyi körülményeivel együtt.)

Egyes bíróságok azonban nem vették figyelembe a megállapodásokban fog-
laltakat, így a marosvásárhelyi kir. járásbíróság 1942 januárjában a szakértő által
meghatározott eladáskori forgalmi érték és a vételár különbözetét tekintette kárnak,
szót sem ejtve valóságos értékről.²³ Másfél hónappal később a szatmárnémeti kir.
járásbíróság az elbíráláskori forgalmi értékből vonta ki a vételárat.²⁴ A nagyváradi
kir. járásbíróság ugyancsak márciusban megállapította, hogy a kérelmezők enged-
ményesekként is jogosultak voltak megindítani az eljárást, mivel a kárenyhítési
igény nem személyhez kötött, így az általános magánjogi szabályok szerint élők
között átruházható, kivéve a tiltott üzérkedést.²⁵

²⁰ Szönyi Zoltán: Kiindulási alap az 1440-1941. M. E. sz. r. 7. §-a alkalmazásánál. *Erdélyi Jogélet*, 1. (1942), 4. 65–67.

²¹ Drágffy–Villányi (1942): i. m. 90.

²² Hegedüs (1942): i. m. 184–186.

²³ MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 3228/1942/16.

²⁴ MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 4501/1942/9.

²⁵ MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 3649/1942/29.

3.2. Kiegészítő és értelmező rendeletek

Az alaprendeletben meghatározott eljárásindítási határidő letelte után majdnem három hónappal, 1942. május 14-én hatályba lépett 3000/1942. M. E. számú kormányrendelet azt a különbözetet tekintette kárnak, amely az ingatlanok az elidegenítés, illetőleg a tulajdonjog elvesztése idejében fennállott értéke és az ellenszolgáltatásnak a teljesítés idejében fennállott értéke között mutatkozott (tehát a kormány az ingatlanok nem az eljárás alatt fennálló, hanem a múltbeli elidegenítéskori értékét vette alapul). Ha az ingatlanért kapott ellenérték az elidegenítés, illetőleg a tulajdonjog elvesztése idejében fennállott forgalmi árnak megfelelő volt, kártalanítás megítélésének csak annyiban volt helye, amennyiben az érdekelt igazolta, hogy az elidegenítés (tulajdonjog elvesztése) idejében és helyén fennállott forgalmi ár az ingatlan valóságos értékétől lényegesen eltért (1. §). Ezzel a jogalkotó egyfelől szűkebbre szabta a bíróságok mozgásterét a táblaközi megállapodáshoz képest, ugyanis megkerülhetetlenné tette a tulajdonjog átszállásának idejében fennállt forgalmi ár megállapítását, ezáltal kinyilvánította, hogy nem tartja minden egyes esetben a valóságos értéktől jelentősen eltérőnek azt. A kir. Kúria egyetértőleg kifejtette, hogy az alaprendelet 7. §-a „az idegen megszállás alatt történt elidegenítéseknél a szolgáltatás és ellenszolgáltatás megállapítása körül előfordult, s ép a megszállás folytán előállott rendkívüli körülmények által előidézett aránytalanságokat akarja kiegyenlíteni, de csak azokat, amelyek szembetűnőek és súlyos károsodást, illetve indokolatlan nyereséget idéznek elő. Jelentéktelen, a rendes forgalmi életben szinte naponként előforduló érték különbözeteinek helyesbítése azonban nem volt célja [...]” Ennek szellemében megállapította, hogy nem tekinthető súlyos kárnak az a különbözet, amely az 1 386 878 lej értékű ingatlanok 1 250 000 lejért történt elidegenítése révén mutatkozott, hiszen ilyen eltérés (kevesebb mint 10%) a gazdasági élet rendes viszonyai között is lehetséges volt.²⁶ Továbbá a legfőbb bírói fórum nem tartotta elutasíthatónak a kérelmet pusztán azért, mert a vételár az eladáskori forgalmi értéknek megfelelt, hanem a másodbíróságot további eljárásra kötelezte a valóságos (belső) érték megállapítása végett. A marosvásárhelyi kir. ítélőtáblának a kár súlyosságánál figyelembe kellett vennie azt is, hogy az eladó a vételárat mennyiben fordította új ingatlanának megvásárlására.²⁷ Az első végzésének meghozatalakor még meg sem alkották a 3000/1942. M. E. számú rendeletet,

²⁶ Joggyakorlat. Jogesetek az 1440-1941. M. E. sz. rendelet alkalmazási köréből. *Erdélyi Jogélet*, 3. (1944), 3. 65.

²⁷ MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 3228/1942/16.

amelynek rendelkezéseit a folyamatban volt ügyekben is alkalmazni kellett (5. §). Szintén az eladáskori valóságos érték meghatározása végett folytatott le új eljárást a nagyváradi kir. ítélőtábla, bár az első végzésekor már hatályban volt az említett rendelet.²⁸ Azonban a jogszabállyal teljes összhangban mellőzte a kir. Kúria az eladáskori valóságos érték figyelembevételét, amikor annak a kérelmezőnek ítelt meg kárenyhítést, aki az *eladáskori forgalmi érték* egyharmad részét jelölte meg kárként.²⁹

Másfelől a kormány továbbra sem határozta meg a súlyos kár és az aránytalan nyereség fogalmát, sem a mértéküket, nemkülönben a méltányos kárenyhítésnél figyelembe veendő tényezőket, így ezekben belátásuk szerint dönthettek, figyelembe véve akár a felek egyéni helyzetét is. A kir. Kúria álláspontja szerint az ingatlan elbíráláskori értéke a valóságos érték kiszámítására nem, legfeljebb a kárenyhítés mérvére lehetett befolyással, mivel az alaprendelet 9. §-ában meghatározott, a felek (vagyoni) viszonyainak méltányos figyelembevételénél „súlyal bír az, hogy a szerző fél a vétel folytán ma minő előnynek van a birtokában”. Azonban jelen ügyben mindössze 8% különbséget állapított meg a vételár és a valóságos érték között, így nem ítelt meg kárenyhítést.³⁰ Ugyanezt erősítette meg a nagyváradi kir. ítélőtábla arra hivatkozva, hogy a kárenyhítés az ingatlan egy részének visszaadása módján is követelhető, így a pénzüsszegnek egyenlőnek kell lennie az ingatlan e címen visszaadható részének értékével.³¹ Azt, hogy az eladó vagyoni helyzetét már nem lehetett figyelembe venni a kár meghatározásakor, jól példázza a kir. Kúria álláspontja, amely a fentebb említett végzésében foglaltatik. A tényleges forgalmi érték 30%-át meghaladó „károsodás pedig súlyosnak minősül, még ha való is a szerző félnek az az állítása, hogy a kérelmezőnek az eladás [3 hold eladása] után is maradt 104 kat. hold nagyságú ingatlana. A károsodás fennforgását ugyanis az elidegenítési üggyel kapcsolatban kell megítélni, az elidegenítő félnek ezzel össze nem függő viszonyai és körülményei ebből a szempontból tehát nem üggyöntöek.”³²

Bár a visszacsatolt délvidéki területeken léptette hatályba a magyar magánjogot, a 2810/1942. M. E. számú rendelet témánk szempontjából is jelentőséggel bír, hiszen a 26. §-a az ottani kárenyhítési eljárások tekintetében segítséget nyújtott a valóságos érték meghatározásához: „nemcsak az elidegenítés (a tulajdonjog

²⁸ MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 5624/1942/42.

²⁹ MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 4794/1942/12.

³⁰ MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 3535/1942/26.

³¹ MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 4326/1942/28. A végzést hozó tanács tagja volt Harsányi Imre is, aki a kiegészítő rendelet hatálybalépése után is fenntartotta a fentebb írt álláspontját.

³² MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 4794/1942/12.

elvesztése) idejében általánosságban fizetett árakat, hanem a hasonló ingatlanok eladása során korábban (esetleg az elcsatolás előtt) vagy később elért árakat, a közterhek kivetése szempontjából irányadónak vett becslési értékeket, kereskedők (kereskedelmi társaságok) mérlegében foglalt értékelést, szakértők véleményét és a Pp. 271. §-a értelmében felhasználható egyéb, akár későbbi, akár korábbi adatokat is” figyelembe lehetett venni.³³ Annak ellenére, hogy a kormány a hat nappal később kihirdetett 3000/1942. M. E. számú rendeletében nem adott ilyen segítséget a keleti és erdélyi területek bíróságainak, azok analógiával élve mégis alkalmazták a rendelkezést. A nagyváradi kir. ítélőtábla ezzel támasztotta alá a valóságos érték megállapításával kapcsolatos álláspontját, miszerint az adott ingatlan 1907-es értékét vette alapul.³⁴ Később a nagyváradi kir. járásbíróság alaptalannak találta a panaszlott azon kifogását, hogy a valóságos érték megállapításánál a délvidéki rendelet szellemében (kizárólag) a közterhek kivetése szempontjából irányadónak vett becslési értékek képezik a kiindulási pontot. „A valóságos érték fogalma ténykérdés, aminek bizonyítására a perjogi szabályok által megengedett valamennyi bizonyítási eszköz felhasználható s a bíróság a bizonyításra kötelezett fél által szolgáltatott bizonyítékokat szabadon mérlegelve állapítja meg a tényleges értéket.”³⁵

A gyakorló jogászok továbbra is közzétették nézeteiket, magyarázataikat. Nánási János marosvásárhelyi kir. törvényszéki bíró az 1924-ig történt eladások esetében az első világháború előtti forgalmi árakat tartotta irányadó tényezőknél, mivel a megszállás első éveiben hatott, fentebb említett körülmények az 1924. év végére nagyrészt megszűntek. A későbbiekre nézve a jövedelmezőséget, a kereslet és a kínálat viszonyát, városi lakóházaknál az építési anyagok árát, a munkabéretet, a pénz mindenkori vásárlóerejét, a megélhetési és kereseti lehetőségeket stb. ajánlotta kollégái figyelmébe.³⁶ Székely Eduárd szatmárnémeti kir. törvényszéki bíró álláspontja szerint „a tárgyak ára, – értéke hasznosságuk és szükségességük (gyümölcs, kereslet) mértékhez igazodik, azért az árak, értékek legközvetlenebb értékmérőjéül a gyümölcs jelentkezik, mint amelyből az ár, érték alakul”. Így a termőföld értékét a rajta megtermett búza értékével is kifejezhetőnek tartotta (magyarországi ár – romániai ár), ahogyan a meg nem szállt terület azonos jellemzőkkel bíró ingatlanával való összehasonlítással.³⁷ Szabó Gyula margittai kir.

³³ Ruszthi (1942): i. m. 119.

³⁴ MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., P. V. 3938/1942/24.

³⁵ MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 5622/1942/18.

³⁶ Nánási János: Jegyzetek az 1440-1941. M. E. sz. rendelethez. *Erdélyi Jogélet*, 1. (1942), 6. 123–127.

³⁷ Székely Eduárd: Hozzászólás az erdélyi kárenyhítési szabályok alkalmazásához. *Erdélyi Jogélet*, 1. (1942), 9. 184.

járásbírói elnök elvetette a fogyasztási cikkek alapulvételét, mivel azoknak az ára nagymértékben ingadozott, a búzáé 1930 körül mélyen a termelési költség alatt maradt. Ehelyett a békebeli forgalmi értéket mint valóságos értéket svájci frankra javasolta átváltani a vételárhoz hasonlóan, és csak a kettő különbözetét pengőre, mondván, a pengő árfolyama sem volt állandó a teljes időszakban.³⁸

4. Átértékelés

Az alaprendelet 7. §-ának 3. bekezdése egy kevésbé vitatott rendelkezést tartalmazott. Ha az ingatlan átruházására vonatkozó jogügyletet 1914. július 28. és 1918. október 27. között kötötték, a vételárat azonban a vevő 1918. október 27. után akként egyenlítette ki, hogy ennek következtében az eladó méltánytalanul súlyos kárt szenvedett, az eladó szintén kérhetett kártalanítást. „Ebben az esetben nem az eladás tényéből ered a károsodás – következtetett Sándorfalvi Pap István –, nem kell tehát vizsgálni, hogy a vételár megfelel-e a valóságos értéknek; hanem a károsodás a vételárnak leiben való megfizetéséből ered. Pl. az ingatlan vételára volt 2000 K. [korona]; a vevő kifizette a vételárt leiben (1 lei egyenlő 2 K.) 1000 lejellel; ez az 1000 lei azonban a kifizetés idején csak 200 P-t [pengőt] tett. A 2000 K. vételár az eladás idején 1800 ar. k.-nak [aranykoronának] felelt meg, vagyis 2088 pengőnek. Ehelyett az eladó csak 200 P-t kapott, elvesztett tehát 1888 pengőt. Ez a kára; ennek méltányos enyhítését követelheti. Ez tehát lényegében átértékelési eset. A román jogszabályok szerint nem volt átértékelés; azért tekintettel a lei nagymértékű romlására, helyes a rendelet álláspontja, hogy ezzel az intézkedéssel segíteni kívánt az ilyen helyzetet.”³⁹

Felhasznált irodalom

- Benkő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate*, (2002), ősz. 7–41.
- Borbély Lajos: A kártalanítási eljárás. Az 1440/1941. M. E. sz. rendelet 7–9. szakaszainak magyarázata. *Magyar Jogi Szemle*, 23. (1942), 7. 125–131.
- Drágffy Miklós – Villányi Pál: *Az erdélyi ingatlanelidegenítések jóvátétele*. Budapest, (k. n.), 1942.

³⁸ Szabó Gyula: A „valóságos érték” meghatározása. *Erdélyi Jogélet*, 2. (1943), 6. 123–127.

³⁹ Sándorfalvi Pap (1941): i. m. 254–255.

A kár fogalmának meghatározása az 1940-ben visszatért országrészek kárenyhítési eljárásaiban

- Fekete Dezső: *Az erdélyi ingatlan és kártalanítási perek magyarázata*. Nagyvárad, „Grafika” Nyomdai Műintézet, 1941.
- Glósz Miksa: Az 1440/1941. M. E. számú rendelet 6–11. §-ainak, valamint az ezek alkalmazása körül kialakult nézeteknek és bírói gyakorlatnak ismertetése (I.). *Erdélyi Jogélet*, 1. (1942a), 3. 1–10.
- Glósz Miksa: Az 1440/1941. M. E. számú rendelet 6–11. §-ainak, valamint az ezek alkalmazása körül kialakult nézeteknek és bírói gyakorlatnak ismertetése (II.). *Erdélyi Jogélet*, 1. (1942b), 4. 57–64.
- Harsányi Imre: Szükség van-e az 1440/1941. M. E. sz. rendelet 7–9. §-ainak kiegészítésére? *Magyar Jogi Szemle*, 23. (1942), 7. 131–134.
- Hegedüs Frigyes: Az 1440/1941. M. E. sz. rendelet 7–9. §-ainak sem kiegészítésére, sem módosítására nincs szükség. *Magyar Jogi Szemle*, 23. (1942), 9. 183–186.
- Joggyakorlat. Jogesetek az 1440-1941. M. E. sz. alkalmazása köréből. *Erdélyi Jogélet*, 2. (1943), 1. 15–24.
- Joggyakorlat. Jogesetek az 1440-1941. M. E. sz. rendelet alkalmazási köréből. *Erdélyi Jogélet*, 3. (1944), 3. 65–68.
- Joó László Ádám: Egy rendelet – több ezer eljárás. In Karlovitz János Tibor (szerk.): *Jogok és lehetőségek a társadalomban*. Komárno, International Research Institute s.r.o., 2020. 48–56.
- Medvigy Gábor: A telekkönyvi törlési perek és a kárenyhítési kérelmek a felszabadult keleti és erdélyrészi bíróságok gyakorlatában (II.). *Magyar Jogi Szemle*, 23. (1942), 14. 281–288.
- Nánási János: Jegyzetek az 1440-1941. M. E. sz. rendeletehez. *Erdélyi Jogélet*, 1. (1942), 6. 123–127.
- Ruszthi Károly: Az „érték” és „forgalmi ár” viszonya az erdélyi ingatlanok elidegenítéséből származó kárenyhítési követelések elbírálásánál. *Erdélyi Jogélet*, 1. (1942), 6. 113–120.
- Sándorfalvi Pap István: Az erdélyi és keletmagyarországi ingatlanokról. *Királyi Közjegyzők Közlönye*, 40. (1941), 12. 245–255.
- Szabó Gyula: A „valóságos érték” meghatározása. *Erdélyi Jogélet*, 2. (1943), 6. 123–127.
- Székely Eduárd: Hozzászólás az erdélyi kárenyhítési szabályok alkalmazásához. *Erdélyi Jogélet*, 1. (1942), 9. 177–188.
- Szőnyi Zoltán: Kiindulási alap az 1440-1941. M. E. sz. r. 7. §-a alkalmazásánál. *Erdélyi Jogélet*, 1. (1942), 4. 65–67.
- Torday Lajos: Az 1440/1941. M. E. sz. rendeleten alapuló törlési per, illetőleg kártalanítási eljárás és az illetékes kir. ítéletábrák között létrejött megállapodás. *Gazdasági Jog*, 3. (1942), 4. 221–224.
- Tóth-Bartos András: Birtokpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944. *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 13. (2012), 47. 101–125.

Jogforrások

1940. évi XXVI. törvénycikk a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi ország-résznék a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről
Osztrák polgári törvénykönyv
- A m. kir. minisztérium 1939. évi 3.730. M. E. számú rendelete az ingatlanokra vonatkozó jogszabályok hatályának a visszacsatolt felvidéki területekre kiterjesztéséről
- A m. kir. minisztérium 1939. évi 6.050. M. E. számú rendelete a magyar magánjog hatályának a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területre kiterjesztéséről
- A m. kir. minisztérium 1941. évi 1.440. M. E. számú rendelete a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrészen az ingatlanokra vonatkozó magánjogi jogszabályok hatályának kiterjesztéséről
- A m. kir. minisztérium 1941. évi 2.780. M. E. számú rendelete, a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrészre vonatkozó 1.440/1941. M. E. számú rendelet földbirtokpolitikai vonatkozású rendelkezéseinek módosításáról és kiegészítéséről
- A m. kir. minisztérium 1942. évi 2.810. M. E. számú rendelete a visszacsatolt délvidéki területeken a magyar magánjog hatálybalépéséről
- A m. kir. minisztérium 1942. évi 3.000. M. E. számú rendelete a visszacsatolt keleti és erdélyi országrészen fekvő ingatlanok elidegenítéséből eredő kártérítést szabályozó 1.440/1941. M. E. számú rendelet értelmezéséről, illetőleg kiegészítéséről

Levéltári források

- MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., P. V. 3938/1942/24.
MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 3228/1942/16.
MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 3535/1942/26.
MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 3649/1942/29.
MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 4326/1942/28.
MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 4501/1942/9.
MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 4794/1942/12.
MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 5622/1942/18.
MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 5623/1942/19.
MNL OL, K 583, 88. cs. 27. t., Pk. V. 5624/1942/42.

Kádár Éva

Péter Gábor személyiségének változásai a visszaemlékezések tükrében¹

Absztrakt

A cikk azt kívánja feltárni, hogy Péter Gábor, aki éveken át feltétel nélküli engedelmességgel hajtotta végre Rákosi Mátyás utasításait, és aki az ÁVO, majd az ÁVH vezetőjeként a kommunista diktatúra megteremtésének és a kirakatperек előkészítésének egyik központi alakja volt, miért lett a cionista pernek, egy olyan tervezett, nagyszabású kirakatpernek az egyik legjelentősebb vádlottja, amelynek végzetes kimenetelét csak Sztálin halála miatt tudta elkerülni. A hozzáférhető források, köztük Péter Gábor vádlott-társainak és az általa kihallgatott vádlottaknak a visszaemlékezései, a per iratai, az ítélet elemzése, valamint a magyarországi, a szovjet és a kelet-európai cionista perekkel foglalkozó szakirodalom segítségével azt kívántam kideríteni, hogy vajon Péter Gábort az államgépezetben betöltött pozíciója tette-e alkalmassá arra, hogy az Abakumov-per mintájára felépített cionista-ellenes perben a „zsidó származású államvédelmi vezető” szerepét betöltse, vagy pedig a koncepció kiigazolója azért választották őt, mert Péter Viktor Abakumovnak, a szovjet állambiztonság vezetőjének küldött levelében tiltakozott a Rajk-per koncepciójára, és parancsot adott Rajk László kiváltásának leállítására. Ennek kapcsán megkísérlem feltárni a Péter Gábor személyiségében kialakult torzulást, valamint az azt kiváltó okot, amely azt eredményezte, hogy a Rajk-ügy során tanúsított tiltakozása után is hajlandó volt a további kirakatperек előkészítése során az utasításokat és parancsokat követni.

¹ A tanulmány a szerző alábbi cikkének felhasználásával készült: Kádár Éva: Péter Gábor személyiségének változásai a visszaemlékezések tükrében. *Betekintő*, 16. (2022), 1. 37–61.

The Changes of Gábor Péter's Personality in the Light of the Reminiscences

Abstract

This article aims to explore why Gábor Péter, who had been performing Mátyás Rákosi's orders with unconditional obedience for years and had been one of the central figures of the creation of the communist dictatorship and the preparation of show trials as the head of the ÁVO and later ÁVH, became one of the most important defendants in the Zionist trial, a planned grand show trial, the fatal outcome of which he could only avoid because of Stalin's death. Using the accessible sources including the memoirs of Gábor Péter's co-defendants and those whom he had interrogated, the trial documents, the analysis of the verdict as well as the literature on the Zionist trials in Hungary, the Soviet Union and Eastern Europe, I wanted to find out whether it was Gábor Péter's position in the state machinery that made him an eligible person for the role of "head of the State Protection Authority of Jewish origin" in an anti-Zionist trial, constructed on the model of the Abakumov trial, or the originators of the concept chose him because in a letter sent to Viktor Abakumov, the head of the Soviet state security, Péter protested because of the forged nature of the Rajk trial, and ordered to stop the torturous interrogation of László Rajk? In this context, I attempt to explore the deformity which developed in Gábor Péter's personality and the reason that triggered it, which resulted that he was willing to continue to follow the instructions and orders during the preparation work for further show trials even after his opposition during the Rajk case.

1. Az engedelmes végrehajtó

Péter Gábor az 1953. január 3-án történt letartóztatása előtt köztudottan Rákosi Mátyás hűséges embere és az államvédelem vezetőjeként a koncepciós perek előkészítésének engedelmes végrehajtója volt már a kezdetektől fogva. Így nem csak őt érte váratlanul, hogy a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Titkárságának 1953. januári ülésén Rákosi Mátyás Pétert mint egy kiterjedt, nemzetközi, cionista kémhálózat magyarországi vezetőjét nevezte meg.

A Rákosi által „leleplezett” „összeesküvés” azért keltett a párton belül felháborodást és rémületet, mert Péterről, a hűséges és tökéletes pártkatonáról senki sem hitte volna, hogy a „nemzetközi imperializmus” szolgálatában állna. Ő volt

az utolsó, akiről a párt vezetői, tagjai vagy bárki, aki ismerte, vagy akár hallott róla, ezt feltételezte volna. A Politikai Rendészeti Osztályon (PRO) 1946-ban Péter egyik helyetteseként dolgozó Timár István az 1980-as években úgy emlékezett, hogy felettese már ebben az időszakban is „fanatikusan bízott a párt vezetőiben, elsősorban Rákosiban. Minden utasítását kritika nélkül végrehajtotta.” Már a háborús bűnösök kihallgatása során is rendszeresen közvetítette Rákosiék szavát a nyomozást végző részleghez.²

A főtitkárhoz való feltétlen hűségének gyökere részben Péter Gábor személyiségében rejtett. Gyarmati György szerint Péter az MDP-hez és Rákosi Mátyáshoz sokáig szinte gyermeki szeretettel, odaadással kötődött, mivel számára a párt és vezére a korán elvesztett családot és apát pótolta. Ekkor alakult ki az az érzelmi kötődés, elköteleződés a baloldali eszme, a párt és annak vezetői irányába, amely később feltétel nélküli hűséggé, engedelmességgé alakult.³

Müller Rolf *Az erőszak neve: Péter Gábor* című, Péter életét és szerepét részletesen bemutató könyvében az államvédelmi vezetőnek Rákosi Mátyáshoz való viszonyulását úgy mutatja be, mint amelyet már kezdetektől fogva a teljes alárendelődés jellemezett. Ehhez hozzájárult az a szorongás, amely hiányos műveltségének is betudható. Ugyanis lényegében a nulláról kellett felépítenie az állambiztonság szervezetét mindenfajta komolyabb intézményvezetői tapasztalat, illetve rendvédelmi vagy jogi ismeretek nélkül.⁴

Péter Gábor a pártvezér iránti feltétlen hűségét számtalan esetben bizonyította. Az államvédelem a kezdetektől fogva a kommunista párt irányítása alatt működött, ami lehetővé tette a rivális pártokkal való leszámolást a politika szolgálatába állított igazságszolgáltatás segítségével.

Az 1949-es Rajk-pert követően a kényszervallatások eszköztára kibővült, és egyre kegyetlenebbé vált. Ezek közé tartozott egyrészt a megfélemlítés, a durva hangnem, a közeli hozzátartozók (főként az anya, a feleség) sértegetése, az egyházi személyek esetében az istenkáromlás és a legkülönbözőbb módon (szovjet hatóságoknak való átadással, Szibériába történő deportálással, hozzátartozók meghurcolásával, kínzással) történő fenyegetések. A terror résztvevőinek és elszenvédőinek

² Zinner Tibor – Róna Péter: *Szálasiék bilincsben*. I. kötet. *A Hűség Házáról az Andrássy út 60-ig*. Budapest, Lapkiadó Vállalat, 1986. 69, 86–87.

³ Gyarmati György: Péter Gábor fiatalsága, 1906–1945. Kutatási gondok az ÁVH-főnök életrajzána feltárásában. In Gyarmati György (szerk.): *Trezor 2. A Történelmi Hivatal évkönyve 2000–2001*. Budapest, Történelmi Hivatal, 2001. 25–78.

⁴ Müller Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2017. 144.

visszaemlékezéseiből a fizikai erőszak eszközeit is megismerhetjük. Ezek közé tartozott a talpalás, a pofozás, az ököllel verés, a rugdosás, a lámpával történő, hosszú ideig tartó elvakítás, a herék ütlegelése és szurkálása, vízcepegetés a fejre, égő cigaretta elnyomása a testen, gyógyszerek megvonása, nem megfelelő orvosi ellátás és a tudatmódosító szerek alkalmazása.⁵ Péter Gábor az általa kihallgatottakat azzal rémisztette meg, hogy tudtukra adta: ügyük annyira jelentős, hogy azt személyesen Rákosi felügyeli.⁶ Voltak, akiknél a várt vallomást úgy kényszerítette ki, hogy veréssel fenyegette őket, vagy halálbüntetés kiszabását helyezte kilátásba ellenállásuk esetére.⁷ Az ÁVH-vezető gyakran élt az „első kihallgatás jogával”, főleg, ha ismertebb személyiség ellen indult büntetőeljárás. A pszichológiai ráhatás érdekében gyakran váltotta hirtelen a hangnemet barátságosból fenyegetővé, amely váratlansága miatt ijesztően hatott a gyanúsítottakra. Például Faludy Györgyöt az egyik percben kedvesen kínálta cigarettával, majd azonnal ráijesztett. „Behoztak, itt fogsz megdöglenni!” Ilyenkor a hatás fokozása kedvéért gyakran behívta verőlegényeit is, maga mellé állítva őket.⁸ Az ellenállás megtörésének eszközei közé tartozott emellett a gyanúsított megalázása is, mint például a meztelenre vetköztetés, lekönpés, a WC-ből ivásra kényszerítés.⁹ A legkegyetlenebb módszer azonban a fizikai fájdalom okozása volt, amelynek széles körű eszköztára egyrészt a korábbi hazai nyomozati gyakorlatból áthozott „hagyományos” vallatási módokból állt, amelyeket a Horthy-korszakban a kommunista vezetők szenvedő alanyként maguk is megtapasztaltak. Péter Gábor szerint Rákosi több alkalommal adott neki arra utasítást, hogy szervezzen verőcsoportokat, és sajátítsák el az előző korszak verési és kínzási módozatait, amelyekkel úgy tudtak erős fájdalmat okozni, hogy annak nem lett maradandó külsérelmi nyoma, és nem járt halálos következményekkel. Az ilyen módszerek alkalmazására az állományt dr. Bálint István pszichiáter tanította meg, aki egy előadás-sorozatot is tartott a számukra erről a témáról. Ezt követően alakultak meg az ilyen célra létrejött különítmények, elsőként a Réh Alajos irányította 25 fős kulákverő csapat. Ezt a főtitkár kevesellte, és legalább egy századot követelt,

⁵ Müller (2017): i. m. 176.

⁶ Schiffer Pál: *Börtönnapló (1953–1956)*. Budapest, Kelenföld Kiadó, 1989. 11; Dénes Béla: *Ávós világ Magyarországon. Egy cionista orvos emlékiratai*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1994. 22.

⁷ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) 2.1. I/40. (V- 143413). Jegyzőkönyv Beck János és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. április 25. (Beck János vallomása); ÁBTL 2.1. I/20. (V-143408). Jegyzőkönyv Pálffy György és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. november 29–30. (Brankov Lazar vallomása).

⁸ Müller (2017): i. m. 168.

⁹ Müller (2017): i. m. 168.

ezért felállították a hírhedt Princz Gyula vezette csoportot, amelynek tagjai közé olyan államvédelmiek kerültek, akik korábban a „Horthy-csendőrök és nyomozók sanyargató módszereit” elszenvedték, és emiatt bosszúvágy élt bennük.¹⁰

Ezeket a vállalási módokat kiegészítették azok, amelyeket szovjet minta alapján honosítottak meg. Példa erre Vidovics Ferenc esete, akinek kihallgatását egy szovjet csoport végezte. Ezt testének egy orvos általi részletes vizsgálata előzte meg, amelynek során feltérképezték annak sajátosságait.¹¹ Fejére egy gumiból készült sisakot tettek, ennek következtében azon nem maradtak külsérelmi nyomok a rá mért számos ütés hatására sem. Ezután testének különböző részeit a vizsgálatot végző „egészségügyi szakértő” utasításai alapján tovább ütötték.¹² A Rajk-ügy „svájci csoportjához” tartozó gyanúsítottak módszeres kínzásáról számolt be Bánkúti Antal elítélt államvédelmi százados 1955-ben, aki szerint azt Péter Gábor alárendeltje, Kajli József ezredes végezte. Egyiküket, Földi Ivánt gúzsba kötötték, majd gumibottal ütötték a fenekét és a talpát. A Péter Gábortól kapott kérdések egy cédulára voltak felírva Kajlinál, és ezek alapján folytatták le a kínvallatást.¹³ Ugyanennek a csoportnak egy másik tagjánál, Vági Ferencnél pedig úgy érték el, hogy hamis beismerő vallomást tegyen, hogy a földről sőt nyalattak föl vele, és ezt követően arra kényszerítették, hogy a WC-ből igyon vizet.¹⁴ Az így nyert „beismerés” eredményeként Vági Ferencet halálra ítélték és kivégezték.¹⁵ Az eset még az ÁVH-n belül is felháborodást keltett, de fegyelmi büntetést Kajli és Princz sem kapott.¹⁶ A brutális verést és az alvásmegvonást vállalási módszerként többek között Rajk László, Szalai András, Stolte István esetében is alkalmazták.¹⁷ A későbbi felelősségre vonásuk idején kihallgatott egykori ÁVH-sok vallomásai szerint Péter Gábor és közvetlen alárendeltje, Szücs Ernő ezredes személyesen adott parancsot a verésekre és kínzásokra, ezekben viszont személyesen ritkán vettek részt.¹⁸

¹⁰ ÁBTL 2.1. VI/1. (V-150028). Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 20.

¹¹ Müller (2017): i. m. 169–170.

¹² Müller (2017): i. m. 169; Ispánki Béla: *Az évszázad pere*. Abaliget, Lámpás Kiadó, 1995. 257.

¹³ Müller (2017): i. m. 171–172; ÁBTL 2.1. I/50. (V-143410). Jegyzőkönyv dr. Rosta Imre és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. április 29. (Bánkúti Antal vallomása).

¹⁴ Müller (2017): i. m. 171–172.

¹⁵ Müller (2017): i. m. 171–172.

¹⁶ ÁBTL 2.1. I/50. (V-143410). Jegyzőkönyv Vági Ferenc és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. október 6. (Bánkúti Antal vallomása).

¹⁷ ÁBTL 2.1. I./1-e. (V-142673/5). Farkas Vladimir feljegyzése, 1954. június 24.

¹⁸ ÁBTL 2.1. I./1-e. (V-142673/5). Károlyi Márton saját kezű vallomása, 1954. május 18.

Mindezek alapján megállapítható, hogy Péter Gábort kétségtelenül súlyos felelősség terheli a koncepciós perek előkészítésében, a Rákositól a kínvallatásokra, esetenként halállal végződő fizikai bántalmazásokra kapott parancsok végrehajtásában, továbbításában.

2. Péter személyiségének rejtett oldala?

Felmerül a kérdés: Péter Gábor az előbb felsorolt, ellenvetés nélkül végzett, a Rákosi által meghatározott irányvonalat vakon követő magatartása, szolgálatai ellenére vajon miért vált nem csupán kegyvesztetté, hanem a tervek szerint a Rajk-per vádpontjaihoz hasonló elemeket tartalmazó koncepciós ügy fővádlottjává?

Kétségtelen tény, hogy a magyarországi cionistaper szovjet mintára és ukázra indult, és Péter Gábor letartóztatására Rákosi közvetlenül Sztálintól kapott utasítást. A főtitkár a száműzetése során írt emlékirataiban azt állította, hogy 1953. január 2-án meglátogatta őt egy Ivanov nevű belügyi tanácsadó, és személyesen adta át a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának levelét, amelyben a Péter Gábor azonnali őrizetbe vételére vonatkozó parancs állt.¹⁹

A korabeli szovjet vizsgálati módszerek és a koncepciós perek felépítésének ismeretében biztosra vehető, hogy Belkin²⁰ nem önszántából nevezte meg Péter Gábort CIA-ügynökként, hanem azért, mert kihallgatói pontosan ezt a nevet akarták hallani tőle. A vallatás eredményét Sztálin azonnal közölte Rákosival. Az ÁVH-főnök bűnösségére „tárgyi bizonyítékot” is találtak: a lakásán lefoglaltak egy fényképet, amelyen együtt volt látható Allen Dullesszel, aki akkor az amerikai katonai hírszerzés, az OSS rezidense volt. Valójában a fotó 1945-ben készült, amikor a háborús bűnösök kézre kerítése során „munkakapcsolatban” álltak egymással.²¹

A szovjet modell alapján szerveződő koncepció szerint tehát a szerepeket – köztük a „zsidó államvédelmi vezetőét” is – már előre megírták a készülő monstre

¹⁹ Müller (2017): i. m. 189.

²⁰ Mihail Iljics Belkin vezérőrnagyot, a Központi Hadseregcsoport Elhárítási Főosztályának főnökét (akit 1949. július elején a Rajk-per megkonstruálásában való segítségnyújtás, a kihallgatás irányítása céljából vezényeltek Magyarországra) ugyanis korábban, 1951 októberében az „MGB-n [Állambiztonsági Minisztériumon] belüli cionista összeesküvés” vádjával tartóztatták le, és a kínvallatás eredményeképpen Péter Gábort a „nemzetközi cionista kémszervezet magyarországi összekötőjeként” nevezte meg.

²¹ Hegedüs András: *A történelem és a hatalom igazézetében. Életrajzi elemzések*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988. 193–194.

perhez, és a megfelelő szereplőket csak ki kellett válogatni ehhez. Az, hogy a Szovjetunió vezérének forgatókönyvében pont Péter kapott központi helyet, korántsem lehetett véletlen. Az okok kérdésére csak akkor kaphatunk pontosabb választ, ha megvizsgáljuk az egykori ÁVH-vezető személyiségét, és azt, hogyan viszonyult a vele szemben támasztott elvárásokhoz.

Az őt személyesen ismerő kortársak közül többen arról számoltak be, hogy Péter Gábor személyisége drasztikus változáson esett át a Rajk-pert követően. Ezt a folyamatot így fogalmazza meg egy szemtanú, Péter egy közeli munkatársa, Décsi Gyula államvédelmi alezredes: „Az abszolút rendes és az abszolút ocsmány között, átmenet nélkül egy éjszaka alatt nála bekövetkezett.”²² Ez a mondat azért keltette fel a figyelmemet, mert egy hirtelen törést, negatív irányba történő változást ír le. Kutatást igényel annak kiderítése, hogy mi volt az a kiváltó ok, amely ezt a személyiségtorzulást előidézte nála. Péter Gábor az Államvédelmi Hatóság vezetőjeként kegyetlenségéről vált hírhedtté, bár a fent idézett, múltbeli állapotra utaló kifejezés („a legrendesebből”) mellett több más, ezt az állítást megerősítő forrás is arról tanúskodik, hogy az egykori ÁVH-vezér személyisége nem volt mindig ilyen.

Ezek közé tartozik többek között Szálasi Ferenc népbíróági perének nyomozati és bírósági szakaszában, 1945–46-ban írt börtönaplója. Szálasi kihallgatásait Péter Gábor végezte, aki ekkor a PRO vezetője volt. A napló sorai olyan képet festenek Péter Gáborról, amely a róla alkotott, köztudatban elterjedt ábrázolástól igen csak eltér. A volt hungarista vezető ugyanis itt „elragadó embernek” nevezi Pétert, akit nagyra becsült, és akivel a kihallgatások és informális beszélgetések során kimonodottan jó személyes kapcsolatot alakított ki.²³ Szálasi naplójában azt is feljegyezte, hogy Péter Gábor egy hungarista által írt levelet mutatott neki, amelyben az illető köszönetet mondott azért, hogy jól bánik egykori vezérével.²⁴ Amikor a nyomozati szakasz véget ért, Szálasi megköszönte Péter Gábornak a „kifogástalan bánásmódot”, és sajnálatát fejezte ki, hogy a személyes találkozásokra már nem kerülhet többet sor, mivel át fogják szállítani őt az Andrássy út 60.-ból az ügyészség Markó utcai épületébe.²⁵ Farkas Vladimír személyes közlése szerint – amelynek valóság-tartalma kontrollforrások hiányában szintén kétséges – Péter Gábort megrendítette Szálasi kivégzésének látványa. Ennek ellentmond a halálos ítélet végrehajtásánál

²² Zinner Tibor: „Minden kényszer nélkül”: Péter Gábor, a „skizoid”? Reflexiók Müller Rolf könyvéhez. *Magyar Zsidó Történelmi Intézet*, 2019. február 27.

²³ Karsai László: Bevezető. In *Szálasi Ferenc naplói, 1942–1946*. Közreadja: Karsai László. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 2016. 14.

²⁴ Karsai Elek – Karsai László: *A Szálasi-per*. Budapest, Reform Lap- és Könyvkiadó Rt., 1988. 19.

²⁵ Karsai–Karsai (1988): i. m. 37.

szemtanúként szintén jelen lévő Marosán György visszaemlékezése, aki úgy látta, mintha Péter Gábor szadista élvezettel nézte volna végig a háborús főbűnösök akasztását: „hallgat, de szeme különösen csillog”.²⁶ Ez a leírás viszont korántsem lehet mentes az elfogultságtól, mivel Marosán György azok közé tartozott, akiket később az ÁVH emberei hallgattak ki,²⁷ és akik ezért haragot tápláltak magukban a volt ÁVH-vezető iránt.²⁸ Emellett Marosán visszaemlékezésében tetten érhető az igyekezet, hogy a Rákosi – és közvetve a Sztálin – által elkövetett bűnök miatti felelősséget Péter Gáborra, „Berija emberére” hárítsa.²⁹

Farkas Vladimir emlékirataiban viszonylag részletes leírást adott Péter Gábor személyiségéről, mivel 1948-ban közelebbi munkakapcsolatba került vele, ugyanis a fontosabb operatív technikai feladatok megoldására Péter gyakran őt hívatta. Kettőjük kapcsolata egy idő múlva meghaladta a főnök-beosztott viszonyt, és baráttá vált. Farkas Vladimir számára főnöke egyfajta apapótlék is volt, mivel Farkas Mihályhoz mint apához nem fordulhatott segítségért, nem volt köztük bensőséges családi viszony. Farkas szerint egykori illegális harcostársai is hasonlóan kedvező véleménnyel voltak Péter Gábor tevékenységéről és emberi magatartásáról is.³⁰

Míg a korabeli sajtó Péter Gábort a háborús bűnösök nyomában loholó, velük szemben könyörtelen rendőrfőnökként ábrázolta, a valóság ennél árnyaltabb volt. Állítólag olyanok is voltak közöttük, akik Péter jóvoltából menekültek meg a halálos ítélettől vagy a súlyos börtönbüntetéstől, és ezeket az eseteket a későbbi perében bűnként rótták fel neki.³¹

Hetényi Imrét, a Horthy-rendszer politikai rendőrségének főnökét (aki akkor az egyik leggyűlöltebb személynek, közellenségnek számított) idős korában és betegen tartóztatta le a PRO. Péter Gábor emlékiratokat készíttetett vele, amelyből a politikai rendőrség nyomozati módszereit kívánta megtanulni. A feljegyzés megírását követően Péter szabadon engedte a volt rendőrfőnököt, pedig ő 1933-tól a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Rendészeti, majd Államrendészeti Osztályának

²⁶ Marosán György: *Az úton végig kell menni*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1988. 132.

²⁷ Őt a szociáldemokraták ügyében halálra ítélték, majd peren kívül külön „konzílium” döntött a sorsáról. Ekkor Péter szólította fel arra, hogy kérjen kegyelmet Rákositól.

²⁸ Müller (2017): i. m. 180.

²⁹ Müller (2017): i. m. 179–180.

³⁰ Müller (2017): i. m. 109–110.

³¹ Kiadatlan interjúm Farkas Vladimírral, 1998. május 6. Farkas elmondása szerint főnöke számára gyakran problémát okozott az, hogy szánalmat érzett a kihallgatott személyek iránt. Úgy vélte, és arra oktatta beosztottját, hogy egy politikai nyomozónak le kell tudnia küzdeni ezeket az érzelmeit, és alá kell rendelnie a célnak: a rendszer ellenségei elleni harcnak, és ezáltal az államrend védelmének. Ezt az információt egyéb források nem erősítették meg.

vezetőjeként központi szerepet játszott a baloldali mozgalmak üldözésében. Mindezek ellenére teljes bizonyossággal nem állítható, hogy Péter Gábor csupán valamiféle alku eredményeképpen helyezte szabadlábra Hetényi rendőrfőnököt. Ő ugyanis nem az egyedüli volt a Horthy-korszak azon magas rangú tisztjei közül, akikkel Péter Gábor „emlékiratokat” készíttetett.

Hetényihez hasonlóan menekült meg a halálos ítélettől Juhász Antal volt csendőr törzsőrmester is, akinek az önvallomásában azt kellett feltárnia, hogy milyen vallási és egyéb nyomozati módszereket használtak a Horthy-korszak csendőrei a baloldali mozgalmak felderítése folyamán. Szolgálatiért jutalmul a volt csendőrtisztet szabadlábra helyezték, és új személyazonosság alatt folytathatta életét.³²

Ujszászy István vezérőrnagy viszont nem kerülhette el ilyen módon a kivégzést. Farkas Vladimir visszaemlékezése szerint Pétert 1948 decemberében arra kötelezték, hogy adja át Ujszászyt a Katpolnak (Katonapolitikai Osztály), amelynek élén ekkor a szovjet katonai elhárítás által beszerezett Pálffy György állt. Farkas szerint Péter Gábor a „legnagyobb sajnálatára” kénytelen volt engedelmessé válni.³³ Ujszászynak Fekete Iván álnéven írt feljegyzései végén egy Péter Gábornak címzett üzenet olvasható:

„Mélyen tisztelt Altábornagy Úr! Csatolom a 17. füzetet, mely tárgykör hiányában már nem telt meg. Nagyon köszönöm a szép nyakkendőt. Nem tudom, hogy lesz-e alkalmam személyesen búcsút venni. Engedje meg, hogy ezúton hálás köszönetet mondjak azon korrekt, szívélyes, előzékeny magatartásáért, amiben részesített. Nem szívesen válok meg altábornagy Úrtól, akivel nagyon szerettem volna együtt dolgozni. Így jövöm és szabadságom irányában bizonytalanságban, nyugtalanságban vagyok. Még egyszer sokszor köszönök mindent, őszinte tisztelemmel. 1948. december 10-én. Fekete Iván.”³⁴

Egy másik forrás, ahonnan Péter Gábor személyiségéről képet kaphatunk a Rajk-pert megelőző időszakból, nem más, mint Demény Pál visszaemlékezése, amely arról az eseményről tudósít, amikor Rákosi a moszkoviták számára konkurenciát

³² ÁBTL 2.1. VII/20-b. (Sz. n.). Juhász Antal önéletrajza, 1950. október 11.

³³ „Péter több, a horthysta politikai rendőrséghez, csendőrnnyomozó szervezethez és a VKF-2-höz tartozó vezetőt használt fel szervezési feladatok végrehajtására. [...] Ujszászy István is, akit Péter »felhasználta«, utóbb, legnagyobb sajnálatára, kénytelen volt átadni a Katonapolitikai Osztálynak.” Rainer M. János: Szovjet diktatúra magyar mintára. Interjú Farkas Vladimírral. *Élet és Irodalom Online*, 2000. július 14.

³⁴ Haraszi György (szerk.): *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 2007. 611.

jelentő, a kommunista párton belül „különutas” álláspontot képviselő Demény-„frakcióval” való leszámolás céljából koncepciós pert kezdeményezett a csoport vezetői ellen. Demény emlékei szerint Péter Gábor láthatóan szégyenkezve tartóztatta le, zavarban volt, és igyekezett megnyugtadni őt, azt ígérve neki: vendégként fognak bánni vele annak ellenére, hogy ő mostantól a „párt foglya”.³⁵

Amikor a nemzetgyűlési választásokon a legtöbb szavazatot kapott Független Kisgazdapárt főtitkára, Kovács Béla az úgynevezett köztársaság-ellenes összeesküvés ügyében indított eljárás során önként jelentkezett az Államvédelmi Osztályon, és vallomást tett, a kihallgatás közben megjelent ügyvédje, Pfeiffer Zoltán, s a Péter Gáborral történt szóváltás után Kovácsot elvitte az Andrassy út 60.-ból. „Péter tiltakozott, de mentünk az ajtó felé Kováccsal, mondván, az erőszaktól sem riadunk vissza. Péter Gábor látva elszántságunkat nem állt utunkba, hanem úgy tett, mintha udvariaskodna, kikísért bennünket a lépcsőházig, és szabad utat intett fogdmegjeinek.”³⁶ A leírásból pontosan nem állapítható meg, hogy Péter miért tartózkodott ekkor még az erőszak alkalmazásától. A korabeli belpolitikai helyzet azonban magyarázatot adhat erre: 1946-ban annak ellenére, hogy a politikai rendőrség kommunista irányítás alatt állt, még koalíciós kormány volt hatalmon, ezért az államvédelmi vezető bizonytalan lehetett abban, hogy mit engedhet meg magának egy honatyával szemben.

3. Lázadás és megtörés

A politikai leszámolás célkeresztjébe 1949-ben – szovjet mintára – a háború előtt Nyugat-Európában élő és ott kapcsolatokkal rendelkező régi kommunisták kerültek. Közéjük tartoztak az egykori svájci és angliai emigránsok, valamint a spanyol polgárháborút megjárt veteránok is. Ebből kerekedett ki a Rajk-per, amelynek egyes fázisaiban a pártvezetés, az államvédelem és a szovjetek különböző arányban vettek részt.³⁷ Hegedüs András visszaemlékezése szerint noha Péter Gábor kétkedett az összeesküvők „csoportjának” létezésében, viszont egyéni bűnösségük vádjának az ügy kezdetén még feltehetően hitelt adott, ahogy az ügy vizsgálói

³⁵ Demény Pál: „A párt foglya voltam”. Demény Pál élete. Budapest, ELTE–MKKE, 1988. 149.

³⁶ Palasik Mária: A „Magyar Közösség”-ügy és tanulságai. [Az oldalszám-megjelölés a forrásból is hiányzik – a szerk. Vö.: www.rev.hu/sulinet45/szerviz/szakirod/palasik2.htm.] In: Palasik Mária (szerk.): *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000. 194–229.

³⁷ Müller (2017): i. m. 149–162.

közül sokan.³⁸ A per kézi vezérlését bizonyítja Farkas Vladimir emléke arról, hogy felettese egy bórdobozból kivett kis cédulákra jegyezte fel gondosan az MDP-főtitkár szóbeli utasításait.³⁹ A per kezdeményezője kétségtelenül Rákosi Mátyás volt, az ügyet nem Péter és az ÁVH vezérkara ötolta ki, azonban „készséges, sőt túlbuzgó” végrehajtói voltak a szovjet–magyar terv kidolgozásának.⁴⁰ A Rajk-per gyanúsítottjainál csak egyre kegyetlenebb eszközökkel tudták elérni azt, hogy a legképtelenebb államellenes bűntetteket is valósnak ismerjék el. A kínvallatás ellenére Rajk László sokáig nem tört meg, és nem volt hajlandó magára vállalni a koholt vádakba foglalt bűncselekményeket, pedig lelkileg és testileg annyira szenvedett, hogy a kihallgatási jegyzőkönyvet vezető belügyi alkalmazott felmentését kérte feladata alól, mert nem bírta hallgatni, ahogy Rajk sír.⁴¹ Décsi Gyula visszaemlékezése szerint Rajkot olyan kegyetlenül bántalmazták, hogy abba majdnem belehalt: az „egyik legbrutálisabb verés volt, amiről tudok, Szücs és a nyomozók lihegve jöttek ki, Rajk hörgött, utána napokig alig tudott járni”.⁴² Péter Gábor a Rajkkal szemben alkalmazott verést 1949 júniusában önhatalmúlag leállította.⁴³ A főtitkár megunt a nyomozás elhúzódását, és a szovjet állambiztonsági szervek vezetőihez fordult segítségért, mivel a szovjetek is elégedetlenek voltak az ÁVH sikertelensége miatt. A kihallgatások irányítását és lefolytatását a továbbiakban a szovjet állambiztonság (MGB) vette át, Fjodor Belkin vezetésével; Péter Gábor tevőlegesen abban már nem vett részt.⁴⁴

Az ÁVH vezetője a magyar és a jugoszláv belügyminiszternek egy paksi csőszkunyhóban történt állítólagos találkozásában kételkedett leginkább a koncepció egyes elemei közül. Décsi Gyula visszaemlékezése szerint az ÁVH-vezérnek ekkor vált szavajárásává, ha a vallomásokban valami nehezen hihető, valószerűtlennek tűnő elem szerepelt: „Remélem, ez nem valami Paks megint!”⁴⁵ A kétségeivel küzdő Péter Gábor ekkor elmondása szerint vakmerő tette szánta el magát: egy levélben panasszal fordult a szovjet állambiztonság vezetőjéhez, Viktor Abakumovhoz,

³⁸ Hegedüs András: *Rendhagyó életek. Szubjektív reflexiók*. Budapest, BFI, 1994. 15.

³⁹ Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest, InterArt Stúdió, 1990. 182.

⁴⁰ Farkas (1990): i. m. 181, 197.

⁴¹ Pető Andrea: *Rajk Júlia*. Budapest, Balassi, 2001. 101–102.

⁴² Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. III. kötet. *Kúriai teljes ülések. Államvédelmi felülvizsgálati iratok. „Párt”-ítéletek. Törvényességi óvások. Tárgyalási jegyzőkönyvek*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1994. 443.

⁴³ Zinner Tibor: *A nagy politikai affér. A Rajk–Brankov-ügy*. I. kötet. Budapest, Saxum Kiadó, 2013. 142.

⁴⁴ Müller (2017): i. m. 154.

⁴⁵ ÁBTL 2.1. I/1-e. (V-142673/5). Décsi Gyula vallomása, 1954. május 16.

amelyben szóvá tette, hogy a Rajk-ügyben erőltetés folyik, és az megalapozatlan vádakot tartalmaz.⁴⁶ Ez a dokumentum nem került elő, bár bizonyos források igazolják a létezését, valószínűleg az orosz állam levéltárában ma is megtalálható. A levélre Farkas Vladimir is utal visszaemlékezésében, bár szerinte ennek megírását Belkin kezdeményezte, emellett azt állítja, hogy ő az erre vonatkozó bizalmas információt Szücs Ernőtől kapta. Péter vallomásaiból az derül ki, hogy ezt a feljelentésként is értelmezhető levelet az oroszul tudó Szücs Ernő ÁVH-ezredes fogalmazta meg, Péter pedig aláírásával látta el.⁴⁷ Egy év sem telt el, és az államvédelmi vezető újabb jelentést küldött Abakumovnak, amelyben részletezte Rákosi aggasztó, paranoiásnak tűnő viselkedését. Ez utóbbi dokumentumra vonatkozóan találhatunk olyan forrásokat, amelyek szerint ez az irat is az Orosz Föderáció Elnöki Levéltárában lelhető fel.⁴⁸

A Rajk-pert követő időszakban, az ügy nyomozása során átéltek hatására Péter mentális és fizikai állapota annyira leromlott, hogy az a szovjet tanácsadóknak is feltűnt. Az állambiztonsági szervek mellett dolgozó szovjet tanácsadó, Kartasov ezredes 1950 februárjában a magyar államvédelmi vezetőről írt jelentésében az alábbiak szerint jellemezte őt:

„Rákosi elvtárs gyakran beszél arról, hogy bízik Péterben, értékeli őt, de kijelenti, hogy beteges állapota miatt Péternek ideje lenne nyugalomba vonulni. [...] 1948-ban, azzal összefüggésben, hogy Péter átadta munkatársainknak a magyarországi trockistákra vonatkozó anyagot, Rákosi elvtárs Farkassal együtt – Péter szavai szerint – erősen szidták őt. A biztonsági szervek munkájában meglévő komoly hiányosságoknak nem kevésbé fontos oka, hogy Péternél hiányzik a szükséges tapasztalat, valamint betegsége miatt nem kellően operatív.”⁴⁹

A Kartasov-jelentés egyébként amellett, hogy dicséző szavakkal illeti Pétert, vádiratnak is beillő bírálatot jelentett az ÁVH-val és burkoltan annak vezetőivel szemben. Leginkább azt rótták fel nekik, hogy az általuk vezetett szervezet nem lépett fel kellő eréllyel a „nép ellenségeinek” bizonyos csoportjaival, köztük a háborús bűnösökkel szemben. Emellett az ÁVH zsidó származású vezetőit

⁴⁶ Müller (2017): i. m. 154–155.

⁴⁷ Farkas (1990): i. m. 372.

⁴⁸ Murasko, Galina Pavlova: Néhány esetvonalás Rákosi Mátyás politikai portréjához. *Múltunk*, 44. (1999), 2. 160–169.

⁴⁹ Baráth Magdolna: Szovjet tanácsadó feljegyzése Magyarországról, 1950. *Betekintő*, 2. (2008), 4.

az állam biztonságára potenciális veszélyt jelentő elemként írja le, előrevetítve ezzel a későbbi, 1953-as cionistapert, amelynek Péter a fővádlottja lett, és attól, hogy Rajk László sorsára jusson, csak Sztálin halála mentette meg.⁵⁰

Mielőtt azonban Rákosi – sztálini parancsra – a koncepció per eszközéhez folyamodott volna, más módon igyekezett Péter Gábor személyiségét megtörni. Több forrás, köztük Décsi Gyula egykori államvédelmi alezredes visszaemlékezése a Péter Gábornál végbement pszichés változás legfőbb okaként azt a sajátos pszichiátriai kezelést jelöli meg, amelynek a Rajk-per után napi rendszerességgel alá kellett vetnie magát. Décsi a visszaemlékezésében beszámol arról, hogy főnökét „a Rajk-ügy nagyon megzavarta és megrendítette. Bálint István már azelőtt is sokat járt hozzá, de 1949-től kezdve naponta órákat töltött vele, pszichológiai (szinte pszichoanalitikus) kezelője lett. Ettől kezdve egyetlen bizalmasa volt (ezt Bálinttól tudom), aki kora délutántól estig, néha késő estig vele töltötte minden idejét.”⁵¹ A Zinner Tibor által vele készült interjúbán Bálint István nem tagadta, hogy jelentős szerepe volt Rákosi bizonyos parancsaival kapcsolatosan már korábban is, de főképp 1949 nyarától, a „paksi találkozó” koholt vádjával szemben kételyeket hangoztató főnöke meggyőzésében.⁵² Janikovszky Béla államvédelmi ezredes második felesége, Janikovszky Éva szintén elmondta, hogy a pszichiáter közel lakott Péter II. kerületi villájához, amelybe naponta hivatali autó vitte. Ennek kertjében órákat sétáltak délutánonként, amikor arról győzködte főnökét, hogy hajtsa végre a főtítkártól kapott parancsokat.⁵³ A hírhedt főorvost az ÁVH-nál sokan Péter Gábor „rossz szellemének” tartották.⁵⁴ Péter 1954-ben így vallott erről: „Kádárra Donát olyan befolyással volt [...] és legalább annyira tudott rá hatni, mint rám Dr. Bálint István ideg orvos az ÁVH-n.”⁵⁵

Nem maradtak fenn írásos dokumentumok arról, hogy Bálint doktor pontosan milyen mentális betegséget diagnosztizált Péter Gábornál; Décsi Gyula csak arra tért ki a visszaemlékezésében, hogy a volt ÁVH-vezető skizoid személyiségzavar-

⁵⁰ Baráth (2008): i. m. 6–10.

⁵¹ Décsi Gyula megjegyzései Farkas Vladimírnak Zinner Tiborral folytatott interjúsorozatára, 1985. december 30. Közli Zinner (2013): i. m. 397.

⁵² Zinner (2019): i. m.

⁵³ Zinner (2019): i. m.

⁵⁴ Mező Gábor: Levelek az elmegyógyintézetből. Janikovszky Béláné tragikus története. *Arc és Álarc*, 1. (2017), 1. 21–48.

⁵⁵ Kis-Kapin Róbert: „Ugy éltem itt, mint a bugyborék a vizen...” Péter Gábor börtönben írt feljegyzései, 1954. május-augusztus. *Betekintő*, 1. (2007), 2.

ban szenvedett.⁵⁶ A „kezelésről”, azaz a beszélgetések tartalmáról sem lehetők fel adatok, mivel Bálint Istvánnak a cionistaper kezdetén történt letartóztatásakor az erre vonatkozó iratokat, Péter Gábor kórtörténetét megsemmisítették, amelynek tényét az erre vonatkozó jegyzőkönyv bizonyítja.⁵⁷ Mivel az ÁVH-vezető pszichoterápiájának folyamatát nem ismerjük, ezért az általa kapott kezelés jellegét sem tudjuk pontosan megítélni. Mindemellett ismert, hogy Bálint doktor nem idegenkedett attól, hogy az elmeorvosokat eszközeik a meggyőzés céljára alkalmazza. Vannak olyan források, amelyek arról tanúskodnak, hogy az ÁVH orvosa ismerte a speciális „gyógykezelés”, a politika szolgálatába állított pszichiátria rendhagyó módszereit, amelyeket a Szovjetunióban sajátított el. Az egyik közülük Töttös Ernő *Téboly* című könyve, amelyben saját, az ÁVH börtönében átélte szörnyű élményeit tárja elénk.⁵⁸ Arra, hogy Péter Gábor sokszor kényszer hatására, meggyőződése ellenére cselekedett, és az általa elkövetett bűnök súlyos lelkiismereti válságot idéztek elő nála, következtetni lehet az utolsó szó jogán elmondott beszédéből is, amelyet az ellene és társai ellen indult büntetőügy tárgyalásán mondott 1954. január 15-én. Beszéde közben többször sírva fakadt, mélységes megbánását, büntudatát fejezte ki amiatt, hogy visszaélt a párt bizalmával. Arra kérte a bíróságot, hogy őt sújtsák halálbüntetéssel, de kegyelmezzenek meg feleségének, aki nála mindig „keményebb és különb” volt.⁵⁹

Felhasznált irodalom

- Baráth Magdolna: Szovjet tanácsadó feljegyzése Magyarországról, 1950. *Betekintő*, 2. (2008), 4. Online: https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2008_4_barath.pdf
- Demény Pál: „A párt foglya voltam”. *Demény Pál élete*. Budapest, ELTE–MKKE, 1988.
- Dénes Béla: *Ávós világ Magyarországon. Egy cionista orvos emlékiratai*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1994.
- Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest, InterArt Stúdió, 1990.

⁵⁶ Zinner (2019): i. m.

⁵⁷ Mező (2017): i. m. 22.

⁵⁸ Töttös Ernő: *Téboly. Egy művi tudathasadás története*. Budapest, Griff Kontinent Kiadói Kft., 1985. 34–214.

⁵⁹ ÁBTL 2.1. VI/1. (V-150028). Gyorsírói jegyzőkönyv Péter Gábor és társai ügyében megtartott II. fokú bírósági tárgyalásról, 1954. január 15.

- Gyarmati György: Péter Gábor fiatalsága, 1906–1945. Kutatási gondok az ÁVH-főnök életrajzának feltárásában. In Gyarmati György (szerk.): *Trezor 2. A Történeti Hivatal évkönyve 2000–2001*. Budapest, Történeti Hivatal, 2001. 25–78.
- Haraszti György (szerk.): *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2007. 611.
- Hegedüs András: *A történelem és a hatalom ígézetében. Életrajzi elemzések*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988.
- Hegedüs András: *Rendhagyó életek. Szubjektív reflexiók*. Budapest, BFI, 1994.
- Horváth Ibolya – Solt Pál – Szabó Győző (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. III. kötet. *Kúriai teljes ülések. Államvédelmi felülvizsgálati iratok. „Párt”-ítéletek. Törvényességi óvások. Tárgyalási jegyzőkönyvek*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1994.
- Ispánki Béla: *Az évszázad pere*. Abaliget, Lámpás Kiadó, 1995.
- Kádár Éva: Péter Gábor személyiségének változásai a visszaemlékezések tükrében. *Betekintő*, 16. (2022), 1. 37–61. Online: <https://doi.org/10.25834/BET.2022.1.2>
- Karsai Elek – Karsai László: *A Szálasi-per*. Budapest, Reform Lap- és Könyvkiadó Rt., 1988.
- Karsai László: Bevezető. In *Szálasi Ferenc naplói, 1942–1946*. Közreadja: Karsai László. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 2016.
- Kis-Kapin Róbert: „Ugy éltem itt, mint a bugyborék a vizen...” Péter Gábor börtönben írt feljegyzései, 1954. május-augusztus. *Betekintő*, 1. (2007), 2. Online: https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_2_kis_kapin.pdf
- Marosán György: *Az úton végig kell menni*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1988.
- Mező Gábor: Levelek az elmegyógyintézetből. Janikovszky Béláné tragikus története. *Arc és Álarc*, 1. (2017), 1. 21–48.
- Murasko, Galina Pavlova: Néhány ecsetvonás Rákosi Mátyás politikai portréjához. *Múltunk*, 44. (1999), 2. 160–169.
- Müller Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2017.
- Palasik Mária: A „Magyar Közösség”-ügy és tanulságai. In Palasik Mária (szerk.): *A jogállamiság megeremítésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000. 194–229.
- Pető Andrea: *Rajk Júlia*. Budapest, Balassi Kiadó, 2001.
- Rainer M. János: Szovjet diktatúra magyar mintára. Interjú Farkas Vladimírral. *Élet és Irodalom Online*, 2000. július 14. Online: www.es.hu/old/0028/interju.htm
- Schiffer Pál: *Börtönnapló (1953–1956)*. Budapest, Kelenföld Kiadó, 1989.
- Töttös Ernő: *Téboly. Egy művi tudathasadás története*. Budapest, Griff Kontinent Kiadói Kft., 1985.
- Zinner Tibor: *A nagy politikai affér. A Rajk–Brankov-ügy*. I. kötet. Budapest, Saxum kiadó, 2013.

Kádár Éva

Zinner Tibor: „Minden kényszer nélkül”: Péter Gábor, a „skizoid”? Reflexiók Müller Rolf könyvéhez. *Magyar Zsidó Történelmi Intézet*, 2019. február 27. Online: www.facebook.com/311975426191799/posts/328855584503783/

Zinner Tibor – Róna Péter: *Szálasiék bilincsben*. I. kötet. *A Hűség Házától az Andrássy út 60-ig*. Budapest, Lapkiadó Vállalat, 1986.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) 2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga. I./1-e. (V-142673/5). Rajk László és társai: Décsi Gyula vallomása, 1954. május 16.; Farkas Vladimír feljegyzése, 1954. június 24.; Károlyi Márton saját kezű vallomása, 1954. május 18.

Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) 2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga. I/50. (V-143410). Rosta Endre, Ács Tamás, Balabán Péter, Hódos György, Földi Iván, Kuti Gyula, Vági Ferenc, dr. Kálmán András: Jegyzőkönyv dr. Rosta Imre és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. április 29. (Bánkuti Antal vallomása); Jegyzőkönyv Vági Ferenc és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. október 6. (Bánkuti Antal vallomása).

Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) 2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga. VI/1. (V-150028). Péter Gábor és társai: Gyorsírói jegyzőkönyv Péter Gábor és társai ügyében megtartott II. fokú bírósági tárgyalásról, 1954. január 15.; Jegyzőkönyv Péter Gábor kihallgatásáról, 1956. október 20.

Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) 2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga. VII/20-b. (Sz. n.). Juhász Antal: Juhász Antal önéletrajza, 1950. október 11.

Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) 2.1. I/40. (V- 143413). Jegyzőkönyv Beck János és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. április 25. (Beck János vallomása).

Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) 2.1. I/20. (V-143408). Jegyzőkönyv Pálffy György és társai perújítási tárgyalásáról, 1955. november 29–30. (Brankov Lazar vallomása).

Kovács-Szépvolgyi Enikő

Elhagyottnak nyilvánítás, avagy igény az állami gyermekmenhelyek kötelékébe történő felvételre

Absztrakt

A dualizmus kori állami gyermekvédelem fő célja a gyermekhalandóság csökkentése, valamint a gyermekek züllésének visszaszorítása volt. A szegényügytől eltávolodva az állami gyermekvédelem intézményrendszere az állami gyermekmenhelyek kiépülésével vált teljessé a 20. század első évtizedének végére. Az állam általi gondozásra, nevelésre, eltartásra való jogot a gyermek hatóságilag elhagyottnak nyilvánítása keletkeztette, amely eljárás lefolytatása 1903-tól tartozott az árvaszékek hatáskörébe. A források alapján arra lehet következtetni, hogy a jogalkalmazás során az elhagyottnak nyilvánításra irányuló eljárásban a gyermek elhagyottságát megalapozó tények vizsgálata esetenként felületes volt. Ugyanakkor a levéltári források alapján a gyermekek érdekét szolgáló intézkedések gyakorlati megvalósulása nyomon követhető.

Declaration of Abandonment or Claim for Admission to a State Child Asylum

Abstract

The main goal of child protection of the royal Hungarian state during the age of dualism was to reduce child mortality and prevent child delinquency. The system of public child protection was completed by the establishment of state-maintained children's asylums by the end of the first decade of the 20th century. The right to receive care, education and maintenance from the state was based on the declaration of abandonment, which was the duty of the court of wards from 1903. The conclusion can be drawn that the application of the law in proceedings for the declaration of abandonment, the examination of the circumstances justifying the abandonment of the child was in some cases superficial. On the other hand, the archive sources show that actions in favour of children were implemented in practice.

1. Bevezetés

A magyar állami gyermekvédelem intézményrendszerének kiépülése a 19. század utolsó negyedében vette kezdetét, a 20. század első évtizedének végére már az állami gyermekmenhelyek hálózata is a gyermekmentés szolgálatában állt. A dualizmus éveiben a szociális igazgatás ezen speciális területének önállósodása a szegényügytől való eltávolodásával fokozatosan történt meg, a gyermekek esetében eszközrendő állami beavatkozás a gyermekmentést célozta. Az állami gyermekvédelem Ruffy Pál meghatározása szerint „az államigazgatásnak intézménye, mely gondozásába felveszi és a megállapított korhatárig neveli azt a gyermeket, akinek az állami ellátáshoz a törvény alapján joga van”.¹

Az állami ellátáshoz való jogot a gyermek elhagyottságát kimondó hatósági döntés keletkeztette. Ennélfogva az állami gyermekvédelem jogtörténeti szempontú leíró elemzésénél nem elhanyagolható az elhagyottnak nyilváníthatóság feltételeinek, illetve az elhagyottnak nyilvánításra irányuló eljárásnak az ismerete. Mint minden szabályozás jogtörténeti vizsgálatánál, úgy a gyermek elhagyottnak nyilvánítására irányuló hatósági eljárásnál is indokolt a jogi szabályozás és a jogalkalmazási gyakorlat összevetése, mely utóbbi megismerése levéltári források nyomán, továbbá a korabeli szakfolyóiratokban közölt írásokon keresztül történik jelen tanulmány keretében.

2. Út az állami gyermekmenhelyek megszületéséig

A gyermekvédelem a szegényügy egy viszonylag jól körülhatárolható területét képezte egészen a 19. század utolsó negyedéig,² majd a szegényügyből fokozatosan kiválva egyre inkább olyan komplex területté nőtte ki magát, ahol a megelőző jellegű állami beavatkozás kezdett meghatározóvá válni.

A szegényügy körébe tartozó feladatok ellátását az állam a községekre ruházta az 1871-es és 1886-os községi törvényekkel.³ A szegények gondozásának és segítetésének alapját a községi illetőség képezte,⁴ amely jogintézmény lényegét

¹ Ruffy Pál: *Az állami gyermekvédelem.* (h. n.), (k. n.), 1914. 339.

² Hilscher Rezső: *Bevezetés a szociálpolitikába.* Budapest, MEKDSz Szövetség-Kiadás, 1928. 15.

³ 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről 22. § g), 131. §; 1886. évi XXII. törvénycikk a községekről 21. § g), 145. §.

⁴ Pomogyi László: *A szegényügy és községi illetőség a polgári Magyarországon.* Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 21.

Elhagyottnak nyilvánítás, avagy igény az állami gyermekmenhelyek kötelékébe történő felvételre

„az egyesnek a községhez való olyan tartozása” jelentette, „a melynél fogva abból közigazgatásilag el nem távolítható s szegénység esetén a község által segélyezendő”.⁵

A szegényügy körébe tartozó feladatok pontos meghatározása nem történt meg országos szinten, a gyermekgondozást érintően ugyanakkor a közegészségügy rendezéséről szóló törvénycikk⁶ már konkrét feladatokat rögzített a községek számára. A községek kötelesek voltak a vagyontalan lelencekről, valamint a dajkaságba adott gyermekek eltartásáról és ápolásáról gondoskodni,⁷ továbbá ezen gyermekek esetében a szigorú hatósági és orvosi felügyeletet megszervezni.⁸ Elsőfokú hatóságként a hatóság illetékességi területén élő lelencekről nyilvántartás vezetésére köteles szolgabíró járt el.⁹

A szegényügyhöz képest történő jelentős elmozdulás az 1898. évi nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló XXI. törvénycikk elfogadásával következett be.¹⁰ A törvény által statuált országos betegápolási alap a községek gyermekgondozással kapcsolatos terheit volt hivatva csökkenteni azáltal, hogy a hatóságilag elhagyottnak nyilvánított, valamint a talált gyermekek nevelésének-gondozásának költségeit is fedezte.¹¹ Az alap terhére a hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekek nevelése, gondozása, ápolása során a hetedik életév betöltéséig felmerülő költségek voltak elszámolhatók,¹² a hetedik életév betöltését követően továbbra is az illetőség szerinti község viselte a költségeket,¹³ ennél fogva a községi illetőségnek a gyermekek vonatkozásában is jelentős szerepe volt.

A dualizmus kori állami gyermekvédelem intézményrendszere a 20. század első évtizedében teljesedett ki az állami gyermekmenhelyek létesítésével. Az állam a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló törvénnyel megteremtette az állami gyermekvédelem anyagi alapjait, a feladatokat azonban társadalmi szervezetek – az Első Budapesti Gyermekmenhely és a Fehér Kereszt Országos

⁵ Concha Győző: *Politika. Második Kötet (első fele). Közigazgatástan*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1905. 284.

⁶ 1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről.

⁷ 1876. évi XIV. törvénycikk 140. § a).

⁸ 1876. évi XIV. törvénycikk 16. §.

⁹ 1876. évi XIV. törvénycikk 156. § e).

¹⁰ 1898. évi XXI. törvénycikk a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről.

¹¹ Szokolczay Árpád: A gyermekvédelem Magyarországon tekintettel az 1898. évi XXI. törvénycikkre. In Szladits Károly (szerk.): *Magyar Jogászegyleti értekezések*. 20. kötet. Budapest, Magyar Jogászegylet, 1900. 4–5.

¹² 1898. évi XXI. törvénycikk 3. § d).

¹³ 1898. évi XXI. törvénycikk 8. § b).

Lelenczház-Egyesület – látták el az állami intézmények létrehozásáig, gondoskodva az elhagyott gyermekekről.¹⁴ Az állami gyermekmenhelyekről szóló törvénycikk¹⁵ indokolása értelmében az állami gyermekmenhelyek felállítását a gyermekhalandóság rendkívül magas aránya, valamint az elhagyott gyermekek számának emelkedése sürgette. A hetedik életévüket betöltött, elhagyottnak minősített gyermekek állami védelmére nemcsak a gyermekhalandóság csökkentése szempontjából volt szükség, hanem a gyermekbűnözés növekedésének megakadályozása érdekében is.¹⁶ A közsegélyre szoruló hét éven felüli gyermekek gondozásáról szóló törvény végül az állami gyermekvédelem körébe vonta azon gyermekeket, akiket a hetedik életévük betöltése előtt már elhagyottnak minősítettek, továbbá azon gyermekeket is, akiknek elhagyottnak minősítésére csak későbbi életkorukban került sor.¹⁷

3. Elhagyottnak nyilvánításra irányuló eljárás

Az elhagyottnak nyilvánítás dualizmuskori szabályozását érintően 1903. szeptember elseje jelentette a fordulópontot, ekkor lépett hatályba a belügyminiszter 1903. évi 1. számú körrendelete az elhagyott gyermekek védelméről szóló szabályzat (a továbbiakban: Szabályzat) kibocsátása tárgyában.¹⁸ A Szabályzat módosította az elhagyottnak nyilváníthatóság feltételeit, valamint az eljáró közigazgatási szervek körében is változást eszközölt.

3.1. Követendő eljárás a Szabályzat hatálybalépéséig

A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló törvénycikk hatálybalépését követően jelentős bizonytalanság uralkodott, a végrehajtási rendeletek kiadásáig

¹⁴ Indokolás az állami gyermekmenhelyekről szóló törvényjavaslathoz. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XXXIV. kötet, 997. számú iromány (a továbbiakban: K. I. 997. sz.), 142–145.

¹⁵ 1901. évi VIII. törvénycikk az állami gyermekmenhelyekről.

¹⁶ Indokolás a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról szóló törvényjavaslathoz. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XXXVII. kötet, 1062. számú iromány, 23.

¹⁷ 1901. évi XXI. törvénycikk a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról.

¹⁸ A belügyminiszter 1903. évi 1. számú körrendelete valamennyi törvényhatóságához – Fiume kivételével, az elhagyott gyermekek védelméről szóló szabályzat kibocsátása tárgyában.

nem volt egyértelmű, hogy mely hatóság milyen feltételek mentén nyilváníthatja a gyermeket elhagyottnak.¹⁹ A gyermekmentés ügye mellett elkötelezettek előtt nyilvánvaló volt, hogy csupán a talált, az árva és a teljesen vagyontalan gyermekek elhagyottnak nyilváníthatóságának kimondása nem elégséges, a gyermekek érdeke megkövetelte, hogy az elhagyottnak nyilvánítható gyermekek körét ennél tágabban határozzák meg. A családi életbe történő állami beavatkozás – tulajdonképpen az elhagyottnak nyilvánított gyermek családi környezetből történő kiemelése – és a gyermekek állami nevelésével, gondozásával, ápolásával járó költségek azonban szükségessé tették, hogy a szabályozás tartalmazza a szigorú hatósági felügyelet és ellenőrzés meglétét is.²⁰

1899-ben lépett hatályba a belügyminiszter 50.000 számú körrendelete a hét éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról alkotott szabályrendelet tárgyában.²¹ Az elhagyottnak nyilvánítást kimondó döntés meghozatalát – és ezzel összefüggésben szükség esetén a gyám kirendelését – a belügyminiszter nem a gyámhatóságok feladat- és hatáskörébe utalta, a közigazgatási hatóságok jártak el a gyermekek elhagyottnak nyilvánítását érintően.²² A szabályozás értelmében azt a gyermeket lehetett elhagyottnak nyilvánítani, akit köz- vagy magánterületen elhagyva találtak, akit vagyontalan árvaként nem lehetett árvaházban elhelyezni, aki a szülei érdekkörében – betegség, kórházi ápolás, szabadságvesztés büntetés töltése – felmerülő oknál fogva hatósági gondozásra szorult, vagy akit a tartásra kötelezett hozzátartozói (vagyontalan gyermek tartására köteles volt elsősorban az apa egyedül vagy az anyával közösen, apa hiányában vagy a gyermek tartására képtelensége esetén az anya, végül a nagyszülők)²³ nem voltak képesek eltartani saját megélhetésük veszélyeztetése nélkül.²⁴ Az elhagyottnak nyilvánításra irányuló eljárást külföldi honos talált gyermek esetében is meg kellett indítani és gondoskodni az állami nevelésbe vételéről.²⁵ Az osztrák tartományokban elhagyott magyar honos szülőktől származó hét éven aluli gyermekek a belföldiekkel azonos elbírálás alá estek.²⁶

¹⁹ Angyal Emil: Közegészségügy. *Magyar Közigazgatás*, 17. (1899), 21. 5–6.

²⁰ A gyermekmentés ügye. *Magyar Közigazgatás*, 17. (1899), 22. 1–2.

²¹ A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 50.000 számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról alkotott szabályrendelet tárgyában.

²² Kiss Mihály: A szegénység és a gyámhatóságok. *Magyar Közigazgatás*, 17. (1899), 29. 2–3.

²³ 1877. évi XX. törvénycikk a gyámügyi és gondnoksági ügyek rendezéséről 11. §.

²⁴ A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 50.000 számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról alkotott szabályrendelet tárgyában 1. §.

²⁵ Kérdések és válaszok. *Magyar Közigazgatás*, 20. (1902), 15. 6.

²⁶ Kérdések és válaszok. *Magyar Közigazgatás*, 21. (1903), 7. 9.

A találás helye szerinti község előljárósága köteles volt a talált gyermek átvételére és a gyermek szülei, a gyermek eltartására kötelezett rokonok vagy a korábbi gondozó személyének megállapítására és az illetőség kiderítésére irányuló vizsgálat lefolytatására. Amennyiben az előbb említettek kipuhatólására tett lépések nem vezettek eredményre, a gyermeket a hatóság elhagyottnak nyilvánította, majd intézkedett a nyilvántartásba vétele, valamint az elhelyezése és a gyám kirendelése felől. A község előljárósága a törvényhatóság útján tett jelentést a belügyminiszternek. A közellátásra szoruló gyermeket a községi előljáróság köteles volt azonnal gondozásba venni és az esetet a főszolgabírónak bejelenteni. A hatóság ezt követően folytatta le a gyermek illetőségének megállapítására és a tartásra kötelezettek meghatározására irányuló eljárást. A hatóság határozatban állapította meg, hogy ki és milyen összeggel köteles hozzájárulni a gyermek eltartásához, emellett gondoskodott a gyermek elhelyezéséről, a gyám kirendeléséről és a jogszabály által előírt nyilvántartás vezetéséről. A főszolgabíró a törvényhatóság útján tett jelentést a belügyminiszternek.²⁷ A Szabályzat 1903. szeptember 1. napján történő hatálybalépéséig a közigazgatási hatóságok folytatták le az elhagyottá nyilvánítási eljárást, ezt tükrözi Magyaróvár főszolgabírójának 1903. augusztus 5-én kelt határozata, amelyben az 1899. évi 50.000 B. M. sz. körrendelet 1. § d) pontjában foglaltakra, azaz azon esetre hivatkozással, hogy a gyermeket a eltartására köteles hozzátartozók (szülei és nagyszülei) megélhetési viszonyuk veszélyeztetése nélkül őt eltartani képtelenek, mondta ki az érintett gyermek elhagyottnak nyilvánítását.²⁸

A hét éven felüli talált, illetve a hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekek községelyben részesítését a belügyminiszter 1899. évi 51.000. számú körrendelete írta elő.²⁹ A gyermekek ápolásáról, neveléséről és eltartásáról a község legfeljebb a gyermek tizennegyedik életévének betöltéséig volt köteles gondoskodni.³⁰

A belügyminiszter 1900-ban módosította az 1899. évi 50.000 B. M. sz. körrendeletet, előírva az elhagyottnak nyilvánításra irányuló és a községi illetőség megállapítását célzó eljárások egymástól történő elválasztását. A gyakorlat azt mutatta ugyanis, hogy az illetőség megállapítása rendszerint elhúzódo eljárás keretében volt lehetséges, a gyermek érdekét pedig az szolgálta, amennyiben az elhagyottság megállapítását követően a hatóság minél gyorsabban gondoskodott az elhelyezéséről.

²⁷ A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 50.000 sz. körrendelete 2–3. §.

²⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltár, Árvaszéki iratok. IV. B. 908. b./138. doboz, 4067/1903. sz. irat.

²⁹ A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 51.000. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a községek által gyakorlandó községelyezés módjáról és mérvéről alkotott szabályrendelet tárgyában.

³⁰ A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 51.000. sz. körrendelete 6. §.

Elhagyottnak nyilvánítás, avagy igény az állami gyermekmenhelyek kötelékébe történő felvételre

A módosítás ezenkívül kimondta, hogy a törvénytelen csecsemőket, továbbá azon hét éven aluli gyermekeket, akiket a köz- vagy magánhelyen elhagyatva találtak, vagy akiknek elhagyott voltát az elsőfokú közigazgatási hatóság legalább ideiglenes érvényű igazolvánnyal bizonyította, a gyermekek gondozását közvetítő intézetek jogszabály erejénél fogva haladéktalanul kötelesek voltak felvenni kötelékükbe.³¹

A hét éven aluli gyermekek elhagyatottságát kimondó határozat meghozatala körüli eljárás kapcsán 1901-ben a belügyminiszter újabb körrendeletet bocsátott ki, hangsúlyozva az elhagyottnak nyilvánítás körülményei fennállását érintően lefolytatandó vizsgálat alaposságának szükségességét. A körrendeletben a belügyminiszter a törvényhatóságokat szólította fel az elsőfokú közigazgatási hatóságok szigorúbb eljárásra utasítására, ugyanis az elhagyottnak nyilváníthatóság feltételeinek fennállta gyakorta került felületes vizsgálat alapján megállapításra olyan esetekben, amikor is a törvényben tartásra kötelezettek a gyermekről megfelelően gondoskodni képesek voltak. A körrendelet előírta, hogy a cselédként szolgáló nőknél határozatban állapítsák meg, mennyivel képesek gyermekük eltartásához hozzájárulni, a törvénytelen gyermekek édesanyját pedig figyelmeztetni kellett arra, hogy az apa ellen bírói úton érvényesítheti követelését. Az anya vagy a nagyszülők vagyontalansága esetén is vizsgálni kellett a keresetkéességüket, továbbá a munka- vagy keresetképtelenséget orvos által kiállított bizonyítvánnyal volt szükséges igazolni.³²

3.2. Követendő eljárás a Szabályzat hatálybalépését követően

Az állami gyermekmenhelyek Szabályzatának célja a gyermekvédelem intézményrendszerében feladatot ellátó személyek és szervek tevékenységének, így különösen az állami gyermekmenhelyek és az önkormányzatok feladatellátásának összehangolása volt, valamint a gyermekek oltalmát ellátó társadalmi szervezetek ezen rendszerbe történő becsatornázása.

A Szabályzat értelmében a talált és a hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekeknek igényük keletkezett az állami gyermekmenhely kötelékébe való felvételre. Elhagyottnak azon 15. életévüket be nem töltött vagyontalan gyermekeket

³¹ A m. kir. belügyminiszter 1900. évi 25.829. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a 7 éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról szóló szabályrendelet módosítása tárgyában.

³² A m. kir. belügyminiszter 1901. évi 85.100. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli gyermekek elhagyatottságát kimondó határozat meghozatala körüli eljárás tárgyában.

kellett nyilvánítani, akiknek nem volt nevelésükre és eltartásukra köteles és képes hozzátartozójuk, és akik neveléséről, valamint eltartásáról rokonok, jótékony intézetek, jótévők vagy egyesületek nem gondoskodtak.³³

Az elhagyottnak nyilváníthatóság újrászabályozott feltételeinek alapos vizsgálata a Szabályzat hatálybalépését követően is problémát jelentett a jogalkalmazás során.³⁴ A belügyminiszter törvényhatóságokhoz intézett körrendeletében hívta fel a figyelmet arra, hogy az eljáró árvaszékek az elhagyottság feltételeinek vizsgálata során kellő alapossgal járjanak el. A körrendelet külön kiemelte, hogy a tartásra kötelesek keresetképtelenségét kis- és nagyközségek esetén a főszolgabíró által megerősített községi bizonyítvánnyal szükséges alátámasztani.³⁵ A belügyminiszternek a konkrét ügyben érintett kiskorú gyermek elhagyottnak nyilvánítását kimondó határozatot megsemmisítő és az illetékes árvaszéket új eljárás lefolytatására kötelező 1904. évi 52.525. sz. határozata is azt tükrözi, hogy az elhagyottnak nyilvánítás feltételei alapos vizsgálatának elmaradása jogszabálysértő határozathoz vezetett, s olyan gyermek esetén is igényt keletkeztethetett az állami gyermekmenhely kötelékébe való felvételre, akinél a tényállapot nem indokolta ezt. Másik oldalról nézve, az elhagyottnak nyilváníthatóság feltételeinek fennálltát alátámasztó tények nem kellő alapossgal történő vizsgálata oly negatív következményekkel is járhatott, hogy az állami gondviselésre szoruló gyermek nem vált jogosulttá az állami ellátásra. Erre tekintettel érdemel kiemelést a belügyminiszter 1905-ben hozott határozata, miszerint „az árvaszék az elhagyottá nyilvánítást mindaddig meg nem tagadhatja, a míg előzetes vizsgálat során kétséget kizáró bizonyossággal meg nem állapította, hogy az elhagyottnak mutatkozó kiskorú hozzátartozói oly mértékben keresetképesek-e, hogy a gyermeket saját létfenntartásuk veszélyeztetése s keresetképességükben való lényeges akadályoztatás nélkül eltarthatják”.³⁶ Az árvaszékek tehát „az állami költségen való neveltetés tárgyában” történő végleges határozathozatal során³⁷ kellő alapossgal kellett, hogy eljárjanak az elhagyottnak nyilváníthatóság feltételeinek vizsgálata során.

³³ Szabályzat I. §.

³⁴ M. kir. belügyminiszter 1904. évi 52,525. sz. határozata. Felsőbb hatóságok elvi jelentőségű határozatai. *Magyar Közigazgatás*, 22. (1904), 28. 3.

³⁵ 2,026/1904 B. M. számú körrendelet. V–c. Az elhagyottá nyilvánítás körül a Gyv. Sz. rendelkezéseinek szigorú szem előtt tartása. *Belügyi Közlöny*, 9. (1904), 16. 149.

³⁶ A m. kir. belügyminiszter 1905. évi 41,546. számú határozata. Felsőbb hatóságok elvi jelentőségű határozatai. *Magyar Közigazgatás*, 23. (1905), 24. 3.

³⁷ Szana Sándor – Győrbíró Jenő: *Az árvaszék ügyvitele az elhagyott gyermekek védelme körül*. Temesvár, „Fehér Kereszt” Gyermekvédő Egyesület, 1904. 3.

Elhagyottnak nyilvánítás, avagy igény az állami gyermekmenhelyek kötelékébe történő felvételre

Az elhagyottnak nyilvánítási eljárás lefolytatása a Szabályzat értelmében az árvaszékek feladat- és hatáskörébe tartozott.³⁸ Budapest esetén a főszabály alóli kivételként határozta meg a jogalkotó, hogy a székesfőváros árvaszéke a kerületi előljáróságokat is megbízhatja a hatóságilag elhagyottnak nyilvánításra irányuló eljárás lefolytatására.³⁹ Az elhagyottnak nyilvánított gyermeket a törvényes képviselő volt köteles a gyermekmenhely kötelékébe adni, amennyiben ennek nem tett eleget, és a gyermek tartását, nevelését elhanyagolta, erkölcsiségét vagy testi jóllétét veszélyeztette, a gyámhatóság intézkedhetett az atyai hatalom megszüntetése vagy a gyám elmozdítása tárgyában.⁴⁰ Az elhagyottnak nyilvánítást kimondó hatósági döntés tehát nem eredményezte az atyai hatalom megszüntetését. Az árvaszék véghatározatával szemben rendes jogorvoslással élhetett a gyermekmenhely igazgatófőorvosa, az illetőség szerinti község, valamint az árvaszéki ügyész is az érdekeltek mellett, a fellebbezés nem bírt halasztó hatállyal.⁴¹ Az árvaszék illetékességét elsősorban a gyermek illetősége határozta meg, másodsorban pedig a gyermek – külföldi gyermek esetén is – tartózkodási helye, külföldről hazaszállított magyar honos gyermek esetén pedig az őt kötelékébe befogadó gyermekmenhely székhelye.⁴²

A közigazgatási hatóságok kötelesek voltak bejelenteni az árvaszékeknek, ha tudomásukra jutott, hogy valamely gyermek létfenntartása és nevelése anyagi eszközök híján nem volt biztosítható. Kis- és nagyközségekben az előljáróság – városokban a közgyám és a rendőrkapitányi hivatal – köteles volt jelentést tenni elhagyatva talált gyermek esetén a gyermekmenhelybe való sürgős felvétel iránti intézkedés érdekében. Emellett az előljáróság köteles volt vizsgálni az anyakönyvvezető értesítése szerint, hogy házasságon kívül született gyermek esetén fennállnak-e az elhagyottnak nyilvánítás körülményei, továbbá kiskorút hátrahagyó elhunyt apa vagy anya a haláleset felvételénél kellett hogy jelentéssel éljen, ha a feltételek fennforogtak.⁴³ Ez utóbbi esetre hozható példaként az a Magyaróvár előljárósága előtt felvett és az árvaszékhez jelentéssel együtt betérjesztett jegyzőkönyv, amelyben az előljáróság a helyi illetőséggel bíró gyermekeit saját létfenntartása veszélyeztetése nélkül eltartani nem képes napszámos özvegyasszony három gyermekének

³⁸ A m. kir. belügyminiszter 1904. évi 35,851. sz. határozata az elhagyottá nyilvánítási ügyek illetékes árvaszékhez történő áttételéről. Felsőbb hatóságok elvi jelentőségű határozatai. *Magyar Közigazgatás*, 22. (1904), 24. 3.

³⁹ Szabályzat 2. §.

⁴⁰ Szabályzat 3. §.

⁴¹ Szabályzat 5. §.

⁴² Szabályzat 6. §.

⁴³ Szabályzat 10. §.

sonon kívüli elhagyottnak nyilvánítását kérte. Az árvaszék csaknem egy héttel később hozott határozatában az előjáróság által előadott tényekre hagyatkozva hozta meg véghatározatát.⁴⁴

Az árvaszékek az állami gyermekmenhelyek kötelékébe való ideiglenes felvételtől nem határozhattak, az ideiglenes elhagyottnak nyilvánítást nem ismerte a Szabályzat,⁴⁵ ugyanakkor az ideiglenes felvételt lehetővé tette halaszthatatlanul sürgős esetben, ha azt a gyermek létérdeke megkövetelte, és arra az árvaszéki intézkedés bevárásából származó késedelem veszélyt jelentett. Ez iránt a főszolgabíró, városokban a polgármester, Budapesten pedig a kerületi előjáróság, illetve az igazgatófőorvos is intézkedhetett.⁴⁶ A vizsgált elsődleges források között konkrét ügyben a budapesti magyar királyi állami gyermekmenhely Pozsony város beutaló határozata alapján felvett törvénytelen gyermek esetén Moson vármegye árvaszékét kérte az elhagyottság tárgyában történő mielőbbi intézkedésre.⁴⁷ Egy másik ügyben Magyaróvár járási főszolgabírója állított ki hatósági bizonyítványt, amely négy gyermek esetén igazolta az ideiglenes felvétel szükségességét, tekintettel a szülők betegségére. Az anya a bizonyítvány kiállításakor már kórházban ápolatott, az apa szintén a fertőző tüdőbetegség tüneteit mutatta. Az apa keresetképtelennek minősült állapotára tekintettel, a nagyszülők már nem éltek, a gyermekekről történő önkéntes gondoskodást pedig nem vállalta senki.⁴⁸ A gyakorlat azt mutatta, hogy számos esetben a község előjárósága küldte a gyermeket a gyermekmenhelyre ideiglenes felvétel céljából, erre tekintettel a belügyminiszter elrendelte, hogy a község a gyermek családi viszonyaira és a hozzátartozói vagyoni-kereseti viszonyaira vonatkozó adatokról állítson ki bizonyítványt.⁴⁹

A Szabályzat fenntartotta a gyermekek érdeke szempontjából oly jelentős előírást, miszerint az illetőség megállapítására irányuló eljárás lefolytatására csak az elhagyottnak nyilvánítást célzó eljárást követően kerülhetett sor.⁵⁰ A községi illetőség megállapítására irányuló eljárások elhúzódsát példázza a Pest-Pilis-Solt-

⁴⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fiókleveletár, Árvaszéki iratok. IV. B. 908. b./139. doboz, 62/1904. sz., 208/1904. sz. iratok.

⁴⁵ Hatuffy Dezső: Az elhagyott gyermekek védelme. *Magyar Közigazgatás*, 22. (1904), 16. 1–3.

⁴⁶ Szabályzat 11. §.

⁴⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fiókleveletár, Árvaszéki iratok. IV. B. 908. b./151. doboz, 70/1908. sz. irat.

⁴⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fiókleveletár, Árvaszéki iratok. IV. B. 908. b./179. doboz, 8087/1915. sz. irat.

⁴⁹ Felsőbb hatóságok elvi jelentőségű határozatai. A m. kir. belügyminiszter 1905. évi 57588. sz. általános rendelete. Valamennyi vármegyei törvényhatóságnak. *Magyar Közigazgatás*, 24. (1906), 3. 3.

⁵⁰ Szabályzat 3–8. §.

Elhagyottnak nyilvánítás, avagy igény az állami gyermekmenhelyek kötelékébe történő felvételre

Kiskun vármegye árvaszékének 11551/1913. számú véghatározatával elhagyottnak nyilvánított gyermek ügye, akinek illetőségének elismerésére hosszas eljárást követően Budapest székesfőváros tanácsának 1915-ben hozott határozatával került sor.⁵¹ A községi illetőség megállapítására irányuló eljárást meg kellett szüntetni abban az esetben, ha az elhagyottnak nyilvánított gyermek a hetedik életévének betöltését megelőzően elhunyt. A községi illetőségnek az elhagyottnak nyilvánított gyermek vonatkozásában akkor volt jelentősége, ha a gyermek a hetedik életévének betöltését követően is az állami gyermekmenhelyek kötelékében neveltetett, ebben az esetben a vonatkozó költségeket az illetőség szerinti község volt köteles viselni.⁵²

Az elhagyottnak nyilvánított gyermek illetősége szerinti város polgármestere vagy az illetőség szerinti község előljárósága köteles volt figyelemmel kísérni a gyermek hozzátartozóinak vagyoni és kereseti viszonyait abból a szempontból, hogy az abban beállt kedvező változások fényében képes-e a gyermekről történő gondoskodásra. Erre egyébként az elhagyottnak nyilvánítás tárgyában döntést hozó árvaszék a véghatározatában figyelmeztette is az illető településeket. Halászi községben illetőséggel bíró szülők maguk kérelmezték az előljáróságnál elhagyottnak nyilvánított gyermekük állami gyermekmenhelyről történő kiadását. A községi előljáróság jelentése és az orvosi bizonyítványban foglalt tények alapján Moson vármegye árvaszéke véghatározatában döntött a gyermek kiadásáról az anya keresőképességében és ezzel összefüggésben kereseti viszonyaiban bekövetkező pozitív változásra tekintettel.⁵³

4. Záró gondolatok

Az elhagyottnak nyilvánításra irányuló eljárások tekintetében a Szabályzat hatálybalépésével két jelentős változás történt: egyfelől az elhagyottnak nyilváníthatóság feltételeit módosította a jogalkotó, másfelől az eljárás lefolytatását az árvaszékek hatáskörébe utalta. Az árvaszékeknek a gyermekvédelem terén történő hatáskörének kiterjesztése már a 19. század végén is felmerült a *Magyar Közigazgatás*

⁵¹ Budapest Főváros Levéltára. HU-BFL-IV. 1411-1916 – 26982. sz. ügyirat.

⁵² 65,045/XII. 1910. B. M. számú körrendelet. A m. kir. állami gyermekmenhelyekben gondozott, de időközben elhalt 7 éven aluli gyermekek községi illetősége iránt folyamatba tett eljárás megszüntetése. *Belügyi Közlöny*, 15. (1910), 33. 322.

⁵³ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fiókleveletár, IV. B. 908.b./145. 1599/1906. sz.

című hetilap hasábjain megjelenő írásban, erre azonban 1903-ig várni kellett.⁵⁴ Az elhagyottnak nyilvánítható gyermekek körét érintően megoszlanak a vélemények azt illetően, hogy a Szabályzat szűkítette, avagy bővítette az érintettek körét, ennek megítélése további kutatás alapján lehetséges. Az azonban nem kétséges, hogy az elhagyottnak nyilvánított gyermekek számában 1905-re jelentős növekedés következett be: 1903-ban év végén 16 699, 1904-ben 20 950,⁵⁵ míg 1905-ben 26 300 gyermek tartozott az állami gyermekmenhelyek kötelekébe.⁵⁶ A belügyminiszter – mint a vizsgált korszakban az állami gyermekvédelem központi szerve – határozatai tükrözik a gyakorlatban tapasztalható azon problémát, amely az elhagyottság feltételeinek vizsgálatát övezte. Az elhagyottnak nyilvánítással kapcsolatos gyakorlat megismerését nehezíti, hogy a vonatkozó ügyek iratait jellemzően az árszékeli iratok között kategorizálatlanul őrizték meg, a levéltári források nyomán ugyanakkor a gyermekek érdekét szolgáló részletszabályok érvényesülése tapasztalható, így találunk példát az állami gyermekmenhely kötelekébe történő ideiglenes felvételre, a gyermek eredeti családi környezetbe történő kiadására a menhely kötelekéből, valamint az elhagyottnak nyilvánításra irányuló és az illetőség megállapítását célzó eljárások elválasztására. A közigazgatásban „a gyöngébbek mesterséges védelmét” tette lehetővé a szociális gondoskodás eszméjének alkalmazása, mindez azonban az állam és a társadalom jól felfogott érdekét is képezte, hiszen a fejlődés és a békés keretek közötti haladás ekképpen vált biztosíthatóvá.⁵⁷

Felhasznált irodalom

- A gyermekmentés ügye. *Magyar Közigazgatás*, 17. (1899), 22. 1–2.
Angyal Emil: Közegészségügy. *Magyar Közigazgatás*, 17. (1899), 21. 5–6.
Concha Győző: *Politika. Második Kötet (első fele). Közigazgatástan*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1905. 284.
Hatuffy Dezső: Az elhagyott gyermekek védelme. *Magyar Közigazgatás*, 22. (1904), 16. 1–3.
Hilscher Rezső: *Bevezetés a szociálpolitikába*. Budapest, MEKDSz Szövetség-Kiadás, 1928. 15.

⁵⁴ Kiss (1899): i. m. 2–3.

⁵⁵ A m. kir. kormány 1904. évi működéséről az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Könyvnyomdája, 1905. 29.

⁵⁶ A m. kir. kormány 1905. évi működéséről az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Könyvnyomdája, 1906. 21.

⁵⁷ Lukács György: *Socialismus a közigazgatásban. Jogállam*, 1. (1902), 1. 29–38.

Elhagyottnak nyilvánítás, avagy igény az állami gyermekmenhelyek kötelékébe történő felvételre

Kérdések és válaszok. *Magyar Közigazgatás*, 20. (1902), 15. 6.

Kérdések és válaszok. *Magyar Közigazgatás*, 21. (1903), 7. 9.

Kiss Mihály: A szegényügy és a gyámhatóságok. *Magyar Közigazgatás*, 17. (1899), 29. 2–3.

Lukács György: Socialismus a közigazgatásban. *Jogállam*, 1. (1902), 1. 29–38.

Pomogyi László: *A szegényügy és községi illetőség a polgári Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 21.

Ruffy Pál: *Az állami gyermekvédelem*. (h. n.), (k. n.), 1914.

Szakolczay Árpád: A gyermekvédelem Magyarországon tekintettel az 1898. évi XXI. törvénycikkre. In Szladits Károly (szerk.): *Magyar Jogászegyleti értekezések*. 20. kötet. Budapest, Magyar Jogászegylet, 1900. 4–5.

Szana Sándor – Györfi Jenő: *Az árvaszék ügyvitel az elhagyott gyermekek védelme körül*. Temesvár, „Fehér Kereszt” Gyermekvédő Egyesület, 1904.

Jogforrások

1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről.

1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről.

1877. évi XX. törvénycikk a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről.

1886. évi XXII. törvénycikk a községekről.

1898. évi XXI. törvénycikk a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről.

1901. évi VIII. törvénycikk az állami gyermekmenhelyekről.

1901. évi XXI. törvénycikk a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról.

2,026/1904 B. M. számú körrendelet. V–c. Az elhagyottá nyilvánítás körül a Gyv. Sz. rendelkezéseinek szigorú szem előtt tartása. *Belügyi Közlöny*, 9. (1904), 16. 149.

65,045/XII. 1910. B. M. számú körrendelet. A m. kir. állami gyermekmenhelyekben gondozott, de időközben elhalt 7 éven aluli gyermekek községi illetősége iránt folyamatba tett eljárás megszüntetése. *Belügyi Közlöny*, 15. (1910), 33. 322.

A belügyminiszter 1903. évi 1. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz – Fiume kivételével, az elhagyott gyermekek védelméről szóló szabályzat kibocsátása tárgyában.

A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 50.000 számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról alkotott szabályrendelet tárgyában.

A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 50.000 számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról alkotott szabályrendelet tárgyában 1. §.

A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 51.000. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a községek által gyakorlandó közsegélyezés módjáról és mérvéről alkotott szabályrendelet tárgyában.

- A m. kir. belügyminiszter 1900. évi 25.829. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a 7 éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról szóló szabályrendelet módosítása tárgyában.
- A m. kir. belügyminiszter 1901. évi 85.100. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli gyermekek elhagyatottságát kimondó határozat meghozatala körüli eljárás tárgyában.
- A m. kir. belügyminiszter 1904. évi 35,851. sz. határozata az elhagyottá nyilvánítási ügyek illetékes árvaszékhez történő áttételéről. Felsőbb hatóságok elvi jelentőségű határozatai. *Magyar Közigazgatás*, 22. (1904), 24.
- A m. kir. belügyminiszter 1904. évi 52,525. sz. határozata. Felsőbb hatóságok elvi jelentőségű határozatai. *Magyar Közigazgatás*, 22. (1904), 28.
- A m. kir. belügyminiszter 1905. évi 41,546. számú határozata. Felsőbb hatóságok elvi jelentőségű határozatai. *Magyar Közigazgatás*, 23. (1905), 24.
- A m. kir. kormány 1904. évi működéséről az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Könyvnyomdája, 1905. 29.
- A m. kir. kormány 1905. évi működéséről az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Könyvnyomdája, 1906. 21.
- Felsőbb hatóságok elvi jelentőségű határozatai. A m. kir. belügyminiszter 1905. évi 57588. sz. általános rendelete. Valamennyi vármegyei törvényhatóságnak. *Magyar Közigazgatás*, 24. (1906), 3.
- Indokolás a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról szóló törvényjavaslatához. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XXXVII. kötet, 1062. számú iromány.
- Indokolás az állami gyermekmenhelyekről szóló törvényjavaslatához. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XXXIV. kötet, 997. számú iromány.

Levéltári források

- Budapest Főváros Levéltára. HU-BFL-IV. 1411-1916 – 26982. sz. ügyirat.
- Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltár, Árvaszéki iratok. IV. B. 908. b./138. doboz, 4067/1903. sz. irat.
- Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltár, Árvaszéki iratok. IV. B. 908. b./139. doboz, 62/1904. sz., 208/1904. sz. iratok.
- Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltár, Árvaszéki iratok. IV. B. 908. b./151. doboz, 70/1908. sz. irat.
- Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltár, Árvaszéki iratok. IV. B. 908. b./179. doboz, 8087/1915. sz.
- Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltár, IV. B. 908.b./145. 1599/1906. sz.

Niklai Patrícia Dominika

Porosz közoktatásügyi reformok a Német Császárságon belül (1871–1914)

Absztrakt

A közoktatás megfelelő jogi szabályozásának kiemelt szerepe kétségtelen minden állam tekintetében, amely hosszú távon kíván fennmaradni; különösen igaz ez egy – egységes formájában – új állam esetében, amely éppen akkor született meg, amikor a térségben a közoktatás modernizációja már legalábbis folyamatban volt, így megalakulását követően az első napirendek között kellett rendeznie a kérdést. Az iskolák feletti egyházi felügyelet – amely a korszakban Magyarországon és Ausztriában is kiemelt kérdés volt – az 1871-ben létrejött Német Császárságban a Kulturkampf során lényeges területét képezte a politikai vitáknak. A föderális államban az oktatás területén elsősorban tagállami intézkedések voltak jellemzőek, így a tanulmányban a porosz kormányzat rendelkezéseinek elemzésére kerül sor azzal, hogy hasonló törekvések megjelentek a többi területen is birodalomszerte.

A módszertan alapját a forráselemzés, a német szakirodalom feldolgozása, valamint összehasonlító jogtörténeti vizsgálat és párhuzamok feltárása képezi. A tanulmány arra keresi a választ, hogy a Német Császárságban meghatározó szerepet betöltő porosz területeken a közoktatásügyi modernizációja hogyan jelentkezett a 19. század második felében, felfedezhető-e eltérések, illetve hasonlóságok a magyar és a porosz törekvések és eredmények között, hiszen a felekezeti fenntartással működő iskola-rendszer azonos kiindulási alapot képezett, ugyanakkor a lakosság eltérő vallási megoszlása sajátos fejlődési irányokat nyithatott a hagyományosan felekezeti alapokon álló közoktatási rendszer újraszabályozása során.

Prussian Educational Reforms within the German Empire (1871–1914)

Abstract

The significant role of appropriate legal regulation of public education is unquestionable for any state that wishes to survive in the long term; this is especially

true in the case of a – in its unified form – new state which was born just when the modernisation of public education in the region was already in progress, so the question had to be solved among the first agendas after its establishment. The supervision of denominations over schools – which was a prominent issue in Hungary and Austria at the time too – was an important area of political debate during the Kulturkampf in the German Empire established in 1871. Measures of the member states were typical in the federal state, so the study evaluates the provisions of the Prussian Government, adding that similar efforts appeared in other areas throughout the empire.

The basis of the methodology is the analysis of legal sources, German literature, as well as a comparative legal historian examination. The study examines how the modernisation of public education appeared in the second half of the 19th century in the Prussian territories, which played a pivotal role in the German Empire, whether differences or similarities can be discovered between the Hungarian and the Prussian aspirations and results, since the denominational school system formed the same starting point, but the different religious distribution of the population could open specific development directions during the re-regulation of the public education system, which was traditionally based on denominations.

1. Bevezetés

A szerző doktori kutatásának középpontjában a magyar közoktatásügyi igazgatás fejlődése, azon belül különösen az állami, illetve egyházi hatáskör kérdése áll. Az időbeli határokat tekintve egy évszázadot ölel fel a vizsgálat a 19. század közepétől megkezdődő modernizációra fókuszálva, így részét képezi az Osztrák–Magyar Monarchia, a Tanácsköztársaság, a Horthy-korszak közoktatásügye, valamint a nemzetközi – elsősorban osztrák és német – összehasonlítás, emellett hangsúlyos a helyi gyakorlat feltárása levéltári kutatásra alapozva. A közoktatásügyi igazgatás ilyen irányú elemzésének a tananyag, a tantervek, a tanítóképzés nem tárgya, ugyanígy az oktatási rendszernek a közoktatáson túlmutató része, így például az egyetemi reformok sem. További szűkítést jelent az oktatásügyi igazgatáson belül a közoktatási intézményeknek az állam és az egyházak közötti viszony oldaláról való megközelítése. Az összehasonlító jogtörténeti módszerből fakadóan a súlypont a történeti események helyett az arra adott jogi válaszokra helyeződik, így az elemzés tárgyát elsősorban jogszabályok, jogalkotási irányok

és ezek végrehajtásának gyakorlata jelenti. A módszertan alapját a forráselemzés, a magyar és külföldi szakirodalom feldolgozása, ezeket követően összehasonlító jogtörténeti vizsgálat és a párhuzamok feltárása képezi.

A magyar–német összehasonlítás keretében vizsgálándó, hogy voltak-e kapcsolódási pontok a két terület fejlődése között, és amennyiben igen, ezek miben jelentek meg, milyen hatásuk volt a későbbi fejlődésre, esetleg a két ország között kialakuló szövetségre. Ennek megválaszolásához röviden szükséges kitérni a vizsgált időszakban véghezvitt magyar és osztrák reformoknak a szerző által korábban már feltárt irányaira és eredményeire. Az iskolák feletti egyházi felügyelet a korszakban Magyarországon és Ausztriában is kiemelt kérdés volt, mivel a polgári modernizáció időszakát megelőzően kizárólag felekezeti oktatási rendszer állt fenn ezeken a területeken; a 19. század második felében a korszellemnek megfelelően lépéseket tettek az iskolák szekularizációjára, ennek mértékét tekintve viszont – az eltérő felekezeti viszonyokból is adódóan – más volt a magyar és az osztrák megoldás: magyar oldalon Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter nevéhez köthető az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában, amely a felekezeti iskolák mellett kiegészítő jelleggel írta elő a közös iskolák létrehozását állami költségen ott, ahol nem álltak fenn egyházi iskolák, emellett a felekezetek számára meghagyta az iskolaalapítás és -fenntartás szabadságát. A magyar népoktatási törvényhez képest egy évvel később, az 1868. évi Májusi törvények kiegészítéseként adta ki osztrák oldalon 1869-ben a birodalmi népiskolai törvényt Leopold Hasner kultuszminiszter, amellyel célja felekezeti szempontból semleges, közös iskolák felállítása volt. Ennek megfelelően az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása idején az iskolaügyet alapvetően eltérően rendezte a birodalom két része: Magyarországon a közös iskola a felekezeti mellett kiegészítő jelleggel szerepelt, Ausztriában pedig a közös iskolákat tekintették elsődlegesnek emellett, hogy a vallásos nevelés szerepét is hangsúlyozták.¹ Jelen tanulmány a fentiekből kiindulva arra keresi a választ, hogy a Német

¹ A magyar és az osztrák közoktatásügyi reformokról az Osztrák–Magyar Monarchia idején e tanulmány szerzőjétől lásd például Patrícia Dominika Niklai: Die Modernisierung des Volksunterrichts in Ungarn. Umsetzung des Gesetzes über den Volksunterricht im Komitat Baranya nach 1868. *Journal on European History of Law*, 9. (2018a), 2. 231–235; Niklai Patrícia Dominika: Az 1868. évi népoktatási törvény egyházi iskolákkal kapcsolatos rendelkezéseinek végrehajtása Baranyában. *Diké*, 1. (2017a), 1. 122–132; Patrícia Dominika Niklai: Unterrichtspolitik – kirchliche Interessendurchsetzung in Ungarn nach 1848. *Cracow Studies of Constitutional and Legal History*, 10. (2017b), 1. 17–30; Niklai Patrícia Dominika: A közoktatás államosítása Ausztriában a XIX. század második felében. *Scriptura*, (2016), II. 105–121; Niklai Patrícia Dominika: Oktatáspolitiká – egyházi érdekvérvényesítés Ausztriában és Magyarországon a XIX. század második felében. *Studia Iuvenum Iurispritorum*, (2018b), 9. 59–94.

Császárságban meghatározó szerepet betöltő porosz területeken a közoktatásügy modernizációja hogyan jelentkezett ugyanebben a korszakban, felfedezhetőek-e eltérések, illetve hasonlóságok a magyar, az osztrák, valamint a porosz törekvések és eredmények között, hiszen a felekezeti fenntartással működő iskolarendszer azonos kiindulási alapot képezett e három állam vonatkozásában, ugyanakkor a lakosság eltérő vallási megoszlása sajátos fejlődési irányokat nyithatott a hagyományosan felekezeti alapokon álló közoktatási rendszer újrászabályozása során.

2. A porosz közoktatási reformok szerepe a Német Császárságban

A közoktatás megfelelő jogi szabályozásának kiemelt szerepe kétségtelen minden állam tekintetében, amely hosszú távon kíván fennmaradni; különösen igaz ez egy – egységes formájában – új állam esetében, amely éppen akkor született meg, amikor a térségben a közoktatás modernizációja már legalábbis folyamatban volt, így megalakulását követően az elsők között kellett rendeznie a kérdést. Ennek megfelelően az 1871-ben létrejött Német Császárságban a Kulturkampf során lényeges területét képezte a politikai vitáknak a közoktatásügy, annak szekularizációja folyamatosan napirenden volt a monarchia fennállása alatt. A politikai irányvonalat nagyban meghatározta Otto von Bismarck tevékenysége, aki 1890-ig volt a Német Császárság kancellárja, valamint Poroszország miniszterelnöke.² A vizsgált korszakban a polgári modernizáció során máshol is megjelenő klasszikus erők játszottak szerepet az iskolák körüli vitákban is: liberálisok, konzervatívok, emellett a katolikus és a protestáns egyházak is felléptek. A német liberális tábor már az egység létrejöttét megelőzően is alapvetően katolikusellenesnek számított, vezetőik többsége a protestánsok közül került ki.³

Az iskolák és az egyház viszonyánál is abból az alapvetően meghatározó konfliktusból kell kiindulni, amely Bismarck és a katolikus egyház képviselői, valamint a liberális és a konzervatív erők között fennállt, hiszen ez jelentette az alapját

² Frank Becker: Das politische System des Kaiserreichs. In Markus Bernhardt (szerk.): *Das deutsche Kaiserreich*. Schwalbach, Wochenschau Verlag, 2017. 66.

Tevékenységéről, személyéről bővebben lásd például Heinz Kober: *Studien zur Rechtsanschauung Bismarcks*. Tübingen, J. C. B. Mohr, 1961; Hans Rothfels: *Bismarck und der Staat*. Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag, 1953; Eduard von Wertheimer: *Bismarck im politischen Kampf*. Berlin, Verlag von Reimar Holbing, 1930.

³ David G. Williamson: *Bismarck and Germany 1862–1890*. New York, Taylor and Francis, 2011. 76.

az állami iskolafelügyelet megvalósításának. Az egyházi felügyelet megszüntetését szorgalmazókkal szemben alakult meg például az evangélikus iskolák megőrzését szorgalmazó unió, a katolikusok pedig demonstrációkat szerveztek az iskolák államosításával szemben.

A föderális államban az egységes jogi szabályozás kialakítása azért is nehezebb volt, mert a délnémet tagállamok katolikus irányultsága alapvetően szemben állt a Bismarck által képviselt protestáns irányzattal. Az oktatás területén elsősorban tagállami intézkedések voltak jellemzőek, így a következőkben elsősorban a porosz kormányzat rendelkezéseinek elemzésére kerül sor azzal, hogy hasonló törekvések megjelentek a többi területen is birodalomszerte. A porosz minta elsőbbségét egy – valószínűleg nem elfogulatlan – katolikus magyar szerző 1897-ben a vallási megosztásban látta: „A kulturharci különleges törvények fórumául tanácsos volt kiszemelni a porosz országgyűlést, mert Poroszország túlnyomó protestáns népeiségevel könnyebben remélte leigázni a pápa híveit, s így az »ultramontanok« megrendszabályozása majd a többi német államokban is könnyen megy. Az »ellenséget« egyenkint kellett levérni, mert az egészszel szembeszállni gyengéknek érezték magukat.”⁴ A porosz minta elterjedésének további indoka, hogy a német egység létrejöttének folyamatában a Porosz Királyság játszotta a döntő szerepet, kezdve azzal, hogy 1848-ban a porosz uralkodó állt az egység útjába, amikor a felkínált koronát nem fogadta el, és ezzel az alulról szerveződő egység ekkor nem tudott létrejönni.

A porosz alkotmányozási folyamatot 1850-ben az 1848-as oktrojált, a forradalom elkerülése érdekében felülről modernizációval próbálkozó alkotmány revíziója követte, de a két évvel korábbihoz képest a tartalma csupán az abszolutista eszközök visszaszorítása tekintetében változott. A porosz alkotmány hatása nem közvetlenül ekkor, hanem később jelentkezett, amikor a politikai gondolkodást a többi német területen annak eszmetartalma meghatározta továbbra is. Az alkotmány rendelkezései megalapozták a porosz iskolarendszer államosítását, végrehajtásuk elégtelensége a század végéig kifogás alá esett.

Az 1850. január 31-i alkotmány⁵ tartalmazta a tanszabadságot,⁶ valamint előírta, hogy az oktatásról nyilvános iskolákban kell gondoskodni, ehhez kapcsolódva a szülők és gondviselők kötelessége gyermekeik oktatását az ezen intézményekben

⁴ Majunke Pál: *A porosz-német kulturharci története*. I. kötet. Budapest, Buschmann F. Könyvnyomdája, 1897. 227–228.

⁵ Verfassungsurkunde für den Preußischen Staat vom 31. Januar 1850.

⁶ Art. 20. Die Wissenschaft und ihre Lehre ist frei.

előírt színvonalon biztosítani.⁷ Erkölcsi, tudományos és gyakorlati felkészültséghez, valamint állami hatóság általi jóváhagyáshoz kötötte az oktatási tevékenységet, az iskolaalapítást és -fenntartást.⁸ A 23. cikk alapján minden nyilvános és magán oktatási-nevelési intézmény az állam által kinevezett hatóságok felügyelete alatt áll, a nyilvános tanítók jogai és kötelezettségei megegyeznek az állami alkalmazottakéival.⁹ A 24. cikk értelmében a közös iskolák felállításakor a felekezeti viszonyokra lehetőség szerint tekintettel kell lenni, ezzel az állami iskoláknak egy lényeges korlátot állított az alkotmány az elkövetkező évtizedek során. A vallásoktatásról az illetékes felekezetnek kell gondoskodnia, míg az iskolák külső ügyeivel a községek tartoznak foglalkozni. A nyilvános népiskolák tanítóit az önkormányzatok törvényben szabályozott közreműködése mellett az állam nevezi ki.¹⁰ A 25. cikk szerint a nyilvános iskolák létesítésére, fenntartására és fejlesztésére elsősorban a községi önkormányzatok, illetve bizonyított alkalmatlanságuk esetén az állam teremti elő a forrásokat, emellett harmadik személyek külön jogcímen alapuló kötelezettségei érvényben maradnak. Ennek megfelelően az állam az elemi iskolai tanárok számára a helyi viszonyoknak megfelelő fix jövedelmet garantál. Az állami általános iskolában az oktatás ingyenes.¹¹ Míg a 24. a konzervatívok, addig a 25. cikk a liberálisok gyakori hivatkozási alapja lett a későbbi viták során. A 26. cikk számos vita alapját képezte, eszerint külön törvénynek kell szabályoznia a teljes oktatásügyet.¹² A probléma nem abból fakadt, hogy a felekezeti és állami iskolák közötti ellentmondást

⁷ Art. 21. Für die Bildung der Jugend soll durch öffentliche Schulen genügend gesorgt werden.

Eltern und deren Stellvertreter dürfen ihre Kinder oder Pflegebefohlenen nicht ohne den Unterricht lassen, welcher für die öffentlichen Volksschulen vorgeschrieben ist.

⁸ Art. 22. Unterricht zu erteilen und Unterrichtsanstalten zu gründen und zu leiten, steht Jedem frei, wenn er seine sittliche, wissenschaftliche und technische Befähigung den betreffenden Staatsbehörden nachgewiesen hat.

⁹ Art. 23. Alle öffentlichen und Privat-Unterrichts- und Erziehungsanstalten stehen unter der Aufsicht vom Staate ernannter Behörden. Die öffentlichen Lehrer haben die Rechte und Pflichten der Staatsdiener.

¹⁰ Art. 24. Bei der Einrichtung der öffentlichen Volksschulen sind die konfessionellen Verhältnisse möglichst zu berücksichtigen. Den religiösen Unterricht in der Volksschule leiten die betreffenden Religionsgesellschaften. Die Leitung der äußeren Angelegenheiten der Volksschule steht der Gemeinde zu. Der Staat stellt, unter gesetzlich geordneter Beteiligung der Gemeinden, aus der Zahl der Befähigten die Lehrer der öffentlichen Volksschulen an.

¹¹ Art. 25. Die Mittel zur Errichtung, Unterhaltung und Erweiterung der öffentlichen Volksschule werden von den Gemeinden und, im Falle des nachgewiesenen Unvermögens, ergänzungsweise vom Staate aufgebracht. Die auf besonderen Rechtstiteln beruhenden Verpflichtungen Dritter bleiben bestehen. Der Staat gewährleistet demnach den Volksschullehrern ein festes, den Lokalverhältnissen angemessenes Einkommen. In der öffentlichen Volksschule wird der Unterricht unentgeltlich erteilt.

¹² Art. 26. Ein besonderes Gesetz regelt das ganze Unterrichtswesen.

törvényhozás útján és ezen a jogforrási szinten kell rendezni, hanem abból, hogy egy darab egységes törvény megalkotását tette szükségessé az alkotmány. Ennek a törvénynek a megszületéséig a 112. cikk alapján rögzítették a status quót, a fennálló törvények továbbra is alkalmazandók voltak az itt előrevetített törvény megalkotásáig, ennek megfelelően a fennálló felekezeti iskolák még megmaradtak.

Az 1850-es évektől kezdődően voltak törekvések ennek a kijelölt törvénynek a megalkotására, az egymást követő kultuszminiszterek készítettek tervezeteket is, ezek elfogadása azonban rendre meghiúsult.¹³ Az első előrelépés 1872-ben történt.

3. Az 1872. évi iskolafelügyeleti törvény

Heinrich von Mühler kultuszminisztersége idején, 1871 novemberében a porosz törvényhozás volt az első, amely a birodalom tagállamai közül megkezdte az egyházakkal kapcsolatos kérdések rendezését. Az uralkodó az itt tartott beszédében kifejezte, hogy „kormányom törekvése oda irányul, hogy az államhatalom a jog és polgári rend kezelését illetőleg megőrizze teljes önállóságát, egyszersmind védje az egyház és vallási társulatok jogos önállósága mellett az egyesek vallási és lelkiismereti szabadságát”. Ennek érdekében több egyházügyi javaslatot terjesztettek elő, ezek körébe illeszkedett a közoktatásra vonatkozó, amelyet Bismarck nyomására Mühler készített az iskolák feletti állami felügyelet megalapozására.¹⁴ Az uralkodó előzetesen a következőt fűzte hozzá az oktatásügy rendezéséhez: „A közoktatás terén tekintélyes összegek fognak igénybe vétetni, hogy sok, eddig elhanyagolt követelménynek eleget tegyünk. Az alkotmánylevelél követelte közoktatási törvényjavaslatot is újra be fogjuk adni ebben az ülészakban, különösen tekintetbe vévén a korábbi tanácskozásoknál felmerült eszmecseréket és az utolsó éveknek a javaslat meghányatásánál szerzett tapasztalatait. Az iskolák fölött való felügyelet érdekében külön törvény a leggyorsabb segítséget szándékozik nyújtani ezen, különösen égetőnek elismert ügyben.”¹⁵

1872. január 22-én nevezte ki Bismarck kultuszminiszterré a liberális gondolkodásmódú Adalbert Falkot, aki 1879. július 14-ig volt hivatalban. Falk lépéseket tett az egyház és az iskola közötti tradicionális kapcsolat felbontására, az ő nevéhez

¹³ Ernst Rudolf Huber: *Deutsche Verfassungsgeschichte*. IV. kötet. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, W. Kohlhammer Verlag, 1969. 877.

¹⁴ Marjorie Lamberti: *State, Society and the Elementary School in Imperial Germany*. New York, Oxford University Press, 1989. 43.

¹⁵ Majunke (1897): i. m. 228–229.

köthető a március 11-én kiadott porosz iskolafelügyeleti törvény, amely ezt a folyamatot elindította. A törvénytervezetet Falk elődje, Mühler terjesztette a törvényhozás elé 1871 decemberében, de a következő év január 11-i lemondását követően Falk vette át helyét a képviselőházi vitában a tervezet védelmében.¹⁶ A tervezet előtörténetéhez – és Mühler lemondásához ugyanúgy, hiszen emiatt került végül ellentétbe a kancellárral – tartozik, hogy Bismarck az állami felügyeletet azért is szorgalmazta, mert úgy vélte, hogy a klérikusok „az iskolák útján Posenben, Nyugat-Poroszország- és Sziléziában sokat »lengyelesítettek«, a miért is azt óhajtja, hogy vonják ki az iskolákat az egyház eddigi felügyelete alól és rendeljék az államnak alá, a mely azután az egész állam területén tetszés szerint vagy megengedné a papoknak az iskola-felügyeletet, vagy eltíltaná őket attól”.¹⁷ Emellett a hivatalos célkitűzés a reformokkal az iskolafelügyelet szakmai alapokra helyezése volt a korábban ezt a feladatot ellátó egyházi személyek lecserélésével, az egyház vallásoktatásra gyakorolt befolyásának a csökkentésével, katolikus és protestáns iskolák összevonásával interkonfesszionális iskolákká, valamint a felekezeti partikularizmus felszámolása és ezáltal a német nemzeti öntudat növelése,¹⁸ amely ebben a korszakban Európában másutt is megjelent törekvésként, de különösen fontos politikai szempont volt a vallási és kulturális tekintetben ekkor igen színes új német birodalomban, ahol a nemzethez tartozás érzetét összetartó erővé kellett formálni a különböző területek egységbe kovácsolásához.

Az iskolafelügyeleti törvény tervezete mindössze két, az elfogadott törvény is csupán négy szakaszból állt,¹⁹ nem foglalkozott az iskolaügy egészével, hanem a felügyeletre koncentrált mind nyilvános, mind privát intézmények esetében: az oktatás irányítását állami hatáskörbe helyezte. A törvény az alkotmány 23. cikkére hivatkozott, amely szerint minden nyilvános és magán oktatási-nevelési intézmény az állam által kinevezett hatóságok felügyelete alatt áll. Ennek megfelelően az 1. § rögzítette az állami felügyeletet és azt, hogy a felügyelettel megbízott hatóságok és tisztviselők az állam nevében járnak el. Az iskolafelügyeleti körzetek kijelölését és az iskolafelügyelők kinevezését állami hatáskörként határozta meg, ennek megfelelően az állami hivatalt betöltő népiskolai felügyelők bármikor visszahívhatók is voltak.²⁰ Az egyházi befolyás csökkentését szolgálta a törvény azon rendelkezése, hogy az iskolafelügye-

¹⁶ Huber (1969): i. m. 877–878.

¹⁷ Majunke (1897): i. m. 229.

¹⁸ Lamberti (1989): i. m. 40.

¹⁹ A tervezetet és indokolását, illetve a törvény szövegét magyar fordításban közli: Majunke (1897): i. m. 230–231, 244.

²⁰ Huber (1969): i. m. 878.

lői hivatal állami hivatal lett, és a posztról bármikor visszahívható volt az illető, valamint bár egyházi személyek továbbra is betölthették ezt a funkciót, és tanítóként is alkalmazhatók voltak, az állam szoros felügyelete alatt álltak ezt követően. E rendelkezésre alapozva a lengyel területeken valamennyi katolikus pap elvesztette iskolafelügyelői állását.²¹ Történt ez annak ellenére, hogy a tervezet indokolása szerint „ha ezzel az állam elnyeri a megkövetelt, feltétlen szabadságot a községi és kerületi tanfelügyelők választásában, ebből még nem következik, hogy mindenütt és egyáltalában meg kell válnia azon közegektől, melyek neki a jelenlegi berendezésben a plébánosok, szuperintendensek és esperesek személyében rendelkezésére állanak. Sőt inkább továbbra is érvényben fogja tartani a jogot és alkalmat ezek felhasználására, valahányszor ez az iskolák felvirágzására és az állam érdekére hasznosnak látszik.”²² A 2. §-ban a visszahívás a tervezetben eltérő megfogalmazásban szerepelt, mint az elfogadott szövegben, előbbi szerint akinek „az eddigi szabályok a népiskolák fölötti felügyeletet meghagyták, kötelesek ezen hivatalt az esetleg eddig viselt hivatalra való vonatkozás nélkül az állam megbízásából tovább vezetni vagy felszólításra azt átvenni”, ami a miniszteri indokok hozzátételével világítható meg pontosabban. Ebből kiderül, hogy az állam kinevezési joga a felügyelők felett korlátlan, „azonban azon esetekre kell szorítani, melyekben az iskola-felügyelet hivatala tiszteletbeli vagy pedig mint eddig, mellék hivatal. Az állandóan kinevezett tanfelügyelőket a jövőben fizetéses államhivatalnokoknak kell tekinteni, kiknek hivatalukból való elmozdítása csakis a hivatalnokok számára előírt fegyelmi rendszabályok értelmében történhetik meg.”²³ Ennek értelmében a törvényben már egyértelműbb volt a megfogalmazás, miszerint akkor visszahívható a felügyelői megbízásból az adott személy, ha ezt mint mellék- vagy tiszteletbeli hivatalt viseli.

Az iskolafelügyeleti törvény széles körű vitát és ellenállást váltott ki a Kulturkampfhoz köthető többi törvényhez mérten is.²⁴ Az állami felügyelet megvalósítása a gyakorlatban természetesen akadályokba ütközött, tekintettel arra, hogy a fennálló felekezeti iskolarendszerrel ellentétes volt, ez kritikaként is megfogalmazódott a törvénnyel szemben.²⁵ Emellett több tízezer petíció érkezett a képviselőházhoz, elérve végül a konzervatívok és protestánsok csatlakozását is a katolikus ellenzékhez,

²¹ Wilfried Loth: *Freiheit und Würde des Volkes. Katholizismus und Demokratie in Deutschland*. Frankfurt – New York, Campus Verlag, 2018. 42.

²² Majunke (1897): i. m. 231–232.

²³ Majunke (1897): i. m. 231–232.

²⁴ Beate Althammer: *Das Bismarckreich 1871–1890*. Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2017. 94; Lamberti (1989): i. m. 44.

²⁵ Huber (1969): i. m. 878.

a Centrumpárthoz.²⁶ A Centrumpártot Ludwig Windthorst alapította 1870 végén annak érdekében, hogy a katolikus érdekek védelmében hatékonyabban léphessenek fel az alapvetően protestáns többségi vallású és protestáns dinasztikus hagyományokkal rendelkező porosz területen.²⁷ A Kulturkampf során ellenzékét jelentett Bismarck politikájával, 1890 után pedig általában a liberális, illetve egyházellenes törekvésekkel szemben. A párt – többnyire sikerrel – igyekezett fellépni az egyház és az iskola elválasztásával, az iskolák felekezeti jellegének megszüntetésével szemben. Támogatóinak köre megalapításától kezdve nem volt elhanyagolható, a század végére sem csökkent népszerűsége²⁸ amellet, hogy a nem katolikusok körében is szimpátiára lelt. Utóbbi tényezőre maga Windhorst is felhívta a figyelmet, amikor az iskolafelügyeleti törvény vitája során szövé tette, hogy „a katolikusoknak Poroszországban levegőt és vizet mindenesetre adnak, azonban egyebet nem”, hozzátéve, hogy ennek ellenére a Centrumpárt támogatottsága növekszik protestáns körökben is. A Centrumpárt megkérdőjelezte a vita során a tervezet alkotmányosságát is. Többek között az alkotmányosság körében azt kifogásolták, hogy az iskolaügynek csupán egy részkérdését szabályozza a törvény, holott a 26. cikk az iskolák átfogó rendezését (*ganze Unterricht*) tartalmazó törvényre adott felhatalmazást.²⁹

A képviselőházban a Centrum, a lengyelek és a konzervatívok szavaztak a törvény ellen, de kisebbségben maradtak, majd a felsőházban Bismarck fellépése meggyőzte a konzervatív álláspontot képviselőket is, így az uralkodó szentesítette a törvényt.³⁰

Az iskolafelügyeleti törvény elfogadását követően Falk további intézkedéseket hozott, amelyek az iskolák és a felekezetek kapcsolatát érintették: egyházi rend tagja nem volt alkalmazható a továbbiakban tanítóként nyilvános iskolákban, a német nyelven tanítást folytató iskolákban ezután a hittan is németül volt oktatandó.³¹ A reformjai végrehajtásához személyi változásokat is eszközölt minisztériumához kapcsolódóan, amely elsősorban a katolikus felekezethez tartozóak részvételét csökkentette a minisztérium katolikus osztályának megszüntetése mellett.³²

²⁶ Lamberti (1989): i. m. 44.

²⁷ Williamson (2011): i. m. 75.

²⁸ Bővebben lásd Loth (2018): i. m. 36–40.

²⁹ Majunke (1897): i. m. 236.

³⁰ Bővebben lásd Majunke (1897): i. m. 241–244.

³¹ Huber (1969): i. m. 879.

³² Williamson (2011): i. m. 77.

Falk a kapott kritikáknak megfelelően 1877-ben is készített egy oktatási törvénytervezetet, átfogóbb jelleggel, azonban ezt nem sikerült elfogadtatni. A jellegében „felekezetellenesnek” mondható tervezet nemcsak a Centrum, a konzervatívok és a lengyelek ellenállásába ütközött, hanem a balliberálisok is kifogásolták, mivel ők az állami iskola helyett az iskoláknak a helyi közösségekre bízását, az önkormányzatok szerepének növelését helyezték volna előtérbe. A fentiekből következően Falknak esélye sem volt elfogadtatni tervezetét, végül be sem nyújtotta a törvényhozás elé azt.³³ Ezzel a kérdést nem sikerült rendezni, a következő években további porosz rendelkezések születtek az iskolaügyre vonatkozóan.

4. További porosz közoktatásügyi tervezetek

A tárca élén Falkot követő Robert von Puttkamer miniszter idején a kormányzat az oktatáspolitikai status quo fenntartását szorgalmazta, különösen az iskolafelügyelet területén.³⁴

Őt követte Gustav von Goßler miniszter, aki együttműködésre törekedett a katolikus iskolai hatóságokkal a helyzet rendezése érdekében.³⁵ 1888-ban és 1890-ben is készített oktatási törvénytervezetet, amelyekben a felekezeti és a közös iskolák (*Simultanschule*) párhuzamosságát vetítette előre. Első, 1888-as tervezete szerint a felekezeti iskolákat azokra az esetekre kell korlátozni, ahol az egy felekezethez tartozó tanulók száma a 60 főt meghaladja.³⁶

Az egymást követő tervezetek körüli viták sorában említést érdemel Windthorst, a katolikus Centrupárt alapítója. Bírálta Goßler első tervezetét,³⁷ majd Trierben, 1887-ben a katolikus napokon tartott beszédében is hangsúlyozta, hogy „az iskola kizárólag az egyházhoz tartozik”.³⁸ 1888-ban javaslatot nyújtott be a képviselőházhoz, amelyben nem csupán az iskolák, de a – nemcsak a hittan, hanem minden elemi iskolai – tanítói pozíciók felekezeti alapokra helyezését, a tananyag és a tankönyvek egyház általi meghatározását szorgalmazta. Javaslatát a képviselőház végül nagy többséggel leszavazta.³⁹

³³ Huber (1969): i. m. 880–882.

³⁴ Lamberti (1989): i. m. 100–102; Huber (1969): i. m. 883–884.

³⁵ Bővebben lásd Lamberti (1989): i. m. 90–92.

³⁶ Huber (1969): i. m. 884–885.

³⁷ Bővebben lásd Lamberti (1989): i. m. 158–161.

³⁸ „die Schule gehört der Kirche ganz allein”.

³⁹ Huber (1969): i. m. 885–886.

Goßler két évvel későbbi, második tervezete a kompromisszumos karakter jegyében vegyítette a felekezeti és felekezetközi iskolákat, az állami és helyi joghatóságot, a világi és egyházi befolyást az iskolákban, azonban az ehhez fűzött remények nem valósultak meg. A vita során a liberálisok az állami hatáskört hangsúlyozták az egyházzal szemben, kiemelve a helyi érdekek figyelembevételének hiányát. A konzervatívok és a Centrumpart ezzel szemben éppen a felekezeti iskolaelvek hiányát kifogásolták.⁴⁰

A konzervatív Robert von Zedlitz-Trützschler miniszter idején visszarendeződés következett, a korábbi évek tapasztalatai alapján úgy gondolták, hogy az egyház és iskola közötti tradicionális kapcsolat helyreállítása révén lehet rendezni a kérdést. Zedlitz hivatalosan visszavonta Goßler tervezetét egy új kidolgozását helyezve kilátásba.⁴¹ Az 1892-es tervezet elődjeihez hasonlóan nem a teljes állami oktatási rendszerre, mindössze a népoktatásra korlátozódott. Az elemi oktatás céljaként a vallásos, erkölcsös, hazafias nevelést és a szükséges ismeretek elsajátítását határozta meg, elsődleges szempontként hangsúlyozva a felekezeti oktatást. Kiemelte azt is, hogy az egyháznak kell a legmagasabb hatalomnak lennie az oktatás területén (*höchste Bildungsmacht*). Az alkotmány 24. cikkét – miszerint lehetőség szerint figyelemmel kell lenni a felekezeti viszonyokra – úgy értelmezte, hogy felekezeti iskolák álljanak fenn, ezzel a cél a korábbi status quo helyreállítása volt. Lehetőséget biztosított volna a közös iskolák felekezetivé tételére, és új iskolák alapítását kizárólag felekezetiként engedélyezte volna. A tervezetben fontos szerepet kapott a hittanoktatás, amelyen kötelező volt a részvétel minden tanuló számára, függetlenül attól, mely felekezethez tartozik, vagy egyáltalán tartozik-e valamelyikhez. Előbbiek számára értelemszerűen azon felekezet gondoskodott a vallásoktatásról, amelynek tagjai voltak, utóbbiak pedig a többségi felekezet hitoktatásán voltak kötelesek részt venni. Ehhez kapcsolódóan a felügyelet tekintetében csökkentette volna az állami hatáskört, ismét az egyháznak kedvezve. Az előző két évtized törekvéseit követően e tervezet került a legközelebb az elfogadáshoz, azonban míg a képviselőházban a konzervatívok és a Centrumpart szavazatai megalapozták a sikert, addig az uralgó vétője – a többi párt támogatásának kifejezett hiányával indokolva – végül megakadályozta az elfogadást.⁴²

⁴⁰ Huber (1969): i. m. 888–889.

⁴¹ Lamberti (1989): i. m. 160.

⁴² Huber (1969): i. m. 889–897.

5. A „Schulkompromiss”

A zedlitzi tervezet bukását követően egy évtizedig nem született újabb szövetszerű javaslat a közoktatásügy területének rendezésére. A liberális Robert Bosse miniszter az 1890-es évek második felében igyekezett a figyelmet az iskolák anyagi helyzetére, az épületek, a tantermek és a felszerelés hiányosságaira irányítani. Ezzel kapcsolatos reformjai elakadtak a konzervatívok és a Centrumpárt ellenállásán, amelyek az iskolák felekezeti jellege mellett érveltek, és ennek biztosítása hiányában nem voltak hajlandók az anyagi viszonyok javítását célzó döntéseket támogatni, a képviselőházban betöltött többségi pozíciójuk pedig ezt kellően meg is alapozta, így a vita az előzőeknél is erősebben megmerevedett.⁴³

A miniszteri pozícióban öt követő Konrad Studt idejére a parlamenti vita lezárása elődjeinek sikertelen tervezete után már időszerű volt.⁴⁴ A miniszter célja – bár konzervatívabb irányzatot képviselt, mégis elődjéhez hasonlóan – az iskolák anyagi feltételeinek a javítása volt. Ennek érdekében, valamint egy újabb, kizárólag a konzervatívok és a Centrumpárt által támogatott tervezettel szembeni uralkodói vétót megelőzve, kénytelen volt kompromisszumot kötni a felekezeti iskola iránti konzervatív igény és a jobb iskolai felszerelés iránti liberális igény között, ennek megfelelően a liberálisoknak le kellett mondaniuk a közös iskolákra vonatkozó elképzelésről. A kompromisszum feltétele az iskolák fenntartásáról szóló törvény megalkotásának ígérete volt, amely megvalósítása érdekében szükséges volt az 1850-es alkotmány 26. cikkének módosítása a következőképpen: „Az iskola- és oktatásügyet törvény szabályozza. További törvényi rendelkezésig a hatályos jog irányadó az iskola- és oktatásügyre”,⁴⁵ azaz az iskolaügyet törvény útján kell rendezni, de ez nem jelenti, hogy ezt egy egységes törvényben kellene megtenni. Ezzel nem egy, az egész oktatási rendszerre kiterjedő törvény volt már szükséges, hanem rendezhető volt a kérdés alkotmányos keretek között több egymást kiegészítő résztörvénnyel is.

E törvények sorába illeszkedik az 1906. július 10-én elfogadott, az iskolák fenntartásáról szóló törvény (*Volksschulunterhaltungsgesetz*). Ez – az 1904-es kompromisszummal összhangban – az elemi iskolák anyagi költségeit a községi önkormányzatokra hárította, megfelelően az alkotmány 25. cikkének és a liberális álláspontnak. Ezzel együtt a konzervatív nézethez igazodva rögzítette az iskolák

⁴³ Huber (1969): i. m. 900–901.

⁴⁴ Lamberti (1989): i. m. 175.

⁴⁵ „Das Schul- und Unterrichtswesen ist durch Gesetz zu regeln. Bis zu anderweiter gesetzlicher Regelung verbleibt es hinsichtlich des Schul- und Unterrichtswesens bei dem geltenden Rechte.” Huber (1969): i. m. 902–903.

felekezeti jellegét, rendes iskolaként elismerve ezeket. A közös iskolák kivételként voltak meghatározva, felállításuk különösen ott volt lehetséges, ahol ezt nemzeti szempontok vagy történelmi hagyomány indokolta.⁴⁶

Studtot Ludwig Holle követte, akire a tanítók fizetésének rendezése maradt az 1909. május 26-i törvénnyel, majd Trott zu Solz és Schmidt-Ott zárták a vizsgált időszak kultuszminisztereinek sorát, azonban utóbbiak az első világháború előestéjén már érdemi változásokat nem hoztak a közoktatásügy rendszerében.⁴⁷

6. Összegzés

Összegezve a porosz törekvéseket és reformokat megállapítható, hogy a felekezeti és közös iskolák közötti ilyenfajta kompromisszumos megoldás az előző évtizedeket tekintve haladásnak nevezhető annyiban, hogy realizálta az alkotmány rendelkezéseit, és eredményre jutott egy több évtizedes vitát követően, azonban a nyilvánosság tekintetében visszalépésként értékelhető a felekezeti jelleg elsődlegességének rögzítése. Egy olyan terület esetében, ahol vallási pluralizmus jellemző, a felekezeti iskolarendszer fenntartása nem vitatható, amíg az a polgárok lelkiismereti és vallásszabadságának érvényesülését segíti elő. A probléma ennek megfelelően nem az egyházi oktatás léte, sokkal inkább annak elsődlegessége a közös iskolák alapításának és fenntartásának lényegesen szűk körre való szorítása mellett, korlátozva ezzel a különböző vallásúak választási lehetőségét a meggyőződésüknek megfelelő intézmények között.

A magyar oktatási rendszerre gyakorolt hatását tekintve előzetes feltevésként merült fel, hogy jogátvétel vagy legalábbis erősebb befolyás érvényesült, mivel az Osztrák–Magyar Monarchia idején a magyar politikusok rendszeresen hivatkoztak a porosz iskolarendszer mintájára. Ehhez képest az 1850-es alkotmányt követően évtizedekig vitáztak nagyobb eredmény nélkül a porosz kultúrpolitikusok, miközben Magyarországon már 1868-ban megszületett Eötvös népoktatási törvénye. Mire a poroszok 1906-ban eljutottak oda, hogy végül mégis a felekezeti jelleget rögzítették, addigra Magyarországon már létrejöttek állami iskolák. Hasonlóság látható azonban abban, hogy a felekezeti mellett kiegészítő jelleggel a poroszoknál is lehetett közös iskolát létesíteni, bár ezek köre szűkebben volt behatárolva, mint

⁴⁶ Lamberti (1989): i. m. 194–195; Huber (1969): i. m. 903–905.

⁴⁷ Huber (1969): i. m. 905–906.

a magyar szabályozás esetében, emellett a magyarhoz képest évtizedekkel későbbi megvalósítást is jelentett, így a hatások irányának és mélységének feltárása még további vizsgálatra érdemes.

Felhasznált irodalom

- Althammer, Beate: *Das Bismarckreich 1871–1890*. Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2017.
- Becker, Frank: Das politische System des Kaiserreichs. In Markus Bernhardt (szerk.): *Das deutsche Kaiserreich*. Schwalbach, Wochenschau Verlag, 2017. 63–82.
- Huber, Ernst Rudolf: *Deutsche Verfassungsgeschichte*. IV. kötet. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, W. Kohlhammer Verlag, 1969.
- Kober, Heinz: *Studien zur Rechtsanschauung Bismarcks*. Tübingen, J. C. B. Mohr, 1961.
- Lamberti, Marjorie: *State, Society and the Elementary School in Imperial Germany*. New York, Oxford University Press, 1989.
- Loth, Wilfried: *Freiheit und Würde des Volkes. Katholizismus und Demokratie in Deutschland*. Frankfurt – New York, Campus Verlag, 2018.
- Majunke Pál: *A porosz-német kulturharcz története*. I. kötet. Budapest, Buschmann F. Könyvnyomdája, 1897. Online: [https://library.hungaricana.hu/en/view/PazmanyHTK_EgyhazIrodIskMunkalatai_1897_25_1/?query=SZO%3D\(iskola\)&pg=264&layout=s](https://library.hungaricana.hu/en/view/PazmanyHTK_EgyhazIrodIskMunkalatai_1897_25_1/?query=SZO%3D(iskola)&pg=264&layout=s)
- Niklai Patrícia Dominika: A közoktatás államosítása Ausztriában a XIX. század második felében. *Scriptura*, (2016), 2. 105–121.
- Niklai Patrícia Dominika: Az 1868. évi népoktatási törvény egyházi iskolákkal kapcsolatos rendelkezéseinek végrehajtása Baranyában. *Diké*, 1. (2017a), 1. 122–132. Online: <https://doi.org/10.15170/DIKE.2017.01.01.09>
- Niklai, Patrícia Dominika: Unterrichtspolitik – kirchliche Interessendurchsetzung in Ungarn nach 1848. *Cracow Studies of Constitutional and Legal History*, 10. (2017b), 1. 17–30.
- Niklai, Patrícia Dominika: Die Modernisierung des Volksunterrichts in Ungarn. Umsetzung des Gesetzes über den Volksunterricht im Komitat Baranya nach 1868. *Journal on European History of Law*, 9. (2018a), 2. 231–235.
- Niklai Patrícia Dominika: Oktatáspolitik – egyházi érdekérvényesítés Ausztriában és Magyarországon a XIX. század második felében. *Studia Iuvenum Iurisperitorum*, (2018b), 9. 59–94.
- Rothfels, Hans: *Bismarck und der Staat*. Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag, 1953.
- Wertheimer, Eduard von: *Bismarck im politischen Kampf*. Berlin, Verlag von Reimar Holbing, 1930.
- Williamson, David G.: *Bismarck and Germany 1862–1890*. New York, Taylor and Francis, 2011.

Niklai Patrícia Dominika

Jogforrások

Verfassungsurkunde für den Preußischen Staat vom 31. Januar 1850. Online: www.verfassungen.de/preussen/preussen50-index.htm

Pap Péter

Végrehajtási költségek az 1920-as és 1930-as évek Tolna vármegyei bírósági gyakorlatában

Absztrakt

A bírósági végrehajtás során a főkövetelés mellett az eljárással felmerült költségeket is be kellett hajtani. Ezeknek a köre a 20. századra sokféle költséget foglalt magában: a végrehajtást kérő költségei, az elrendelő és a foganatosító bíróság költségei, valamint a bírósági végrehajtók költségei mind idetartoztak. Tanulmányomban azt a kérdéskört vizsgálom, hogy az országos gyakorlat tükrében hogyan alakult a joggyakorlat három Tolna vármegyei járásbíróság tevékenysége során, és azt, hogy erre a gyakorlatra milyen hatással volt a Szekszárdi Királyi Törvényszék mint másodfokú bíróság. Elemzem azt is, hogy a végrehajtók kialakítottak-e olyan gyakorlatot, amely azt célozta, hogy a jogszabály alapján járó bevételeiket növeljék, adott esetben akár azon az áron is, hogy egyes költségfelszámításaik jogszabályba ütköztek.

A joggyakorlat minél pontosabb feltárása érdekében olyan archív jogeseteket dolgoztam fel, amelyekben a bíróság költségmegállapítását valamelyik fél jogorvoslattal támadta meg, így az másodfokon felülbírálatra került.

Court Enforcement and Bailiff Costs in the Court Practice of Tolna County in the 1920s and 1930s

Abstract

The subject of the study revolves around the costs to be paid in court enforcement proceedings. In addition to the main claim, the costs of the procedure had to be recovered in the course of the judicial enforcement. By the 20th century, these included a wide range of costs: the costs of the applicant for enforcement, the costs of the issuing and executing courts and the costs of the bailiffs. This essay focuses on the practice regarding the costs to be paid to the bailiffs and executing courts, and to what extent is it similar or different from the national practice in the judgments of the court of first instance and the Royal Court of Szekszárd, which was the court

of appeal in Tolna County. I will also examine whether the bailiffs have developed a practice aimed at increasing their statutory income, even at the cost of the fact that some of their cost calculations were unlawful.

To analyse this, I researched archival sources and evaluated the orders in individual cases in the light of national practice.

1. Bevezetés és rövid történeti előzmények

A végrehajtási eljárás során a főkövetelés mellett egyéb költségeket is be kell hajtani, ezeknek széles köre alakult ki a 20. század első felére. Kutatásom a bírósági végrehajtásban felmerült költségek kérdését dolgozza fel helytörténeti források elemzésével. Tolna vármegyében az egyes járásbíróóságok gyakorlatát vizsgáltam a költségek megállapítása és viselése kapcsán felmerült jogorvoslatokon keresztül. A korabeli szakirodalom és bírósági gyakorlat segítségével összehasonlítottam a helyi gyakorlatot az országgal. Tanulmányomban a Bonyhádi, a Dombóvári és a Tamási Királyi Járásbíróóság előtt lefolytatott végrehajtási ügyeket vizsgálom abból a szempontból, hogy milyen gyakorlat figyelhető meg a végrehajtót megillető költségeket illetően, és hogy ez mennyiben mutat hasonlóságot vagy éppen eltérést az országos gyakorlattól az elsőfokú bíróság, illetve a másodfokon eljáró Szekszárdi Királyi Törvényszék végzéseiben.

A bírósági végrehajtói intézmény szervezetrendszerét a bírósági végrehajtókról szóló 1871. évi LI. törvénycikk teremtette meg. A polgári törvénykezési rendtartás tárgyában hozott 1868. évi LIV. törvénycikk még magában foglalta a polgári per mellett a végrehajtási szabályokat is a nyolcadik cím alatt mintegy százharminc paragrafus terjedelemben.

Mivel a törvénykezési rendtartás hatálybalépésekor még nem léteztek területileg illetékes bírósági végrehajtók, a végrehajtás elrendelésekor az azt elrendelő bíró gondoskodott a végrehajtást foganatosító személyéről. Ez a személy volt a bírói kiküldött, akinek a végrehajtási eljárást le kellett folytatnia.¹ Ilyen feladatot általában a törvényszéki személyzet tagjai láttak el a törvényszék illetékességi területén. Községekben ez a munkakör a bíróra vagy a jegyzőkönyv vezetőjére hárult, illetve hasonló megoldással éltek a szolgabírói járásokban is, csak ott a jegyzőkönyvvezető helyett az esküdtet ruházta fel a törvény ezzel a jogkörrel.

¹ 1868. évi LIV. törvénycikk 350–352. §.

2. A végrehajtók szerepe a bírósági végrehajtásban

A végrehajtási eljárásról szóló 1881. évi LX. törvénycikk (Vht.) által szabályozott eljárás sok tekintetben mutat hasonlóságot a mai végrehajtási eljárással. A 19. század második felében is két szakaszra oszlott a végrehajtás: az elrendelésre és a fogatosításra. Az elrendelő bíróság határozott magáról a végrehajtási kérelemről, hogy egyáltalán megindítható-e az adott feltételekkel az eljárás. Az elrendelő bíróság főszabály szerint egybeesett a végrehajtandó határozatot hozó bírósággal. Már ebben a szakaszban felmerültek költségek: egyrészt a végrehajtató (végrehajtás kérő) oldalán a kezdeményezéssel, másrészt a bíróság oldalán az elrendeléssel. Ezt követően a végrehajtást szenvedő (adós) vagyonának fekvése szerinti járásbíróshoz került az ügy, ez lett a fogatosító bíróság. A Vht. értelmében lehetett folyamatban egyszerre több fogatosító bíróság előtt ugyanarra a követelésre végrehajtási eljárás, ha a végrehajtást szenvedőnek több járásbíróshoz illetékeségi területén volt vagyona, ebben az esetben a végrehajtató felelőssége volt, hogy a párhuzamos eljárások során ne kerüljön behajtásra nagyobb összeg, mint maga a követelés, ha pedig mégis „túlfoglaltak”, akkor a végrehajtást szenvedő kérelmére a bíróság a végrehajtatót marasztalta a költségek viselésében.²

A fogatosító bíróság az érkezett ügyeket kiosztotta a területén szolgálatot teljesítő bírósági végrehajtók között, de szükség esetén a bíróság alkalmazásában lévő személyt is kiküldhetett a végrehajtási cselekmények fogatosítására, ha az intézkedés nem tűrt halasztást.³ A fogatosító bíróság területén fekvő ingatlanok tekintetében a járásbíróshoz belül működő telekkönyvi hatóság járt el a foglalásnál és az árverésnél, tehát a végrehajtók tevékenysége ezeken kívülre szorult. Az eljárás a bíróság előtt összpontosult: a végrehajtó a megtett cselekményekről jelentést nyújtott be, amelyben szerepelt, hogy az adott ügyben mikor és hol végzett valamilyen tevékenységet, történt-e sikeres ingófoglalás, milyen ingóságokat írt össze, talált-e más, ingatlanok nem minősülő vagyonelemet. Ezek alapján az információk alapján döntött a bíróság a következő lépésről: ha szükséges volt, további eljárás végett visszaadta az ügyet a végrehajtónak, akár azért, hogy tartson ingóárverést, vagy folytassa a vagyonkutatást. A lefoglalt vagy befolyt pénzek kiutalásáról szintén a bíróság rendelkezett, ha azokat bírósági letétbe kellett helyezni. Erre akkor került sor, hogyha a helyszíni eljárás alkalmával nem lehetett átadni a jogosultnak a pénzt. Ha egy vagyontárgy több követelés fejében lett lefoglalva,

² Vht. 44. §.

³ Vht. 19. § utolsó bekezdés.

majd elárverezték, de a befolyt összeg nem fedezte valamennyi követelés kielégítését, akkor sorrendi tárgyaláson felosztották az összeget az elsőbbséget élvező követeléssel kezdve. Ugyanígy jártak el, ha a lefoglalt vagyontárgyon harmadik személynek zálogjoga volt, és az igényét bejelentette.

Megállapítható, hogy a korabeli végrehajtási eljárás a bíróságon és nem a bírósági végrehajtón keresztül zajlott, ő csak az eljárás egy részében látott el feladatokat, tevékenysége nagyban függött a foganatosító bíróság döntéseitől, és a bíróság feljelentéstételi kötelezettség terhelte.

3. Díjak és költségek

A végrehajtóknak járó díjak két csoportra oszlottak attól függően, hogy végrehajtási eljárásról vagy valamilyen határozat kézbesítéséhez fűződő feladatokról volt-e szó. Kézbesítés alatt a bírósági peres és nemperes ügyekben keletkezett iratok címzettnek való eljuttatásáról beszélünk. Ezt a végrehajtói intézményt megteremtő törvény még megosztva szabályozta: a bíróság székhelyén hivatalból a végrehajtón keresztül történt a kézbesítés, míg más helyekre csak a fél kérelmére történhetett, amennyiben a költségét megfizette, vagy akkor, ha nem volt költséghatékonyabb mód. Ugyanakkor ez a szabályozás elégtelennek bizonyult, mert pár évvel később a módosító törvény már akként rendelkezett, hogy teljes egészében az érdekelt fél kérelmétől függött ennek a kézbesítési módnak az alkalmazása, továbbá ennek költségeit véglegesen a kérelmezőre terhelte azáltal, hogy megtiltotta annak felszámítását az ellenérdekű féllel szemben.⁴ Ez a gyakorlat változatlanul fennmaradt a polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk (Pp.) hatálya alatt is.⁵ A kézbesítésre más díjazási szabályok vonatkoztak, ugyanakkor ezek nem képezik jelen tanulmány tárgyát, mert a vizsgált levéltári források végrehajtási eljárásban felmerült költségekkel kapcsolatosak, így a kézbesítési díjszabáshoz nem kapcsolódnak.

Végrehajtási eljárás esetén, akár kielégítési, akár biztosítási végrehajtásról beszélünk, az eljáró végrehajtó jogosult volt a jogszabályban megállapított díjazására. Ez három fő csoportból tevődött össze: eljárási díj, napidíj és utazási költség. Az eljárási díj tovább bomlott végrehajtási cselekmények foganatosításáért járó díjakra, nevezetesen, mint a foglalás, az összeírás, az árverés, a leltározás.⁶ A díj nagysága

⁴ A bírósági végrehajtókról szóló 1871. évi LI. tc. módosításáról szóló 1875. évi IX. törvénycikk 3. §.

⁵ Pp. 151. § „Az érdekelt fél kívánatára és költségére a kézbesítéssel bírósági végrehajtót kell megbízni”.

⁶ 1871. évi LI. törvénycikk 24. §.

a lefoglalt, összeírt vagyon becsértékétől függött. Ez lépcsőzetes kialakítású volt, meghatároztak egy tartományt ügyérték szerint, mi az a legkisebb érték, ami már, és mi a legnagyobb, ami még beletartozik. Ha egy ügy e két érték közé esett, fix összegű díj illette a végrehajtót. Tehát egy konkrét esetben, ha 100 pengő értékben írt össze ingóságokat a végrehajtó, akkor 1 pengő eljárási díj illette meg, ha az eljárás nem tartott tovább egy napnál. Ha a foglalást a következő napon folytatni kellett, akkor a megkezdett fél napért 50 fillér járt, a rendes eljárási díj fele.

Az 1890-es években némileg változott a szabályozás, és ezt a szabályozási logikát követték a későbbi díjrendeletek is.⁷ A háború alatt, illetve az azt követő időszakban, amelyet a korona nagymértékű értékvesztése jellemzett, megszapordtak az egymást követő rendeletek, amelyek a szabályozás rendszerét tekintve újítást nem igazán tartalmaztak – eltekintve a díjpótlék bevezetésétől –, pusztán a pénzromlást igyekeztek kompenzálni.⁸ Az 1925. évi VIII. törvénycikk 37. §-ának értelmében pedig az igazságügy-miniszter hatáskörébe került a végrehajtói díjak teljes körű megállapítása, akár törvénytől eltérően is, így gyakorlatilag jelentőségüket veszítették az 1871. évi LI. törvénycikk és módosításainak költségeket érintő rendelkezései.

Ezzel a változtatással egyrészt bővítették azoknak a cselekményeknek a körét, amelyek után eljárási díjat lehetett felszámolni, ilyen volt például az árverési vevő részére az ingatlan birtokának átadása, az árverezendő ingatlan átadása a kinevezett zárgondnoknak. A korábbiakkal együtt összesen 11-re nőtt az eljárási díjjal érintett cselekmények száma az 1920-as évekre. A díj számítási alapját sem kizárólag a becsérték képezte már, hanem a végrehajtandó követelés nagyságát is figyelembe kellett venni. A kettő közül pedig az alacsonyabbat kellett alkalmazni a számításnál.⁹ Változott a költségek számítása is, míg kezdetben, a jogintézmény

⁷ Vö. a bírósági végrehajtót az 1871: LI. törvénycikkben nem említett egyes cselekményekért megillető díjak szabályozása tárgyában kiadott 31.158/1891. IM rendelet és a bírósági végrehajtót megillető díjak szabályozása tárgyában kiadott 63.500/1926. IM rendelet.

⁸ Lásd a bírósági végrehajtók napidíj- és fuvardíjpótlékáról szóló 1.998/1916. ME rendelet; a bírósági végrehajtók eljárási díj-, napidíj- és fuvardíjpótlékáról szóló 2.633/1917. ME rendelet; a bírósági végrehajtók díjazására vonatkozó 31.158/1891. IM rendelet módosításáról szóló 40.000/1917. IM rendelet; a bírósági végrehajtók eljárási díj-, napidíj- és fuvardíjpótlékának újabb szabályozásáról szóló 1.762/1919. ME rendelet; a bírósági végrehajtók díjainak újabb felemeléséről szóló 6.614/1920. ME rendelet, a bírósági végrehajtót megillető díjak és díjpótlékok egységes szabályozásáról szóló 2.782/1922. ME rendelet; a bírósági végrehajtót megillető díjak és díjpótlékok egységes szabályozásáról szóló 2.782/1922. M. E. számú rendelet módosításáról szóló 9.580/1922. ME rendelet; a bírósági végrehajtót megillető díjak és díjpótlékok újabb szabályozásáról szóló 7.780/1923. ME rendelet.

⁹ 63.500/1926. IM rendelet 2. §.

bevezetésekor 300 forint becsérték után járt 1 forint, 300 és 1000 forint között 2 forint, 1000 forint felett pedig 3 forint eljárási díj,¹⁰ addig a húszas években 100 pengő értékig járt 1 pengő, majd minden megkezdett 20 pengő 10 fillérrel emelte az eljárás díját egészen 600 pengőig. 600 pengő felett minden 50 megkezdett pengőért járt 10 fillér növekmény 2000 pengőig, afölött 100 pengő volt ez a küszöb. Ugyanakkor 60 pengőnél magasabb eljárási díj nem járhatott.¹¹ Azt az esetet is rendezte a szabályozás, amikor az eljárás sikertelenül zárult, vagyis a végrehajtó megjelent a helyszínen, de rajta kívül álló okok miatt nem tudott cselekményeket fogatosítani. Ilyenkor a végrehajtási összeg képezte a számítási alapot, és a harmada járt annak a díjnak, ami sikeres eljárás esetén illette volna a végrehajtót.¹²

Ezenfelül a székhelyen kívül fogatosított cselekményekért járt a végrehajtónak napidíj, tehát ez egy eshetőleges költség volt. Akkor minősült székhelyen kívülinek egy cselekmény, ha a fogatosításra a végrehajtó székhelyéül szolgáló város belső határától legalább kettő kilométer távolságra esett. Kezdetben egyévesen 2 forint volt a napidíj, de ezzel a szabályozási koncepcióval szakítottak a világháború után, a végrehajtók a napidíj számításánál a bírósági díjokkal estek egy kategóriába, az ő díjszabásukat kellett alkalmazniuk.¹³ Ez azt is jelentette, hogy több község területén lefolytatott különböző eljárásokért, ha azok ugyanazon a napon történtek, akkor a napidíj egyenlően terhelte a végrehajtást szenvedőket.¹⁴

Az utazási költségeket decentralizáltan kezelte a jogalkotó, remélve, hogy a helyi viszonyoknak sokkal inkább megfelelő szabályozás alakítható ki. A törvényszék elnökének volt a feladata,¹⁵ hogy elkészítsen egy olyan díjszabályzatot az utazási költségekről, amely pontosan tartalmazta, hogy a székhelytől milyen távolságra eső helyekre történő utazásért mekkora összeg számítható fel. Viszont az eljárásban részt vevő fél felajánlhatott szállítóeszközt, amit el kellett fogadni, ebben az esetben pedig nem járt útiköltség.¹⁶ Akárcsak a napidíj tekintetében, az utazási költségeket is meg kellett osztani azon végrehajtási ügyek között, amelyekben az adott napon

¹⁰ 1871. évi. LI. törvénycikk 24. § c) pont.

¹¹ A bírósági végrehajtót megillető díjak szabályozásáról szóló 63.500/1926. IM számú rendelet egyes rendelkezéseinek módosítása tárgyában kiadott 39.300/1927. IM rendelet 1. §.

¹² 63.500/1926. IM rendelet 4. §.

¹³ 63.500/1926. IM rendelet 5. §.

¹⁴ Vincenti Gusztáv (szerk.): *Végrehajtási eljárás. Törvények, rendeletek, joggyakorlat.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1930. 81.

¹⁵ 1875. évi IX. törvénycikk 5. §.

¹⁶ 1875. évi IX. törvénycikk 4. § utolsó bekezdés.

a végrehajtó különböző községekben eljár.¹⁷ A fuvardíj szabályozása sikeresnek tekinthető, ugyanis az 1930-as években is ez a fajta decentralizált megoldás volt érvényben.¹⁸

Abból, hogy már 1878-ban az igazságügy-miniszter rendeletben hívta fel a végrehajtókat, hogy bizonyos postaköltségeket nem számíthatnak fel, mert az általuk feladott küldemények díjmentesek voltak,¹⁹ arra következtethetünk, hogy ebből a díjrendszerből hiányoztak elemek, és az ebből fakadó elégtelen bevételek arra sarkallták a végrehajtókat, hogy olyan mértékben éljenek vissza a helyzettel, hogy az jogalkotási szinten kapott választ. Feltehetően emiatt is született rendelet azokról a díjakról és költségekről, amelyeket a végrehajtókról szóló törvénycikkek nem szabályoztak. Itt taxatíván felsorolták és beárazták azokat a cselekményeket, amelyek nem estek sem az eljárási díj, sem a többi korábban említett kategóriába. Ennek az 1920-as években kialakult az összefoglaló neve: irodai munkálatokért járó díjak.²⁰ Ilyen volt az igénykereset beadására történő felhívás, az árverési hirdetmény kibocsátása, a készpénz és értékpapír bírói letétbe helyezése stb.

Levonható következtetésként az ismertetett szabályozásból, hogy a végrehajtói díjak és költségek rendszere szerteágazó szabályozást alkotott, amely az évek során jelentős változásokon ment keresztül. A legnagyobb változást 1891-ben hozta meg az igazságügy-miniszter, ekkor sok tevékenység kapott elismerést a költségek tekintetében, tehát a végrehajtónak ezentúl bevételt jelentett. Ezt követően a szabályozás nem új megoldások bevezetése felé mozdult, hanem a kialakított kereteket cizellálta minimális strukturális változtatások mellett. Ugyanakkor ezt a rendszert már a végrehajtási törvény első módosításakor kritikával illette a szakmai közönség, alapvető problémának tartották, hogy mivel az egyes cselekmények megtétele után járnak a díjak, a végrehajtó abban érdekelt, hogy minél több ilyen cselekményt végezzen, és nem az eljárás gyors és hatékony befejezésében. Már ekkor felmerült javaslatként, hogy állami alkalmazásban álló hivatalnokokká váljanak a szakma képviselői.²¹

¹⁷ Borsodi Miklós (szerk.): *A végrehajtási eljárás zsebkönyve*. Budapest, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1915. 44.

¹⁸ A bírósági végrehajtót megillető díjak szabályozása tárgyában kiadott 17.100/1936. IM rendelet 15. §.

¹⁹ A bírósági végrehajtók díjfelszámításának ellenőrzése tárgyában kiadott 25.151/1878. IM rendelet.

²⁰ 63.500/1926. IM rendelet 8–9. §.

²¹ Márkus Dezső: A végrehajtási törvény reformja. In Szladits Károly (szerk.): *Magyar Jogászegyleti Értekezések*. XXXVI. kötet. Budapest, (k. n.), 1907. 110.

4. A költségek megállapítása és viselése

A végrehajtási költségeket főszabály szerint a marasztalt fél viselte (Vht. 27. §). Ennek oka az volt, hogy az önkéntes teljesítés elmaradása miatt méltánytalan lett volna, ha az így okozott költségeket nem fizette volna ki az adós.²² Az eljárás szakaszokra tagoltsága miatt az egyes szakaszok lezárásaként, amikor a kiküldött beszámolt a foganatosító bíróságnak a tevékenységéről, a bíróság rendelkezett az adott szakaszban felmerült költségek viseléséről. A gyakorlat viszont csak olyan költségeket ismert el, amelyek célravezetőek voltak a követelés behajtása tekintetében. Fontos a különbségtétel a célravezető és az eredménytelen cselekmény között, utóbbi ugyanis teljesen jogszerű cselekménynek számított, költségét az adós viselte.²³ Így például, ha a végrehajtató az eljárás megindulása után kifejezetten kérte, hogy valamely cselekményre ne kerüljön sor, akkor ennek az előkészületi költségeit nem terhelhette az adósra.²⁴ Ugyanez igaz volt a végrehajtóra is, ha ő tett felesleges cselekményeket, azoknak a költségét nem igényelhette egyik féltől sem, ilyen volt például, amikor kérelem hiányában tett közzé árverési hirdetményt, holott erre csak a végrehajtató kérelmének birtokában lett volna joga.²⁵ A végrehajtónak arra is ügyelnie kellett, hogy hivatalos utazásai során a kevésbé költséges eszközt vegye igénybe, és ne terhelje a szükségesnél jobban a feleket.²⁶

Minden cselekmény megtétele után három napon belül a kiküldött végrehajtó az iratokat betejesztette a foganatosító bírósághoz, amely elvégezte a költségmegállapítást, és végzésben értesítette a feleket. Kivételes eseteket leszámítva a foglalási jegyzőkönyvet hivatalból felülbírálni nem lehetett, tehát az abban foglalt cselekmények külön bírósági aktus (jóváhagyás) nélkül váltak jogerőssé.²⁷ Ily módon egy adott cselekmény után csak akkor nem számolt a bíróság költséget, ha azt sikeresen megtámadták. Annak felülbírálata, hogy mely jogszerű cselekményekért mekkora költség illette a végrehajtót, azt követően is a bíróság hatásköre maradt, hogy az 1930. évi XXXIV. törvénycikk a költségek megállapítását a végrehajtók hatáskörébe utalta. Ez alapján már nem kellett három napon belül a bírósághoz benyújtani az iratokat, hogy az határozzon a költségekről, ezt megtette a végrehajtó.

²² Imling Konrád: *A végrehajtási törvény magyarázata*. Budapest, Franklin-Társulat, 1905. 74.

²³ Sárffy Andor: *A végrehajtási eljárás jogszabályainak magyarázata*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1938. 83.

²⁴ Imling (1905): i. m. 74.

²⁵ Borsodi Miklós (szerk.): *A végrehajtási eljárás zsebkönyve*. Budapest, Franklin-Társulat, 1931. 51.

²⁶ Borsodi (1915): i. m. 43.

²⁷ Imling (1905): i. m. 211.

Viszont amikor a végrehajtó visszaadta az eljárás anyagát a bíróságnak a következő cselekmény megtétele céljából, ez a felülvizsgálati jog is megnyílt.²⁸

A díjak és költségek előlegezését a végrehajthatónak kellett megtennie, különben a végrehajtó nem volt köteles eljárni, és elvégezni az ügyben teendő cselekményeket. Ez alól kivételt képeztek a nemzetközi végrehajtási eljárások és azok, ahol a végrehajtató szegényjogos volt, így az előleget az állam fizette.²⁹

5. A bírósági gyakorlat a vizsgált járásokban

Az eredménytelen eljárások gyakran vezettek ellentétbe a végrehajtó és a végrehajtható között. Legtöbbször a felek értelmezték eltérően a szabályozást, és ez okozta, hogy a végrehajthatónak járó költségeket valamelyik fél vitatta az eljárás során.

Ez az értelmezési különbség lehetett komoly jogi probléma, amelynek a megoldása akár mind az elsőfokú, mind a másodfokú bíróság szerint eltért, tehát közel sem volt egyértelmű a jogalkalmazás számára. Ugyanakkor a gyakorlat számos esetet produkált, amelyek megítélése egyszerű feladat volt a bíróságok számára. Erre jó példa az egyik leggyakrabban felmerült probléma a költségek megfizetése körében. A bíróságok ebben az időben is formanyomtatványokkal dolgoztak, és az egyik ilyen nyomtatvány, amelyben a költségeket is megállapította a bíróság, a következőképpen fogalmazott: „A bíróság *a)* a kiküldött részére ... korona *b)* a becsüs részére ... korona költséget, *c)* a végrehajtó képviselője részére pedig saját fele ellenében ... korona közbenjárási díjat állapít meg.” A *c)* ponton belül a „saját fele ellenében” fordulat volt az, amit eltérően értelmezett a bíróság és eltérően a felek.

A bonyhádi járásban többször előfordult, hogy a bíróság ezt a nyomtatványt egyszerűen kitöltötte, aminek következtében a végrehajthatók úgy értelmezték a végzést, hogy az ő képviselőjük díját saját maguknak kell fizetniük, ami értelemszerűen ütközik a Vht. 27. §-ában foglaltakkal.³⁰

Ezt a rendellenességet a határozatot hozó bíróság a kérdéses ügyekben úgy oldotta meg, hogy saját hatáskörben intézte el, mivel a felfolyamodásnak a végzést hozó bíróság is eleget tehetett.³¹ Az új végzésben a járásbíróság kitért arra, hogy a nyomtatvány hibás ugyan, viszont a Vht. 27. §-ából egyértelműen következik,

²⁸ Sárffy (1938): i. m. 239.

²⁹ Sárffy (1938): i. m. 70.

³⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 2. a. Bonyhádi Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 2530/1929 és Pk. 2862/1929.

³¹ Pp. 555. §.

hogy a költségeket a végrehajtást szenvedő viseli. Viszont arra is volt példa, hogy az ilyen tartalmú felfolyamodást felterjesztette a másodfokú bírósághoz.³² A járásbíróság ott is kiemelte, hogy a támadott félmondat nem azt jelenti, hogy a végrehajthatónak kell viselnie a közbenjárási díjat, ez csak a rossz megfogalmazásból olvasható ki, ami megfelelő jogszabály-értelmezéssel feloldható, amely érveléssel végül a másodfok is egyetértett.

Ezzel szemben érdekes eltérést mutatott a Dombóvári Királyi Járásbíróság gyakorlata ebben a kérdésben. Ugyanazt a formanyomtatványt használták, de itt az volt megfigyelhető, hogy a félreérthető félmondatot egyszerűen áthúzták rajta.³³

A többi vizsgált esetben már nem volt ennyire azonos a tényállás, ugyanakkor hasonlítottak egymásra.

Egy, a Bonyhádi Királyi Járásbíróság előtt 1930-ban zajlott ügyben³⁴ egy ingóárverés maradt el, amelyet a bonyhádi járás területén kellett volna egy községben megtartani. A végrehajtó azonban nem tartotta meg az árverést, mert nem előlegezték meg az utazási költségeit. Erre megvolt a jogszabályi lehetősége. Viszont az árverés előkészületének költségeiről a foganatosító bíróságnak döntenie kellett. A tényállásból arra a következtetésre jutott a bíróság, hogy a sikertelen árveréssel felmerült költségeket a végrehajtató viselje. Ennek alapját az képezte, hogy a nem hivatalból foganatosítandó ügyekben előlegezés hiányában a kiküldött végrehajtó nem volt köteles eljárni, ezt pedig ugyanúgy fél kellett tüntetnie, amikor az ügy iratait visszaadta a bíróságnak. Mivel itt azt jelölte meg, hogy fuvar költség-előleg megfizetésének hiánya miatt nem tartotta meg az árverést, ezért indokoltá vált második árverés tartása, amire különben nem lett volna szükség. Az így okozott többletköltség a végrehajtást szenvedőre nem volt terhelhető, mivel megállapítható volt a végrehajtató mulasztása, így neki kellett viselnie a felmerült költségeket.

A végrehajtató felfolyamodással élt a végzés ellen, amelyben előadta, hogy ilyesfajta felhívás a kiküldött végrehajtó részéről nem érkezett, így annak a kérésnek nem is tudott eleget tenni, miszerint előlegezze meg az árverés helyszínére eljutáshoz szükséges fuvardíjat.

A másodfokon eljáró Szekszárdi Királyi Törvényszék megváltoztatta az első fokon eljáró bíróság végzését, és felmentette a végrehajtatót a korábban megállapított

³² Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 2. a. Bonyhádi Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 3389/1929.

³³ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 3. Dombóvári Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 2058/1920 és Pk. 2118/1920.

³⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 2. a. Bonyhádi Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 3211/1930.

költségek viselése alól. Indokolásában a törvényszék kifejtette, hogy a végrehajtás hivatalból volt foganatosítandó, tehát nem a végrehajtató mulasztott, lévén nem is volt kötelezettsége bármilyen fuvardíjról gondoskodni. A kiküldött végrehajtó pedig úgy nyilatkozott, hogy nem intézett olyan tartalmú felhívást a végrehajtató felé, amelyben a költségeinek előlegezését kérte volna.

A törvényszék egy, a tényállás megítélésében vétett hibát javított ezzel, mert a hivatalból foganatosítást az iratokból a járásbírósnak is meg kellett volna tudnia állapítani, ugyanakkor ki is egészítette a tényállást a végrehajtó nyilatkozatával. A döntés ugyanakkor nem maradéktalanul felel meg a költségviselés szabályainak, mert csak mentesítette a végrehajtatót, ugyanakkor nem kötelezte a végrehajtást szenvedőt a költségek viselésére, pedig erről is rendelkeznie kellett volna, vagy az alsóbb bíróságot kellett volna utasítania új eljárásra, hogy az állapítsa meg, kinek kell viselnie a költségeket.

Ugyancsak a Bonyhádi Királyi Járásbíróság tárgyalta azt az ügyet, amelyben szintén sikertelenség miatt támadt ellentét a végrehajtó és a végrehajtató között.³⁵ Ebben az esetben az ingóárverést ugyan megtartották, de az árverezők hiányában eredménytelen maradt. A végrehajtató a bírósági kiküldöttnek, aki jelen esetben nem a végrehajtó, hanem a bírósági állomány tagja volt, költségeinek mérséklését kérte. Az indokok között előadta, hogy ő kifejezetten úgy rendelkezett, csak abban az esetben tartsanak árverést, ha gondoskodnak az árverezőkről is, ugyanis a helyszíniül szolgáló községben kevesen élnek, még kevesebb az érdeklődő, így szerinte már az árverés előtt biztosan lehetett tudni, hogy az sikertelen lesz. Ha pedig alappal lehetett számítani az árverés sikertelenségére, akkor az eljáró végrehajtó hibázott, és emiatt az okozott költségek megtérítésére kell kötelezni.

Az érvelés annyiban helyes, hogy a végrehajtó a mulasztásával okozott költségekre nem tarthatott igényt. Az, hogy nem a végrehajtó, hanem a bíróság alkalmazottja volt a helyszínen, még nem alapozza meg a kimenthetőséget, mert szabályosan intézkedhet a bíróság alkalmazottja is a végrehajtó helyett, munkájuk összehangolása az ő felelősségük. Ami ellenben felmentő ok, hogy egy árverés esetén biztosra tudni, hogy eleve sikertelen lesz, alig hihető, és ez a fajta megközelítés nagyon szubjektív döntésekre vezetne, ha ez alapján tűznének ki árverést, vagy épp halasztanák el azt. Ezen érvek alapján nem is volt sikeres a felfolyamodás, a megállapított költségeken nem változtattak.

³⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 2. a. Bonyhádi Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 3315/1929.

A Dombóvári Királyi Járásbíróság 1920-ban egy, az előbbihez hasonló helyzetet idéző ügyet tárgyalt, amelyben egy kilakoltatásról volt szó.³⁶ Ebben az ügyben a végrehajtató az első határnapot önhibából elmulasztotta, nem jelent meg, ezért csak a második helyszíni kilakoltatás járt sikerrel. Emiatt a bíróság az első sikertelen helyszíni eljárás költségét és ezenfelül a végrehajtató képviselőjének közbenjárási díját is a végrehajtató terhére állapította meg, és csak a második eljárás költségeit róta fel a végrehajtást szenvedőnek.

A végrehajtató felfolyamodással élt a végzés ellen. Elmondása szerint, mivel az első eljárás az ő hibája miatt nem került foganatosításra, a végrehajtó költségeket nem is számolhatott volna fel, ellenben elismerte, hogy a képviselője költségeit magának kell fizetnie. Ebből kifolyólag a második eljárás volt így az első, amelyet ténylegesen foganatosítottak, és az itt felmerülő költségeknek már a végrehajtást szenvedőt kellett volna terhelniük.

Itt is az volt a kiindulópont, hogy eredménytelen eljárás költségeit ne számíthassák fel a végrehajtónak. Azt ugyanakkor nem kifogásolta, hogy a végrehajtást szenvedőnek kellene viselnie ezeket, mint aki általánosan köteles a költségeket megfizetni.

A Szekszárdi Királyi Törvényszék megváltoztatta a bíróság végzését. Az első, sikertelen árverés végrehajtót illető költségeit a végrehajtást szenvedőnek kellett megfizetnie a döntés szerint, míg a végrehajtató képviselőjének díját, ahogy azt el is ismerte, a végrehajtónak kellett viselnie.

Ugyanígy sikertelen volt az eredménytelenségre hivatkozás akkor, amikor a Tamási járás területén a bírósági végrehajtó kiutazott a helyszínre ingó kutatás és ingó foglalás miatt.³⁷ A helyszínen azonban kiderült, hogy a végrehajtást szenvedő Bonyhádon lakik, ennél fogva az eljárást a Tamási Királyi Járásbíróság nem foganatosíthatta, azt át kellett tenni. Az áttétel mellett a felmerült költségekről azonban rendelkezni kellett, amit a végrehajtónak kellett megfizetnie.

A Dombóvári Királyi Járásbíróság rendelte el és foganatosította azt a végrehajtási ügyet 1920-ban, amelyben Szakcs község területén kellett ingó foglalást eszközölni.³⁸ A végrehajtató képviselője is részt vett ezen a cselekményen, ő szintén Dombóvárról utazott a helyszínre, akárcsak a végrehajtó. Maga az ingóösszeírás

³⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 3. a. Dombóvári Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 2118/1920.

³⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 6. a. Tamási Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 2359/1928.

³⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 3. a. Dombóvári Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 2457/1920.

megtörtént, azonban a végrehajtást szenvedő sérelmezte az eljárás – meglátása szerint – eltúlzott költségeit. Támadta a kiküldött végrehajtónak járó fuvardíjat, mert a gyaloglási díj eltúlzott mértékű volt, állítása szerint a tanúknak járó díjat sem lehetett volna felszámolni, mert a tanúknak ténylegesen nem fizették ki a díját. Az is a kifogás tárgyát képezte, hogy a végrehajtató képviselője kocsival tette meg a teljes utat, mert az ő értelmezése szerint a költségkímélőbb megoldást kellett volna választania, vagyis ameddig lehetett, vonaton kellett volna utaznia, és csak utána lovaskocsival. Erre mód is volt, egy közeli településig Dombóvárról el lehetett jutni vonattal, és onnan 6 km-re volt Szakcs.

A végrehajtó az észrevételeiben rámutatott, hogy nem gyaloglási díjat számolt fel, hanem határfuvar-díjat, amely a szakcsi községhezától a helyszínig történő eljutás díja volt, valamint utalt arra is, hogy a tanúk díjait szabályszerűen kifizették.

A végrehajtató kérelmében a járásbíróság végzésének helybenhagyását kérte.

A másodfokú bíróság részben megváltoztatta a végzést: a végrehajtó díjait mérsékelte, a végrehajtató díjait helybenhagyta. A végrehajtató oldalán a megjelent tanú kifizetését bizonyítottnak találta a bíróság, tehát a költség felszámításának helye volt, így annak viselésében a végrehajtást szenvedőt marasztalták. Jogszerű és a helyi fuvardíjszabásnak megfelelő volt az utazási költség mértéke is. A Szekszárdi Királyi Törvényszék kifejtette, hogy nem volt kötelező a végrehajtató képviselőjének a vonatközlekedést használnia, mivel közvetlenül nem lehetett eljutni Szakcsra vonattal. Akkor kellett volna így eljárni, ha a végrehajtást szenvedő gondoskodik fuvarról, azonban ilyen nem történt.

A végrehajtó díját azért csökkentette, mert az tényleg nem felelt meg a helyi rendelkezéseknek. Mivel alig több mint 2 km-t tett meg a község központjától, a törvényszék nem találta megalapozottnak a felszámított összeget, ezért mérsékelte azt, így végül kevesebb díj járt a végrehajtónak.

A Dombóvári Királyi Járásbíróság tárgyalta azt az ügyet, amelyben férj és feleség volt a két fél, a feleség indított végrehajtást a férje ellen.³⁹ A végrehajtó helyszíni ingófoglalást hajtott végre az egyik Dombóvárhoz tartozó kistelepeülésen. A foglalás eredményeképp összeírtak egy dunyhát, egy párnát, egy rétesnyújtó abroszt és egy ágyterítőt. Mindehhez a végrehajtó becüsű közreműködését vette igénybe, aki a faluőr volt az adott településen, ennek díját természetesen felszámította a végrehajtó.

³⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 3. a. Dombóvári Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 2357/1920.

A bíróság végzésében mellőzte a becsüs költségeinek megítélését, mivel álláspontja szerint annak alkalmazása indokolatlan volt. Nem látta okát, hogy a faluőrnek tanúdíjat ítéljen meg, mert a végrehajtást szenvedő a helyszínen volt, az eljárásban részt vett, ezért nem volt szükség tanú alkalmazására sem.

A végrehajtó nyújtott be felfolyamodást a végzés ellen. Meglátása szerint bárkikor jogosan vehet igénybe becsüst, mert a foglalás bizonytalansága miatt nem tudható előre, hogy ténylegesen szükség lesz-e rá. Ezenfelül a községi őr más funkciót is betöltött az eljárásban: ő vezette oda a végrehajtót, ahol a végrehajtást szenvedő lakott, illetve segített az ingóságok elszállításában, mert ingóságok kiadására szolt a végrehajtás. Azt is érvként hozta fel, hogy a saját biztonsága érdekében is ajánlott volt, hogy valakit becsüsként vagy tanúként alkalmazzon.

A Szekszárdi Királyi Törvényszék nem osztotta a végrehajtó érveit, kifejtette, hogy a talált ingóságok egyike sem minősül olyan dolognak, amelynek az értékét csak speciális szaktudás birtokában lehet megbecsülni. Ennélfogva a becsüs alkalmazása indokolatlan volt, a végrehajtónak kellett volna az ingóságok becserékét megállapítania. A tanúdíj felszámítására szintén nem volt lehetőség azon okoknál fogva, amelyeket a járásbíróág is kifejtett.

6. Összegzés

A jogeseteket áttekintve megállapítható, hogy általánosan érvényesült az a szabály, miszerint a végrehajtást szenvedő fizeti a végrehajtás költségeit. Így volt ez azokban az esetekben, amikor a végzés szövegezése annak félreérthetősége miatt felfolyamodáshoz vezetett. Azonban a gyakorlat egységes volt abban, hogy helyes értelmezés mellett nincs szükség jogorvoslatra, mert a végrehajtást szenvedő viseli a költségeket anélkül is, hogy a másodfokú bíróság megváltoztatná az elsőfokú határozatot. Figyelemre méltó, hogy míg a Dombóvári Királyi Járásbíróágnál az ilyen félreértésekből eredő felfolyamodásokat azzal igyekeztek elkerülni, hogy a vitatható szövegrészt áthúzták a nyomtatványon, addig Bonyhádon ilyen eljárás nem terjedt el. Ott többször is éltek jogorvoslattal a végrehajtatók a költségmegállapítás ellen, aminek eredményeképpen külön kellett tisztázni, hogy az adóst terhelik ezek a költségek is. Ez több munkával és idővel járt, növelte az ügyterhet, tehát kevésbé volt hatékony, mint Dombóváron, ahol az ilyen jogviták megelőzésére törekedtek ahelyett, hogy utólag próbálták volna feloldani az ellentmondást.

Nagyon ritkán tettek kivételt a bíróságok az általános költségviselési szabály alól. A lakáskiürítés esetében fordult elő, hogy a járásbíróág több költséget is

a jogosult terhére rótt, azonban ezt a másodfokon eljáró törvényszék enyhítette, és a végrehajtói költségeket végül az adósnak kellett viselnie. Szintén mentesítette a fizetési kötelezettség alól a törvényszék a végrehajthatót, amikor önhibáján kívül nem előlegezett utazási költséget.

Ezekben az esetekben a foganatosító bíróság részéről megfigyelhető szigorúbb hozzáállás a végrehajtást kérők felé, ugyanakkor nem jelenthető ki, hogy következetesen az országos gyakorlatnál szigorúbb mércével kezelték volna a végrehajthatók jogait és kötelezettségeit.

Teljes mértékben az országos gyakorlatot követte a sikertelen végrehajtási cselekmények díjainak felszámítása. A legtöbb esetben ezt kifogásolták a felek, és sokszor nem is a végrehajtást szenvedő volt az, aki jogorvoslattal élt az ilyen végzések ellen, hanem a jogosult, akinek az érdekében folyt az eljárás. Az ilyen tartalmú felfolyamodások következetesen sikertelenek maradtak, a járásbíróságok is érvényesítették azt a gyakorlatot, hogy az eljárás eredményességétől nem függték a végrehajtó díjai: az eljárási díj, a napidíj, a fuvardíj egyike sem tartalmazott olyan elemet, amely alapján egy sikertelen eljárás miatt azok nem lettek volna felszámíthatók. Ez azt is mutatja, hogy a korabeli végrehajtás nem ösztönözte a végrehajtókat abban, hogy eljárásuk minél sikeresebb legyen, minél nagyobb részét hajtsák be a követelésnek, mert nem volt olyan díjuk, amely kifejezetten az eredményesség arányában járt volna.

Ha pedig a végrehajtok nem voltak jogszabályban motiválva az eredményes behajtásra, akkor felmerül a kérdés, volt-e más módja annak, hogy egy ügyben az ügyérték alapján járó díjakon felül pluszbevételhez jussanak.

Erre egyértelműen kimutatható, visszaélésszerű gyakorlatot a vizsgált esetekben nem találtam. A legtöbb esetben a felek jogértelmezése az eredményességet támadta a díjfelszámításban mint feltételt, azonban ez téves értelmezés volt. Abban a két esetben, amikor valóban változtatott a bíróság a felszámított költségeken, egyszer a becsüs díján, egyszer pedig az utazási költségeken, ott elmondható, hogy ezek a költségek szorosan kapcsolódnak a konkrét tényálláshoz.

Mind a becsüs alkalmazása, mind az utazási költségek esetlegesek, valamilyen speciális többletkörülmény teszi őket indokolttá. Ez a többletkörülmény pedig legtöbbször ott helyben, a foganatosító bíróságtól messze, adott esetben csak a végrehajtó megítélése szerint merül fel, kvázi diszkrecionális döntési helyzetet teremtve. Ez nem jelenti azt, hogy az ilyen helyzetek rendszeresen felmerültek, de létező probléma volt, hogy nem valós végrehajtói költségeket számítottak fel, amit ha a felek nem támadtak meg, akkor a jogerőssé vált megállapító végzés alapján valakinek, többnyire az adósnak, viselnie kellett.

Ez rámutat arra a problémára, amikor a hatósági eljárásban éppen a hatóság közege válik gazdaságilag érdekeltté, és ezzel mintegy harmadik érdekeltként jelenik meg a felek mellett. Ebben az esetben, főleg, hogyha a költségeket mindkét félre rá lehet terhelni, jelentősen romolhat a hatékonyság, amelynek a felek látják kárát, közülük is a jogosultat éri nagyobb veszteség, mert célját tekintve az eljárás éppen az ő jogainak érvényre juttatásáról szól.

Felhasznált irodalom

- Borsodi Miklós (szerk.): *A végrehajtási eljárás zsebkönyve*. Budapest, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1915.
- Borsodi Miklós (szerk.): *A végrehajtási eljárás zsebkönyve*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1931.
- Imling Konrád: *A végrehajtási törvény magyarázata*. Budapest, Franklin-Társulat, 1905.
- Márkus Dezső: *A végrehajtási törvény reformja*. In Szladits Károly (szerk.): *Magyar Jogászegyleti Értekezések*. XXXVI. kötet. Budapest, (k. n.), 1907. 97–134.
- Sárffy Andor: *A végrehajtási eljárás jogszabályainak magyarázata*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1938.
- Vincenti Gusztáv (szerk.): *Végrehajtási eljárás. Törvények, rendeletek, joggyakorlat*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1930.

Levéltári források

- Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 2. a. Bonyhádi Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 2530/1929.
- Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 2. a. Bonyhádi Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 2862/1929.
- Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 2. a. Bonyhádi Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 3315/1929.
- Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 2. a. Bonyhádi Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 3389/1929.
- Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 2. a. Bonyhádi Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 3211/1930.
- Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 3. Dombóvári Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 2058/1920.
- Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 3. Dombóvári Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 2118/1920.

Végrehajtási költségek az 1920-as és 1930-as évek Tolna vármegyei bírósági gyakorlatában

Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 3. Dombóvári Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 2357/1920.

Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 3. Dombóvári Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 2457/1920.

Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 6. a. Tamási Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 2359/1928.

Vákát

Sallai Balázs

A magyar közigazgatási fegyelmi jog fejlődésének vázlata, különös tekintettel a törvényhatósági tisztviselők felelősségére¹

Absztrakt

A jelen írás általános és átfogó képet kíván adni a magyar közigazgatási fegyelmi jog jogági jellegéről, joganyagáról és a konkrét szabályozásról, különös tekintettel a törvényhatósági tisztviselők fegyelmi felelősségére. Ez természetesen megkívánja néhány aspektus esetében a külföldi (főként francia, német, osztrák) jogfejlődés anyagával történő összevetést. A közigazgatási fegyelmi jog tagozódását két szempont szerint vizsgáltam meg ebben az esszében: az egyik a közigazgatási szervezetrendszer hierarchikus felépítéséhez igazodik, a másik pedig az adott területet szabályozó jogforrásokat veszi alapul. A törvényhatósági tisztviselők e felelősségét meghatározó jogszabályok kronológiai sorrendben történő bemutatása teszi lehetővé ezen jogintézmény fejlődési ívének rövid ismertetését. E helyütt mutatom be a szabályozás néhány jellegzetesen vitatott aspektusát is, mint például a politikai befolyás, az ügyvéd általi képviselet vagy a kontradiktórius eljárás.

The Brief History of the Development of Hungarian Administrative Disciplinary Law with Special Regard to the Liability of Municipality Officials

Abstract

This paper aims to provide a general and comprehensive overview of the legal nature of Hungarian administrative disciplinary law, its legal substance and specific regulations, with particular reference to the disciplinary liability of the officials of

¹ Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával.

the jurisdiction. This naturally requires, in case of some aspects, a comparison with the development of foreign law (mainly French, German, Austrian). The structure of administrative disciplinary law in this essay is based on two aspects: one is based on the hierarchical structure of the administrative organisation and the other is defined according to the sources of law governing the area in question. The chronological order of the legislation governing the liability of public officials makes it possible to briefly describe the evolution of this legal instrument. It will also cover some of the more controversial aspects of the legislation, such as political influence, representation by a lawyer or adversarial proceedings.

1. Bevezetés

Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés után megindult a magyar polgári államszervezet kiépítésének folyamata. Ennek fontos állomása volt a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk elfogadása, amely szervezetileg és a hatáskörök tekintetében is elválasztotta egymástól az igazságszolgáltatást és a közigazgatást.² Az ennek nyomán kiépülő közigazgatási szervezetrendszer működtető személyek felelősségi kérdéseit³ – már csak a rendi berendezkedés alatti adminisztráció hiányosságait is pótolva – rövid időn belül rendezni kellett. E felelőség körében három területet szokás mind a mai napig megkülönböztetni: büntetőjogi, vagyoni, fegyelmi felelőség.⁴

Ezek közül a legkiterjedtebb szabályozással a fegyelmi felelőség intézménye rendelkezett a polgári korszakban. Ezért is adekvát e kort illetően a fegyelmi jog kifejezés használata, hiszen ekkor még a közigazgatási jog egy alterületéről, sőt kvázi külön jogágáról beszélhetünk.⁵ Ez tovább bontható a közigazgatás szintjeihez

² Balogh Judit: A felsőbbíráskodás megszervezése Debrecenben. *Jogtörténeti Szemle*, 31. (2017), 1–2. 59; Balogh Judit: A modern bírászkodás kialakulása és fórumai Debrecenben. In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Jogszolgáltatás Debrecenben*. Debrecen, Debreceni Törvényszék, 2015. 22.

³ Nem tartozik ide a bírói, illetve a bírósági alkalmazottak elkülönült fegyelmi szabályozása. E témáról lásd Kinga Bódiné Beliznai: Die disziplinäre Verantwortlichkeit von Richtern in Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, mit einem Überblick über die österreichische Regelung. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 10. (2020), 1. 1–15; Széplaki László: A bírák fegyelmi felelősége a XIX. és a XX. század fordulóján, a Győri Királyi Ítéltábla mint elsődökü fegyelmi bíróság döntéseinek tükrében. In Molnár Andrea – Széplaki László (szerk.): *Tanulmányok a győri felsőbbíráskodás történetéből a XIX–XX. század fordulóján*. Győr, Győri Ítéltábla, 2019. 67–88.

⁴ Sávoly Lajos: *Felelőség a közszolgálatban*. Eger, Egri Nyomda Rt., 1934. 10.

⁵ Erekly István: *Közigazgatás és önkormányzat*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1939. 29.

igazodóan: külön szabályozták az államszolgálati jogviszonyban (központi szint), a törvényhatóságoknál (középszint) és a községeknél (helyi szint) alkalmazott hivatalnokok fegyelmi felelősségét.⁶ Érdekes megoldás volt, hogy Magyarországon először a törvényhatóságok tisztviselőinek felelősségét szabályozták (1870), s csak később került egységes reguláció alá az államszolgálati jogviszony ezen eleme (1874). Ez ellentétes tendenciát mutat egyes mintaadónak mondható európai államok megoldásaival. Például Ausztriában – ahol már igen korán kialakult e jogintézmény – sokáig a központi szintű közigazgatásban volt csak megtalálható a fegyelmi felelősség, mivel itt alkalmazták első ízben.⁷ Ugyanígy volt Poroszországban is, ahol a forradalom utáni államigazgatási apparátusban lezajlott tisztogatások eszköze volt (1849-ben rendeleti úton vezették be).⁸ Bajorországban is ez a megoldás lett volna a mintaadó, ám ott a törvényhozás a fegyelmi jog bevezetése elé akadályt gördített.⁹ A magyar jogban tehát először a középszintű, majd a központi, s végül a helyi szintű (1886) szabályozással találkozhatunk, bár a központi szint esetében egységes regulációról nem beszélhetünk.

A jogforrások tekintetében is differenciálhatunk, ugyanis az államszolgálati jogviszony esetében az 1874-ben kiadott Pénzügyi Szolgálati Szabályzatot terjesztették ki – egységes szolgálati pragmatika híján – a teljes államigazgatásra 1902-ben.¹⁰ Ezt ugyanis eredetileg csak a pénzügyminisztériumi dolgozók jogviszonyára alkalmazták volna. A szolgálati pragmatika megalkotása, bár számos tervezet készült,¹¹ később sem sikerült – ellentétben az 1873-as *Reichsbeamtengesetz*¹² vagy az 1914-es *Dienstpragmatik*¹³ példáival –, így 1896-ban egy revideált szabályzatot adtak ki,¹⁴

⁶ E hármas tipológiáról: Pétervári Máté: Az Osztrák–Magyar Monarchia alsó középszintű közigazgatása a kiegyezést követően. *FORUM. Acta Juridica et Politica*, 9. (2019), 1. 122.

⁷ Waltraud Heindl: *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich*. I. kötet. 1780–1848. Wien, Böhlau Verlag, 1991. 60.

⁸ Marita Krauss: *Herrschaftspraxis in Bayern und Preußen im 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main, Campus Verlag, 1997. 210.

⁹ Krauss (1997): i. m. 211–212.

¹⁰ Püski Sándor: *Közigazgatási jog*. Budapest, Kartárs, 1939, 29–30.

¹¹ Máté Pétervári: The History of Hungarian Civil Service from the Austro-Hungarian Compromise of 1867 to the First World War. *Journal on European History of Law*, 8. (2017), 1. 117.

¹² Gesetz, betreffend die Rechtsverhältnisse der Reichsbeamten (1873. III. 31.). In *Deutsches Reichsgesetzblatt X*. 1873. 61–90.

¹³ 15. Gesetz vom 25. Jänner 1914, betreffend das Dienstverhältnis der Staatsbeamten und der Staatsdienerschaft. In *Reichsgesetzblatt XV*. 1914. 87–116.

¹⁴ *A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium ügykörére vonatkozó szolgálati szabályok gyűjteménye*. Budapest, M. Kir. Államnyomda, 1896.

amely már nem tartalmazta a fegyelmi felelősségi szabályokat, mivel azokat egy külön jogforrásban kívánta a későbbiekben rendezni. Erre azonban sosem került sor. A bírói gyakorlat egyébként mint háttérjogforrást alkalmazta a szabályzatot.¹⁵ A fegyelmi jog rendeleti szabályozására szintén találhatunk példát a kontinensen. Ilyen a már említett 1849-es porosz királyi rendelet¹⁶ vagy az 1860-as osztrák királyi rendelet,¹⁷ amely 1914-ig maradt hatályban. A francia jogban – bár eredetileg törvényben fektette le a fegyelmi felelősség alapjait – később inkább a rendeleti út dominált, különösen az eljárásjogi garanciák folyamatos bővítését célozva (*juridictionnalisation*).¹⁸

Ezzel szemben a magyar törvényhatósági és községi igazgatásra alapvetően a törvényi reguláció volt a jellemző, s csak egyes kiegészítő kérdések tárgyában alkottak rendeleteket, tipikusan például a tanúkihallgatásról.¹⁹ Ugyanígy egyes tisztviselői pozíciókhoz is kapcsolódhatott az általános fegyelmi szabályokat kiegészítő valamely elkülönült jogi szabályozás (például tanítók, szülésznök, pénzügyi igazgatóság személyzete és alárendelt közegei, számvetőségi tisztviselők), vagy ritkábban találhatunk teljesen önálló etikai kódexet, fegyelmi kikötésekkel (például anyakönyvvezetők, erdészeti igazgatásban dolgozók). Ez utóbbi eset is általában rendeleti úton szabályozott volt. A teljesség kedvéért azonban meg kell említeni a kultuszminisztérium és a honvédelmi minisztérium saját fegyelmi szabályzatát is, amelyek kivételt képeztek az 1874–1896-os szabályzat hatálya alól.²⁰ A községi tisztviselők fegyelmi felelősségét először a községekről szóló 1886. évi XXII. törvénycikk szabályozta, a törvényhatósági tisztviselők ezen felelősségi alakzatát pedig 1870-től kezdve szabályozták törvények. Az alábbiakban e törvények fejlődési irányának legfőbb aspektusairól lesz szó.

¹⁵ A M. Kir. Közigazgatási Bíróság 8478/1929. sz. döntvénye.

¹⁶ Ez azonban csak három évig volt hatályban: 1852-ben nagyobb módosítások nélkül törvényerőre emelték. Krauss (1997): i. m. 210–211.

¹⁷ Kaiserliche Verordnung vom 10. März 1860, über die Disciplinarbehandlung der k. k. Beamten und Diener. In *Reichsgesetzblatt LXIV*. 1860. 119–122.

¹⁸ Gaston Jéze: *Das Verwaltungsrecht der Französischen Republik*. Tübingen, Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1913. 164.

¹⁹ Lásd 1886/37690 sz. BM rendelet; 1930/44 sz. BM rendelet.

²⁰ Keleti Ferenc: A közigazgatási tisztviselőkre vonatkozó fegyelmi jog és fegyelmi eljárás reformja. *Állami Tisztviselők Lapja*, 34. (1913), 20. 211.

2. A törvényhatósági tisztviselőkre vonatkozó szabályok

2.1. 1870–1876

A fegyelmi felelősséget először a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi XLII. törvénycikk vezette be. Ennek a vármegyék és szabad királyi városok hivatalnokaira vonatkozó szabályozása még igen kezdetleges volt.²¹ Egyrészt a fegyelmi anyagi jog tekintetében a fegyelmi vétség még kiforratlan fogalmát használta, így csak a hivatali tevékenységgel összefüggő kötelezettségszegéseket tette szankcionálhatóvá. Másrészt a fegyelmi alaki jogban egy igen sajátos megoldást vezetett be: a törvényhatóság közgyűlése által elrendelt fegyelmi eljárást ugyanis a rendes bírósági fórumok előtt kellett lefolytatni. (Első fokon az illetékes királyi törvényszék döntött.) Ez a megoldás egyedülálló volt, csak az angol jogrendszer alkalmazta.²² Hamar be is bizonyosodott működésképtelen volta, mivel így a legkisebb ügyek is évekig elhúzódtak.²³ Ez jelentős fennakadásokat okozott a közigazgatási szervezetrendszer működésében, mert a tisztviselőt az eljárás időtartamára *automatikusan* fél kellett függeszteni állásából. Ez a hivatalnok részéről bérkiesést, létbizonytalanságot eredményezett, míg a szervezet részéről a munkarend megváltoztatását, a kieső munkaerő pótlását, s így többletkiadást jelentett. Ezért általánossá kezdett válni az a tendencia, hogy azon tisztviselők esetében, akiket nehezebb lett volna pótolni, a hatóságok szemet hunytak az elkövetett vétségek felett.²⁴ Ezen okokból 1876-ban – egy nagyobb reform keretében – elérkezettnek látta az időt az akkori kormányzat a fegyelmi jog gyökeres megváltoztatására.

2.2. 1876–1929

Az 1870:XLII. és 1872. évi XXXVI. törvénycikkekben szabályozott fegyelmi eljárás módosításáról és kiegészítéséről szóló 1876. évi VII. törvénycikk jelentette a fejlődés újabb mérföldkővét. E jogszabály valóban nagyívű változásokat tartalmazott mind az anyagi, mind az alaki jog terén. A fegyelmi vétségként szankcionálható

²¹ Budapest székesfőváros törvényhatóságának tisztviselőire 1876-ig a Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről szóló 1872. évi XXXVI. törvénycikk vonatkozott.

²² Rudolf Gneist: *Der Rechtsstaat*. Berlin, Springer Verlag, 1872. 22–23; Csizmadia Andor: Fegyelmi jog a közigazgatásban a két világháború között. *Állam és Igazgatás*, 33. (1983), 9. 827.

²³ Országgyűlési Napló IV., 1876. 192.

²⁴ Országgyűlési Napló IV., 1876. 196.

magatartások körét jócskán kiterjesztette, immár a hivatalnoknak nem csupán a munkájával, de a magánéletével összefüggő botrányos, erkölcstelen cselekményei alapján is indulhatott eljárás. Ilyen cselekmény volt a gyakorlatban például a munkaidő alatti részegeskedés, az indokolatlan és gondatlan fegyverhasználat, valamint a Tanácsköztársaság alatt az akkori hatalmi elittel való együttműködés is.²⁵ (Ez utóbbi magatartások miatt rendkívül megugrott, sőt az átlagoshoz képest többszörösére emelkedett a fegyelmi eljárások száma.)²⁶ Természetesen a klasszikus kötelességszegési tényállásokat továbbra is meghagyta a törvény.

A fegyelmi eljárás még ennél is nagyobb változáson esett át. Az eljárás lefolytatásának jogát elvonták a bíróságoktól,²⁷ s a tisztviselők rangjához igazodóan immár csakis közigazgatási szervek bírálták el a fegyelmi ügyeket minden fokon. A rendes bírósághoz fordulás joga kizárt volt. Az erős, csakis a közigazgatási szervezetrendszeren belül megnyilvánuló fegyelmi hatalom tipikusan az erős végrehajtó hatalmi ágat (mint például a korabeli osztrák vagy francia reguláció), illetve a nagyfokú centralizációt feltételezi.²⁸ Magyarországon inkább ez utóbbi érhető tetten: a vármegyék élén álló és a központi kormányzat által kinevezett főispánok erős jogkört nyertek a fegyelmi eljárásokban, a törvényhatósági jogú városokat is ideértve,²⁹ mint például az első vagy másodfokon eljáró fegyelmi választmány elnökségi tiszte vagy az eljárásnak a belügyminiszter elé utalásának joga. A belügyminiszter mint utolsó fokon eljáró fegyelmi hatóság volt az erős centralizáció másik biztosítója. Az automatikus felfüggesztés elvét e jogszabály – a múltbéli hibákból tanulva – elvetette, s a továbbiakban e lehetőség már csak opcionális volt.

²⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára IV. B. 1414/b. 79. d. 102/921, 114/921, 392/921, 1599/1921, 2183/920, 4874/1920, 351/921, 553/1919, 4668/1919, 4840/1920, 1160/921; 80. d. 1116/1920; 81. d. 37/1928, 558/1928, 1442/1928; Csizmadia (1983): i. m. 829.

²⁶ Csizmadia (1983): i. m. 827–829. A bírák esetében is hasonlóan alakult a helyzet: vö. Schlachta Boglárka Lilla: Adalékok a bírói hivatás történetéhez a Budapest Főváros Levéltárában feltárt iratok tükrében (1890–1938). In Szikora Veronika – Balogh Judit (szerk.): *Díjnyertes gondolatok. Tanulmányok a 35. OTDK Állam- és Jogtudományi szekciójának első helyezett szerzőitől*. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2021. 267–269.

²⁷ Stipta István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020. 98.

²⁸ Frank Goodnow: *Comparative Administrative Law. An Analysis of the Administrative Systems, National and Local, of the United States, England, France and Germany*. II. kötet. London – New York, Putnam's Son, 1893. 86.

²⁹ Papp, László: The Concept of Autonomous Local Governments and their Different Forms of Appearances in the Traditions of our National Public Law. *Journal on European History of Law*, 3. (2012), 1. 114.

A bemutatott törvényt a közigazgatási tisztviselők, a segéd- és kezelő személyzet tagjai elleni fegyelmi eljárásról szóló 1886. évi XXIII. törvénycikk váltotta fel. Ez tulajdonképpen semmilyen nívumot nem hozott, csupán néhány pontosító rendelkezést épített be az előző szabályozás szövegébe. Ezzel párhuzamosan lépett hatályba az 1886. évi XXII. törvénycikk, amely a községi tisztviselők fegyelmi felelősségére vonatkozóan először tartalmazott szabályokat. Így innentől a korszak önkormányzati(nak tekintett) szerveire egy duplikált reguláció vonatkozott. Ennek visszásságaira – bár többen is igyekeztek felhívni a figyelmet – Hieronymi Károly 1895-ben a *Magyar Közigazgatás* hasábjain megjelent törvénytervezete³⁰ világított rá, amely a törvényhatósági és községi személyi állományra egységes fegyelmi szabályokat alkalmazott volna. Ebből azonban soha nem lett jogszabály. Hasonló sorsra jutott Keleti Ferenc 1897-es – terjedelmét tekintve is – óriási munkája, egy teljesen egységes szolgálati pragmatika³¹ (személyi hatályában nem csupán az önkormányzati, de az állami tisztviselőkre, sőt a bírákra és ügyészekre is kiterjedő) fegyelmi szabályozása, amely erősen német orientációt mutatott.³²

2.3. 1929–1944

A duplikált reguláció a közép- és helyi szintű igazgatásban egészen 1929-ig állt fenn. A szakma sokszor vetette fel azt az elképzelést, amely a törvényhatósági és községi tisztviselők fegyelmi felelősségének egységesítését tűzte ki célul, az 1895-ös tervezethez hasonlóan. Végül csak a Horthy-éra legjelentősebb közigazgatási tárgyú reformtörvényében, a közigazgatás rendezéséről szóló 1929. évi XXX. törvénycikkben öltött testet az egységesített szabályozás. E jogszabályban a fegyelmi vétségek között helyet kapott egy harmadik esetkör is. Fegyelmi vétség miatt volt elbocsájtható az a hivatalnok, aki fizikai vagy szellemi fogyatkozása miatt feladatát már nem volt képes ellátni. E megoldás súlyosan méltánytalan is lehetett, hiszen megalázó volta mellett akár eredményezhette a tisztviselő nyugdíjának csökkentését vagy az erre való jogosultság elvesztését is. Felemás megoldást vezettek be az eljárásban újításként: már a dualizmus időszakában felmerült annak gondolata, hogy

³⁰ Hieronymi Károly: A fegyelmi törvény tervezete. *Magyar Közigazgatás*, 13. (1895), 4. 3–6.

³¹ Keleti Ferenc: *Törvényjavaslat tervezet az állami tisztviselők, altisztek és szolgák jogviszonyainak szabályozásáról. (Államszolgálati pragmatika)*. Budapest, Toldi Ferenc bizománya, 1897.

³² Sallai Balázs: A törvényhatósági tisztviselők fegyelmi eljárásának lefolytatására jogosult szervek de lege lata et ferenda a XIX. században. In Karlovitz János Tibor (szerk.): *Jogok és lehetőségek a társadalomban*. Komárno, International Research Institute, 2020a. 70.

a fegyelmi ügyek végső fokon való elbírálását a közigazgatási bíróság hatáskörébe kellene utalni, implementálva a német (porosz) mintát.³³ A centralizációs törekvésekkel ez azonban ellentétes lett volna, így az 1929-es megyetörvény az ügyek végső fórumaként létrehozta a *fegyelmi bíróságot*, amelynek ugyan tagja volt két közigazgatási bíró, ám a minisztériumi tisztviselők túlsúlya érvényesült a testületben, s elnöke a belügyminiszter volt. Így a bírói függetlenség mint eljárási garancia csak névleg érvényesült. Az 1929-es reguláció jelentette a fegyelmi felelősségre vonás alapját az önkormányzati egységeknél a magyar polgári állam 1944-es megszűnéseig, s a szabályozás még az 1950-es évekig használatban volt az akkor kibontakozó diktatórikus berendezkedés idején is.³⁴

3. Összegzés

Ahhoz, hogy a fegyelmi jog fejlődési tendenciáját és egyes jelenségeit értékelni tudjuk, nagyobb kontextus ismerete szükséges. A dualizmus, majd a Horthy-rendszer alatti politikai viszony eredményeként a magyar közigazgatásban egyre erősebben érvényesült a centralizáció, amely csorbította az önkormányzatiságot is. Példának okáért a törvényhatóságok által közvetített államigazgatási feladatok köre egyre szélesebbé vált. A centralizáció másik erős eszköze a főispáni jogkörök folyamatos bővítése volt.³⁵ A főispán mint az uralkodó által kinevezett – elsősorban politikai – tisztségviselő volt a központi kormányzat hatalma érvényesítésének (egyik) kulcsa.³⁶ Az ő elnökletével működő közigazgatási bizottság intézménye – amelynek egyik alszerve volt a már említett fegyelmi választmány – 1876-os létrehozásától kezdve is ezt a célt szolgálta.

A fegyelmi jog eljárási oldalának változásai is jól példázzák az egyre erősödő centralizációt. A fegyelmi eljárás megindításának joga eredetileg a törvényhatósági közgyűlést illette meg, s az eljárás a bíróság előtt folyt le. 1876-tól az eljárás megindításának jogát elvették az önkormányzati autonómia előbb említett szervétől;

³³ Keleti (1897): i. m. 181.

³⁴ Megyeri-Pálffy Zoltán – Maróty Katalin: Hat törvényhatósági jogú város székházépítési pályázata. Hivatalszervezés és helyigény. *Építés – Építészettudomány*, 50. (2022), 1–2. 92–93; Csizmadia (1983): i. m. 830.

³⁵ Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976. 119–120.

³⁶ Varga Norbert: A főispán és a városi közigazgatás reformja a polgári korban. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 6. (2018), 1. 193.

a másik irányú változás pedig a bíróságok kizárása volt a fegyelmi ügyekből.³⁷ Mindezek mellett a főispán bármely ügy kapcsán hivatalból a belügyminiszterhez fellebbezhetett. A legfelsőbb államigazgatási szint politikai színezetű befolyását ugyanis a belügyminiszter – Stipta István szavait átvéve – „omnipotens fegyelmi hatalma” jelentette.³⁸ Bármely tisztviselő bármely fegyelmi ügye bármely szintről a belügyminiszter elé kerülhetett utolsó fokon, vagyis az eljárások végkimenetelének eldöntése nála összpontosult. Ily módon a fegyelmi jog – amelynek eredeti funkciója épp a tisztviselők elbocsájtathóságának garanciákkal való nehezítése volt – egyszerű politikai jellegű fegyverként is használhatóvá vált. Erre számos más országban is találhatunk példát a 19. században,³⁹ ám fontos látni azt is, hogy ez a jelleg, bár diszfunkcionálissá tehetette a fegyelmi felelősség intézményét, nem érezte hatását minden egyes ügyben, így inkább csak lehetőség volt a központi kormányzat kezében.

A fegyelmi eljárásjog másik jellegzetességét pedig a már ismertetett *jurisdictionnalisatió*nal való összevetésen keresztül lehet a legszemléletesebben bemutatni. E francia megoldás ugyanis a fegyelmi eljárásjog tekintetében permanens rugalmasságot biztosított: egyre több és több garanciális rendelkezést vont be a joganyagba, többségében a büntetőeljárás jogból. A végcél pedig egy olyan eljárásrend kidolgozása volt, amely hasonlóan védi a fegyelmi eljárás alá vont tisztviselőt, mint egy bűnvádi perben megvádolt személyt.⁴⁰ Ennek két sarokköve az ügyvédi képviselet és a kontradiktórius eljárás volt.⁴¹

A magyar fegyelmi jogot sok kritika érte az ügyvédi képviselet hiánya miatt, a törvény ugyanis 1929-ig nem nevesítette expressis verbis e lehetőséget. Ennek ellenére a gyakorlat ezt a szabályozatlan területet kitöltötte: az írásbeli védekezéseket ugyanis sok esetben nem a tisztviselők maguk, hanem az általuk megbízott ügyvédek írták meg.⁴² Így, ha látens módon is, de létezett az ügyvédi képviselet.

³⁷ Stipta (2020): i. m. 98.

³⁸ Stipta (2020): i. m. 73.

³⁹ Például Krauss (1997): i. m. 210; Ignatz Beidtel: *Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung, 1740–1848*. II. kötet. Innsbruck, Verlag der Wagner’schen Universitäts-Buchhandlung, 1898. 42–43; Heindl (1991): i. m. 61.

⁴⁰ Jéze (1913): i. m. 163–164.

⁴¹ Jéze (1913): i. m. 163.

⁴² A korabeli debreceni gyakorlathoz kapcsolódó levéltári forrásokból legalábbis ez a kép rajzolódik ki. Sallai Balázs: Törvény egy Straf-colonia részére? Az 1876. évi VII. törvénycikk a jogalkotás és a debreceni joggyakorlat tükrében. In Szücs Lászlóné Siska Katalin – Talabos Dávidné Lukács Nikolett (szerk.): *A jog tudománya, a mindennapok joga IV*. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Praeter Szakkollégium, 2020b. 261.

A kontradiktórius eljárásról szintén 1929-ig hallgatott a jog. Csak az 1929. évi XXX. törvénycikk tette az elsőfokú eljárás során kérvényezhetővé a szóbeliséget, s a fellebbviteli fórumok előtt az írásbeli ügyvitelt rendelte el. Ennek ellenére azonban hasonló jelenség figyelhető meg, mint az ügyvédi képviselőnél: a fegyelmi eljárások (első és másodfokon) ugyanis mindig tartalmaztak kontradiktórius elemeket.⁴³ (Az államszolgálati tisztviselők számára készült 1908-as szolgálati pragmatika tervezetének készítői pedig már kifejezetten hangsúlyt fektettek olyan alapelvekre a fegyelmi eljárásban, mint a nyilvánosság, szóbeliség, védelemhez való jog vagy az iratbetekintés).⁴⁴

A fegyelmi felelősség szabályozása, különösen a törvényhatóságok tekintetében, az 1870-es évektől kezdve kardinális kérdése volt a magyar közigazgatásnak. Egyes vélemények szerint a Közigazgatási Bíróság 1896-os megalakításáig a fegyelmi jog jelentősége azért volt nagy, mert a hiányzó közigazgatási jogvédelmet pótolta. Ez azonban alapvetően téves felfogás volt.⁴⁵ Az 1929-es szabályozás egységesítő és „felzárkóztató” törekvései már valamelyest ellensúlyozták a rendkívül szerteágazó joganyag átláthatatlanságát, és enyhítették a gyakorlatban előforduló bizonytalanságokat. Ez főként a szabályozás részletekbe menő kidolgozottságának volt köszönhető. Ám a centralizáció vezéreszméjével e törvény sem szakított. E reguláció ment át aztán – néhány ideiglenes rendelkezéssel – az 1950-es évek szocialista jogrendjébe,⁴⁶ mielőtt az első munkajogi szabályozás a fegyelmi felelősséget végleg kiemelte a közigazgatási jog köréből.

Felhasznált irodalom

- Balogh Judit: A modern bíraskodás kialakulása és fórumai Debrecenben. In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Jogszolgáltatás Debrecenben*. Debrecen, Debreceni Törvényszék, 2015. 19–28.
- Balogh Judit: A felsőbíraskodás megszervezése Debrecenben. *Jogtörténeti Szemle*, 31. (2017), 1–2. 57–63.
- Beidtel, Ignatz: *Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung, 1740–1848*. II. kötet. Innsbruck, Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1898.

⁴³ Stipta (2020): i. m. 63.

⁴⁴ Magyar Nemzeti Levéltár – Igazságügyi Minisztériumi Levéltár K 579 T389. Törvényjavaslat az állami tisztviselők szolgálati viszonyairól. Budapest, 1908. 63–68.

⁴⁵ Vasas Tamás: Concha Győző közigazgatási bíraskodási elmélete. In P. Szabó Béla (szerk.): *Profectus in Litteris XI*. Debrecen, Lícium Art, 2020. 189.

⁴⁶ Csizmadia (1983): i. m. 830.

- Bódiné Beliznai, Kinga: Die disziplinäre Verantwortlichkeit von Richtern in Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, mit einem Überblick über die österreichische Regelung. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 10. (2020), 1. 1–15. Online: <https://doi.org/10.1553/BRGOE2020-1s5>
- Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
- Csizmadia Andor: Fegyelmi jog a közigazgatásban a két világháború között. *Állam és Igazgatás*, 33. (1983), 9. 821–830.
- Erekly István: *Közigazgatás és önkormányzat*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1939.
- Gneist, Rudolf: *Der Rechtsstaat*. Berlin, Springer Verlag, 1872.
- Goodnow, Frank Johnson: *Comparative Administrative Law. An Analysis of the Administrative Systems, National and Local, of the United States, England, France and Germany*. II. kötet. London – New York, Putnam's Son, 1893.
- Heindl, Waltraud: *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich*. I. kötet. 1780–1848. Wien, Böhlau Verlag, 1991.
- Hieronymi Károly: A fegyelmi törvény tervezete. *Magyar Közigazgatás*, 13. (1895), 4. 3–6.
- Jéze, Gaston: *Das Verwaltungsrecht der Französischen Republik*. Tübingen, Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1913.
- Keleti Ferenc: *Törvényjavaslat tervezet az állami tisztviselők, altisztek és szolgák jogviszonyainak szabályozásáról. (Államszolgálati pragmatika)*. Budapest, Toldi Ferenc bizománya, 1897.
- Keleti Ferenc: A közigazgatási tisztviselőkre vonatkozó fegyelmi jog és fegyelmi eljárás reformja. *Állami Tisztviselők Lapja*, 34. (1913), 20. 211–213.
- Krauss, Marita: *Herrschaftspraxis in Bayern und Preußen im 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main, Campus Verlag, 1997.
- Megyeri-Pálffy Zoltán – Marótzky Katalin: Hat törvényhatósági jogú város székházépítési pályázata. Hivatalszervezés és helyigény. *Építés – Építészettudomány*, 50. (2022), 1–2. 91–128. Online: <https://doi.org/10.1556/096.2021.00012>
- Országgyűlési Napló IV., 1876.
- Papp László: The Concept of Autonomous Local Governments and their Different Forms of Appearances in the Traditions of our National Public Law. *Journal on European History of Law*, 3. (2012), 1. 116–120.
- Pétervári, Máté: The History of Hungarian Civil Service from the Austro-Hungarian Compromise of 1867 to the First World War. *Journal on European History of Law*, 8. (2017), 1. 116–120.
- Pétervári Máté: Az Osztrák–Magyar Monarchia alsó középszintű közigazgatása a kiegyezés követően. *FORUM. Acta Juridica et Politica*, 9. (2019), 1. 113–125.
- Püski Sándor (szerk.): *Közigazgatási jog*. Budapest, Kartárs, 1939.

- Sallai Balázs: A törvényhatósági tisztviselők fegyelmi eljárásának lefolytatására jogosult szervek de lege lata et ferenda a XIX. században. In Karlovitz János Tibor (szerk.): *Jogok és lehetőségek a társadalomban*. Komárno, International Research Institute, 2020a. 57–74.
- Sallai Balázs: Törvény egy Straf-colonia részére? Az 1876. évi VII. törvénycikk a jogalkotás és a debreceni joggyakorlat tükrében. In Szűcs Lászlóné Siska Katalin – Talabos Dávidné Lukács Nikolett (szerk.): *A jog tudománya, a mindennapok joga IV*. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Praetor Szakkollégium, 2020b. 252–263.
- Sávoly Lajos: *Felelősség a közszolgálatban*. Eger, Egri Nyomda Rt., 1934.
- Schlachta Boglárka Lilla: Adalékok a bírói hivatás történetéhez a Budapest Főváros Levéltárában feltárt iratok tükrében (1890–1938). In Szikora Veronika – Balogh Judit (szerk.): *Díjnyertes gondolatok. Tanulmányok a 35. OTDK Állam- és Jogtudományi szekciójának első helyezett szerzőitől*. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2021. 257–280.
- Stipta István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020.
- Széplaki László: A bírák fegyelmi felelőssége a XIX. és a XX. század fordulóján, a Győri Királyi Ítéltábla mint elsőfokú fegyelmi bíróság döntéseinek tükrében. In Molnár Andrea – Széplaki László (szerk.): *Tanulmányok a győri felsőbíráskodás történetéből a XIX–XX. század fordulóján*. Győr, Győri Ítéltábla, 2019. 67–88.
- Varga Norbert: A főispán és a városi közigazgatás reformja a polgári korban. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 6. (2018), 1. 180–199.
- Vasas Tamás: Concha Győző közigazgatási bíráskodási elmélete. In P. Szabó Béla (szerk.): *Profectus in Litteris XI*. Debrecen, Lícium Art, 2020. 187–194.

Jogforrások

15. Gesetz vom 25. Jänner 1914, betreffend das Dienstverhältnis der Staatsbeamten und der Staatsdienerschaft. In *Reichsgesetzblatt XV*. 1914. 87–116.
1869. évi IV. törvénycikk a bírói hatalom gyakorlásáról
1872. évi XXXVI. törvénycikk Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről
1876. évi VII. törvénycikk az 1870:XLII. és 1872. évi XXXVI. törvénycikkekben szabályozott fegyelmi eljárás módosításáról és kiegészítéséről
1886. évi XXIII. törvénycikk a közigazgatási tisztviselők, a segéd- és kezelő személyzet tagjai elleni fegyelmi eljárásról
1929. évi XXX. törvénycikk a közigazgatás rendezéséről

A magyar közigazgatási fegyelmi jog fejlődésének vázlata...

1886/37690. számú belügyminiszteri rendelet a közigazgatási tisztviselők, a segéd- és kezelő-személyzet tagjai elleni fegyelmi eljárásról szóló 1886. évi XXIII. törvényczikk végrehajtása tárgyában

1930/44. számú belügyminiszteri rendelet a fegyelmi eljárás során szükséges tanúkihallgatásokról

A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium ügykörére vonatkozó szolgálati szabályok gyűjteménye. Budapest, M. Kir. Államnyomda, 1896.

A Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság 8478/1929. számú döntvénye

Gesetz, betreffend die Rechtsverhältnisse der Reichsbeamten (1873. III. 31.). In *Deutsches Reichsgesetzblatt X.* 1873. 61–90.

Kaiserliche Verordnung vom 10. März 1860, über die Disciplinarbehandlung der k. k. Beamten und Diener. In *Reichsgesetzblatt LXIV.* 1860. 119–122.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár – Igazságügyi Minisztériumi Levéltár K 579 T389.

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára IV. B. 1414/b. 79–81. d.

Vákát

Schlachta Boglárka Lilla

Az ítélező bírák titkos minősítése 1891 és 1913 között

Absztrakt

A tanulmányban a bírák korabeli minősítési rendszerét és annak szakmai sajtó-visszhangját tekintem át. A bírák minősítését a szolgálati felettes a személyi táblázatokban a „Hivatali jegyzék”, majd a „Hivatalos jegyzetek” rovatban rögzítette, azonban a minősítés eredményét a bírák nem ismerhették meg. Az áttekintés során először a tárgybéli bírói ügyviteli szabályokat, majd az 1891 és 1913 között hatályos rendelkezéseket vizsgálom meg, ideértve Szilágyi Dezső és Plósz Sándor rendelkezéseit a bírák személyi táblázatairól. Ezt követően a bírák titkos minősítését tárgyaló szaktudományi és hírlapi viták főbb csomópontjait foglalom össze, majd a minősítésről szóló titkos miniszteri rendeletet elemzem. A minősítések a szolgálati előmenetel fontos elemei voltak, azonban titkosításukat a korabeli szaklapokban számos kritika érte, amelynek Balogh Jenő igazságügyminiszter 62.500/1913. I. M. számú rendelete vetett véget, ezért a tanulmányt e rendelet ismertetésével zárom.

Confidential Quality Reports about Judges from 1891 to 1913

Abstract

In this study I examine the system of the quality reports written about the judges and its press coverage. The quality reports were recorded by the superior of every judge in the personal records under the “Public Office Notes”, later the “Official Notes” section. However, the judges were not allowed to have an insight into the exact content of the quality reports. Over the course of the study, I analyse the regulation of the Code of Judicial Conduct, then I observe the regulations from 1891 to 1913 including the decree of Dezső Szilágyi and Sándor Plósz relating to the personal records of the judges. After that, I summarise the main points of the disputes about the confidential quality reports published in the scientific journals and other newspapers. Next, I take a closer look at the confidential ministerial

decree on the quality reports. Considering the carrier of the judges, these reports were indispensable to progress; however, the confidential status of the reports was widely criticised in the scientific journals. The reports ceased to be confidential due to Decree 62.500/1913 issued by Jenő Balogh, Minister of Justice. I will therefore conclude the study by presenting this decree.

1. A bírák személyi táblázatainak szabályozása

1.1. A személyi táblázatok szabályozásának kezdetei

A tanulmány első tárgyalandó kérdésköre a bírák korabeli személyi és hivatali adatainak nyilvántartásáról szóló, Szilágyi Dezső és Plósz Sándor által kiadott igazságügyi miniszteri rendeletek tartalmának elemzése.¹ A szabályozás előzményeként fontos megemlíteni, hogy először Bittó István igazságügyi miniszter 1872. április 4-én, 4010. számú rendeletével kibocsátott szolgálati utasításának 14. szakasza írta elő a bírák és bírósági tisztviselők személyi adatainak kötelező nyilvántartását. E rendelkezés szerint a hivatalba lépés alkalmával három példányban kellett kitölteni a személyi táblázatot, amelyhez az adatok hitelességét igazoló okmányokat is csatolni kellett. Két példányt az igazságügyi miniszter kapott, egy példány a bíróság elnökénél maradt.

A Pauler Tivadar által 1874. október 15-én kiadott rendelet hatályon kívül helyezte a 4010/1872-es szolgálati utasításról szóló rendeletet. A 3436/1874. I. M. E. rendelet² 23. §-a szerint: „Minden bíró és bírósági hivatalnok tartozik hivatalba lépése alkalmával az előszabott minta szerint szerkesztendő személyi táblázatot, az abban felsorolt tételekre vonatkozó mellékletekkel együtt egy példányban az elnökhöz benyújtani. E táblázatok az elnök kezelése alatt állanak. A joggyakorlók két példányban állítják ki személyi táblázatukat, melyek egyike az igazságügyministeriumhoz felterjesztendő.”

Az idézett sorokon kívül a bírák személyi tábláira vonatkozó további rendelkezéseket az 1874-es I. M. E.-ben nem találunk. A rendelet az 1872. december 31-én

¹ A bírák személyi táblázatairól lásd bővebben: Schlachta Boglárka Lilla: A bírák személyi táblázatainak szabályozása 1872 és 1900 között. In Miskolczi-Bodnár Péter (szerk.): *XXII. Jogász Doktoranduszok Konferenciája*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2022. 143–144; 147–148.

² A magy. kir. igazságügyminiszternek 1874. évi októberhó 15-én 3436/I. m. e. 1874. szám alatt kelt rendelete a bírói ügyvitel tárgyában. *Magyarországi Rendeletek Tára 1874*. Budapest, Vodianer F., 1875.

kelt I. M. szabályzatra utalt, miszerint „a bíróság személyzetének nyilvántartása s a törzskönyvek vitele iránt az 1872. decz. 31-kén 39873. sz. a. kibocsátott igazságügyministeri szabályzat irányadó”.

Ezt a szabályozást követte Szilágyi Dezső 1891-es reformja és annak Plósz Sándor általi 1900-as módosítása, amelyeket az alábbiakban tárgyalunk.

1.2. A 4291/1891. I. M. E. rendelet

Az 1874-es bírói ügyviteli szabályok több ponton is „revízióra” szorultak,³ ezért Szilágyi Dezső radikális igazságszolgáltatási reformjainak⁴ eredményeképpen a személyi táblázatok tartalmának meghatározásában is jelentős változások következtek be. A 4291/1891. I.M.E. rendelet⁵ 27. szakasza szerint „minden ítélőbíró és bírósági hivatalnok köteles hivatalba lépése alkalmával személyi táblázatát a vonatkozó rovatok kitöltésével két példányban kiállítani és azokat a hivatkozott okiratok csatolása mellett az illető bíróság elnökének, ha pedig járásbíróshoz neveztetett ki, azon törvényszék elnökének átadni, a melynek kerületébe a járásbíróshoz tartozik”.

Az 1891-es I. M. E. rendelet rendelkezett arról is, hogy az „elnök a beadott táblázat minden tételét a bemutatott okiratokkal egybeveti, ehhez képest a táblázat

³ Antal Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéltáblák, bírói jogviszony, esküdtszék*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2006. 167–169; Antal Tamás: *A Szegei Királyi Ítéltábla története 1890–1914 között*. Budapest–Szeged, Országos Bírósági Hivatal – Magyar Igazságügyi Akadémia, 2014. 54–58.

⁴ Lásd bővebben: Stipta István: Szilágyi Dezső bírósági igazgatási reformjai. In Miskolczi-Bodnár Péter – Homicskó Árpád Olivér – Szuchy Róbert (szerk.): *Studia in honorem Gyöngyi Harsányi 65*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2021. 231–238; Stipta István: *Szilágyi Dezső és a magyar igazságszolgáltatás reformja*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 1995. 111–115; Stipta István: Szilágyi Dezső és az igazságügyi modernizáció. In Csíbi Norbert – Domanczyk Endre (szerk.): *Deák és utódai. Magyar igazságügyi miniszterek 1848/49-ben és a dualizmus korában: A 2003. november 19–20-án Pécsen, a Deák-bicentenárium alkalmából rendezett országos történet-sz-jogtörténet-s konferencia anyaga*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégium, 2004. 7–8; 11–12.

⁵ A m. kir. igazságügyministernek 4291/I. M. E. számú rendelete a bírói ügyviteli szabályok kiadása tárgyában. In *Magyarországi Rendeletek Tára 1891*. Budapest, Nágel Ottó bizománya, 1891. Az új bírói ügyviteli szabályzat éles kritikájáról lásd Márkus Dezső: A bírói ügyviteli szabályok. *Jogi Szemle*, (1891), V. köt. 11. 257–262. Különösen: „Maguknak az ügyviteli szabályoknak szerkezeté – alaki szempontból nem felel meg sem várákozásainknak, sem a gyors ügyvitel kívánságainak. Az ügyvitelnek gyorsnak kell lennie – ez a főszabály. És hogy azzá lehessen, ehhez a főkellék, hogy szabályi világosak és gyorsan áttekinthetőek legyenek. Az előttünk fekvő munka e követeléseknek nem felel meg.” Uo. 257.

vagy hitelesíti vagy a kinevezettet új táblázat készítésére utasítja”.⁶ A két példányban kiállított személyi táblázat egy példánya megmaradt a bírósági hivatal számára, míg másik példányát a bíróság elnöke felterjesztette az igazságügyi miniszterhez. A szabályozás fontos tartalmi eleme az adott bírósági vezetők személyzeti hatáskörének kiterjesztése volt.

Az 1891-es rendelet fontos tartalmi eleme – amely az 1874-es rendelet hiányosságát kiküszöbölte –, hogy a személyi táblákban bekövetkezett változásokat is rögzíteni kellett. A rendelet szövege szerint a személyi táblázat az „illetőnek hivatalos állására vonatkozó minden további változás és általában a táblázat rovataiban feltüntetett minden ténykörülmeny felemlítésével esetről esetre kiegészítendő. Az ily változást és ténykörülmenyt tehát köteles az elnök az igazságügyminiszternek bejelenteni és az általa őrzött táblázatban szintén bejegyezni.”⁷ A bejelentés alól kivételt jelentett, ha a miniszter a változásról hivatalból már tudomást szerzett.⁸

A rendelet 28. §-a szerint, ha az adott bírót másik bírósághoz helyezik át, vagy más „államhivatalba lép”, akkor az elnöknel őrzött személyi táblázatot az újonnan illetékesé váló hatósághoz kell küldeni. Eszerint a bírák áthelyezése esetén nem kellett új személyi táblát kitölteni, mert a már meglévő személyi kimutatást az elnökség az új felettes fórum részére továbbította.

A kétoszlopos, tizenhárom – arab számmal ellátott – rovatból álló személyi táblázat fejlécébe került a hivatalnok neve, az első oszlopában pedig az (a történeti elemzés szempontjából rendkívül fontos) alábbi adatok szerepeltek:

1. Születési hely és idő
2. Vallás
3. Családi állapot
4. Viselt állás a közös hadseregnél/honvédségnél
5. Elméleti képzettség az illető vizsgák letétele napjainak feltüntetésével
6. Nyelvismeret
7. Államhivatalba lépés előtti foglalkozás
8. Polgári és katonai szolgálatban külön időben viselt állások és azokban töltött idő
9. Rendkívüli szolgálatok
10. Kitüntetések

⁶ 4291/1891. I. M. E. 27. §.

⁷ 4291/1891. I. M. E. 27. §.

⁸ 4291/1891. I. M. E. 27. §.

11. Címek és méltóságok
12. Hivatali főnök sajátkezű név aláírása, hivatalnok sajátkezű név aláírása (sic!)
13. Hivatali jegyzék

Arab számozás nélkül, a hivatali státusz megszűnése esetén, az első oszlopba a további alrovatok is tartoznak:

- Hivataláról lemondott
- Hivatalát vesztette
- Végkielégített
- Nyugdíjaztatott
- Meghalt
- A második oszlop a kitöltésre szolgált, amelyet a nyolcadik és a kilencedik rovat esetében év/hónap/nap formában kellett kitölteni.

A korábbi szabályozáshoz képest az 1891-es rendelet sokkal komplexebb, több érdemi szempontra kiterjedő személyi táblázatot alkotott meg.⁹ Azonban az új szabályozásból kikerült az 1874-es rendelet személyi táblájának harmadik rovata, amely azon „rokonsági viszonyok” felsorolására szolgált, amelyek az illető törvényszék területén alkalmazott hivatalnokokkal álltak fenn. A tizenharmadik rovatba a bírák minősítése került.

A levéltári kutatómunka során a bírák személyi táblázatainak feltárása és összegző értékelése folyamatban van. Ezúttal jellemző példaként Szegheő Ignác 1894-ben kelt személyi kimutatását emelem ki. A személyi táblázatban a hivatali jegyzetek alatt Sélley Sándor, a szegedi királyi ítélőtábla elnöke¹⁰ által rögzített minősítést olvashatunk. Eszerint: „Képzettsége: jeles, törvény és judicatura ismerete kiterjedt különösen a büntető ügy terén az első rendű szakértők közé tartozik; Ítéloképessége: éles; Felfogása: gyors; Szorgalma: fáradhatatlan, a gondossággal és alaposággal nézve az elsőrendűek közé tartozik.”¹¹

⁹ Vö. Homoki-Nagy Mária (szerk.): *A Szegedi törvényszék története*. II. rész. *Szemelvények a Szegedi törvényszék bíráinak életéből*. Szeged, Szegedi Törvényszék, 2015. 8–9; Sarusi Kiss Béla (szerk.): *„Tradíció és megújulás”: a Budapesti Királyi Itélőtábla története 1891–1950*. Budapest, Fővárosi Itélőtábla, 2020. 39–41.

¹⁰ Antal (2014): i. m. 27.

¹¹ Budapest Főváros Levéltára VII. 1. a. 869. Szegheő Ignác.

Ezzel szemben Despinits Péter személyi táblájában 1893. május 16-án Sélley a következő minősítést rögzítette: „Képzettsége: jó; Ítélnőképessége: gyenge; Felfogása: gyenge; Szorgalma: fáradhatatlan.”¹²

1.3. A 4696/1900. I. M. rendelet

A személyi táblázatokra vonatkozó rendelkezéseket a kilenc évvel később, 1900. szeptember 27-én Plósz Sándor által kiadott I. M. rendelet ismét módosította. A koncepciózus miniszter visszatért az 1874-es mintára emlékeztető, kevesebb rovatot tartalmazó, átláthatóbb személyi kimutatások rendszeréhez. A módosítás indoka az ügyvitel egyszerűsítése volt. A rendelet szerint: „A bírói ügyviteli szabályok (1891. augusztus 19-én 4291. I. M. E. sz.) 9. §-ához és az ügyészségi utasítás (1899. október 20-án 4600. I. M. E. sz.) 7. §-ához kiadott minták alapján hozzám felterjesztett jegyzékek nélkülözik a szükséges tömör áttekinthetőséget és könnyű kezelhetőséget; más részről a személyi táblázatok másolataiban, a melyek az Ü. Sz. 7. §-a és az Ü. U. 6. §-a értelmében a pályázati kérvényekhez hivatalból mellékeltetnek, az e célra eddig megállapított minta összes rovatainak terjedelmes kitöltése folytán oly adatok is soroltatnak fel, a melyekre a pályázók szolgálatának és minősítésének mérlegelésénél szükség nincs.”¹³

A rendelethez tartozó II. számú sablon tartalmazta a személyi táblázathoz szolgáló mintát. Az öt rovatot tartalmazó személyi táblázat az alábbi tartalmi egységekből állt:¹⁴

1. Név, születési hely és idő, vallás, családi állapot.
2. A képességet bizonyító és az ezekre vonatkozó vizsgák vagy szigorlatok rövid vázlatra. Hadkötelezettségi viszonyai.
3. Nyelvismeret („körülményesen leírva”).
4. Szolgálati idő.
5. Hivatalos jegyzetek.

¹² Budapest Főváros Levéltára VII. 1. a. 869. Despinits Péter. A minősítések és hivatalvizsgálatok szerepéről a gyakorlatban: Kántor Klára: *Fejezetek a Komárom-Esztergom megyei bíróságok történetéből 1872–2009*. Tatabánya, Komárom-Esztergom Megyei Bíróság, 2009. 21.

¹³ A kir. igazságügyminiszternek 4696/1900. I. M. E. számú rendelete a bírói ügyviteli szabályok 7. és 9. §-ainak és az ügyészségi utasítás 6. és 7. §-ainak módosítása tárgyában. *Igazságügyi Közlöny*, 9. (1900), 9. szeptember 27.

¹⁴ A személyi táblák arab számos jelölés nélküli rovatokat tartalmaztak, azonban a könnyebb átláthatóság miatt a tanulmányban a felsorolást arab számokkal jelöljük.

Eszerint a módosításban már nem szerepelnek a következő rovatok: államhivatalba lépés előtti foglalkozás, polgári és katonai szolgálatban külön időben viselt állások és azokban töltött idő, rendkívüli szolgálatok, kitüntetések, címek és méltóságok, hivatali főnök sajátkezű név aláírása, hivatalnok sajátkezű név aláírása. Az új személyi táblázat a hivatali státusz megszűnéséhez kötődő alrovatokat sem tartalmazta. A „Hivatalos jegyzetek” táblázati rovatba került a bírák érdemi minősítése.

2. Szaktudományi és hírlapi viták a bírák titkos minősítéséről

2.1. „Bírák titkos minősítése”

A kutatómunkám során gyűjtött források szerint a miniszteri rendeletet érintő első kritikai állásfoglalás 1897. január 17-én jelent meg *A Jog* című folyóiratban. A lesújtó véleményt megfogalmazó szerző nem vállalta a nevét. „Beszélünk-e arról, hogy a személyi táblázatot, ezt a néhány rubrikás papírlapot minő mystikus titok leple borítja? Ez sokszor a kegyhajhászok lelépő jegye lehet, ha lelkiismeretlen főnökök kezelik és polypja a valódi független bírónak, akárhogy megfelelt kötelességének. A mesterségesen előidézett setétségben nem látjuk a hydrát. De fájdalmas szorításától néha egész életen át nem tudunk szabadulni.”¹⁵

A szaklapokban e tárgykörrel egészen 1904-ig anonim cikkeket olvashatunk. A közvélemény előtt a bírák titkos minősítésének nyílt kritikáját Gál Lajos sátorlajújhelyi királyi albíró vállalta fel először. A Bírák titkos minősítése című cikksorozatának¹⁶ első közleménye *A Jog* 1904. január 24-i számában jelent meg. Jelen tanulmányban csupán a fontosabb tárgykörök összefoglalására van lehetőségem. A nevezett szerző első cikkében kifogásolta, hogy a bírák minősítésének jogalapjáról nincs nyilvános jogszabályi rendelkezés. Ezt Gál Lajos a következőképp fogalmazza meg: „Leírtam, kiböngésztem szóról-szóra, de nem találtam sehol azt a törvényt, amely a bírósági főnöknek megadná a jogot arra, hogy a bírákat megkérdezésük

¹⁵ Az uniformis. *A Jog*, 16. (1897), 3. 17.

¹⁶ Gál Lajos: Bírák titkos minősítése. *A Jog*, 23. (1904b), 4. 25–25; Gál Lajos: Bírák titkos minősítése. [I.] *A Jog*, 23. (1904c), 41. 285–286; Gál Lajos: Bírák titkos minősítése. II. *A Jog*, 23. (1904d), 42. 293–294; Gál Lajos: Bírák titkos minősítése. [II/2.] *A Jog*, 23. (1904e), 43. 301–302; Gál Lajos: Bírák titkos minősítése. III. *A Jog*, 23. (1904f), 44. 313–314; Gál Lajos: Bírák titkos minősítése. IV. *A Jog*, 23. (1904g), 45. 320–322; Gál Lajos: Bírák titkos minősítése. V. *A Jog*, 23. (1904h), 47. 335–338. Lásd továbbá Gál Lajos: A bírói függetlenség garanciái. *A Jog*, 23. (1904a), 10. 73–74; Gál Lajos: Néhány szó a bírák titkos minősítéséhez. I. Válasz egy délvidéki bírónak és egy járásbírónak. *A Jog*, 24. (1905), 3. 17–19.

nélkül, titkosan minősítesse. Nem találtam ezt sehol, mert az nincs is sehol! Vagy ha van, az egyedül a főnököknek szóló, úgynevezett bizalmas rendelet lehet, amihez a nyilvánosság hozzá nem fér. Ha pedig nincsen sehol, akkor a titkos minősítés mai alakjában jogtalan, törvénytelen és absurdum!”¹⁷

A megjelent cikkekben az elnöki önkény is fókuszba kerül, a bírálók szerint a minősítéseket az elnökök a felügyeleti hatáskör alapján önkényesen állapítják meg. Éppen ezért a minősítések tartalmi elbírálása a hivatali előmenetelre döntő hatással van.¹⁸ „Az elnököknek vannak kegyvesztett és kegyelt bírái. A kivételeknek tisztelet és hála! Az elnökök kegyencét mindenki ösmeri. Annak szerencséjéről mindenki beszél. Annak előhaladását mindenki várja, lesi, ő pedig bizton tudja. A kegyenc! Jha, az nagy úr! Annak a minősítési táblázata ragyog az egyesektől! Az boldog ember, még ha kevesebbet és rosszabbul is dolgozik mint más! De a kegyvesztett? Az várhat, tűrhet, és dolgozhat rogyásig, míg »észre veszik«. S még szerencse, hogy bírja a munkát és nincsenek esetleg »káros szenvedélyei«; például nem iszik, nem kártyázik, mert akkor aztán csakugyan vége van.”¹⁹

Kulcskérdés a tájékoztatás hiánya, hiszen a bírákról készült minősítéseket az érintettek nem ismerhetik meg, így az esetleges igazságtalanságokkal, valótlanosságokkal szemben védtelenek. A cikkíró kiemeli, hogy a minősítés torz rendszere a gyakorlatban komoly káros következménnyel jár. „A titkos minősítés veszedelme nem agyrém, nem falra festett ördög, hanem élő hus- és vérből való szörnyeteg. Ott grasszál a bíró háta mögött. Ott vigyorog az elnöki irodákban és szedi áldozatait. Ezek az áldozatok a közélet hanyatlásának a mártírjai. Ezek az áldozatok a bürokratizmus tulhajtásának a halottja, vérük elégtételért eseng az igazság Istenasszonyához, mégsem akarja őket senkisé megglátni és jajszavaik süket fülekre találnak. Ilyen igazságtalanságot jogállam meg nem tűrhet!”²⁰

Cikksorozatának végén a következő konklúziót fogalmazta meg: „Értekezésem célja főképpen az volt, hogy rámutassak először a titkos minősítés óriási veszedelmére. Hogy továbbá bebizonyítsam, hogy a főnökök nem képesek a mai rendszer mellett, igazságosan minősíteni a bírákat, és hogy végül hozzájáruljak csekély tehetséggel ahhoz az üdvös mozgalomhoz, amelynek célja egy jogállamban egy nagy jogtalanságot megszüntetni, és ezzel a magyar igazságszol-

¹⁷ Gál (1904c): i. m. 286.

¹⁸ Vö. Somlyódy István: *A magyar bírói függetlenség mint egyik alkotmánybiztosíték kiépítéséről*. Szeged, Wesselényi Géza Nyomdája, 1906; Navratil Szonja: *A jogász hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937)*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 57.

¹⁹ Gál (1904f): i. m. 313.

²⁰ Gál (1904c): i. m. 285.

gáltatást a visszaélések posványáiból kiragadni. Ezek után már csak az lenne hátra, hogy reá mutassak ama módozatokra, amelyek alapján a titkos minősítés eltörlésével minő alakban kellene, – ha elkerülhetetlen lenne – a bírákat nyilvánosan minősíteni.”²¹

A nyilvános minősítési eljárásra a következő javaslatot veti fel: „[...] célszerűbbnek találnám, ha az elnöki iroda által kellő időben közölt statisztikai adatok alapján a bírák minősítése felett éppen úgy egy háromtagú tanács határozna, mint más ügyek felett. Ez lenne a bírói gondolkodásnak legmegfelelőbb mód. És az így első fokúlag megállapított minősítés nyolc napon belül az illető bíróval végzésileg közölnétnék, amely ellen – ha a minősített meglegedve nem volna – jogorvoslattal élhetne, a saját maga által felmutatandó bizonyító adatok kapcsán a kir. táblához és harmadfokban esetleg a Kúriához is. Ez a mód igen egyszerű, jogos és világos megoldása lenne a sokat panaszolt kérdésnek. Ez a mód megszüntetné az elnöki hatalmaskodást, de megszüntetné a bírák elégedetlenségét, gyanúját és elkeseredését is. Az elnök visszahelyeztetné igazi hivatása magaslatára s a bíró nem maradna az alárendeltek sorában! Mindkét fél meg lenne elégedve sorsával!”²²

Gál Lajos 1907-ben egy röpiratot is kiadott, amelynek címe *A beteg igazságügy* volt.²³ A röpirat a különböző szak- és hírlapokban komoly visszhangot váltott ki.²⁴ Ennek egyik magyarázata, hogy a minősítési rendszer által a bírói karnak okozott sérelmeket, szabályozásbeli hiányosságokat kimerítő alapossgggal sorolta fel. Az igazságszolgáltatást is hátrányosan befolyásoló rendszerbeli hiányosságok eszerint: „1. A titkos minősítés. 2. A szerves egész szolgálati pragmatika hiánya. 3. A tiltott pártfogás (protekczió) visszaélései. 4. A felügyeleti és főfelügyeleti hatóságok által személyi ügyekben elkövetett törvényellenes intézkedések. 5. A csekély javadalmazás. 6. A pályázatoknál részben űzött titkos és meg nem engedhető gyakorlat. 7. A minősítési törvény téves értelmezése. 8. A családos bírák hátrányos helyzete a nőtlenekkel szemben. 9. Az első folyamodású bírák és albírák túlterhelése. 10. Az előléptetési viszonyok hátrányos esélyei és az automatikus előléptetés szükségessége. 11. A fegyelmi törvény hiányai és a fegyelmi gyakorlat tévedései. 12. Lakbérleti viszonyok figyelmen kívül hagyása. 13. Az előkészítő szolgálat elhanyagolásának befolyása a bíró helyes kiképzésére. 14. A főnöki rendszer ez idő szerint tapasztalható fogyatkozásai. 15. Vizsgáló bírák kirendelésének kérdése.

²¹ Gál (1904h): i. m. 337.

²² Gál (1904h): i. m. 338.

²³ Gál Lajos: *A beteg igazságügy*. Budapest, Deutsch Zs. és társa, 1907.

²⁴ Példálózó jelleggel lásd bővebben: Keleti Ferenc: *A beteg igazságügy*. *A Jog*, 26. (1907). 207; *Az Ujság*, 5. (1907), 135. 14; *Pesti Napló*, 58. (1907), 151. 16.

16. Az ügyészi intézmény függőségének káros hatásai. 17. A bírói állás tekintélyének téves értelmezése. 18. Személyi táblázatok őrzése és az ezekbe vezetett jegyzetek káros behatásai. 19. Önkényes ügybeosztás és ennek sérelmes jelenségei és az ellenőrzés túlhajtása. 20. Az egyéniség (speciális képesség) kifejlesztésének elhanyagolása. 21. Egyforma képesítés, különböző mérlegelés. 22. Az alárendeltségi érzet bűnös ápolása.”²⁵

Az 1907. október 19–21. között tartott a Szegedi Országos Bírói nagygyűlésen is felmerült a bírák titkos minősítésének problémája, ezért javaslatot fogalmaztak meg a titkos minősítés megszüntetése érdekében. „Az első minősítés mindenkor, – a későbbi minősítések az érdekeltekkel akkor közlendők, ha az előző minősítés változott. A járásbíróságoknak és törvényszékeknek bíráit az illető törvényszék elnöke, az Ítéltáblák bíráit az illető Ítéltábla elnöke minősítse. Az év végével a törvényszék, illetve Ítéltábla elnökéhez a hivatalos feljegyzésnek hiteles másolata átteendő. A törvényszéki elnökök minősítése ellen az Ítéltáblák elnökeihez, – az Ítéltáblák elnökeinek elsőfokú minősítése ellen az esetről-esetre alakítandó hármastanácsokhoz jogorvoslatnak legyen helye.”²⁶

2.2. *Vita a titkos minősítés szükségességéről*

A titkos minősítéssel szemben felhozott érveket Marschalkó János törvényszéki bíró, a korszak bírósági ügyvitelének legalaposabb ismerője számos tekintetben indokolatlannak tartotta. Kiemelte, hogy a minősítéseket nem a közvetlen főnökök végzik, hanem felső felügyeleti hatóságok, a közvetlen főnök csupán javaslatot tesz.

„A fentemlített cikksorozat egy általa is »bizalmas«-nak jelzett minősítési rendelet adatait tárja fel teljes részletességgel, de elhallgatja annak legfontosabb részét, amelyből okoskodásának egész alapja megdőlné: azt t. i. hogy nem is a közvetlen főnök minősít. Az ő ebbeli előterjesztése csak javaslat jellegével bír, amelyet a felső felügyeleti hatóságok az évi ügyvizsgálatok alapján, továbbá a minősítettnek felebbvitel útján odakerült munkái alapján állapítanak meg, sőt ha mindezekben elegendő támpontot nem találnak, evégből a minősítendőnek érdemleges dolgozatait is felkivánhatják. Ebből látható, hogy a minősítés súlypontja nem is a közvetlen főnökön, hanem a fölöttes hatóságok vezetőin nyugszik.”²⁷

²⁵ Gál (1907): i. m. 5–6.

²⁶ Szegedi bírógyűlés. *Szeged és Vidéke*, 6. (1907), 240. 5.

²⁷ Marschalkó János: A bírák minősítése. *Jogtudományi Közlöny*, 39. (1904), 45. 367.

A titkos minősítésre véleménye szerint szükség van, hiszen a minősítés nem öncélt szolgál, hanem arra való, hogy a minősített állaspályázatánál a döntés meghozásához iránymutatást szolgáljon. „[K]érdjük, igazán olyan nagy előnye származnék subjective a minősítettnek, ha kapott »calculusait« ismerné? Jól tudja mindenki, hogy a minősítés nem öncélt, hanem arra való, hogy irányadóul szolgáljon abban az esetben, ha a minősített valamely állásra pályázik.”²⁸

A kritikára Gál Lajos reagált: „Dr. Marschalkó János az igazságügyminiszterumba beosztott kir. törvényszéki bíró úr [...] volt szíves hasonló címen egy cikket írni, amelyben – bár szerény nevemet nem említi – az általam a Jog-ban »Bírák titkos minősítései« cz. a. folyó cikksorozatamra tesz megjegyzéseket. Mindenek előtt köszönetet mondok a cikkírónak azért a buzgalomért, hogy be nem várva az én cikksorozatam végét, behatóan foglalkozik ezzel a nagy horderejű kérdéssel.”²⁹

Gál Lajos válaszolt a közvetlen főnök általi minősítéssel kapcsolatos érvelésre is: „A cikkíró maga is beösméri, hogy a főnök minősítési joga kifogás alá eshetik különösen akkor, ha a főnök oly bírót minősít, akinek ügyszakában ő maga nem oly járatos, mint a minősítendő. De ezzel szemben azt vitatja, hogy nem is a közvetlen főnök minősít [...]. Én felhozok elég példát a cikksorozatomban, hogy ez nem áll. Felhozom különösen, hogy az elnök minősítésével szemben – noha a statisztikai adatok évről-évre felküldetnek a kir. táblához és a minisztériumhoz – még egyetlen egy esetben sem történt, hogy az elnök figyelmeztetve lett volna, hogy ezt vagy amaz a bíróját túlszígorúan minősítette.”³⁰

A minősítés titkosságának kérdéskörére Gál az alábbi megállapítást tette: „Cikkíró beösméri, hogy azt, hogy a minősítés hivatalos titkot képez: szükséges rossznak kell tekinteni! [...] Nem kérem, azt jogtalanságnak kell tekinteni; jogtalanságnak, amelyet sem törvény, sem rendelet kifejezetten elő nem ír, tehát ki kell irtani irgalmatlanul az igazságszolgáltatás testéről! [...] A minősítés körül folytatott harc egy nagy igazságtalanság eltörléséért folyik. Bárhogy kicsinyelje is ezt a harcot az igen t. cikkíró úr, nem tagadhatja meg tőlünk azt, hogy egyes állításainkat maga is beösmert, hogy a »szükséges rossz minősítés« nem lehet jogos, tehát nem lehet célszerű sem.”³¹

²⁸ Marschalkó (1904): i. m. 369.

²⁹ Gál Lajos: Bírák titkos minősítése. (Válasz dr. Marschalkó János urnak). *Jogtudományi Közlöny*, 39. (1904i), 47. 383.

³⁰ Gál (1904i): i. m. 383.

³¹ Gál (1904i): i. m. 383–384.

3. A minősítésről szóló rendelet és a titkos minősítés megszüntetése

3.1. A 71169/1900. IV. I. M. számú, titkos rendelet

1910-ben az adott kérdésben váratlan fordulat történt. Az ellenzékivé vált *Pesti Hírlap* 1910. november 19-én megjelent számában nyilvánosságra hozta a bírák titkos minősítésének részletszabályairól szóló 1901. január elsején hatályba lépett titkos I. M. rendeletet. „A közönség sokszor olvasott már a titkos minősítésről, anélkül, hogy tudná, mi az? Most aktákkal mutatom ezt be. Az igazságügyminisztérium a bíróságok vezetőihez titkos rendeletet adott ki, amelyben meghagyja, hogy minden bíróról, jegyzőről s joggyakornokról klasszifikációt, osztályzatot írjanak, akár csak az iskolás gyerekekről. A képzettségükről, ítélőképességükről, fölfogásukról, szorgalmukról, sőt a magánéletükről »minősítést« jegyezzenek föl a »személyi táblázat«-ba, mert ez után léptetik elő az illetőket. De az a szokás, hogy az érdekelt bíróval nem is közlik, hogy »egyest« kapott-e vagy »szekundát«, tehát nem is javíthat.”³²

A közleményből kiderült, hogy a Hivatalos jegyzetek rovatban a következő szempontok szerint minősítették a bírák munkavégzését: képzettség, ítélőtehetség, felfogás, szorgalom. Az észrevételek rovatba kellett rögzíteni az olyan körülményeket, amelyek a minősítésre befolyással voltak, de amelyek a kimutatások számszerű adataiból nem ismerhetők meg. Eszerint a bíró esetében említeni kellett, hogy tevékenysége csakis az érdemileg könnyű elintézésű ügyekre szorítkozik, vagy nehéz, bonyolult ügyeket dolgoz fel. Ugyanebben a rovatban titkos rövidítéseket használtak a beteges állapotra (Bet.), összeférhetetlen természetre (Ö. f.), megbízhatatlanságra (Mb.), felületességre (Fel.). Rögzítették a hivatali tekintélyt hátrányosan érintő jelenségeket, például: iszákosság, jellemgyengesség, könnyelmű adósságcsinálás, léha családi élet, emellett az előnyös tulajdonságokat is jegyezni kellett, például: különös szakismeret.³³ Rögzítették továbbá az agg kort, a kiszabott fegyelmi büntetést, a folyamatban lévő fegyelmi eljárást, járásbírósnágnál alkalmazott bírónál, hogy alkalmas-e a hivatalvezetésre.³⁴

³² „Zsolt”: Esti levél. A bírák titkos minősítése. *Pesti Hírlap*, 32. (1910), 276. 10.

³³ „Zsolt” (1910): i. m. 10.

³⁴ „Zsolt” (1910): i. m. 10.

3.2. A 62.500/1913. I. M. számú rendelet

A titkos egyéni minősítési rendszerrel szemben a nyilvánosság előtt fokozódó elégedetlenségnek megszüntetése érdekében Balogh Jenő 1913-ban bevezette a minősítések szolgálati nyilvánosságát.³⁵

A rendelet meghatározta a minősítés tárgyi körét, amelyhez ítélőbírák esetén a következő szempontok tartoztak: a) jogismeret, b) felfogás, c) ítélőtehetség, d) szorgalom, e) magatartás, f) bánásmód a felekkel, g) vezető állásra alkalmasság.³⁶ A minősítési fokozatok egytől háromig terjedtek, az egyes jelentette a „megkívánható átlagos mértéket meghaladó” minősítést, emellett a „K” minősítés jelentette az „átlagos mértéken messze felülemelkedő kiválóságot”.³⁷

„Az ítélőbírákat [...] minősítik:

1. Első fokon:

a) a járásbíróság ítélőbírait a fölöttes törvényszék elnöke az illető járásbíróóság vezetőjének meghallgatásával;

b) a törvényszék ítélőbírait, ideértve az ítélőtáblai bírói címmel és jelleggel felruházott bírákat is, a törvényszék elnöke az illető tanácsvezetőnek meghallgatásával;

c) az ítélőtábla bírait az ítélőtábla elnöke, az illető tanácselnök meghallgatásával.

A meghallgatás természetesen elmarad, amikor a törvényszék elnöke a járásbíróóság vezetőjét vagy a törvényszék tanácsvezetőjét minősíti.

2. Másodfokon:

az 1. a) és 1. b) pontban említett ítélőbírákat az ítélőtábla elnöki tanácsa; az 1. c) pontban említett bírákat pedig a Kúria elnöki tanácsa.

A Kúria elnöki tanácsa a 2. §. 1. d–g) pontjában felsoroltak tekintetében a határozathozatalt mellőzheti.

³⁵ Stipta István: Balogh Jenő, az igazságügy református minisztere. *Jogtörténeti Szemle*, (2017), 4. 42; *A M. kir. kormány 1913. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest, Athenaeum, 1915. 188; *Pesti Napló*, 64. (1913), 182. 7; Juridicus: A szervezeti törvény előadói tervezete. *Jogtudományi Közlöny*, 52. (1917), 14. 126.

³⁶ A m. kir. igazságügyminiszternek 62.500/1913. I. M. számú rendelete, a kir. bírósági és a kir. ügyészségi személyzet szolgálati minősítése tárgyában. *Igazságügyi Közlöny*, 22. (1913), 11. november 28. 2. §. 1. pont.

³⁷ 62.500/1913. I. M. számú rendelet, 3. §.

3. A törvényszéki elnököt egyedül az Ítéletábla elnöki tanácsa minősíti, még pedig másodfokú minősítés hatályával.³⁸

Ez a rendelet megszüntette az ítéldbírákra nézve az egyéni minősítési rendszert, és a végérvényes minősítést bizottságra, a királyi ítéletáblák és a királyi Kúria elnöki tanácsára bízta. Megszüntette a szolgálati minősítés titkosságát, és megengedte, hogy a végérvényes minősítéséről a minősített – ha kéri – értesítést kapjon. Fontos rendelkezés volt, hogy ezt követően a megjavításra szoruló minősítést az érdekeltekkel hivatalból is közölni kellett.³⁹

4. Záró gondolatok

A *Pesti Hírlap*ban megjelent anekdota szerint egy vidéki albíró megunta, hogy mellőzik bírói kinevezését, ezért felkereste Szilágyi Dezsőt, és személyesen kérdezte meg, hogy miért nem nevezi ki bírónak. A cikk szerint a párbeszéd a következőképp zajlott le:

„– Azért nem nevezem ki, – rivall rá Szilágyi az albíróra – mert maga kártyás!

A fiatalember elsápad, majd elvörösödik. Tiltakozik. Nem is tud kártyázni.

– Egy bíró ne hazudjék! – kiált Szilágyi.

– Az hazudik, aki kártyásnak mond! – kiált még nagyobbab az albíró, gondolván, hogy most már úgylis vége mindennek, Szilágyi kidobja.”

Azonban Szilágyi az albírókat nem dobta ki, hanem elővette a titkos minősítését, amelyben benne volt, hogy az albíró kártyás, ezért Szilágyi elrendelte a vizsgálatot, és kiderült, hogy az albírónak soha életében kártya nem volt a kezében. Nagyobb bűne volt: nem vette el az elnök úr lányát. Az anekdota szerint Szilágyi az elnököt kényszernyugdíjazta, az albírókat pedig kinevezte. A cikk 1910-ben kelt, amikor még a minősítés titkos volt, és éppen ekkor került nyilvánosságra a minősítésekről szóló titkos miniszteri rendelet. Ilyen körülmények között a cikket a szerző a következő szavakkal zárta: „De most már igazán jó volna megszüntetni a titkos minősítést különös tekintettel arra, hogy Szilágyi Dezső már meghalt.”⁴⁰

³⁸ 62.500/1913. I. M. számú rendelet, 4. §.

³⁹ Lásd 62.500/1913. I. M. számú rendelet, 13. §.

⁴⁰ „Zsolt” (1910): i. m. 11.

Felhasznált irodalom

- Antal Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéltáblák, bírói jogviszony, esküdszék.* Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2006.
- Antal Tamás: *A Szegedi Királyi Ítéltábla története 1890–1914 között.* Budapest–Szeged, Országos Bírósági Hivatal – Magyar Igazságügyi Akadémia, 2014.
- Az uniformis. *A Jog*, 16. (1897), 3. 17–19.
- Beteg igazságügy? *Pesti Napló*, 58. (1907), 151. 16.
- Gál Lajos: A bírói függetlenség garanciái. *A Jog*, 23. (1904a), 10. 73–74.
- Gál Lajos: Bírak titkos minősítése. *A Jog*, 23. (1904b), 4. 25–25.
- Gál Lajos: Bírak titkos minősítése. [I.] *A Jog*, 23. (1904c), 41. 285–286.
- Gál Lajos: Bírak titkos minősítése. II. *A Jog*, 23. (1904d), 42. 293–294.
- Gál Lajos: Bírak titkos minősítése. [II/2.] *A Jog*, 23. (1904e), 43. 301–302.
- Gál Lajos: Bírak titkos minősítése. III. *A Jog*, 23. (1904f), 44. 313–314.
- Gál Lajos: Bírak titkos minősítése. IV. *A Jog*, 23. (1904g), 45. 320–322.
- Gál Lajos: Bírak titkos minősítése. V. *A Jog*, 23. (1904h), 47. 335–338.
- Gál Lajos: Bírak titkos minősítése. (Válasz dr. Marschalkó János urnak). *Jogtudományi Közöny*, 39. (1904i), 47. 383–384.
- Gál Lajos: Néhány szó a bírák titkos minősítéséhez. I. Válasz egy délvédeli bírónak és egy járásbíróknak. *A Jog*, 24. (1905), 3. 17–18.
- Gál Lajos: *A beteg igazságügy.* Budapest, Deutsch Zs. és társa, 1907.
- Homoki-Nagy Mária (szerk.): *A Szegedi Törvényszék története.* II. rész. *Szemelvények a Szegedi Törvényszék bíráinak életéből.* Szeged, Szegedi Törvényszék, 2015.
- Juridicus: A szervezeti törvény előadói tervezete. *Jogtudományi Közöny*, 52. (1917), 14. 125–126.
- Kántor Klára: *Fejezetek a Komárom-Esztergom megyei bíróságok történetéből 1872–2009.* Tatabánya, Komárom-Esztergom Megyei Bíróság, 2009.
- Keleti Ferenc: A beteg igazságügy. *A Jog*, 26. (1907). 207
- Márkus Dezső: A bírói ügyviteli szabályok. *Jogi Szemle*, 1891. V. köt. 11. 257–262.
- Marschalkó János: A bírák minősítése. *Jogtudományi Közöny*, 39. (1904), 45. 367–368.
- Navratil Szonja: *A jogászhi hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937).* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014.
- Pesti Napló*, 64. (1913), 182. 7.
- Sarusi Kiss Béla (szerk.): „*Trádió és megújulás*”: *a Budapesti Királyi Ítéltábla története 1891–1950.* Budapest, Fővárosi Ítéltábla, 2020.
- Schlachta Boglárka Lilla: A bírák személyi táblázatainak szabályozása 1872 és 1900 között. In Miskolczi-Bodnár Péter (szerk.): *XXII. Jogász Doktoranduszok Konferenciája.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2022. 171–183.
- Somlyódy István: *A magyar bírói függetlenség mint egyik alkotmánybiztosíték kiépítéséről.* Szeged, Wesselényi Géza Nyomdája, 1906.

- Stipta István: *Szilágyi Dezső és a magyar igazságszolgáltatás reformja*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 1995.
- Stipta István: Szilágyi Dezső és az igazságügyi modernizáció. In Csibi Norbert – Domaniczky Endre (szerk.): *Deák és utódai. Magyar igazságügyi miniszterek 1848/49-ben és a dualizmus korában. A 2003. november 19–20-án Pécsen, a Deák-bicentenárium alkalmából rendezett országos történet-szociológus konferencia anyaga*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégium, 2004. 137–152.
- Stipta István: Balogh Jenő, az igazságügy református minisztere. *Jogtörténeti Szemle*, (2017), 4. 40–45.
- Stipta István: Szilágyi Dezső bírósági igazgatási reformjai. In Miskolczi-Bodnár Péter – Homicskó Árpád Olivér – Szuchy Róbert (szerk.): *Studia in honorem Gyöngyi Harsányi 65*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2021. 231–238.
- Szegedi bíróság. *Szeged és Vidéke*, 6. (1907), 224–250.
- Az Ujság*, 5. (1907), 135. 14.
- „Zsolt”: Esti levél. A bírák titkos minősítése. *Pesti Hírlap*, 32. (1910), 276. 10–11.

Levéltári források

- Budapest Főváros Levéltára VII. 1. a. 869. Despinits Péter
Budapest Főváros Levéltára VII. 1. a. 869. Szegheő Ignác

Jogforrások

- A magy. kir. igazságügyminiszternek 1874. évi októberhó 15-én 3436/I. m. e. 1874. szám alatt kelt rendelete a bírói ügyvitel tárgyában. In *Magyarországi Rendeletek Tára 1874*. Budapest, Vodianer F., 1875.
- A m. kir. igazságügyminiszternek 4291/I. M. E. számú rendelete a bírói ügyviteli szabályok kiadása tárgyában. In *Magyarországi Rendeletek Tára 1891*. Budapest, Nágel Ottó bizománya, 1891.
- A kir. igazságügyminiszternek 4696/1900. I. M. E. számú rendelete a bírói ügyviteli szabályok 7. és 9. §-ainak és az ügyész-ségi utasítás 6. és 7. §-ainak módosítása tárgyában. *Igazságügyi Közlöny*, 9. (1900), 9. szeptember 27.
- A m. kir. igazságügyminiszternek 62.500/1913. I. M. számú rendelete, a kir. bírósági és a kir. ügyész-ségi személyzet szolgálati minősítése tárgyában. *Igazságügyi Közlöny*, 22. (1913), 11. november 28.

Szivós Kristóf

A bíróság visszautasítási joga a német, osztrák és magyar perjogi kodifikáció tükrében¹

Absztrakt

A német perjog a 16. század kezdetétől az egységes birodalmi perrendtartás megalakulásáig az eshetőségi elvre épült, amely megkövetelte a felektől az előadásaiuk során a kumulációt; ennek elmaradása a későbbi előadást kizárta. A 18. század végétől azonban megindultak azok a reformmozgalmak, amelyek az úgynevezett liberális perrend kialakulását eredményezték. A tanulmány ezt a folyamatot vizsgálja, és arra a kérdésre keresi a választ, hogy egyáltalán miért alakultak ki a különböző (liberális, szociális és szocialista) modellek. A tanulmány végigveszi a legfőbb 18–19. századi német, osztrák és magyar reformtörekvéseket, valamint azon eszközöket, amelyekkel az elkészült perrendtartások a perelhúzást meg kívánták akadályozni. A liberalizmus ugyanis nemcsak a rendelkezési és tárgyalási elvek érvényesülését jelenti, hanem abban is megnyilvánul, hogy a bíróság hogyan tudta szankcionálni az ezekkel való visszaéléseket.

The Judicial Right of Rejection in the Context of the German, Austrian and Hungarian Procedural Codification

Abstract

From the beginning of the 16th century until the enactment of the unified imperial code of civil procedure, the German civil procedure was based on the principle of contingent cumulation, which demanded aggregation from the parties in their submissions; a failure to do so resulted in the preclusion of latter submission. From the end of the 18th century, however, those reform movements started which resulted

¹ A K 138618 számú projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a K 21 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

in the formation of the so-called liberal civil procedure. The study examines this period, and answers the question why these (liberal, social and socialist) models evolved. The study reviews the main German, Austrian and Hungarian reforms of the 18–19th centuries and also those tools with which the codified civil procedures tried to avoid the undue delay of the proceeding. This liberalism had an effect not only on the principles of disposition and party presentation but on the tools with which the court could sanction the abuse of these.

1. Bevezetés

A 19. századi kontinentális perjogi reformmozgalmak eredményeként a polgári perjogban utat tört a nyilvánosság, szóbeliség és közvetlenség elveinek érvényesülése. Ez ugyanakkor együtt járt azzal is, hogy a felek perelhúzó magatartását a perrendtartások más megközelítéssel kívánták megakadályozni, mint a korábbi perjog.

A tanulmány bemutatja a bírósági visszautasítás megjelenésének körülményeit, valamint a német, osztrák és magyar perjogi szabályozás jellemzőit. Kiemelendő, hogy az elkészült német és osztrák perrendtartások azóta is hatályban vannak, ám míg a német perjogban egy sor novella készült el az elmúlt 150 évben, amelyeken keresztül a német perrendtartás lényegében modellt váltott, addig az osztrák perjog viszonylagos stabilitást mutatott, hiszen két fontos novella jellemzi történetét (1983 és 2002).² Mindazonáltal mindkét állam perjoga vonatkozásában elmondható, hogy fejlődéstörténetük nagy vonalaikat tekintve a 19. század végére lezárult. Külön érdekesség, hogy míg a 19. században a német perjogra jellemző volt a jogösszehasonlítás, addig a kodifikációt követően „befelé fordult”, az osztrák perjog figyelembevételét leszámítva az 1970-es évekig lényegében külföldi behatásokról nem beszélhetünk.³

A magyar perjog vonatkozásában azt szükséges rögzíteni, hogy az osztrákok 1850-es évekbeli fellépéséig (és saját rendtartásuk bevezetéséig) a magyar perjog lemaradása álláspontom szerint jelentős volt, hiszen még az 1850-es évek kezdetén is a rendi kori perjog és az octaviális bíraskodás volt a meghatározó. Ezt a lemaradást sikerült a jogalkotónak és a perjogtudománynak olyan mértékben

² Andrea Wall: Austria and Germany – A History of Successful Reforms. In C. H. van Rhee – Fu Yulin (szerk.): *Civil Litigation in China and Europe. Essays on the Role of the Judge and the Parties*. Dordrecht, Springer, 2014. 147.

³ Burkhard Hess: Deutsches Zivilprozessrecht zwischen nationaler Eigenständigkeit und europäischem Anpassungszwang. *Ritsumeikan Law Review*, 27. (2010). 191.

ledolgozta – és ehhez egyébként az osztrákok 1850-es évekbeli fellépése nagyban hozzájárult –, amelynek eredményeként 1915-ben egy európai színvonalú kódex léphetett hatályba.

2. Kiindulópont: a 19. századi reformok előzményei

A 19. század eleji német és osztrák perjog vonatkozásában több tényezőt szükséges rögzíteni, ugyanakkor a két rendszer teljesen más utat járt be addig, amíg el nem fogadták a modern polgári perrendtartásukat.

2.1. A német perjogi reformok előzményei

A római jog 1495. évi recepciója és különösen a 16. századi kamarai rendtartások következtében kialakuló közös jog perjogának alappillére az eshetőségi elv volt,⁴ ami azt jelentette, hogy a feleknek az eljárás során egy adott szakban kellett valamennyi tényállításukat és bizonyítékaikat előterjeszteniük.⁵ Amennyiben elmulasztották, akkor azt később már nem tehették meg. Azt is fontos kiemelni, hogy ezen előterjesztési szak végén a bíróság úgynevezett bizonyítási ítéletet hozott, amely egyfelől megtestesítette az említett kizárást, másfelől pedig rögzítette a bizonyításra vonatkozó rendelkezéseket (kinek, mit és hogyan kell bizonyítani).⁶

A 18. század utolsó harmadában bizonyos reformmozgalmak indultak meg a Német-római Birodalom területén – ahol egyébként a partikuláris jogalkotás volt a jellemző –, amelynek legismertebb eredménye az 1781. évi Corpus Juris Fridericianum és az 1793. évi általános porosz bírósági rendtartás (AGPO). Ez utóbbi rendtartást Kengyel Miklós a szocialista perjog előfutárának nevezte,⁷ nem véletlenül, hiszen a poroszok úgy kívánták kiiktatni az eljárásból az eshető-

⁴ Josef Schulte: *Die Entwicklung der Eventualmaxime. Ein Beitrag zur Geschichte des Deutschen Zivilprozesses*. Köln–Berlin–Bonn–München, Carl Heymanns Verlag, 1980. 3.

⁵ Rafael Klingler: *Die Eventualmaxime in der Schweizerischen Zivilprozessordnung*. Zürich, Helbing & Lichtenhahn, 2010. 3.

⁶ A bizonyítási ítélet természetéről részletesen lásd Hans Ulrich Engel: *Beweisinterlokut und Beweisbeschluss im Zivilprozeß*. Köln–Berlin–Bonn–München, Carl Heymanns Verlag, 1992. 50–104.

⁷ Kengyel Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Budapest, Osiris, 2003. 211–232.

ségi elvet, hogy a bírónak erős hatalmat adtak a felekkel szemben, a rendelkezési és a tárgyalási elvekkel szemben az officialitás és a nyomozati elv került előtérbe.⁸

A felvilágosult abszolutizmus reformjai mellett nem hagyhatók figyelmen kívül a francia megszállás és részben a 19. századi liberalizmus eredményei,⁹ ugyanis míg a német eljárásjog kiépítette az extrém írásbeliség elvét, addig a francia per-jogban megmaradt a korábbi ismert szóbeliség és a közös birodalmi jog szerinti titkossággal szemben a nyilvánosság elve.¹⁰

Az 1806. évi francia polgári perrendtartás (*Code de procédure civile*) – a liberális per előfutára¹¹ – nemcsak külső modellként szolgált a kodifikációs munkálatokhoz, hanem egyfajta belső, „német” modellként is,¹² tekintettel arra, hogy miután a franciák 1807-ben megszállták a Rajnán túli területeket – bevezetve a francia Pp.-t (a *Code civil*lel együtt) –, és azt a poroszok az 1815. évi bécsi kongresszus során megkapták, a területet nem integrálták jogilag a többi porosz területbe, így ott továbbra is a francia eljárásjog volt hatályban.¹³ James Goldschmidt kiemelte, hogy a francia jog „hamar olyan népszerűvé vált, mint amilyen népszerűtlen volt a közös birodalmi jog”.¹⁴ Ezek alapján elmondható, hogy

⁸ Martin Ahrens: *Prozessreform und einheitlicher Zivilprozess. Einhundert Jahre legislative Reform des deutschen Zivilverfahrensrechts vom Ausgang des 18. Jahrhunderts bis zur Verabschiedung der Reichszivilprozessordnung*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2007. 104–105.

⁹ Raoul Charles van Caenegem: *History of European Civil Procedure*. In Mauro Cappelletti (szerk.): *International Encyclopedia of Comparative Law Vol. XVI. Civil Procedure*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2014. 92.

¹⁰ Hans-Gerhard Kip: *Das sogenannte Mündlichkeitsprinzip. Geschichte einer Episode des deutschen Zivilprozesses*. Köln–Berlin, Carl Heymanns Verlag, 1952. 28.

¹¹ Kengyel (2003): i. m. 25–46. A törvény megalkotásáról lásd legújabban Augusto Chizzini: *Der Code de procédure civile und Napoleon: Einige Überlegungen – aus Anlass seines zweihundersten Todestages – zu dem Mythos von einer liberalen Kodifikation*. *Zeitschrift für Zivilprozess*, 135. (2022), 1. 80–87.

¹² Kengyel (2003): i. m. 48.

¹³ A francia reformok egyébként három okból voltak a német területen fontosak: egyrészt az említett közvetlen alkalmazás révén, másfelől évtizedeken keresztül újra és újra visszatértek a tudományos és politikai viták az új eljárási alapelvek és bírósági szervezetrendszer előnyeiről és hátrányairól, valamint harmadrészt 1848 után a legtöbb német állam átültette a nyugati reformok lényeges elemeit a belső jogrendszerbe. Peter Oestmann: *Wege zur Rechtsgeschichte: Gerichtsbarkeit und Verfahren*. Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2015. 223.

¹⁴ James Goldschmidt: *Zivilprozessrecht*. Berlin, Julius Springer, 1932. 18. Maga a *Code de procédure civile* alapvető újítást nem vezetett be az eljárás lényegét tekintve, csak a korábban meglévő jogot foglalta egységes szerkezetbe. Mittermaier, Carl Joseph Anton: *Der gemeine deutsche bürgerliche Prozeß in Vergleichung mit dem preußischen und französischen Civilverfahren und mit den neuesten Fortschritten der Prozeßgesetzgebung I*. Bonn, Adolf Marcus, 1822. 43–44.

A bíróság visszautasítási joga a német, osztrák és magyar perjogi kodifikáció tükrében

a német területeken a 18–19. században három perjogi rezsim létezett egymás mellett: a porosz eljárásjog, a francia eljárás és a közös birodalmi jog rendszere.¹⁵ Goldschmidt ugyanakkor negyedik rendszerként hivatkozik a hannoveri perjogra,¹⁶ amelynek perrendtartása egyébként 1850-ben készült el,¹⁷ jelentősen építve egyébként a szóbeliség elvére.¹⁸

2.2. Az osztrák reform előzményei

A polgári eljárásjog az osztrák örökös tartományokban ugyanazon általános elvek mentén fejlődött, mint más német területeken, így ahhoz hasonlóan a partikuláris jogfejlődés játszott meghatározó szerepet. Az egyes örökös tartományokat a jogfejlődés alapján két csoportra oszthatjuk: az északabbra fekvő területeken (különösen Csehország, de Morvaország és Ausztria Enns folyótól délre fekvő területei is idetartoztak) a közös birodalmi jog szabályai szerint folytak az eljárások, míg délen (elsősorban Stájerországban) a helyi germán szabályok éltek tovább; előbbit a titkos írásbeli eljárás és a kötött bizonyítás, utóbbit a nyilvános szóbeli eljárás és a szabad bizonyítás jellemezte.¹⁹ A 18. század közepétől jelentek meg az egységesítő törekvések,²⁰ mivel a felvilágosult abszolutizmus során elérendő célként merült fel az igazságszolgáltatás centralizációja is.²¹

Az osztrák örökös tartományokban (1804 után Osztrák Császárság) a 18. század végétől 1898-ig a polgári per rendes eljárását két rendtartás szabályozta: az 1781. évi általános bírósági rendtartás (AGO) és az 1796. évi nyugat-galíciai

¹⁵ Ahrens (2007): i. m. 1.

¹⁶ Goldschmidt (1932): i. m. 19. Lásd még Knut Wolfgang Nörr: *Ein geschichtlicher Abriss des kontinentaleuropäischen Zivilprozesses in ausgewählten Kapiteln*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2015. 121.

¹⁷ Otto Mühl: Beweisinterlokut und Beweisbeschluss im hannoverschen Prozeßrecht und der geltenden Reichszivilprozeßordnung. *Zeitschrift für Zivilprozeß*, 66. (1953) 3. 177.

¹⁸ Adolf Wach: *Handbuch des deutschen Civilprozessrechts*. I. kötet. Leipzig, Duncker & Humblot, 1885. 138.

¹⁹ Werner Ogris: Die Rechtsentwicklung in Cisleithanien 1848–1918. In Adam Wandruszka – Peter Urbantisch (szerk.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. II. kötet. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1975. 572–573.

²⁰ Arthur Engelmann et al.: Germany and Austria. In Robert Wyness Millar (szerk.): *A History of Continental Civil Procedure*. Boston, Little, Brown and Company, 1928. 628.

²¹ Norbert Schoibl: *Die Entwicklung des österreichischen Zivilverfahrensrechts*. Frankfurt (aM) – Bern – New York, Peter Lang, 1987. 33.

bíróági rendtartás (WGO). A kettőt csak a történelmi hűség miatt érdemes külön megemlíteni, hiszen különbség alig volt közöttük.²²

Az AGO-ban a rendes írásbeli per számított főszabálynak, amely a közös birodalmi jog legszigorúbb formáját alkalmazta. Az eljárás titkos volt, az eshetőségi elv által uralt és közvetett, valamint a féluralom jellemezte²³ a tárgyalási elv erős érvényesülése mellett. Emellett a feleket teljes körű rendelkezési jog illette meg, a bírói pervezetési jogosítványok a felek percselekményei megengedhetőségének vizsgálatára és az egyes beadványok törvényi kellékeinek vizsgálatára szorítottak.²⁴ A közös birodalmi jog előnyben részesítése nem meglepő, ha számításba vesszük, hogy már a kompiláció kezdetén annak hatása érvényesült a munkálatok során, tekintettel arra, hogy az első általános tervet Joseph von Azzoni, majd annak korai halála után tanítványa, Bernhard Zencker készítette;²⁵ mindketten prágaiak voltak, ahol a közös jog volt az alkalmazandó.

A 19. századi osztrák perjogi reformtörekvéseket két fő aspektus jellemezte: egyrészt a számos kudarcba fulladt kísérlet arra, hogy egy modern perjogi kodifikációval helyezték hatályon kívül az AGO-t, másrészt pedig az az érdekes tendencia, hogy egyre több és több ügyet kivontak a rendes eljárás (azaz az AGO) hatálya alól azzal, hogy gyorsított és egyszerűsített eljárási rendeket alkottak, ahol a szóbeliséget és közvetlenséget kívánták érvényesíteni (*leges fugitivae*).²⁶

²² Ogris (1975): i. m. 572. A WGO megalkotásának körülményeiről lásd Raban Freiherr von Canstein: *Lehrbuch der Geschichte und Theorie des österreichischen Civilprozessrechtes*. I. kötet. Berlin, Carl Heymanns Verlag, 1880. 184–204.

²³ Wolfgang Jelinek: Einflüsse des österreichischen Zivilprozessrechts auf andere Rechtsordnungen. In Walther J. Habscheid (szerk.): *Das deutsche Zivilprozessrecht und seine Ausstrahlung auf andere Rechtsordnungen*. Bielefeld, Giesecking, 1991. 50; C. H. van Rhee: Civil Litigation in Twentieth Century Europe. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 75. (2007) 3. 307–308.

²⁴ Franz Klein – Friedrich Engel: *Der Zivilprozess Oesterreichs*. Mannheim–Berlin–Leipzig, Bensheimer, 1927. 31.

²⁵ Franz Klein-Bruckschwaiger: Zur Entstehung der Allgemeinen Gerichtsordnung. Das Werk des Schweizers J. H. Froidevo. *Juristische Blätter*, 89. (1967), 7–8. 193.

²⁶ Paul Oberhammer: Speeding up civil litigation in Austria: past and present instruments. In C. H. van Rhee (szerk.): *The Law's Delay. Essays on Undue Delay in Civil Litigation*. Antwerpen–Groningen, Intersentia, 2004. 221; Paul Oberhammer – Tanja Domej: Germany, Austria, Switzerland (ca. 1800–2005). In C. H. van Rhee (szerk.): *European Traditions of Civil Procedure*. Antwerpen–Oxford, Intersentia, 2005. 118; Schoibl (1987): i. m. 41; A *leges fugitivae* kifejezésre lásd Paul Oberhammer – Tanja Domej: Delay in Austrian Civil Procedure and the Legislator's Response. In C. H. van Rhee (szerk.): *Within a Reasonable Time. The History of Due and Undue Delay in Civil Litigation*. Berlin, Duncker & Humblot, 2010. 256.

A két legjelentősebb perjogi reform az 1845. évi sommás eljárási pátens és az 1873. évi bagatelleljárási törvény.²⁷

2.3. A magyar reform előzményei

Az AGO-t az osztrákok két alkalommal is bevezették Magyarországon: először maga II. József 1785-ben (ez volt a *Novus Ordo Judiciarius* vagy másképpen *Novus Ordo*)²⁸ – amelyet halálos ágyán visszavont híres „tollvonásával” –, nagy lépést jelentve a polgári korszak egységes, centralizált és államosított jogszolgáltatási szervezetének kialakítása felé.²⁹ E bevezetés azt eredményezte, hogy a polgári peres eljárást első ízben általánosságban szabályozta egységes jogszabály.³⁰

A második életbeléptetés pedig a neoabszolutizmus idejére esett az 1852. szeptember 16-án kelt igazságügy-miniszteri rendelettel kibocsátott *ideiglenes polgári perrendtartás* név alatt. Az utóbbi alapjául a szabadságharc bukása és az szolgálta, hogy az osztrákok az egységes birodalmi koncepcióból kiindulva szabályozták Magyarország igazságszolgáltatását.³¹ A név különböző volt ugyan, de a jogszabály ugyanaz: az ideiglenes perrendtartás az AGO magyarországi recepciójának volt tekinthető.³²

²⁷ Oberhammer–Domej (2005): i. m. 118.

²⁸ Lásd részletesen Varga Endre: A magyar igazságszolgáltatás átszervezése II. József korában. *Századok*, 94. (1960), 5–6. 736–749; Papp László: Az Ordo judiciarius pro omnibus tribunalibus et foris judiciariis Regni Hungariae praescriptus. *Miskolci Jogi Szemle*, 12. (2017), 1. 87–99.

²⁹ Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Bíróság, 1996. 94.

³⁰ Papp (2017): i. m. 88.

³¹ Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Media, 1997. 111. Bár az igazságszolgáltatás történetében a „cezúrát” nem 1848, hanem 1869 jelentette azzal, hogy akkor vált a bíraskodás állami feladattá, ehhez az „előtanulmányt” a neoabszolutizmus kori birodalmi törekvések adták. Balogh Judit: A neoabszolutizmus időszakának bíróságszervezési törekvései. In Birher Nándor et al. (szerk.): *Studia in honorem István Stipta 70*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 2022. 78.

³² Homoki-Nagy Mária: Gondolatok a magyar kodifikáció történeti háttéréről. In Hajdú József (szerk.): *90 éves a szegedi jogászképzés*. Szeged, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013. 92.

Bár az Országbírói Értekezlet az ideiglenes perrendtartás hatályon kívül helyezése mellett döntött,³³ az mégis nagy hatást gyakorolt a magyar perjog fejlődéstörténetére. A kiegyezés után természetszerűleg felmerült a bírósági szervezetrendszer és a perjog reformjának kérdése. Különösen az ügyvédi kar sürgette a szervezetrendszer reformját, mivel „hiányos szervezet mellett s rossz bírák kezében a legjobb törvény is elveszti jótékony hatását”.³⁴ E helyütt érdemes megjegyezni, hogy a neoabszolútizmus korszakával ellentétben élénk jogirodalmi vita folyt az eljárási törvényekről is, amely korábban a sajtóviszonyok és az „általánosan uralkodó passivitás” miatt nem volt jellemző.³⁵

Az igazságügyi szervezeti reformokat a jogalkotó a külföldi példákat látva *azonnal végre is hajtotta*,³⁶ azonban a perjog tekintetében ezt nem lehetett megtenni, mivel az új bírósági szervezet még nem állt olyan szilárd lábakon, hogy elbírija a szóbeliségen és közvetlenségen alapuló polgári perrendet.³⁷ Ebből következően az országgyűlés *ideiglenes jelleggel*³⁸ fogadta el az 1868. évi LIV. törvénycikket a polgári törvénykezési rendtartásról (Trt.), amely új korszakot nyitott

³³ Ráth György: *Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861. 76. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy mivel például Erdélyre nem terjedt ki az ITSZ hatálya – mivel az osztrákok azt Magyarországtól elkülönítve szervezték meg a neoabszolútizmus korában, lásd Stipta (1997): i. m. 113. –, így 1869-ig ott az ideiglenes perrendtartás maradt hatályban.

³⁴ Ökröss Bálint: *A törvénykezés reformjai*. Pest, Eggenberger, 1869. 5.

³⁵ Schnierer Gyula: Észrevételek a polgári törvénykezési rendtartás javaslatára. *Jogtudományi Közöny*, 2. (1867), 42. 260.

³⁶ Lásd többek között az 1869. évi IV., az 1871. évi VIII., IX., XXXI. és XXXII. törvénycikkeket. A korszak szervezeti reformjainak monografikus feldolgozását adja Máthé Gábor: *A magyar burzsoáz igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982. és különösen a felsőbb bíróságok reformjára nézve lásd Máthé Gábor: A felsőbb bírósági reform és a polgári törvénykezési rendtartás. In Kiss Daisy – Varga István (szerk.): *Magister artis boni et aequi. Studia in honorem Németh János*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2003. 655–670. A rendes bírósági szervezetet ezt követően csak az 1890. évi XXV. törvénycikkkel érte változás, amikor felállították az ítélőtáblákat. A törvény megalkotásának körülményeiről lásd Antal Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéltőlátlak, bírói jogviszony, esküdtészek*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2006. 26–39.

³⁷ Magyary Géza: Magyar perjogi reformmozgalmak. In *Magyary Géza összegyűjtött dolgozatai a polgári eljárás, a magánjog és a kereskedelmi jog köréből. I–II*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1942. 11. Az igazságügy-minisztériumi javaslat is számos változáson esett át az országgyűlési vita során. Lásd Ökröss Bálint: Közlemények az orsz. bizottság tanácskozásairól a törv. rendtartás tárgyában. *Jogtudományi Közöny*, 2. (1867a), 40. 244–245.

³⁸ Indokolás a polgári perrendtartásról szóló törvényjavaslatához. In *Az 1910. évi június hó 25-ére összehívott országgyűlés Képviselőházának irományai*. IV. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1910. 73. ir. 133.

A bíróság visszautasítási joga a német, osztrák és magyar perjogi kodifikáció tükrében

a magyar jogszolgáltatásban³⁹ annak ellenére, hogy nem jelentett előrelépést a szóbeliség és közvetlenség elve felé. A törvény végső soron tehát az ideiglenes perrendtartáson és ezen keresztül az AGO-n alapult, mivel a magyar joggyakorlat hozzászokott.⁴⁰

3. A szóbeli tárgyalás egységességének lényege

A fentebb bemutatott, eshetőségi elven, valamint a tényállítások és a bizonyítás elválasztásán alapuló rendszerben jelentett paradigmaváltást a szóbeli tárgyalás egységességének elve. Franz Klein – az osztrák polgári perrendtartás (öZPO) megalkotója – ugyanis alapmunkájában, a *Pro futuro*ban úgy fogalmazott, hogy a szóbeli per koncentrációja az eshetőségi elvvel nem valósítható meg,⁴¹ azt más eszközökkel kell elérni. A perelhúzás és a koncentráció új eszközrendszerének keretében a szóbeli tárgyalás egységessége szolgált, amelyet másképpen a perbeli cselekvés szabadságának is neveztek.⁴²

Mindhárom perrend gyakorlatilag ugyanazon tartalommal mondta ki azt a szabályt, hogy tényállítások és bizonyítékok az utolsó szóbeli tárgyalás berekesztéséig bármikor, szabadon előadhatók.⁴³ Ezzel mindhárom törvény kimondta a szóbeli eljárásokról elválaszthatatlan elvi tételt,⁴⁴ amely szerint a szóbeli tárgyalás egységes egész.

4. A bírósági visszautasítási jog érvényesülésének keretei

Bár mindhárom törvény nagy szabadságot biztosított a felek számára nyilatkozataik előterjesztésére, e szabadság nem érvényesült korlátok nélkül. A perrendek

³⁹ Ökröss Bálint: Polgári törvénykezési rendtartás. *Jogtudományi Közlöny*, 2. (1867b), 24. 121.

⁴⁰ Kengyel (2003): i. m. 148. Garay Dezső úgy jellemezte az AGO-t, hogy az az „igazság azon forrása”, amelyből a jogalkotó merített. Garay Dezső: Még egyszer a ptr. 113. §-ról. *Jogtudományi Közlöny*, 14. (1879), 37. 293.

⁴¹ Klein, Franz: *Pro futuro. Betrachtungen über Probleme der Civilprocessreform in Oesterreich*. Leipzig–Wien, Deuticke, 1891. 72; Klein–Engel (1927): i. m. 267.

⁴² Lásd Georg E. Kodek – Peter Mayr: *Zivilprozessrecht*. Wien, Facultas, 2018. 97.

⁴³ Pp. 221. § 1. mondat, dZPO 251. § 1. mondat, öZPO 179. § 1. mondat.

⁴⁴ Az osztrák polgári perrendtartás miniszteri indokolásának szóhasználat. *Materialien zu den neuen österreichischen Civilprozessgesetzen*. Bd. I. Wien, k.k. Justizministerium, 1898. 261.

ugyanis ismertek olyan eseteket, amikor a bíróság egyes előadásokat nem megfelelő idejüknek minősíthetett, és azokat szankcionálhatta. E szankciók többfélék lehetnek, a tanulmány azt vizsgálja, amikor a bíróság úgy döntött, hogy a fél előadásait nem veszi figyelembe a döntés meghozatalakor a nem megfelelő időben való előterjesztés miatt. Ekkor lényegében a bíróság visszautasította a fél előadását, ami akár pervesztességet is eredményezhetett. Ebben az esetben lényegében a joggal való visszaélés egyes perjogi vetületeivel állunk szemben.⁴⁵ Ahogy Hugo Schauer fogalmazott, a törvény „erélyesen harczol a *chicane* ellen”.⁴⁶

Perbeli *chicane* esetén arról volt szó, hogy a fél valamely jogát gyakorolta, hiszen a tárgyalás bezárásáig szabadon megtehetette az előadást, ugyanakkor jogát vagy cél nélkül, pusztán a másik fél károsítása vagy bosszantása szándékával gyakorolta, vagy ugyan a joggyakorlásnak volt más célja is, de a másik félnek olyan mértékű károsítását okozta, amely nem volt arányban a joggyakorlással elérhető előnnyel.⁴⁷ Itt a „más cél” alatt elsődlegesen azt kell érteni, hogy a bíróság figyelembe vegye a fél adott nyilatkozatát, és például lefolytasson egy bizonyítást. Az „olyan mértékű károsítás” pedig elsősorban azt jelentette, hogy az ellenérdekű fél joggal várhatta, hogy a bíróság megfelelő időben eldönti a jogvitát.

4.1. A német perrend megoldása

A dZPO a figyelmen kívül hagyást csak *öt konjunktív feltétel* fennállása esetén lehetett alkalmazni,⁴⁸ mégpedig akkor, ha *a)* az alperes védekezési eszközt terjeszt elő, amely *b)* késedelmes (azaz arra korábban is lehetőség lett volna), amelynek *c)* figyelembevételre a per eldöntését késleltetné; *d)* a késedelmes előadás megítélése során a bíróság arra a *meggyőződésre jut*, hogy az alperest a perelhúzás szándéka vezette, vagy durva gondatlanság terhelte, és mindezek fennállása esetén is csak abban az esetben, ha *e)* erre vonatkozólag kérelmet terjesztettek elő.⁴⁹ Ehhez, úgy

⁴⁵ *Újlaki* tanulmányában áttekintette a joggal való visszaélés perjogi szankcionálásának kérdését. *Újlaki László: Visszaélés a joggal a polgári eljárásban. Jogtudományi Közöny*, 44. (1989), 9. 455–461.

⁴⁶ Hugo Schauer: A szóbeli tárgyalás elhalasztása. *Jogtudományi Közöny*, 46. (1911), 47. 398.

⁴⁷ Szladits Károly: A magánjogi tényállások. In Szladits Károly (szerk.): *Magyar magánjog*. I. kötet. Budapest, Grill, 1941. 367.

⁴⁸ A. Förster – Richard Kann: *Die Zivilprozessordnung für das Deutsche Reich*. Berlin, Carl Heymanns Verlag, 1913. 711.

⁴⁹ DZPO 252. § Azon védekező eszközöket, amelyeket az alperes késedelmesen adott elő, a bíróság kérelemre visszautasíthatja, amennyiben azok figyelembevételre a jogvita elintézését késleltetné,

gondolom, hatodik feltételként hozzá kell tennünk, hogy a fentiek fennállása esetén is akkor lehetett visszautasítani az alperes előadását, ha *f)* a bíróság úgy döntött, hiszen a bírói diszkréció még az előbbi öt feltétel fennállása esetén is gátat szabhatott a kizárás (preklúzió) alkalmazásának.

Jürgen Damrau perjogi alapelvekről szóló munkájában elismerte, hogy a CPO elfordult az eshetőségi elvtől, ugyanakkor úgy fogalmazott, hogy „[m]indazonáltal vannak olyan jogszabályi rendelkezések, amelyek a tények előterjesztésével és a bizonyítékok rendelkezésre bocsátásával kapcsolatos preklúzió kilátásba helyezése miatt az eventualitás irányába mutatnak”.⁵⁰ Ezt követően felsorolta ezen CPO-beli rendelkezéseket, és első helyen említette a 252. § 1. bekezdést. Ez álláspontom szerint azzal magyarázható, hogy Damrau túl általánosan fogalmazta meg az eshetőségi elv jellemzőit, hiszen valamennyi bíró vagy törvény által meghatározott időpontot idesorolt, amely preklúziós hatása következtében egy eljárási szakot hoz létre. Ebből kiindulva ugyanakkor a szóbeli tárgyalás egységessége fogalmilag nem is létezhetne, hiszen a tárgyalás berekesztése is egy meghatározott időponthoz köthető, valamint preklúziós hatású, azaz a további előadásokat kizárja, azaz ebből kiindulva ezt is az eventualitás megjelenési formájaként kellene értelmezni.

A 252. § 1. bekezdés szerinti utólagos előadás miatti preklúzió sem mutat álláspontom szerint az eventualitás felé, hiszen egyfelől az eshetőségi elv *kiszámíthatóságot* eredményez, mivel a fél tudatában van annak, hogy késedelmes előadását a törvény(!) – és nem a *bíró* – kizárja (és nem *kizárhatja*) az eljárásból. Másfelől azt is ki kell emelni, hogy eventualitás esetén a kiszámíthatóságból fakadóan mindig *előrelátható* az az időpont, amelyet követően egyértelműen megállapítható az előadás késedelmessége (például hatályos jogban a perfelvétel lezárása), amely preklúziót eredményez. A 252. § szerinti bírói kizárás esetén ez nem figyelhető meg, a bíróság *utólagosan*, az előadást követően tudta megállapítani annak késedelmességét, amelyet kizárás *követhetett* (bírói mérlegelést követően, ha a kizárás fentebb említett egyéb feltételei fennálltak). Tagadhatatlan, hogy a bírói preklúzió

és a bíróság arra a meggyőződésre jut, hogy az alperes védekező eszközeit a perelhúzás szándékával vagy durva gondatlanságból nem adta elő korábban.

⁵⁰ Jürgen Damrau: *Die Entwicklung einzelner Prozeßmaximen seit der Reichszivilprozeßordnung von 1877*. Paderborn, Schönigh, 1975. 29. Ezzel egyezően lásd Jürgen Damrau: *Der Einfluß der Ideen Franz Kleins auf den Deutschen Zivilprozeß*. In Herbert Hofmeister (szerk.): *Forschungsband Franz Klein (1854–1926). Leben und Wirken. Beiträge des Symposiums „Franz Klein zum 60. Todestag“*. Wien, Manz, 1988. 167.

klátásba helyezése is a megfelelő *időben* való előterjesztésre sarkallja a felet, de nem pozitív tartalmú kötelezettségként (mint az eshetőségi elv), hanem negatív értelemben azáltal, hogy el kívánja kerülni a perek elhúzását.⁵¹

A törvény elfogadását követően nyomban felmerültek kritikák a CPO 252. §-ában rögzített bírói preklúziós rendelkezés hatékonyságát illetően, amelyek közül csak a legfontosabbakat emelem ki.⁵² Canstein már 1877-ben kritikával illette a szabály azon aspektusát, amelyet fentebb már említettem, azaz hogy a CPO csak az alperes védekező eszközének késedelmes előterjesztése esetére tette lehetővé a preklúziót, a felperes ilyen irányú magatartása szankcionálatlanul maradt.⁵³ A bírói mérlegelési lehetőséget (pontosabban a bírói szuverenitást) túl tágnak gondolta, a visszautasítás feltételeit pedig nem tartotta eléggé pontosan meghatározottaknak.⁵⁴ Azt ugyanakkor elismerte, hogy a bírói szuverenitáson alapuló preklúzióra a CPO rendszerében szükség volt.⁵⁵

Sonnenschmidt a 252. § kapcsán úgy vélekedett, hogy jogalkotási hibának (*legatorischer Fehler*) kell tekinteni, hogy a törvény nem állított fel korlátokat a felek előterjesztései vonatkozásában – amely joghátrányokat eredményezne azok be nem tartása esetén –, hanem annak megállapítását a bíróra bízta.⁵⁶ Ez ugyanakkor szerinte azt eredményezi, hogy a részrehajlás látszata (*Schein der Parteilichkeit*), a túlzott szigor és az önkény elkerülése érdekében a bíróság nem vagy csak a legritkább esetekben él azokkal az eszközökkel, amelyeket a törvény a kezébe ad.⁵⁷ Wach szerint pedig azzal, hogy az ugyanazon célt szolgáló eljárási cselekmények sorrendjét a törvény a felekre bízta, megnyílt a perelhúzás veszélye.⁵⁸

⁵¹ Ezért jelentett az 1976. évi egyszerűsítési novella fontos paradigmaváltást, hiszen a negatív pervezetés mellett egy pozitív tartalmú kötelezettség is megjelent a németeknél (lásd *Prozessförderungspflicht*), amely miatt vitatottá vált, hogy ezzel a német perjog visszatért-e az eshetőségi elvhez. Damrau az 1976. évi novellát egyébként az eshetőségi elvhez való visszatérésként értékelte. Damrau (1988): i. m. 171.

⁵² Lásd részletesen Damrau (1975): i. m. 148–154.

⁵³ Canstein (1880): i. m. 252.

⁵⁴ Canstein (1880): i. m. 254.

⁵⁵ Canstein (1880): i. m. 248.

⁵⁶ Sonnenschmidt: Über das der Civilprozessordnung für das Deutsche Reich vom 30. Januar 1877 zu Grunde liegende Prinzip der Mündlichkeit. *Zeitschrift für Deutschen Civilprozess*, 2. (1880). 235.

⁵⁷ Sonnenschmidt (1880): i. m. 234–235. 4. lj.

⁵⁸ Wach (1887): i. m. 106.

4.2. A német perjog liberalizmusának hatása az osztrák és a magyar szabályozásra

Az osztrák és a magyar perjog szabályozása nagyban hasonlított a német megoldásra, ezért csak a különbségekre térek ki. Az egyik fontos kérdés a kérelemre történő szankcióalkalmazás kérdése. A magyar szakirodalomban egyébként Fodor Ármin egyetértett a kérelemre történő visszautasítással, mondván: „ha az ellenfél maga nem kívánja a mellőzést, ha ő neki nem sürgős az ügy és nem akarja magát kitenni annak, hogy ellenfele az utólagos tényállításokat és bizonyítékokat más uton, akár felebbvitellel, akár perújítással érvényesítse, nincs ok, hogy a bíróság hivatalból a feleknek és az ügy alapos elbírálásának hátrányára figyelmen kívül hagyja azokat”.⁵⁹ Az idő nem igazolta ezt az álláspontot, hiszen a német perjog a liberális felfogás revíziója során az ilyen szellemiségű preklúziós rendelkezéseket is átszabta. Azt hozzá kell tenni, hogy a sommás eljárásról szóló 1893. évi XVIII. törvénycikk a sommás eljárásról ugyancsak a kérelemre való visszautasítást ismerte. Az, hogy az 1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról (Pp.) végül más álláspontra helyezkedett, az az öZPO-nak köszönhető.

4.2.1. Az osztrák perjog megoldása

Az osztrák perjogi szakirodalom szerint „a polgári per célja a lehető legteljesebb és legpontosabb ténybeli alapon történő döntés a felek előadásainak keretei között”.⁶⁰ Az első tényező, amelyben Klein eltért a német perjog felfogásától, hogy a felek oldaláról közelítve is sokkal inkább elérje a perkoncentrációt, az az *igazmondási és a teljes körű előadási kötelezettség* törvényi szintű kimondása volt (öZPO 178. §). Azzal, hogy e két kötelezettség a felek előadásai keretében érvényesült, azt jelentette, az osztrák perjog – a némettel ellentétben – a felek „játéktérét” már a törvény elfogadásakor is döntően korlátozta.⁶¹ Az igazmondási kötelezettség nemcsak a bizonyítási eljárás során, hanem már az előterjesztések megtétele esetén is megkövetelt a felek részéről.⁶²

⁵⁹ Fodor Ármin: Az új osztrák polgári perrendtartás. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 12. (1896), 7. 3.

⁶⁰ Hans W. Fasching: *Lehrbuch des österreichischen Zivilprozessrechts: Lehr- und Handbuch für Studium und Praxis*. Wien, Manz, 1990. 344; Kodek–Mayr (2018): i. m. 249.

⁶¹ Fasching (1990): i. m. 344–345.

⁶² Winfried Kralik: Die Verwirklichung der Ideen Franz Kleins in der Zivilprozeßordnung von 1895. In Herbert Hofmeister (szerk.): *Forschungsband Franz Klein (1854–1926). Leben und Wirken. Beiträge*

A perkoncentráció vonatkozásában Klein felismerte, hogy a pereskedéssel járó jelentős gazdasági hátrányok, költségek és az eljárások hosszadalmasságának részben az az oka, hogy a felek számos irreleváns nyilatkozattal terhelik a peranyagot, amely ugyanakkor a passzív bírói szerep elkerülhetetlen következménye.⁶³ Ebből fakadóan a bírót erős pervezető jogosítványokkal ruházta fel, amely több elemet foglalt magában.⁶⁴ A második tényező tehát, amit a német perjoghoz képest különbségként ki kell emelni, hogy a bíróság a perelhúzó szándékkal tett percselekményt hivatalból is figyelmen kívül hagyhatta (öZPO 179. § 2. mondat).

4.2.2. A magyar Pp. megoldása

A Pp. vonatkozásában abból kell kiindulnunk, hogy a perbeli cselekvés szabadságát is – bár természetesen nagyrészt ugyanolyan tartalommal mondta ki, mint a másik két kódex – más tartalommal határozta meg, ugyanis nem általánosságban az utolsó tárgyaláshoz kötötte a szabad cselekvési lehetőséget, hanem *az adott kérdést eldöntő* utolsó tárgyalásig. A Pp. megfogalmazása így *kellőképpen absztrakt* volt ahhoz, hogy mindenféle, az érdemleges tárgyaláson megtehető cselekményt magában foglalhasson. A „fennforgó kérdést elintéző határozatot megelőző” fordulat alapján elsősorban a magánjogi kérdések tartoztak ide, amelyekre vonatkozólag az ítélet meghozatalát megelőző tárgyalás berekesztéséig lehetett nyilatkozatokat előterjeszteni. Az ítélet ugyanakkor nemcsak a teljes ítéletet, hanem a részítéletet, a közbenszóló (mai terminológiával: közbenső) ítéletet, sőt a kiegészítő ítéletet is magában foglalta. A „fennforgó kérdés” ugyanakkor eljárásjogi jellegű is lehetett, hiszen például ha a fél egy határidőt elmulasztott, és a tárgyaláson igazolási kérelmet terjesztett elő, akkor ennek elbírálásáig szabadon felhozhatott bármilyen körülményt annak alátámasztása céljából.⁶⁵

A Pp. kimondta, hogy „[a] bíróság a félnek az [...] oly utólagos előadásait és utólagosan ajánlott bizonyítékait, a melyek figyelembevételre a tárgyalás elhalasztását

des Symposiums „Franz Klein zum 60. Todestag”. Wien, Manz, 1988. 91.

⁶³ Klein (1891): i. m. 21–22.

⁶⁴ E vonatkozásban lásd részletesen Kengyel (2003): i. m. 110–116; Madelaine Tolani: *Parteiherrschaft und Richtermacht. Die Verhandlungs- und die Dispositionsmaxime im Lichte divergierender Prozessmodelle.* Tübingen, Mohr Siebeck, 2019. 126–134; Nörr (2015): i. m. 148–149.

⁶⁵ Indokolás a polgári perrendtartásról szóló törvényjavaslathoz. *Az 1910. évi június hó 25-ére összehívott országgyűlés Képviselőházának irományai.* IV. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1910. 73. ir. 311.

tenné szükségessé, hivatalból is figyelmen kívül hagyhatja, ha arról győződik meg, hogy a fél előadásait az ügy elintézésének késleltetése végett szándékosan halogatta” (Pp. 222. § 1. bek.). A szabály megegyezett az öZPO-ban meghatározottakkal.

5. Összegzés

A 19. századi német, osztrák és magyar perjogi reformtörekvések egyik fő pontja az eshetőségi elv elejtésének szükségessége és a szóbeli tárgyalás egységességének bevezetése volt. A processzualisták ugyanakkor továbbra is a preklúzióban látták azt az eszközt, amellyel a pert mederben tarthatták. Itt ugyanakkor kitűnik, hogy az eventualitás értékválasztás eredménye, hiszen a per hatékonyságát a *gemeines Recht* idején az eshetőségi elvvel együtt járó objektív preklúzióval látták biztosított-nak, a 19. században pedig ezt már a szóbeli tárgyalás egységessége⁶⁶ és a negatív bírói pervezető tevékenység formájában jelenítették meg.

A bírói preklúziót illetően annyit szükséges kiemelni, hogy a jogalkotók az egyik extremitást egy másikkal váltották fel,⁶⁷ hiszen míg az eshetőségi elv teljesen figyelmen kívül hagyja az egyes perek jellemzőit és az életviszonyokat, mivel objektív preklúzióval operál, addig a 19–20. században megalkotott német, osztrák és magyar perrendek ugyan megkövetelték a féli szubjektum figyelembe-vételét a bírói preklúzió során, de a perrendek azt csak *a vétkesség legmagasabb foka, a perelhúzó szándék (Verschleppungsabsicht)*⁶⁸ esetén engedték alkalmazni, és még ennek megvalósulása esetén is engedtek mérlegelést a bíróság számára a preklúziót illetően.

Felhasznált irodalom

Ahrens, Martin: *Prozessreform und einheitlicher Zivilprozess. Einhundert Jahre legislative Reform des deutschen Zivilverfahrensrechts vom Ausgang des 18. Jahrhunderts bis zur Verabschiedung der Reichszivilprozessordnung*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2007.

⁶⁶ Steffen Schlinker: *Litis contestatio. Eine Untersuchung über die Grundlagen des gelehrten Zivilprozess in der Zeit vom 12. bis zum 19. Jahrhundert*. Frankfurt (aM), Vittorio Klostermann, 2008. 642–643.

⁶⁷ Johann Braun: *Lehrbuch des Zivilprozeßrechts. Erkenntnisverfahren*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2014. 626.

⁶⁸ A dZPO-ban elegendő volt a durva gondatlanság is (*grobe Nachlässigkeit*), ugyanakkor ott pedig csak kérelemre lehetett alkalmazni a preklúziót, és csak az alperes cselekményei vonatkozásában.

- Antal Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéletábrák, bírói jogviszony, esküdszék*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2006.
- Balogh Judit: A neoabszolútizmus időszakának bíróságszervezési törekvései. In Birher Nándor – Miskolczi-Bodnár Péter – Nagy Péter – Tóth J. Zoltán (szerk.): *Studia in honorem István Stipta 70*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 2022. 77–83.
- Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Bíróság, 1996.
- Braun, Johann: *Lehrbuch des Zivilprozeßrechts. Erkenntnisverfahren*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2014.
- Canstein, Raban Freiherr von: *Lehrbuch der Geschichte und Theorie des österreichischen Zivilprozessrechtes*. I. kötet. Berlin, Carl Heymanns Verlag, 1880.
- Chizzini, Augusto: Der Code de procédure civile und Napoleon: Einige Überlegungen – aus Anlass seines zweihundersten Todestages – zu dem Mythos von einer liberalen Kodifikation. *Zeitschrift für Zivilprozess*, 135. (2022), 1. 67–89.
- Damrau, Jürgen: *Die Entwicklung einzelner Prozeßmaximen seit der Reichszivilprozeßordnung von 1877*. Paderborn, Schönigh, 1975.
- Damrau, Jürgen: Der Einfluß der Ideen Franz Kleins auf den Deutschen Zivilprozeß. In Herbert Hofmeister (szerk.): *Forschungsband Franz Klein (1854–1926). Leben und Wirken. Beiträge des Symposiums „Franz Klein zum 60. Todestag“*. Wien, Manz, 1988. 157–171.
- Engel, Hans Ulrich: *Beweisinterlokut und Beweisbeschluß im Zivilprozeß*. Köln–Berlin–Bonn–München, Carl Heymanns Verlag, 1992.
- Engelmann, Arthur et al.: Germany and Austria. In Robert Wyness Millar (szerk.): *A History of Continental Civil Procedure*. Boston, Little, Brown and Company, 1928. 507–645.
- Fasching, Hans W.: *Lehrbuch des österreichischen Zivilprozessrechts. Lehr- und Handbuch für Studium und Praxis*. Wien, Manz, 1990.
- Fodor Ármin: Az új osztrák polgári perrendtartás. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 12. (1896), 7. 1–39.
- Förster, A. – Richard Kann: *Die Zivilprozeßordnung für das Deutsche Reich*. Berlin, Carl Heymanns Verlag, 1913.
- Garay Dezső: Még egyszer a ptr. 113. §-ról. *Jogtudományi Közlöny*, 14. (1879), 37. 293–294.
- Goldschmidt, James: *Zivilprozessrecht*. Berlin, Julius Springer, 1932.
- Hess, Burkhard: Deutsches Zivilprozessrecht zwischen nationaler Eigenständigkeit und europäischem Anpassungszwang. *Ritsumeikan Law Review*, 27. (2010). 191–208.
- Homoki-Nagy Mária: Gondolatok a magyar kodifikáció történeti háttéréről. In Hajdú József (szerk.): *90 éves a szegedi jogászképzés*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013. 83–92.

- Jelinek, Wolfgang: Einflüsse des österreichischen Zivilprozessrechts auf andere Rechtsordnungen. In Walther J. Habscheid (szerk.): *Das deutsche Zivilprozessrecht und seine Ausstrahlung auf andere Rechtsordnungen*. Bielefeld, Gieseking, 1991. 41–89.
- Kengyel Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Budapest, Osiris, 2003.
- Kip, Hans-Gerhard: *Das sogenannte Mündlichkeitsprinzip. Geschichte einer Episode des deutschen Zivilprozesses*. Köln–Berlin, Carl Heymanns Verlag, 1952.
- Klein-Bruckschwaiger, Franz: Zur Entstehung der Allgemeinen Gerichtsordnung. Das Werk des Schweizer J. H. Froidevo. *Juristische Blätter*, 89. (1967), 7–8. 192–196.
- Klein, Franz: *Pro futuro. Betrachtungen über Probleme der Civilprocessreform in Oesterreich*. Leipzig–Wien, Deuticke, 1891.
- Klein, Franz–Friedrich Engel: *Der Zivilprozess Oesterreichs*. Mannheim–Berlin–Leipzig, Bensheimer, 1927.
- Klingler, Rafael: *Die Eventualmaxime in der Schweizerischen Zivilprozessordnung*. Zürich, Helbing & Lichtenhahn, 2010.
- Kodek, Georg E. – Peter Mayr: *Zivilprozessrecht*. Wien, Facultas, 2018.
- Kralik, Winfried: Die Verwirklichung der Ideen Franz Kleins in der Zivilprozeßordnung von 1895. In Herbert Hofmeister (szerk.): *Forschungsband Franz Klein (1854–1926). Leben und Wirken. Beiträge des Symposiums „Franz Klein zum 60. Todestag“*. Wien, Manz, 1988. 89–96.
- Magyary Géza: Magyar perjogi reformmozgalmak. In *Magyary Géza összegyűjtött dolgozatai a polgári eljárás, a magánjog és a kereskedelmi jog köréből. I–II*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1942. 3–18.
- Materialien zu den neuen österreichischen Civilprocessgesetzen*, Bd. I. Wien, k.k. Justizministerium, 1898.
- Máthé Gábor: A felsőbbírószági reform és a polgári törvénykezési rendtartás. In Kiss Daisy – Varga István (szerk.): *Magister artis boni et aequi. Studia in honorem Németh János*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2003. 655–670.
- Máthé Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
- Mittermaier, Carl Joseph Anton: *Der gemeine deutsche bürgerliche Prozeß in Vergleichung mit dem preußischen und französischen Civilverfahren und mit den neuesten Fortschritten der Prozeßgesetzgebung*. I. kötet. Bonn, Adolf Marcus, 1822.
- Mühl, Otto: Beweisinterlokut und Beweisbeschluß im hannoverschen Prozeßrecht und der geltenden Reichszivilprozeßordnung. *Zeitschrift für Zivilprozeß*, 66. (1953), 3. 165–188.
- Nörr, Knut Wolfgang: *Ein geschichtlicher Abriss des kontinentaleuropäischen Zivilprozesses in ausgewählten Kapiteln*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2015.
- Oberhammer, Paul: Speeding up civil litigation in Austria: past and present instruments. In C. H. van Rhee (szerk.): *The Law's Delay. Essays on Undue Delay in Civil Litigation*. Antwerpen–Groningen, Intersentia, 2004. 217–232.

- Oberhammer, Paul – Tanja Domej: Delay in Austrian Civil Procedure and the Legislator's Response. In C. H. van Rhee (szerk.): *Within a Reasonable Time. The History of Due and Undue Delay in Civil Litigation*. Berlin, Duncker & Humblot, 2010. 255–277.
- Oberhammer, Paul – Tanja Domej: Germany, Austria, Switzerland (ca. 1800–2005). In C. H. van Rhee (szerk.): *European Traditions of Civil Procedure*. Antwerpen–Oxford, Intersentia, 2005. 103–128.
- Oestmann, Peter: *Wege zur Rechtsgeschichte: Gerichtsbarkeit und Verfahren*. Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2015.
- Ogris, Werner: Die Rechtsentwicklung in Cisleithanien 1848–1918. In Adam Wandruszka – Peter Urbantisch (szerk.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. II. kötet. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1975. 538–662.
- Ökröss Bálint: Közlemények az orsz. bizottság tanácskozásairól a törv. rendtartás tárgyában. *Jogtudományi Közlöny*, 2. (1867a), 40. 244–245.
- Ökröss Bálint: Polgári törvénykezési rendtartás. *Jogtudományi Közlöny*, 2. (1867b), 24. 121–124.
- Ökröss Bálint: *A törvénykezés reformjai*. Pest, Eggenberger, 1869.
- Papp László: Az Ordo judiciarius pro omnibus tribunalibus et foris judiciariis Regni Hungariae praescriptus. *Miskolci Jogi Szemle*, 12. (2017), 1. 87–99.
- Ráth György: *Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
- Schauer, Hugo: A szóbeli tárgyalás elhalasztása. *Jogtudományi Közlöny*, 46. (1911), 47. 397–398.
- Schlinder, Steffen: *Litis contestatio. Eine Untersuchung über die Grundlagen des gelehrten Zivilprozess in der Zeit vom 12. bis zum 19. Jahrhundert*. Frankfurt (aM), Vittorio Klostermann, 2008.
- Schnierer Gyula: Észrevételek a polgári törvénykezési rendtartás javaslatára. *Jogtudományi Közlöny*, 2. (1867), 42. 260–262.
- Schoibl, Norbert: *Die Entwicklung des österreichischen Zivilverfahrenrechts*. Frankfurt (aM) – Bern – New York, Peter Lang, 1987.
- Schulte, Josef: *Die Entwicklung der Eventualmaxime. Ein Beitrag zur Geschichte des Deutschen Zivilprozesses*. Köln–Berlin–Bonn–München, Carl Heymanns Verlag, 1980.
- Sonnenschmidt: Über das der Civilprozessordnung für das Deutsche Reich vom 30. Januar 1877 zu Grunde liegende Prinzip der Mündlichkeit. *Zeitschrift für Deutschen Civilprozess*, 2. (1880), 208–265.
- Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Media, 1997.
- Szladits Károly: A magánjogi tényállások. In Szladits Károly (szerk.): *Magyar magánjog*. I. kötet. Budapest, Grill, 1941. 244–347.
- Tolani, Madelaine: *Parteiherrschaft und Richtermacht. Die Verhandlungs- und die Dispositionsmaxime im Lichte divergierender Prozessmodelle*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2019.

A bíróság visszautasítási joga a német, osztrák és magyar perjogi kodifikáció tükrében

- Újlaki László: Visszaélés a joggal a polgári eljárásban. *Jogtudományi Közöny*, 44. (1989), 9. 455–461.
- Van Caenegem, Raoul Charles: History of European Civil Procedure. In Mauro Cappelletti (szerk.): *International Encyclopedia of Comparative Law Vol. XVI. Civil Procedure*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2014. 3–114.
- Van Rhee, C. H.: Civil Litigation in Twentieth Century Europe. *Tijdschrift voor Rechtsgechiedenis*, 75. (2007), 3. 307–320.
- Varga Endre: A magyar igazságszolgáltatás átszervezése II. József korában. *Századok*, 94. (1960), 5–6. 736–749.
- Wach, Adolf: *Handbuch des deutschen Civilprozessrechts*. I. kötet. Leipzig, Duncker & Humblot, 1885.
- Wall, Andrea: Austria and Germany – A History of Successful Reforms. In van C. H. Rhee – Fu Yulin (szerk.): *Civil Litigation in China and Europe. Essays on the Role of the Judge and the Parties*. Dordrecht, Springer, 2014. 141–177.

Jogforrások

1781. évi osztrák általános bírósági rendtartás (Allgemeine Gerichtsordnung)
1793. évi porosz általános bírósági rendtartás (Allgemeine Gerichtsordnung für die preußischen Staaten)
1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában
1873. évi osztrák bagatelleljárási törvény (Gesetz über das Bagatellverfahren)
1877. évi német birodalmi polgári perrendtartás (Reichscivilprozessordnung)
1893. évi XVIII. törvénycikk a sommás eljárásról
1895. évi osztrák polgári perrendtartás (Zivilprozessordnung)
1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról

Vákát

Urbán Kristóf

Afroamerikaiak választójogi harca a rekonstrukciótól az 1965-ös szövetségi választójogi törvényig¹

Absztrakt

Jelen tanulmányomban a kutatásom irányvonalait igyekeztem kijelölni. Az első afroamerikaiakat több mint négyszáz éve hurcolták az észak-amerikai kontinensre, történetük azóta meghatározza a kontinens történelmét, különösen az Egyesült Államokét. Az afroamerikaiak jogegyenlőségi harca akkor kezdődött, amikor a XIII. alkotmánykiegészítéssel megszüntették a rabszolgaságot az egész Egyesült Államok területén, és az afroamerikaiak jogilag szabad embernek minősültek. Ugyanakkor hiába a rekonstrukció során elfogadott két alkotmánymódosítás, ez nem teremtett azonnali jogegyenlőséget semmilyen területen, így különösen a választójog területén. Az afroamerikaiakra majd egy évszázadig tartó harc várt, mire elnyerték a jogegyenlőségüket. Ennek az időszaknak a jogalkotása és bírósági döntései sokszor visszavetették az egyenlőségi törekvéseket, gyakran évtizedenként változó gyakorlatukkal. Ugyanakkor a választójogi harc története tele van olyan bírósági döntésekkel, amelyeknek a kimondott jogelvei mind a mai napig meghatározóak.

The African American Voting Rights Struggle from Reconstruction to the 1965 Federal Voting Rights Act

Abstract

In this study, I have tried to set out the lines of my research. The first African Americans were brought to the North American continent more than four hundred years ago, and their story has shaped the history of the continent, especially that of

¹ Elsőéves PhD-hallgatóként jelen tanulmány a disszertációm kutatási tervként is felfogható szintézise, amely kijelöli azokat a kutatási irányokat, amelyeket a jövőben részletesebben kívánok vizsgálni.

the United States. The struggle for equality of rights for African Americans began when the Thirteenth Amendment to the constitution abolished slavery throughout the United States and made African Americans equally free men. However, despite the two Constitutional Amendments passed during Reconstruction, this did not create immediate equality of rights in any area, especially in the area of suffrage. African Americans had to fight for almost a century to gain equality. This period, filled with various legislatures and court decisions that often set back the quest for equality, often with practices that changed by the decade. At the same time, the history of the struggle for suffrage is full of court decisions in which the legal principles enunciated are still decisive today.

1. Bevezetés

„Mi, az Egyesült Államok népe [...]”,² így kezdődik az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya. Vajon mit jelenthet a „nép”, és kik azok a „mi”, ezekre a kérdésekre az amerikaiak több mint kétszáz éve keresik a választ.³ Jóllehet Kelet-Európából ezt a kérdést megválaszolni pusztán a külső szemlélő nézőpontjából lehet, ugyanakkor érdemes az amerikai alkotmányfejlődésnek egyes lépéseit görcső alá venni, megvizsgálni egyes jogintézmények fejlődésének a történetét, hogy az alapján milyen ív rajzolódik ki az amerikaiak híres „szabadsága” tekintetében, melyek azok az aktorok, amelyek alakították a világ egyetlen szuperhatalmának⁴ jogfejlődését.

A Függetlenségi nyilatkozat úgy rendelkezik, hogy „[m]agától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtett”.⁵ Az amerikai alkotmány a népképviselő elvén nyugszik, egyértelműen hatottak az alkotmányra a francia felvilágosodás nagy alkotóinak munkái,⁶ az angol gondolkodók

² Bódy Pál – Urbán Aladár (szerk.): *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2001. 479–495.

³ Ezen az úton normatív szempontból kiemelkedik a Kongresszus által 1952-ben elfogadott „Az alkotmány és az állampolgárság napja”. Lásd Beke-Martos Judit: *Az alkotmány és az állampolgárság napja. JOG.történet. Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja*, 2021. szeptember 20.

⁴ A Britannica definíciója alapján olyan országokat nevezünk szuperhatalomnak, amelyek jelentős gazdasági és katonai fölényben vannak a világ más országaival képest. Lásd Kende Tamás et al. (szerk.): *Nemzetközi jog*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 99.

⁵ Urbán Aladár: *Köz társaság az Újvilágban*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994. 329.

⁶ Kisteleki Károly: „Natio és citoyen”: nemzetfelfogás és állampolgárság megszületése a francia forradalom alatt. In Rácz Lajos (szerk.): *Jurisprudentia splendidissima. Tanulmányok Nagyné Szegvári Katalin tiszteletére*. Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2010. 89–117.

közül pedig különösen John Locke munkássága a természettől eredő jogegyenlőségről.⁷ A Függetlenségi nyilatkozat a természetjogra, a természet törvényeire alapozza érveit az egyenlőségről. Matthew Spalding szerint ezen törvényszerűségből ered, hogy az emberek különbözőek, ezért az alapító atyák vélhetően nem az egyes emberi csoportok közötti egyenlőségre utaltak, hanem magára az egész emberiségre, mint egyenlőkre. A természetjog tehát, amire az alapító atyák létesítették műveiket, nem kiterjesztő, nem vonatkoztatható minden emberre.⁸ Ebből is látszik, hogy milyen nehéz helyzetben voltak egyes csoportok a jogegyenlőségért folytatott harcukban, hiszen azok, akik az alkotmányt és a Függetlenségi nyilatkozatot azok szerzőinek elképzelései szerint értelmezik, újra és újra felvetik, hogy az alkotmány nem tartalmazhat több jogot, mint amennyit az alapító atyák szándékaik szerint elhelyeztek a szövegekben.⁹

2. Az afroamerikaiak

Tekintettel arra, hogy egy, az amerikai társadalomban jól körülhatárolható csoportot vizsgálók, érdemes áttekinteni, kik is az afroamerikaiak. Magáról az afrikai rabszolga-kereskedelemtől a 20. század során rengeteg vita alakult ki, bár létezett egyrészt az úgynevezett „transzformációs tézis”, amely szerint az európaiak kontinensre érkezése volt az, ami a rabszolga-kereskedelmet elindította a kontinensen, az újabb kutatások rámutatnak, hogy maga a rabszolga-kereskedelem már jóval előbb kialakult.¹⁰ Ugyanakkor, ahogy a keresleti oldal a 15. század folyamán fellendült, úgy egyre inkább fejlődött a kínálati oldal szervezettsége is, és a nyugat-afrikai államok jövedelmezővé tették a rabszolga-kereskedelmet az európaiakkal. Nevezetesen, jelentősen növelték a vámokat és adókat azok számára, akik a kontinensről kívántak rabszolgákat vinni a gyarmataikra. Az újabb kutatások azt is kimutatták, hogy az infrastruktúrát, amivel a rabszolga-kereskedelem könnyen

⁷ Képes György: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2003. 5–6.

⁸ Matthew Spalding: *Az amerikai függetlenségi nyilatkozat és alkotmány alapelvei*. Ford. Csonka Judit. Budapest, Századvég Kiadó, 2011. 25–33.

⁹ Érdemes további kutatásokat végezni, hogy az általam vizsgált időszakban a Legfelső Bíróság hány olyan döntést hozott, ahol arra hivatkozva tagadták meg a választójog védelmét, hogy az alapító atyák a kérdést nem szabályozták az alkotmányban.

¹⁰ Lévai Csaba: *A förtelmes kereskedelem*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2020. 57–58.

megoldható volt, az afrikaiak maguk fejlesztették ki, továbbá olyan szoros viszony alakult ki az afrikai államok, kereskedők és az európaiak között, hogy a hitelezés is szokványossá vált köztük.¹¹

Az euroatlanti rabszolga-kereskedelemről több vita bontakozott ki az utóbbi évtizedekben, többen érvelnek továbbra is az úgynevezett „háromszög alakú kereskedelem” mellett, amelynek értelmében a kereskedők hajói Európában előállított cikkeket vittek Afrikába, amelyeket ott rabszolgákra cseréltek, és végül az Atlanti-óceán túlsó partján az ott megtermelt javakra váltották őket, és vitték vissza a portékájukat Angliába, mások pedig hajónaplókra hivatkozva igyekeznek cáfolni ezt a tézist.¹² A lényeg azonban ezen kutatások tükrében sem változik, a jelenleg elérhető korabeli hajónaplók és egyéb iratok alapján elmondható, hogy 1514 és 1866 között 10 569 658 rabszolgát szállítottak el Afrikából, közülük mindössze 9 118 115-en¹³ érkeztek meg valamelyik célországba. Ugyanakkor az amerikai gyarmatokra az összes elszállított rabszolgának csak a 3%-a került, a többi rabszolga a Karib-szigetek és Dél-Amerika országai között oszlott meg. Az észak-amerikai gyarmatokra érkező rabszolgák 28,8%-a érkezett meg Maryland, Virginia, Észak-Karolina területére, míg 46%-ot Dél-Karolinába és Georgiába szállítottak, Louisianába és Floridába 4,5% érkezett, a többi afrikai rabszolga pedig az északi és középső államokba került.¹⁴

A rabszolgákra vonatkozó első törvényi szabályozást a gyarmatokon 1639-ben Marylandben vezették be. Ebben a rabszolgákat mint kivételt említik azon személyek közül, akiket megilletnek bizonyos jogok. 1640-től kezdődően a gyarmatokon nem viselhettek fegyvert, 1660-tól kezdődően általánossá vált a rabszolgákkal kapcsolatos jogalkotás, amelynek egyik központi eleme volt a fehérek és afroamerikaiak közötti házasság tiltása, míg 1691-ben Virginiában a nemi kapcsolatot is törvénytelennek nyilvánították a különböző rasszú emberek között.¹⁵ A komplex jogalkotás első terméke Virginiához fűződik, ahol 1705-ben rabszolgákról szóló törvénykönyvet alkottak. Az 1720-as évektől kezdve pedig igyekeztek a jogszabá-

¹¹ Lévai (2020): i. m. 114–127.

¹² Lévai (2020): i. m. 66–73.

¹³ Az elhalálózás nagyon magas volt a szállított rabszolgák között, ennek okait részletesen lásd Lévai (2020): i. m. 141–162.

¹⁴ Lévai (2020): i. m. 173–181.

¹⁵ További kutatásra érdemes annak vizsgálata, hogy a XIV. alkotmánykiegészítés – amely tiltotta a diszkriminációt – és az 1960-as évek polgárjogi mozgalmi közötti időszakban mennyire eltérő volt e tekintetben az egyes államok jogalkotása, és mikortól kezdve volt tiltott ilyen jogszabályokat hozni az egész Egyesült Államok területén.

lyok meghatározni, hogy a rabszolgáknak miben rejlik a jogi státusza. A 18. század elején nagy vitát képezett annak meghatározása, hogy a rabszolga ingó dolognak vagy ingatlannak minősül-e, amely utóbbi esetben osztotta a földtulajdon sorsát.¹⁶

A függetlenségi háború kezdetén az afroamerikaiak száma 251 418 volt,¹⁷ ugyanakkor az 1850-es népszámlálás adatai alapján az Egyesült Államok lakossága 23 191 876 főt tett ki, amelyből 3 204 313 fő rabszolga és további 434 495 fő szabad színes bőrű volt.¹⁸ A legtöbb rabszolga, 472 528 fő Virginiában, a legkevesebb, 28 fő pedig Utahban élt. Az afroamerikaiak számának növekedése olyan mértékűt ért el, hogy Virginia esetében a szabad színes bőrűek és rabszolgák a társadalmon belül 58,88%-os többségbe kerültek.¹⁹ Az Egyesült Államokban tízévente tartanak népszámlálást az alkotmány I. cikk 2. §-a alapján, tekintettel arra, hogy magának a népszámlálásnak és az afroamerikaiak összeírásának jelentősége kiemelt volt. Ennek oka, hogy az alkotmány elfogadásakor a képviselőházban a képviselői helyeket lakosságárányosan osztották el úgy, hogy a rabszolgák számának háromötödét hozzáadták a szabad amerikaiak számához.

3. Észak és Dél

Dél és Észak két merőben eltérő történelmi fejlődésen keresztülmenő területe az Egyesült Államoknak, amelyek politikailag, gazdaságilag és társadalmilag különböző utat jártak be a gyarmati kortól kezdve. A 19. század elejére a Dél a világ legnagyobb gyapottermelője lett, a hatalmas keresletet, amely ebben az időszakban alakult ki, nem lehetett máshogy kielégíteni, mint kíméletlen rabszolgamunkával. 1808-ra a Kongresszus betiltotta a rabszolgák behozatalát az Egyesült Államokba, amivel lényegében arra sarkallta a Dél rabszolgatartóit, hogy minél magasabb legyen a rabszolgák között a születési arány.²⁰ Az Egyesült Államok két része között a konfliktus a rabszolgáság vonatkozásában a század közepére kezdett kiélesedni.

¹⁶ Lévai (2020): i. m. 314–323.

¹⁷ Lévai (2020): i. m. 314.

¹⁸ Disszertációm szempontjából további kutatási területnek bizonyul az afroamerikai populáció alakulása az egyes államokban a vizsgált időszak alatt.

¹⁹ A népszámlálások adatait az Amerikai Népszámlálási Hivatal tartja nyilván 1902 óta (United States Census Bureau: *Comparative Table of Population*).

²⁰ További érdekes kutatási terület annak vizsgálata, hogy az alapvetően monogám berendezkedésű társadalomra az ilyen jellegű „szaporítás” hogyan hatott, valamint vallási szempontból a korban ezt hogyan értékelték.

Az úgynevezett „Missouri-kompromisszumot” 1820-ban alakították ki az északi és déli államok, amely alapján az úgynevezett Mason–Dixon-vonaltól délre lévő államokban engedélyezték a rabszolgotartást. Ezzel szemben attól északra tiltották, az új tagállamok felvétele során pedig igyekeztek mindig úgy eljárni, hogy ezzel ne boruljon meg a kényes egyensúly, és a Szenátusban ne kerüljenek túlsúlyba sem a rabszolgotartó, sem az abolícionista államok. Habár a Mason–Dixon-vonaltól északra fekvő államokban tiltott volt a rabszolgaság, ez nem jelentette azt, hogy ne lett volna északon szegregációs, diszkriminatív jogalkotás, például New Yorkban 1821-ben bevezették az új cenzusos választójogot, de kizárták belőle a nem fehéreket.²¹

Fontos megjegyezni, hogy Észak és Dél között nem pusztán a rabszolgaság miatt volt ellentét. Észak magas vámokban volt érdekelt, ellenben a déli államok az alacsony vámilletéket tartották volna előnyösnek gazdasági szempontból. Észak a közvetlen adóztatást, míg Dél a közvetett adókat tartotta előnyösebbnek. A Dél tőkekitettsége nagyon magas volt, a bevételük nagyban függött a világpiacon árártól. Amennyiben ezek alacsony szintre kerültek, tőkeinjekciókra volt szükség, ezeket azonban a New York-i bankoktól, illetve Londonból tudták csak beszerezni. A monokulturális gazdálkodás továbbá hosszú távon nehézségeket okozott a délieknek, akik az Egyesült Államok iparának pusztán 8%-ával rendelkeztek.²² Az ellentétek Észak és Dél között végül fegyveres konfliktusban csúcsosodtak ki, amelyet a történetírás amerikai polgárháborúnak nevez.

4. Egyenlőségi jogalkotás

A polgárháborút a rekonstrukció korszaka (1865–1877) követte, ez időszak alatt kellett a központi kormányzatnak megbirkóznia a háború következményeivel, azzal a pusztítással, amely hozzávetőleg 250 000 amerikai halálához, ugyanakkor négymillió afroamerikai felszabadításához vezetett. Ezen túlmenően az anyagi kár is jelentős volt: épületek, gyárak és további infrastruktúra sokasága semmisült meg.²³ Az afroamerikaiakkal kapcsolatos jogalkotás első lépcsője a XIII. alkotmánykiegészítés volt, amely a rabszolgaságot az Egyesült Államok egész területén

²¹ Paul Johnson: *Az amerikai nép története*. Ford. Makovecz Benjamin. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. 309–321.

²² Johnson (2016): i. m. 430–433.

²³ W. E. Burghardt Du Bois: Reconstruction and its Benefits. *The American Historical Review*, 15. (1910), 4. 781–799.

eltörölte. A kiegészítés megalkotása igencsak nehézkes volt, mert hiába volt elsősorban többségben a republikánus párt a Kongresszusban, a tagjaik nem értettek egyet a rabszolga-felszabadítás mikéntjével.²⁴ Az alkotmánykiegészítés (2) bekezdése nagy jelentőséggel bírt, ugyanis a Kongresszus alkotmányos felhatalmazást kapott, hogy jogalkotással kényszerítse ki a rabszolgaság eltörlését.

A Kongresszusban heves vita bontakozott ki arról, hogy miről is szól a felhatalmazás, többen úgy tartották, hogy pusztán a rabszolgaság megszüntetése magában hordozza azt, hogy valaki szabad ember, márpedig a szabad embernek bizonyos elidegeníthetetlen jogai vannak az amerikai alkotmány alapján. 1866-ban született meg a polgárjogi törvény (Civil Rights Act), amelynek alkalmazhatóságát csak majd egy évszázaddal később erősítette meg a Legfelső Bíróság a *Jones v. Alfred H. Mayer Co.*²⁵ ügyben. 1871-ben a Kongresszus elfogadta a jogérvényesítési törvényt (Enforcement Act), amelyet a Ku Klux Klan²⁶ működése miatt hoztak, és amely megtiltotta az államoknak és a nem állami aktoroknak, hogy amerikai állampolgárokat akadályozzanak meg abban, hogy a jogaikkal éljenek.

Az Amerikai Egyesült Államok állampolgársága kettős, egyrésztől a tagállam felé is keletkeztet jogokat és kötelezettségeket, másrésztől magával a szövetségi rendszerrel szemben is. 1868-ban fogadták el a Kongresszus és az államok a XIV. alkotmánykiegészítést, amelynek értelmében az egyes tagállamok által hozott jogszabályok nem korlátozhatják az amerikai állampolgároknak azon jogait, amelyeket az alkotmány és annak kiegészítései rögzítenek. A kiegészítésben megjelenik a *due process* elve, továbbá rögzíti, hogy a Legfelső Bíróságnak²⁷ joga van hatályon kívül helyezni²⁸ az olyan állami jogszabályt, amely az alkotmánnyal ellentétes.

A Legfelső Bíróság 1883-ban a Civil Rights Cases ügyekben²⁹ hozott ítéletében kimondta, hogy a Kongresszusnak nincsen alkotmányos felhatalmazása arra, hogy az afroamerikaiak számára jogegyenlőséget biztosítson. Ezt követően

²⁴ További kutatásra érdemes a XIII. kiegészítés körüli vita, valamint az, hogyan egyeztek meg végül egy kompromisszumos megoldásban.

²⁵ *Jones v. Alfred H. Mayer, Co.*, 392 U.S. 409, 439 (1968).

²⁶ További kutatásra érdemes, hogy a Ku Klux Klan mennyire akadályozta Délen az afroamerikaiakat abban, hogy gyakorolják választójogukat.

²⁷ Disszertációm szempontjából érdemes áttekinteni, hogy a Legfelső Bíróság milyen döntéseket hozott a XIV. alkotmánykiegészítés vonatkozásában a kutatásom által vizsgált időszakban.

²⁸ Tóth Zoltán József: Az Egyesült Államok alkotmányának kartális és történeti jellege. *Polgári Szemle*, 13. (2007), 4–6.

²⁹ Civil Rights Cases, 109 U.S. 3 (1883).

kezdődött az az időszak, amely a szegregáció és diszkrimináció évszázada volt az afroamerikaiak számára. Egy évszázaddal később³⁰ az afroamerikaiak jelentős győzelmet könyvelhettek el, amikor a Legfelső Bíróság a Griffin v. Breckenridge³¹ ügyben kimondta, hogy a Kongresszusnak joga van arra, hogy olyan jogszabályokat alkosson, amelyek polgárjogilag és büntetőjogilag is védelmezik az afroamerikaiakat, továbbá megállapította, hogy a jogérvényesítési törvény minden jogra kiterjedő védelmet nyújt, amennyiben a jogsértők motivációja diszkrimináción alapul.³²

A XV. alkotmánykiegészítés a disszertációm szempontjából az egyik legfontosabb jogszabály, tekintettel arra, hogy a választójoggal kapcsolatos. Aiegészítés megtiltotta, hogy akár a szövetségi kormányzat, akár az egyes államok olyan jogszabályokat fogadjanak el, amelyek „fajra, bőrszínre vagy korábbi szolgálásra” tekintettel korlátozzák egyes amerikai állampolgárok választójogát. Aiegészítés felhatalmazta a Kongresszust, hogy a választójogi diszkrimináció tilalmának érvényesítése végett jogszabályokat alkosson.³³ Aiegészítés elfogadására azért volt szükség – annak ellenére, hogy a XIV. alkotmánykiegészítés rögzíti a *due process* elvét –, mert a déli államok a választójogi diszkrimináció területén elképesztő ellenállást folytattak. Aiegészítés célja kifejezetten egy alapjog, mégpedig a választójog védelme volt. Ezt a Képviselőházban 510:42 arányban szavazták meg a képviselők, ami a korszak kongresszusi viszonyait tekintve³⁴ nem okozott meglepetést. Jóllehet a Szenátus úgy kívánta kiterjeszteni a XV. alkotmánykiegészítés által meghatározott tilalmakat, hogy nem lehetett volna megkülönböztetést tenni a választójog területén „faj, bőrszín, származás, vagyon vagy vallási meggyőződés alapján”, ez a javaslat végül nem került be aiegészítésbe. A Kongresszus törekvéseinek végérvényesen a Legfelső Bíróság Reynolds v. Sims³⁵ ügyben kimondott ítélete szabott korlátot azáltal, hogy a bíróság megállapította, hogy az alkotmány és annakiegészítése csupán rögzíti az államok

³⁰ Az általam a disszertációmban vizsgált korszak határai meghúzásának oka a hagyományos megközelítést követve abban rejlik, hogy ezen két döntés között eltelt időszak az, amelyben az afroamerikaiak ugyan már nem voltak rabszolgák, a jogfosztott állapotuk mégis törvényesítve volt.

³¹ Griffin v. Breckenridge, 403 US 88 (1971).

³² Rebecca E. Zietlow: Free at Last! Anti-Subordination and the Thirteenth Amendment. *Boston University Law Review*, 90. (2010). 256–290.

³³ Kiss Barnabás: Az egyenlő jogvédelem alkotmányjogi kérdései az Egyesült Államokban. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, 59. (2001), 10. 7–8.

³⁴ A polgárháború után a republikánusok elsöprő többségben voltak a Kongresszusban, tekintettel arra, hogy a déli államok, amelyekben a demokrata párt legtöbb választója élt, ekkor még nem kerültek vissza az Unióba.

³⁵ Reynolds v. Sims, 377 U.S. 533 (1964).

és a szövetségi kormányzat jogait a választójog tekintetében, de nem tartalmazza a választójogot mint alapvető jogot. Így hiába igyekezett a Kongresszus megadni a választójogot mindenki számára, ez nem járt sikerrel.³⁶

Miként az várható volt, a déli államok a XV. alkotmánykiegészítés rendelkezéseit felháborodással fogadták. Erre válaszul a Kongresszus elfogadta az 1865-ös választójogi törvényt, valamint több, az afroamerikai választójogi törekvéseket segítő jogszabályt, ezek azonban mégsem érték el a kívánt hatást. Ismét a Legfelső Bíróság állt ellen³⁷ a kongresszusi reformoknak, amikor a *United States v. Reese* ügyben³⁸ a bíróság meghozta azt a döntését, hogy a Kongresszusnak nincsen hatásköre arra, hogy olyan jogszabályokat alkosson, amelyekkel azokat bünteti, akik másoktól megtagadják a választójogot.³⁹

5. Déli jogalkotás a 19. század végén

A rekonstrukció után három különböző megoldást tartottak egyesek számon az afroamerikaiakkal kapcsolatos kérdések megoldására. Az egyik a teljes emancipáció lett volna, a másik a radikális délieké, akik visszaállították volna a polgárháború előtti rabszolgaságot, a harmadik végül a konzervatív megközelítés, amely a szegregációt sem ellenezte teljes mértékben.⁴⁰ Carl Neumann Degler történész szerint maga a szegregáció olyan középút, amelyen az egyes álláspontok találkoztak. Véleménye szerint a szegregáció egy kompromisszum volt, amelyet mindkét oldal kénytelen-kelletlen elfogadott, és hosszú időre *status quó*vá vált.⁴¹

A jogyenlőségi kiegészítésekre válaszul a déli államok olyan jogalkotásba kezdtek, amellyel igyekeztek megőrizni a korábban évszázadokon át fennálló helyzetet. Ebben az időszakban jelentek meg az úgynevezett fekete kódexek (*Black Codes*), amelyek céljukat és következményeiket tekintve az afroamerikaiak

³⁶ Steven I. Friedland: *African-Americans and Sustained Voting Rights Inequality. Duquesne Law Review*, 31. (1983). 4. 685–728.

³⁷ A Legfelső Bíróság hatáskörének kialakulására lásd továbbá Beke-Martos Judit: *Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi bírósági rendszerének kialakulása*. In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020. 56–71.

³⁸ *United States v. Reese, et al.*, 92 U.S. 214 (1876).

³⁹ *United States v. Reese, et al.*, 92 U.S. 214 (1876).

⁴⁰ Szilvay Gergely: *Az amerikai Dél. Régi rend az Újvilágban*. Budapest, Rubicon Intézet, 2021. 245.

⁴¹ Carl Neumann Degler: *Az élő múlt*. Ford. Szuhay-Havas Ervin – Zinner Judit. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1993. 238.

ingenymunkáját eredményezték a földeken.⁴² Az elsők között Mississippi és Dél-Karolina vezetett be ilyen jogszabályokat 1865 végén. Ez annak ellenére történt, hogy az északi államok figyelmeztették a délieket, hogy az afroamerikaiak szabadságának el nem ismerése további katonai megszállást vonhat maga után. A déliek továbbra is tartották magukat ahhoz, hogy a gazdaságuk fenntartásához szükség van az ingyenes munkaerőre, ezen túlmenően pedig az afroamerikaiakkal kapcsolatos radikálisan rasszista nézetek is hozzájárultak ahhoz, hogy ilyen jogszabályok szülessenek. Tekintettel arra, hogy a polgárháborút nem követték megtorlások, így azok, akik egykoron rabszolgatartók voltak, visszakérültek az államok törvényhozásába. Így maguk alakíthatták ki azt a jogi környezetet, amelyben az afroamerikaiakat a legjobban ki tudták zsákmányolni.⁴³

A választójog tekintetében elmondható, hogy közvetlenül a rekonstrukció után az afroamerikaiak helyzete nem volt kirívóan negatív Délen. Virginiában 1869–1891 között mindig voltak afroamerikaiak az állam képviselőházában, Dél-Karolinában 1878–1901 között 47 afroamerikai volt képviselő.⁴⁴ Ugyanakkor a század végére a Dél törekvése a szegregációra éppen a választójog korlátozásával kezdődött, ugyanis elmondhatjuk, hogy egy demokráciában a választójog minden jog alapja. Ha egy társadalmi csoportnak nincsen képvisellete a döntéshozásban, akkor velük szemben könnyebben lehet diszkriminatív jogot alkotni. A XV. alkotmánykiegészítés vonatkozásában elmondható, hogy annak ellenére, hogy alkotmányos szintre emelték a megkülönböztetés tilalmát, a déli államokban a diszkriminatív jogszabályok a választójog területén mégis rendszeresek lettek. Egyes álláspontok szerint maga a kiegyezés szövegezése önmagában alkalmat adott arra, hogy azt megkerülve diszkrimináljanak a déli jogalkotók, továbbá az afroamerikaiakkal szembeni előítéleteket is tovább szította.⁴⁵ Délen az afroamerikaiak választójogának megvonása felé tett lépések az 1870-es években kezdődtek. Mississippi az első államok között vezetett be olyan cenzust, amelynek a célja a jogalkotók elképzelése szerint az afroamerikaiakat korlátozta volna abban, hogy a választójogukat gyakorolják. Ugyanakkor ez felhőborította az ültetvényesek egy részét, hiszen

⁴² További kutatási irány lehet annak vizsgálata, hogy a különböző déli államok miképpen érveltek az afroamerikaiak alsóbbrendűsége mellett.

⁴³ Joe M. Richardson: *Florida Black Codes. The Florida Historical Quarterly*, 47. (1969), 4. 365–379.

⁴⁴ Szilvay (2021): i. m. 244.

⁴⁵ Friedland (1983): i. m. 702–708.

a magas választási illeték (2 dollár)⁴⁶ rengeteg fehér amerikait is kizárt a választójog gyakorlásából. Továbbá az ültetvényesek a földjeiken dolgozó afroamerikaiakra nyomást gyakoroltak volna, hogy kire szavazzanak, és ezáltal nagy befolyásra tehettek volna szert az államban. A többi államban különböző censzusok léteztek, mégis a legerterjedtebb a vagyoni census volt, amelynek következtében 50% alá esett a választási részvétel.⁴⁷

1894-re a Kongresszusban is megváltozott a hangulat. A Kongresszusban a republikánusok a déli államok szavazata nélkül is hatalmas győzelmet arattak 1884-ben, és a legnagyobb elnöki győzelmet érték el 1886-ban. Ezek a győzelmek azt eredményezték, hogy a republikánusokat egyre kevésbé érdekelte az afroamerikai választójogi harca. A párton belül az a nézet alakult ki, hogy a rekonstrukciós jogalkotást fel kell váltania az egyetértésnek, és ennek keretében az unió minden államának magának kell a választójogi kérdéseket megválaszolnia.⁴⁸

A Legfelső Bíróság a 19. század második felétől sorban hozott olyan döntéseket, amelyek a választójog terén hátrányosan érintették az afroamerikaiakat. A *Minor v. Happersett*⁴⁹ ügyben a Bíróság az Egyesült Államok alkotmányának 1. cikke 4. §-át kiterjesztően értelmezte, ugyanis maga a 4. § az államokra bizza a választás idejét, módját és helyét,⁵⁰ de magáról a választójogról mint alapjogról nem szól.⁵¹ A *Giles v. Harris*⁵² ügyben a Bíróság elismerte, hogy még ha az egyes választójogtól megfosztó törvények alkotmányellenesek is, magának a Bíróságnak nincsen hatásköre ezekben az ügyekben döntenie.

Azt követően, hogy a déli államok sikeresen leépítették a választójogot, elkezdődött a Jim Crow⁵³-korszak. A szegregációs jogalkotásnak köszönhetően a Dél egy kvázi kasztrendszert épített ki, ugyanakkor ezt nem teheték volna meg az Észak

⁴⁶ A disszertációm szempontjából további kutatásra érdemes, hogy milyenek voltak a vagyoni viszonyok, és az egyes vagyoni censzusok alapján mennyire volt korlátozott a szavazati joggal rendelkezők aránya Délen.

⁴⁷ Szilvay (2021): i. m. 246–248.

⁴⁸ Michael J. Klarman: *From Jim Crow to Civil Rights. The Supreme Court and the Struggle for Racial Equality*. Oxford, Oxford University Press, 2004. 24–28, 58–73.

⁴⁹ *Minor v. Happersett*, 88 U.S. (21 Wall.) 162 (1875).

⁵⁰ Bódy–Urbán (2001): i. m. 479–495.

⁵¹ Friedland (1983): i. m. 691–695.

⁵² *Giles v. Harris*, 189 U.S. 475 (1903)

⁵³ A Jim Crow megnevezés rendkívül pejoratív és bántó kifejezés volt az afroamerikaiakra a 19. század során. Ezzel összefüggésben Jim Crow-érának azt az időszakot nevezzük, amikor a déli államok diszkriminatív jogalkotást folytattak az afroamerikaiakkal szemben.

támogatása nélkül.⁵⁴ A Legfelső Bíróság nagyban hozzájárult a szegregációs jogalkotás korszakához több döntésével. A Slaughterhouse Cases⁵⁵ esetében arra a megállapításra jutott, hogy a XIV. alkotmánykiegészítést nem lehet az államokra is kiterjeszteni, az kizárólag a szövetségi kormányzatot köti, valamint csak szó szerint és nem kiterjesztően értelmezendő a kiegészítés. A legjelentősebb döntést a Plessy v. Ferguson ügyben hozta a bíróság. A Plessy v. Ferguson⁵⁶ ügyben Louisiana 1890-es törvényét támadták, amely különböző vasúti kocsik használatát írta elő színes és fehér bőrű utasok számára. Az ügyben arra hivatkoztak, hogy sérül a XIV. alkotmánykiegészítésben garantált egyenlő eljárás (*due process*) elve. A keresetet a Bíróság elutasította, Brown bíró érvelése pedig több mint fél évszázadra meghatározó maradt az egész unióban. Brown ugyanis azt fejtette ki, hogy hiába az a célja a XIV. alkotmánykiegészítésnek, hogy jogegyenlőséget biztosítson, ez nem jelenti azoknak a különbségeknek a megszüntetését, amelyek a két faj eltérő társadalmi helyzetéből erednek. Ezt követően az egyenlően, de külön elv érvényesült a jogalkotásban.⁵⁷

A Jim Crow-korszakban sorban születtek az olyan törvények, amelyek szegregálták az afroamerikaiakat az élet minden területén, beleértve az oktatást, a házasságot, a közlekedést, de még a mellékhelyiségek használatát is. A szegregációs jogalkotás a 20. század második évtizedére olyan méreteket öltött, hogy az már a városokon is állandó nyomot hagyott.⁵⁸ A nagyvárosokban szinte minden sarkon lehetett annak jelét látni, hogy kétféle állampolgárság létezik az Egyesült Államokban.⁵⁹

6. Választójog és szegregáció a 20. század első felében

Tekintettel arra, hogy a választójog egyik – a Legfelső Bíróság által többször is jóváhagyott – korlátja az írás-olvasás tudás volt, az oktatáshoz való jog szorosan összefonódott a választójoggal. Emellett meg kell jegyezni, hogy a politikai jogok, így különösen a passzív választójog sikeres gyakorlásához elengedhetetlen

⁵⁴ Észak diszkriminatív jogalkotásáról lásd bővebben Szilvay (2021): i. m.

⁵⁵ Slaughterhouse Cases, 83 U.S. 36 (1872).

⁵⁶ Plessy v. Ferguson, 163 U.S. 537 (1896).

⁵⁷ Nagyné Szegvári Katalin: *Fejezetek az Amerikai Alkotmány történetéből*. Budapest, HVG-Orac, 2002. 63–64.

⁵⁸ Elizabeth Guffey: Knowing Their Space: Signs of Jim Crow in the Segregated South. *Design Issues*, 28. (2012), 2. 41–60.

⁵⁹ A szegregáció városképre gyakorolt hatásáról részletesebben lásd Guffey (2012): i. m.

az oktatás.⁶⁰ A 20. század elejére a legtöbb déli államban már szegregációs közköztetés folyt, az afroamerikaiak részére fenntartott iskolákat legtöbbször az általuk befizetett adókból tartották fenn a nyomornegyedekben. Ezeknek az iskoláknak a felszereltsége mind tárgyi, mind személyi szempontból megkérdőjelezhető volt, így elmondhatjuk, hogy ezen a téren – is – inkább az egyenlőtlenül, de külön elv volt a valóság. 1915-re a fehérek iskoláztatására Alabamában hatszor, Észak-Karolinában háromszor és Dél-Karolinában tizenkétszer több közpénz jutott, mint az afroamerikaiak oktatására. A *Cumming v. Richmond County Board of Education*⁶¹ ügyben a Legfelső Bíróság olyan kérdésben hozott ítéletet, ahol az állam inkább fehér iskolákra költött pénzt, és forráshiányra hivatkozva nem fejlesztett afroamerikai iskolákat. A Bíróság szerint nem történt diszkrimináció, mert a döntés háttérében nem ez állt, hanem gazdasági szempontok.⁶²

Az afroamerikaiak a harcukat leginkább a bíróságokon folytatták, arra tekintettel, hogy ott sokkal nagyobb biztonságban voltak, mint az utcákon.⁶³ Az afroamerikai elit a 19. század végére olyan jogvédő és aktivista szervezeteket hozott létre, mint a National Afro American League vagy a National Association for the Advancement of Colored People (NAACP), amelyek segítették az afroamerikaiakat a jogaik érvényesítésében, illetve az azért való harcban.⁶⁴ 1910-re az NAACP⁶⁵ és több északi újság arra a következtetésre jutott, hogy a Legfelső Bíróság és az egyes államok jogalkotása elérte a mélypontot, többek szerint maga a Bíróság nem tett semmit az alkotmánykiegészítések érvényesítése érdekében, sőt inkább támogatta a szegregációt. Az NAACP odáig ment, hogy egy közleményében kijelentette, hogy a Legfelső Bíróság szerint az afroamerikaiaknak nincsenek jogaik.⁶⁶

A változás ugyanakkor lassacskán, de már a küszöbön állt.⁶⁷ A *Bailey v. Alabama*⁶⁸ ügyben egy afroamerikai földműves szerződést kötött egy ültetvényessel,

⁶⁰ Disszertációm szempontjából fontosnak tartom az oktatással kapcsolatos korabeli jogalkotást is megvizsgálni.

⁶¹ *Cumming v. Richmond County Board of Education*, 175 U.S. 528 (1899).

⁶² Klarman (2004): i. m. 58–63.

⁶³ 1899 és 1951 között mintegy 4900 afroamerikait lincseltek meg Délen, lásd Szilvay (2021): i. m. 249.

⁶⁴ Nagyné (2002): i. m. 66.

⁶⁵ A National Association for the Advancement of Colored People egy afroamerikai jogvédő szervezet (<https://naacp.org/>).

⁶⁶ Klarman (2004): i. m. 73–76.

⁶⁷ Disszertációm szempontjából fontosnak tartom megvizsgálni, hogy melyek voltak a változást kiváltó politikai, társadalmi okok.

⁶⁸ *Bailey v. Alabama*, 219 U.S. 219 (1911).

hogy munkát végezzen nála, de a munka elvégezte előtt eljött a földről, és ezzel *de facto* felbontotta a szerződését. Az első fokon eljáró bíróság a földművest bűnösnek találta, és közmunkára ítélte, majd a földműves a Legfelső Bíróságnak keresetében előadta, hogy az olyan munkaszerződés, amelyből nem lehet kilépni, a XIII. kiegészítésbe ütközik, a Bíróság pedig végül igazat adott neki.

A választójog tekintetében mérőföldkőnek számított a Legfelső Bíróság által a *Guinn v. United States*⁶⁹ ügyben hozott döntés.⁷⁰ Az ügyben Oklahoma alkotmányának egyik kiegészítését támadtak a bíróság előtt, amely tartalmazott egy olyan kitétele, hogy azoknak a személyeknek, akik 1866. január 1-je előtt rendelkeztek választójoggal, vagy valamelyik felmenőjük rendelkezett ilyen joggal, nem kellett bizonyítaniuk, hogy tudnak írni-olvasni. Az ilyen kikötéseket nevezték nagyapaklauzulának (*grandfather-clause*), ami segítette a jogalkotókat abban, hogy minél kevesebb fehér amerikait zárjanak ki a választójogból. A XV. alkotmánykiegészítést vizsgálva a Bíróság két megállapításra jutott. Egyrészt arra, hogy maga a XV. alkotmánykiegészítés valóban egyfajta korlátja a választójognak, hiszen nem lehet „fajra, színre vagy korábbi szolgaságra való hivatkozással”⁷¹ korlátozni a szavazati jogot, ugyanakkor azt is megállapította, hogy az írás-olvasás megkövetelése a választójog gyakorlásához jogszerű, mert értelmezésükben az nem sérti a XV. alkotmánykiegészítést. Ebben a tekintetben valóban olybá tűnhet, hogy a joggyakorlást elvonja a szövetségi kormányzat, de ahogy a bíróság érvelésében is kifejtette, erről nincs szó, pusztán arról, hogy ezen állami jog gyakorlása – mint általában a jogoké – nem korlátlan. A Legfelső Bíróság a döntését később is megerősítette a *Myers v. Anderson*⁷² ügyben, amikor kimondta, hogy nem lehet a választójogi jogszabályokban valamely joggyakorlatot vagy kötelezettség teljesítését olyan időponthoz kötni, amely megelőzi a XV. alkotmánykiegészítés hatálybalépését.⁷³

⁶⁹ *Guinn v. United States*, 238 U.S. 347 (1915).

⁷⁰ Esetjogi elemzéshez lásd Urbán Kristóf: A nagyapa-klauzula Oklahomában, a *Guinn* kontra Egyesült Államok ügy elemzése. In Nagy Marianna – Fazekas Marianna (szerk.): *Jogtudományi előadások az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar doktori iskolájának konferenciáján*, 2022. június 10. és 17. *Jogi Tanulmányok*, 21. (2022). 550–562.

⁷¹ Bódy–Urbán (2001): i. m. 479–495.

⁷² *Myers v. Anderson*, 238 U.S. 368 (1915).

⁷³ Disszertációm szempontjából kiemelten fontosnak tartom megvizsgálni a Legfelső Bíróság joggyakorlatát a 20. század első feléből, továbbá az egyes déli állami legfelső bíróságok gyakorlatát is.

7. Polgárjogi mozgalom és választójog

A polgárjogi mozgalom kezdete 1955. december 1-jére tehető, amikor is Rosa Parks nem volt hajlandó az afroamerikaiak részére fenntartott helyre ülni a buszon az alabamai Montgomeryben. A nő bátor kiállása egy olyan mozgalmat hívott életre, amely végül változást eredményezett a jogalkotás terén. A mozgalmat a külvilág számára Martin Luther King Jr. vezette, ugyanakkor valójában több vezetője is volt, köztük az egyik legaktívabb szervezetként az NAACP. A buszbojkottot követték az úgynevezett beülések (*sit ins*), amikor az afroamerikaiak fehérek számára fenntartott helyre ültek be. A tiltakozások elérték a céljukat, amikor a Legfelső Bíróság a *Boynton v. Virginia* ügyben⁷⁴ az Egyesült Államok egész területén betiltotta a szegregációt az olyan tömegközlekedési járatokon, valamint a buszvárókban, terminálokban és egyéb olyan helyiségekben, amelyek kapcsolatban vannak az államok közötti közlekedéssel. Ezt követően a mozgalom úgynevezett szabadságfutárokat küldött szét az egész unióban annak érdekében, hogy lássák, vajon a *Boynton*-ügyben hozott döntést a déli államok is betartják-e. Nem meglepő módon sok helyen gyűlölettel és erőszakkal találkoztak. 1963-ban került sor a nagy washingtoni menetelésre, ahol több százezren tüntettek a szegregáció ellen.⁷⁵

A mozgalomnak és a rengeteg jogvitának köszönhetően 1964-ben elfogadták a polgárjogi törvényt (Civil Rights Act), miután majdnem egy évszázadig vita tárgya volt, hogy van-e joga ilyen jellegű törvényt elfogadnia a Kongresszusnak. Végül arra hivatkozva, hogy az alkotmány 1. cikk 8. §-a alapján a Kongresszusnak joga van az államok közötti kereskedelmet szabályozni, és tekintettel arra, hogy az 1960-as évekre szinte minden szolgáltatásnak volt köze az államközi kereskedelemhez, így sikeresen elérték a céljukat. Arra, hogy milyen abszurd eseteket szült ezen alkalmazása a polgárjogi törvénynek, érdekes példa a *Daniel v. Paul*⁷⁶ ügy, ahol a Legfelső Bíróság azt állapította meg, hogy egy arkansasi szórakoztató-központ is kiterjed a polgárjogi törvény hatálya, tekintettel arra, hogy a felszolgált ételek más államokból származtak.⁷⁷

⁷⁴ *Boynton v. Virginia*, 364 U.S. 454 (1960).

⁷⁵ Michael Jay Friedman: *Free at Last: The U.S. Civil Rights Movement*. Washington D.C., U.S. Dept. of State Bureau of International Information Programs. 2008. 35–45.

⁷⁶ *Daniel v. Paul*, 395 U.S. 298 (1969).

⁷⁷ Friedman (2008): i. m. 48–56.

1964-ben a XXIV. alkotmánykiegészítés⁷⁸ eltörölte a választási illetéket, majd a Kongresszus 1965-ben elfogadta a választójogi törvényt.⁷⁹ A törvény felhatalmazta a szövetségi kormányt, hogy azokban az államokban, amelyek 1964-ben írás-olvasás tesztet vagy más, a választójog gyakorlásához szükséges kvalifikációt követeltek meg, vegye át a választási regisztrációval kapcsolatos feladatokat. A törvény emellett megtiltotta, hogy a jövőben írás-olvasás tesztet alkalmazzanak, és felhatalmazta a szövetségi legfőbb ügyészt (*Attorney General of the United States*), hogy jogi eljárásokat indítson annak érdekében, hogy felszámolják a választási illetékeket.⁸⁰

8. Összegzés

Tanulmányomban felvázoltam azt az időbeli keretet, amelyet részletesebben kívánok vizsgálni a disszertációmban. A rekonstrukciótól az 1965-ös választójogi törvényig eltelt idő nagyon hosszú volt, még történelmi léptékkal mérve is. Sőt, kifejezetten hosszú volt annak a több millió afroamerikainak, akik ebben az időszakban *de iure* szabadként, *de facto* pedig jogfosztottként éltek. Látszik, hogy a választójogi kérdések nem vonatkoztathatók el a szegregációtól. Ugyanis amikor a Legfelső Bíróság vagy a jogalkotók valamelyik kérdésben egyik vagy másik irányba döntöttek, látható, hogy a másik kérdésben is hasonló döntések születtek. Ebből kifolyólag egyedülálló az a jogformáló munka, amelyet a Legfelső Bíróság végez. Következésképpen, döntéseik sokszor akár évtizedek joggyakorlatára és jogalkotására hatással voltak, mint ez a Plessy v. Ferguson ügy esetében történt.

A jogfejlődés szorosan összefonódik a társadalom adott helyzetével, miképp a politika kíméletlen szavazatszerző logikája is befolyásolja, hogy mi lesz végül az általánosan kötelező norma. Nem szabad azonban lebecsülni a közösségek, illetve a politika formáló erejét, amely végül – ha lassan is, de – a jogalkotásban csúcso sodik ki. A vizsgált száz év telis-tele van tragédiákkal, de sikerekkel is, és bár nehezen, de az afroamerikaiak az egyenlő jogokért folytatott harcukban végül győztek – legalábbis ami a jogszabályok normaszövegét illeti.

Az afroamerikaiak helyzete közel hatvan évvel a polgárjogi és a választójogi törvények után sem teljesen megoldott. A közvetett diszkrimináció, a rasszizmus és az el nem fogadás még a mai napig is jelen van az Egyesült Államokban.

⁷⁸ Disszertációm szempontjából kiemelten fontos a XXIV. alkotmánykiegészítés és annak elfogadásának vizsgálata.

⁷⁹ A későbbiekben igyekszem magát a törvényt részletesen elemezni.

⁸⁰ Friedman (2008): i. m. 58–61.

De talán emiatt – is – érdekes a jogtörténész feladata, mert feltárhatja, hogyan lehetett a szinte kilátástalan rabszolgaságtól a polgári jogegyenlőségig eljutni, hogyan és milyen aktorok tevékenysége révén változtak meg a jogszabályok és javult több tízmillió afroamerikai élete.

Felhasznált irodalom

- Beke-Martos Judit: Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi bírósági rendszerének kialakulása. In Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020. 56–71.
- Beke-Martos Judit: Az alkotmány és az állampolgárság napja. *JOG.történet. Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) blogja*, 2021. szeptember 20. Online: <https://mtajogtortenet.elte.hu/media/89/e9/a9214331b71ce3202220ca59d4f50e5cd966cc-39760f41105a0d5f84994f/Beke-Martos-Judit-alkotmany-napja.pdf>
- Bódy Pál – Urbán Aladár (szerk.): *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2001.
- Degler, Carl Neumann: *Az élő múlt*. Ford. Szuhay-Havas Ervin – Zinner Judit. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1993.
- Du Bois, W. E. Burghardt: Reconstruction and its Benefits. *The American Historical Review*, 15. (1910), 4. 781–799. Online: <https://doi.org/10.1086/ahr/15.4.781>
- Friedland, Steven I.: African-Americans and Sustained Voting Rights Inequality. *Duquesne Law Review*, 31. (1983), 4. 685–728. Online: <https://dsc.duq.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2895&context=dlr>
- Friedman, Michael Jay: *Free at Last: The U.S. Civil Rights Movement*. Washington D.C., U.S. Dept. of State Bureau of International Information Programs. 2008.
- Guffey, Elizabeth: Knowing Their Space: Signs of Jim Crow in the Segregated South. *Design Issues*, 28. (2012), 2. 41–60.
- Johnson, Paul: *Az amerikai nép története*. Ford. Makovecz Benjamin. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- Kende Tamás – Nagy Boldizsár – Sonnevend Pál – Valki László (szerk.): *Nemzetközi jog*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014.
- Képes György: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2003.
- Kiss Barnabás: Az egyenlő jogvédelem alkotmányjogi kérdései az Egyesült Államokban. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, 59. (2001), 10. Online: https://acta.bibl.u-szeged.hu/7088/1/juridpol_059_fasc_010_001-023.pdf
- Kisteleki Károly: „Natio és citoyen”: nemzetfelfogás és állampolgárság megszületése a francia forradalom alatt. In Ráczy Lajos (szerk.): *Jurisprudentia splendidissima. Tanulmányok Nagyné Szegvári Katalin tiszteletére*. Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2010. 89–117.

- Klarman, Michael J.: *From Jim Crow to Civil Rights. The Supreme Court and the Struggle for Racial Equality*. Oxford, Oxford University Press, 2004.
- Lévai Csaba: *A förtelmes kereskedelem*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2020.
- Nagyné Szegvári Katalin: *Fejezetek az Amerikai Alkotmány történetéből*. Budapest, HVG-Orac, 2002.
- Richardson, Joe M.: Florida Black Codes. *The Florida Historical Quarterly*, 47. (1969), 4. 365–379.
- Spalding, Matthew: *Az amerikai függetlenségi nyilatkozat és alkotmány alapelvei*. Ford. Csonka Judit. Budapest, Századvég Kiadó, 2011.
- Szilvay Gergely: *Az amerikai Dél. Régi rend az Újvilágban*. Budapest, Rubicon Intézet, 2021.
- Tóth Zoltán József: Az Egyesült Államok alkotmányának kartális és történeti jellege. *Polgári Szemle*, 13. (2007), 4–6. Online: <https://doi.org/10.24307/psz.2017.1217>
- United States Census Bureau: *Comparative Table of Population*. Online: <https://www2.census.gov/library/publications/decennial/1850/1850a/1850a-02.pdf>
- Urbán Aladár: *Köztársaság az Újvilágban*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.
- Urbán Kristóf: A nagyapa-klauszula Oklahomában, a Guinn kontra Egyesült Államok ügy elemzése. In Nagy Marianna – Fazekas Marianna (szerk.): *Jogtudományi előadások az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar doktori iskolájának konferenciáján*, 2022. június 10. és 17. *Jogi Tanulmányok*, 21. (2022). 550–562.
- Zietlow, Rebecca E.: Free at Last! Anti-Subordination and the Thirteenth Amendment. *Boston University Law Review*, 90. (2010). 255–312. Online: www.bu.edu/law/journals-archive/bulr/documents/zietlow.pdf

Jogforrások

- Bailey v. Alabama, 219 U.S. 219 (1911)
- Boynton v. Virginia, 364 U.S. 454 (1960)
- Civil Rights Cases, 109 U.S. 3 (1883)
- Cumming v. Richmond County Board of Education, 175 U.S. 528 (1899)
- Daniel v. Paul, 395 U.S. 298 (1969)
- Giles v. Harris, 189 U.S. 475 (1903)
- Griffin v. Breckenridge, 403 US 88 (1971)
- Guinn v. United States, 238 U.S. 347 (1915)
- Jones v. Alfred H. Mayer, Co., 392 U.S. 409, 439 (1968)
- Minor v. Happersett, 88 U.S. (21 Wall.) 162 (1875).
- Myers v. Anderson, 238 U.S. 368 (1915)
- Plessy v. Ferguson, 163 U.S. 537 (1896)
- Reynolds v. Sims, 377 U.S. 533 (1964)
- Slaughterhouse Cases, 83 U.S. 36 (1872)
- United States v. Reese, et al., 92 U.S. 214 (1876)

A szerzőkről

Biczó András jogász (DE, 2019), a Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 4. évfolyamos hallgatója (témavezetője dr. Balogh Judit). Kutatási témája a norma és gyakorlat kölcsönhatásai a jogalkalmazásban – a modern igazságszolgáltatás a hazai és más európai jogi kultúrákban.

Bíró Zsófia jogász (DE, 2017), közgazdász (PTE, 2019), energiagazdálkodási szak-
közgazdász (BCE, 2021) a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar tudományos segédmunkatársa és a PTE Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola hallgatója (témavezetője prof. dr. Béli Gábor). Kutatási témája a bírói hatalom a magyar tradicionális jogban.

Burger Borisz Bendegúz (PPKE, 2020) miután kitüntetéses oklevelet szerzett, 2021-től a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskolájának képzésében vesz részt. Kutatási területe a Tanácsköztársaság közhatalomgyakorlóinak büntetőjogi felelősségre vonása, különös tekintettel a jogfolytonosság kérdésére.

Hazafi Áron jogász (PPKE, 2011), a Fővárosi Ítéltábla Büntető Kollégiumába beosztott bírósági titkár és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola hallgatója (témavezetője dr. Komáromi László). Kutatási témája Franciaország alkotmánytörténete, az államfői funkció, a francia állam-szervezeti jog és közjogi bírászkodás.

Heil Kristóf Mihály jogász (ELTE, 2019), történész (ELTE 2019), szabályzatíró és kodifikációs szakjogász (PPKE, 2020) és az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 4. évfolyamos hallgatója (témavezetője prof. dr. Mezey Barna). Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa. Kutatási témája a reformkori magyar törvényhozás, az úgynevezett rendszeres bizottsági munkálatok és azok vármegyei vitái.

Joó László Ádám (DE) jogász, a Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 2. évfolyamos hallgatója (témavezetője dr. Balogh Judit). Kutatási területe a második bécsi döntés révén visszatért területek jogrendszerének változása, azon belül a magyarországi magánjog kiterjesztésének folyamata.

Kádár Éva jogász (PPKE, 2015), az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola hallgatója (témavezetője dr. Horváth Attila). Kutatási témája Péter Gábor és társai pere.

Kovács-Szépölgyi Enikő jogász (SZIE, 2019), az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH) tudományos segédmunkatársa és a Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola hallgatója (témavezetője prof. dr. Mezey Barna). Kutatási témája a kriminalizáció vagy szociális gondoskodás a 19–20. században.

Niklai Patrícia Dominika jogász (PTE, 2018), a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola hallgatója (témavezetője prof. dr. Herger Csabáné, dr. Schweitzer Gábor). Kutatási témája az oktatáspolitikai – egyházi érdekérvényesítés Magyarországon 1848 után.

Pap Péter jogász (ELTE, 2021), az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 2. évfolyamos hallgatója (témavezetője Bódiné dr. Beliznai Kinga). Ügyvédjelölt. Kutatási témája a magyar bírósági végrehajtási jog fejlődése.

Sallai Balázs (DE) jogász, a Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 1. évfolyamos hallgatója (témavezetője dr. Balogh Judit). Kutatási területe a közigazgatási dolgozók fegyelmi felelősségének fejlődése a polgári korszakban, illetve a szolgálati pragmatikák kodifikációs tendenciái a 19–20. századi Magyarországon és Európában.

Schlachta Boglárka Lilla jogász (KRE, 2021), a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola hallgatója (témavezetője prof. dr. Stipta István). A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar tanársegédje. A doktori értekezésének tárgyköre: Fejezetek a bírói hivatás magyarországi történetéből (1920–1949).

Szivós Kristóf jogász (SZTE, 2018), a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola hallgatója (témavezetője dr. Pákozdi Zita és dr. Varga Norbert). Kutatási területei közé tartoznak a perjogi alapelvek, az elsőfokú eljárás szerkezete, valamint a 19–20. századi német, osztrák és magyar perjogi reformtörvények összehasonlító vizsgálata.

Urbán Kristóf jogász (ELTE, 2019), sportdiplomata (TE, 2020), az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 2. évfolyamos hallgatója (témavezetője dr. Kisteleki Károly és dr. Rigó Balázs). A Józsefvárosi Polgármesteri Hivatal jogi referense. Kutatási témája az Egyesült Államok alkotmánytörténete, azon belül az emberi jogok.

Vákát

„...nem vagyunk mások, mint folytatásai a régi időnek, a lábnyomok továbbmennek ugyanazon az úton, jó szem kell hozzá, hogy megláthassa valaki, hol végződik az egyik nemzedék lábnyoma, és hol folytatódik az új nemzedéké.”
Krúdy Gyula fenti sorainak szellemében tudományos seregszemlére gyűlt össze a magyar jogtörténészek legfiatalabb generációja, hogy tovább építse és járja az elődök által lefektetett utakat.

A tanulmánykötetben a Magyar Jogtörténész Egyesület tagjainak kutatásait bemutató írásokat tart a kezében az olvasó. A kiadványban hét különböző műhely (egyetemi tanszék) tizennégy doktorandusza mutatkozik be a jogtörténész céh és az érdeklődő szakmai közvélemény előtt.

A könyv tematikai sokszínűsége jól mutatja az ifjú tudósnemzedék szerteágazó kutatói érdeklődését. A kötetben olvashatunk magyar és egyetemes, összehasonlító jog-, illetve alkotmánytörténeti tanulmányokat, a 12. századi bíraskodásról, a 18. és 19. századi kodifikációs kísérletekről szóló vagy az afroamerikaiak választójogi küzdelmeit áttekintő írásokat egyaránt.

9 789635 319299